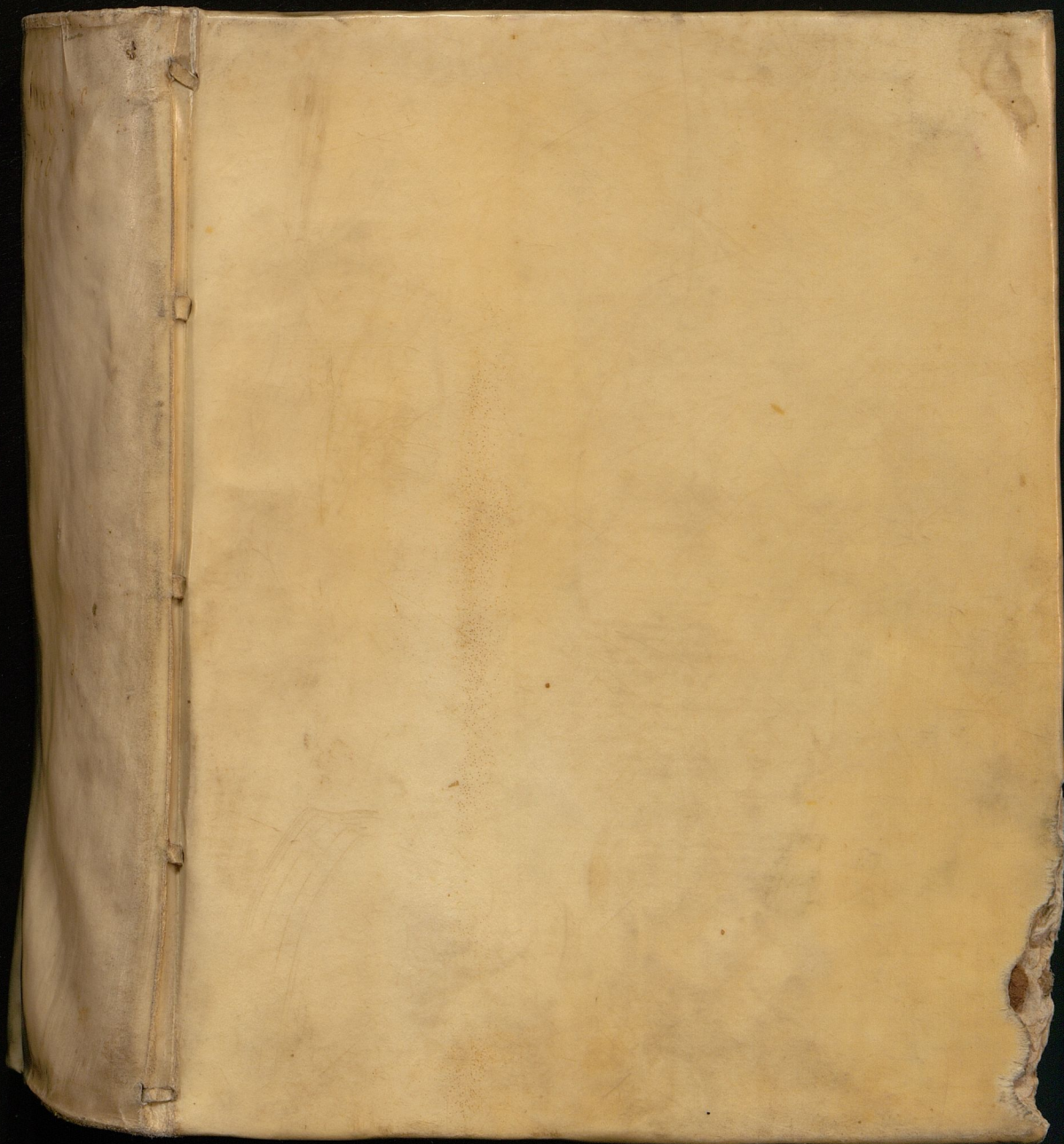
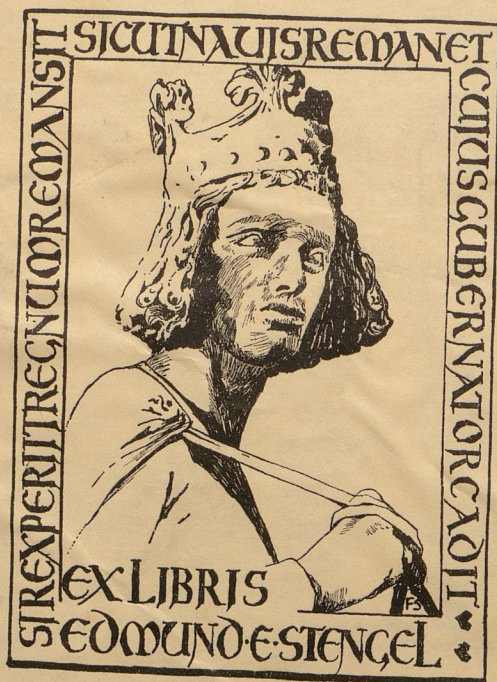

Mousson, 1750. à Stettin.

Prof. Dr. Theodor Mahlmann
D-3554 Cappel / Marburg
Hahnbergstraße 17
Telefon 06421 / 47231

IOAN. FRANCISCI BVDDEI
THEOL. D. ET P. P.
HISTORIA THEOLOGIAE
LITTERARIA CONTINVATA
ET
NOVIS ACCESSIONIBVS
ILLVSTRATA
SIVE
ISAGOGES HISTORICO-THEOLOGICAE
AD THEOLOGIAM VNIVERSAM
SINGVLASQVE EIVS PARTES
ADPENDIX
SVPPLEMENTA NOVA
CONTINENS.

IOAN. FRANCISCI BADDEI
THEOL. D. ET P. R.
HISTORIA THEOLOGICA
LITTERARIA CONTINUATA
ET
NOVIS ACCESSIONIBUS
ILLUSTRATA
ISAGOGES HISTORICO-THEOLOGICAE
AD THEOLOGICAM UNIVERSAM
SINGULARITATEM TRACTAT
ADVENTICULUS
SYNOPSIS NOVA
CONTINENS

ADDENDA QVAEDAM ATQVE SVPPLEND.

AD LIBRI I. CAP. I.

Pag. 6. hinc vero iterum Halae &c. recensum est.) Prodiit etiam deinceps Wittebergae, an. 1727. 8. sequenti ratione inscriptum: B. Martini Lutheri methodus studii theologici interprete Hieronymo Welleri; subiectae sunt notae & addendix de studio biblico aevi apostolici, curante IO. GE. IOCHIO. Quid in noua hac editione, quae plagulis duabus & dimidia constat, accesserit, ex inscriptione constat. In praefatione vita Welleri summam exhibetur, & elogia, quibus DAV. CHYTRAEVS, CONR. PORTA, LVC. OSIANDER, & NIC. SELNECCERVS, Wellerum ornarunt, recitantur; Hallensis autem, aut aliarum editionum, nulla fit mentio. Beato Luthero haecce methodus tribuitur, quia Wellerus, quae ex ore eius acceperat, literis consignauit.

p. 7. cum primis tamen beatus Ioan. Gerhardus) Cum GERHARDVS in eo esset, ut studio theologico se daret, consilium, quo pacto rite in eo versari deberet, a beato IOAN. ARNDIO expetiit, qui & methodum ei praescripsit, in epistola quadam, quam primus in lucem protulit GVIL. ERN. TENTZELIVS in denem monatbl. Unterredungen an. M D C X C. mense Iul. p. 623. seqq. Deinde quoque eam exhibuit ERDM. RVDOLPH. FISCHERVS in vita Ioan. Gerhardi cap. III. p. 23. seqq. cumque in ea nonnulla obseruata digna occurrant, illam hic quoque legisse poenitebit neminem: ἐπιστολὴν. Binas pro uis accipe ad tuas geminas, quae ad me aduolarunt. Prioris meas volante calamo fusas potius, quam scriptas, vereor, ut possis legere, nec enim occasionem tabel-

lariorum negligendam ducebam. Ad illa, quae in superioribus non attigi, paucula respondeo. Primum de libris theologicis comparandis. Biblia Vatabli ebraeo-latina; lexicon ebraeum vel Pagnini; vel Auenarii, consilio professoris ebraicae linguae; pro incipientibus sufficit Auenarius. Extat biblicum opus illud Complutense editionis regiae Antwerpianae; in numero illorum tomorum unus est, qui textum biblicum continet cum inserta versione latina interlinearis; ad marginem vero omnes radices ebraicas adnotatas habet. Si hunc tomum scorsim nancisci potes, quemadmodum puto, sine mora tibi comparato. Interpretes sacrorum biblicorum, & commentatores, nescio sane quos tibi commendare debeam; quidam sunt adeo populares, ut nihil rerum habeant; quidam tantum in cortice haerent; plurimi, quod pace aliorum dixerim, non ex spiritu, sed ex carne scribunt. Regulam igitur hic hanc habet in libris seligendis, antequam emas, aliquot pagellas euoluito, & attende, an ex corde & conscientia tua loquatur auctor. Si percellit animum, & penetrat sermo, uiuus est & ex spiritu; sin minus, spiritus carnis ibi dominatur. Bone (Deus) quanti hoc tibi constitit? antequam didici discernere libros illos, qui ex spiritu & qui ex carne scripti sunt. Fastus, auaritia, contentio, origo plurimorum librorum; carnales hi sunt. Bernhardus ex spiritu scripsit, & Kempfius, & Macarius; Spinacius; & quidam Granatensis; sed possilam eius non magni facio, & Augustini quaedam. Inter omnes philosophos neminem scio, qui ex spiritu scripserit (qui ubi

vult spirat) praeter unum Senecam, quem si nec dum legisti, per otium quaeſo legito; emas autem Godeſfredi editionem. R. Gwaltheri commentarios, uti & Anetii, nescio ſane an tibi debeam commendare: cogitabo de his alius. Epitomen hiſtoriae eccleſiaſticae Oſiandri, usque ad nonum tomum deductam (nuper etiam decimum ſextum ſaeculum prodiit) ut emas & euoluas, auctor ſum. Hebraeae linguae cognitionem tibi commendo; & ut veram pronunciationem adſequare, emas psalterium Hutteri harmonicum; ſed vide, ne nimis ſcrupuloſus ſis in illa lingua, ſufficit fundamentum ieciſſe. Sufficit etiam, ſic ſatis familiarem tibi reddidiſſe textum biblicum. Meditationibus ego ſacris plurimum laudis tribuo, praefertim ſi ex intimo Dei amore & ſeria poenitentia proficiſcuntur; hic eſt meus liber praecipuus; de quo aliquando orete- nus. Vale iterum & ſalue; 15. Mart. Brunſwigae 1605. Hancce epistolam, cum lucem adſpexiſſet, ſi non totam ſuppoſitam, certe aliquot periodos ab aliena manu illi inferas, contendebat, atque adeo TENTZELIO, qui eam primus, ut diximus, eam genuinam ediderat, non ſuffragabatur IOAN. CHRISTOPH. HOLTZHAYSE- NIVS in dem teutſchen Anti-Barclaiſo ad- pend. II. p. 1203. TENTZELIVS contra in ſua perſiſtebat ſententia, ſequē eam ex au- tographo beati ARNDII, cuius litteras pingendi ratio in aliis eius epistolis obuia, hic quoque conſpiciatur, ſanctē teſtabatur. l. c. menſe Nouembr. p. 976. aliaque adhuc, quibus idem confirmari queat, adfert, menſe Decembr. p. 1130. GOTTFR. BALTHA- SAR SCHARFFIVS ea, quae HOLTZ- HAYSENIUM perinouerint, quo minus epistolam hancce, certe integram ARNDIO tribueret, ſummatim ita complectitur; quod theologos noſtrates, qui ante Arndii etiam tempora in illuſtrando codice ſacro multam laudabilemque operam praefite- rant, vilipendat; libros ex fallaci guſtu

motus animi perceptione diiudicari velit, & Senecam ipſius ſpiritus ſancti adſtatu ſcripſiſſe perhibeat, quae communibus viri in ſcriptis ſuis ſententiis e diametro repu- gnent. Cumque & alia quaedam, idem vir doctus, huc ſpectantia commemoraviſſet, tandem ſubiicit: *Res haec, fateor, ad liqui- dum deducta non eſt, ſuſpectae tamen valde nobis etiam hae litterae videntur; in ſup- plemento hiſtoriae litiſque Arndiane &c. §. V. p. 68. Quemadmodum autem haecce epistola a genio beati ARNDII proſus abhorret, ita non deerunt forte iis, qui eam genuinam exiſtimant, quae ad rationes ſe- cus ſentientium reſpondeant. Quando dicit: interpretes ſacrorum bibliorum, & com- mentatores, nescio ſane quos tibi commen- dare debeam; quidam adeo ſunt populares, ut nihil rerum habeant; quidam tantum in cortice haerent; plurimi, quod pace alio- rum dixerim, non ex ſpiritu, ſed ex carne ſcribunt, neſciunt eos, qui ante ſua tem- pora in illuſtrando codice ſacro operam ſtudiumque ſuum collocarunt, contemnit; ſed tantum eos non vnus eiusdemque ge- neris eſſe docet. Idque ſi recte intelligatur, de noſtra quoque aetate longe eſt veriſi- mum, qua magna commentatorum labo- ramus copia, quorum tamen pauciſſimi id, quod praecipuum eſſe debebat, ea, qua par eſt, ratione agunt. Regulam, quam porro de ſelectu librorum inſtituendo ponit, uti- que non ſine grano ſalis admittenda. Vide- tur autem praecipue de eiſmodi libris, qui ad fouendum & excitandum pietatis & virtutis chriſtianae ſtudium comparati ſunt, loqui. Inter hos enim, qui animum per- cellunt & mouent, ſi ceteroquin ſani ſunt & cum ſcriptura exacte conueniunt, ceteris utique ſunt meliores. SPINAEVS, cuius hic ARNDIVS, vel quiquis epistolae huius auctor eſt, mentionem facit, haud dubie IOANNES SPINAEVS, ſive DE SPINA, Andegauenſis eſt, cuius tractatum de prouidentia Dei ad fidelium conſcientias aſperis*

asperis temporibus confirmandas & tranquillandas ad Henricum IV. Galliarum regem, itemque opus de tranquillitate animi, praefer alios laudat THOM. CRENIVS in notis ad ARNOLDI CLAPMARII nobile triennium in libellis de eruditione comparanda &c. p. 349. De Granatenſi, ſine LVDOVICO illo Granatenſi conferendus NIC. ANTONIVS in bibliotheca hispana noua, tom. II. p. 30. qui & p. 32. iudicium FREDERICI BORRHOMEI, cardinalis, de concionibus eius refert, quo confirmari quodammodo poteſt, quod in hac epiſtola dicitur: ſed poſtillam eius non magni facio. Grauiſſimum, quod circa hanc epiſtolam moueri dubium poteſt, illud eſt, quod in ea de Seneca dicitur. Quod, ſi auctor voce ſpiritus, generatim bona etiam naturalia Numinis intelligeret, inter quae & illud re-

ferendum, quod & ethnici interdum, non SENECA tantum, ſed & EPICTETVS, M. AVRELIVS ANTONINVS, aliquo ſingulari quadam vi & efficacia de virtutis ſtudio loquuntur; tolerari vicumque poſſet. Sin de ſpiritu ſancto, donisque adeo gratia accipiat, admitti nequit, & non tantum reliquis ARNDII ſcriptis aduerſatur, ſed & eo plane indignum eſt. Rectiusque adeo mea opinione exiſtimationi viri huius conſulunt, qui dubitant, an epiſtola, aut certe haecce eius pars ab eo proſecta ſit, quam qui eiusmodi quid illi tribuunt, quod illi in mentem veniſſe, parum eſt verofimile. Ceterum ſi auctor eius epiſtolae ſit, eam non anno 1605. ſed 1603, ad GERHARDVM non Wittebergae, ſed Ienae tum commorantem ſcriptam eſſe docet ERDM. RVDOLPH. FISCHERVS l.c. p. 24.

AD LIBRI I. CAP. II.

P. 33. aut iis animi corporisque dotibus &c.) De hiſce omnibus, vt & providentiae divinae documentis, ex quibus interdum quidam ſe ſtudio theologico deſtinatos eſſe, intelligere potuerunt, multa dici, multa ex patrum quoque; ſeu veteris eccleſiae doctorum ſcriptis colligi poſſent; ſed hoc iam diligenter praefiſit IOAN. ANDREAS SCHMIDIVS in commentatione ſeu programme de ſtudioſi theologi ſatis, vita & ſtudiis, per exempla patrum illuſtratis, Helmſtadii an. 1704. 4. Sed magis ad uſum accommodata ſunt, quae hac de re tradunt PHILIPPVS IACOBVS SPENERVS, in dem Lehr-reichen Zeugnis von der Geſtalt eines würdigen ſtudioſi theologiae, quem quidem libellum omnibus, qui rebus ſuis recte conſulere cupiunt, vehementer commendandum, adnotationibus quibusdam & praefatione, de fruſtu ſcriptorum Spenerianorum auctum recendi curavit IOAN. SIGISMUNDVS, Lipſiae 1728. 8. itemque AVGVSTVS HERMANNVS FRANCKIVS, in libello ger-

manice ſcripto: Timotheus zum Fürbilde denen ſtudioſi theologiae; vt & in idea ſtudioſi theologiae, quae una cum monitiis eius paſtoralibus theologicis, in linguam latinam conuerſa prodiit Halae Magdeburgicae an. 1723. 8.

p. 42. ſi quis ſpretis minutis, magna, ſublimia, excelsa conſectetur &c.) Si theologia rite ac, prout decet, ad ductum ſcripturae ſacrae tractetur, nihil niſi quod magnum, excelsum, ſublime ſit, in ea occurrit. Omnia enim eo redeunt, vt, quae Deus de via ac ratione ſalutem aeternam conſequendi nobis reuelavit, recte explicantur, confirmantur, & contra eos, qui veritatem erroribus obſcurare audent, deſendantur. Semper itaque illis, qui ad theologiam accedunt, cogitandum eſſet, de re omnium maxima, longeque grauiſſima, aeterna hominum ſalute, ibi agi. Sed non omnes illud obſervant. Immo haud pauci immemores velut eius, quod caput cauſae eſſe debebat, ad ſuperflua, noua, inania, immo minutias, ac ineptias prolabantur; quod

quod vel scholasticorum exemplo, si quis hac de re dubitaret, ne quid de aliis dicam, comprobari posset. Dum ergo eos, qui minutius eiusmodi atque ineptiis delectantur, parum ad theologiam aptos esse dixi, metuendum non erat, ut viro cuidam doctissimo visum, ac si occasionem aliis praeberem leui tantum brachio theologiam tractandi. Quo magis enim quis intelligit, minutias eiusmodi ac ineptias, omniaque ista, quae ad finem theologiae parum

faciant, saepissime contra, quo minus ad eam perveniamus, obstant, procul hinc remouendas esse, eo quod de rebus longe grauius, maximique omnino momenti sit sollicita; eo clarius etiam cognoscat, summum studium summanque hic adhibendam industriam, immo nunquam tantum studium tantamque adhiberi industriam posse, ut non maius semper acriorque requiratur.

AD LIBRI I. CAP. III.

P. 72. *Sed observare iuvat, illum de eo tantum disputare &c.* Auctorem istarum observationum CHRISTIANVM THOMASIVM, virum, dum viveret, celeberrimum, esse constat; qui & hoc nomine varios nactus est censores. Legenda cum primis, quae contra eum disputat vir doctissimus MICHAEL LILIENTHALIVS in consultatione de historia literaria certae cuiusdam gentis scribenda, sect. II. cap. II. §. II. p. 48. seqq. Quae ego hac de re monui, eo tantum spectant, ut ostenderem, quisnam hic quaestionis; seu controversiae status sit, quem si non observant, qui contra THOMASIVM disputant, aërem verberant, seque ipsos traducunt turpiter. Quemadmodum autem neutiquam omnia, quae a THOMASIO in hacce causa dicta sunt, mea facio; neque adeo eius suscipere voluisse defensionem, dici nequit; ita & ut ea, quae probari nequeunt, refutarem, a me postulari non poterat, quum id instituti mei nec pateretur, nec requireret ratio, & ab aliis insuper factum esset. Quod si insuper, quis quaestionis status sit, sine perpendatur, quilibet facile, quousque eius aut admittenda; aut reiicienda adserta sint, perspicit. Quare qui hic aliquid, quod reprehenderent, inuenisse sibi visi sunt, aut mentis imbecillitatem, aut animi malignitatem produnt. Quemadmodum autem, quae mea de scholarum

publicarum & necessitate & utilitate sententia sit, luculenter satis exposui; ita plurimas hodie esse, in quibus adolescentes ne quidem in literis recte instituantur, multo minus ad sapientiam, quae sine vera pietate esse nequit, ita, ut decet, erudiantur, & ipsa experientia docet, & tot doctorum virorum querelae testantur, ut qui hoc negare vellent, se solum sapientem, ceteros omnes caecos esse, existimare necesse sit, quae summa est stultitia. Atque recte hoc vir clarissimus, anteaque nobis commendatus MICH. LILIENTHALIVS agnoscit: *quamvis negari non possit, magnam scholarum hinc inde esse corruptionem, peruersamque multis in locis studendi rationem &c.* ubi & AHAVERVM FRITSCHIVM in *scholari peccante*, & VITVM LVDOV. SECKENDORFFIVM de *statu christianismi* l. III. c. IX. §. III. seqq. laudat, qui istam scholarum corruptionem deplorarint. Esse tamen etiam hinc inde in scholis viros doctos & pios, qui suo officio egregie satisfaciunt, nemo sanae mentis negauerit.

p. 84. *Sixtus Senensis saeculi decimi sexti scriptor &c.* Quid ISAACVS CASAVBONVS de FRANC. SIXTO Senensi existimauerit, ex hisce eius verbis liquet: *Postquam legi in Sixti Senensis praefatione, Oecolampadium finxisse volumen Bertrami de coena domini; Carolo stapadium opus contra imagi-*

imagines sub nomine Caroli magni, & id genus alia, non dubitavi, Sixtum hunc aut stultissimum esse morionem, qui criticum agere institueret, adeo ap̄os & totāve eccl̄iam, aut metu praeuicari, & dare verba Romano pontifici. At Posseuino fatuo fatuus ipse persuasit, indocto doctus. Nam Sixtum alioquin fuisse virum eruditissimum, lectio operis me docuit. Fuit & litterarum ebraicarum peritus. Lectum sibi talmud ait p. 97. iudicia eius non temere sequenda, vt paucis exemplis patebit &c. Graecae linguae fuit admodum imperitus &c. Libri quinti praefatio, si pauca excipias, docta plane & eximia est; scopus est, ostendere, in scriptis patrum multa occurrere aut caute accipienda, & cum venia scriptorum legenda, aut plane etiam damnanda; ita tamen, vt nihil propterea decedat existimationi & gloriae piorum patrum. Omnino lectu dignissima praefatio. Eiusdem generis & alia adhuc idem vir doctissimus addit, in Casaubonianis p. 27. Conferenda & quae de eodem hocce auctore diximus lib. II. c. 1. §. II. ad §. II.

p. 86. Iungenda his, quae de Posseuino &c.) Nec praetermittendum iudicium ISAACI CASAVBONI de POSSEVINO ita pronuntiantis: Apparet, multae diligentiae hominem esse, eruditionis mediocriter, iudicii oppido exigui (ita enim haud dubie legendum pro: eximii.) Videtur enim id in primis spectasse, vt molem libri augetet; adeo multa inseruntur inutilia, & plane mox tollenda, nisi insaniat, vt in tot libros emendationes leuissimorum mendorum typographorum, quae multis paginis persequitur. Ex vno auctore duos facit, vt in Nicolao de Clemangis. Saepe eadem repetit, (cum) de iisdem libris tamquam de diuersis loquatur, vt in Nicol. Cabasila. Omitto iniquitatem erga omnes a papa quoquo modo dissidentibus. Est tamen propter duas res auctor ille & hoc opus utilissimum; pri-

imum est, quod de editis & ineditis scriptoribus multa utiliter obseruat, non passim omnibus nota; alterum est, quod multa obiter inserit scitu necessaria; in Casaubonianis p. 6. Non dissimilia aliorum de POSSEVINO iudicia a THOMA CRENIO dissertat. I. de furibus librariis p. 94. alibique collecta, obseruat IC. CHRISTOPH. WOLFIUS ad h. l. p. 208. qui & cum monuisset, POSSEVINVM a STEPHANO LE MOYNE in prolegomenis ad varia sacra, p. 129. virum diligentiae non vulgaris vocari, subicit; at quod idem (STEPHANVS LE MOYNE) p. 124. virum emunctae & exercitatae narvis appellat, orunt sorte, qui cum Casaubono minus ex vero dictum putent. RICHARDVM SIMONEM in POSSEVINI apparatus id nominatim reprehendere, quod multorum librorum titulos ibi legas, qui nunquam prodierunt, ex eiusdem epistolae selectis epist. XVI. docet.

p. 93. Iungantur hisce, qui iidem de raritate librorum &c.) Exstat & IOACHIMI ERNESTI BERGERI diatribe, de libris rarioribus horumque notis diagnosticis; cuius editio secunda priori auctor prodiit Berolini, 1729. 4. Sequentes autem is rariorum librorum notas diagnosticas ponit: I) libri non diu, aut statim post inuentam typographiam exscripti typis, merito rarioribus adnumerantur; II) accensentur rarioribus libris illi, qui manu virorum illustrium notati sunt & illustrati; III) librum rariorem facit eiusdem rara & non facile obuia editio; in primis maximi aestimantur primae omnium editiones; IV) rariora opera a publica, inter rariore libros principem tuerentur locum; V) libri cari, omnino reputantur rari; VI) libri damnati & prohibiti aliis rariore habentur, sed ex opinione vulgi. Subiicit hinc quinam prouida magistratus cura, iure prohibeantur atque damnentur, libri scilicet atheistici, magici, obsceni, famosi, fedi-

seditiosi, blasphemii. Ita auctor iste cuncta, quae de libris rarioribus summam dici possunt, concinne satis complectitur, & quas dedit regulas, exemplis illustrat; in quibus num omnia acu tetigerit, non dixerim. Mihi stat sententia, in libris aestimandis non ad raritatem, sed ad utilitatem respiciendum esse.

p. 95. *Qua de quaestione ut recte statuatur &c.*) Conferenda hic omnino viri illustres IUSTI HENNINGI BOEHMERI *dissertatio iuridica de iure circa libros improbatos & lectionis*, Halae an. 1726. edita. In ea dum auctores, qui hocce argumentum attigerint, recenset, THEOPHILO RAYNAVDO & IAC. GRETSERO, a nobis iam laudatis, addit GABRIELEM PVTHERBEVM, qui Parisiis an. 1549. ediderit *Theotimum, seu tres libros de expurgandis malis libris*, qui eo circiter tempore scripti sunt, quo de indicibus prohibitoris edendis cogitatum fuit; quem in finem & THEOPH. RAYNAVDVS *erotemata sua de bonis & malis libris* composuerit. Obiervat quoque inter alia IOAN. HVSSVM de *prohibitione librorum haereticorum* librum conscripisse. Exstatque omnino inter opera IOANNIS HVSSI & HIERONYMI Pragensis, Norimbergae an. 1715 recusa, p. 127. *seqq. de libris haereticorum legendis*, libellus seu dissertatio, in qua haereticorum legendos, non comburendos esse libros, contendit, dum in ipsis veritas contineatur, idque auctoritate AVGVSTINI, HIERONYMI, AMBROSII, BEDAE, THEODORI, LIBERATI, CYRILLI, GELASII papae, canonibus item & ratione comprobatur. Recte autem BOEHMERVS monet, in eo quidem omnes facile convenire, libros noxios non tolerandos, atque corruptores morum vitandos esse: maximam contra hanc superesse difficultatem, quoniam libri impii atque periculosi censendi sunt, cum pro diverso sectarum studio haereticum subinde atque noxium censeatur, quod

cum veritate prorsus consentit, quemadmodum contra quod impium & quavis ratione detestandum ac reiiciendum est, pro veritate divina, orbi obtrudatur, §. III. p. 5. Morem autem comburendi libros sanioribus gentiliū displicuisse docet: quem ambabus contra manus romanae ecclesiae addicti arripuerint, qui & dum eundem defendere velint, lubricis admodum innitantur fundamentis. Cum autem non vna eademque ratione malae notae libri improbari soleant, aliterque hoc fiat a doctioribus, aliter ab imperantibus, & ab his iterum non vno eodemque modo, haec omnia distincte edisserere suarum duxit esse partium; expurgationem autem quam vocant, hoc est castrationem ac corruptionem librorum iure meritoque vehementer detestatur, cum maxima inde in veritatem historicam & rem litterariam, addo & ecclesiasticam, non possint non redundare incommoda. Libros hinc, qui pro noxiis haberi, adeoque improbari solent, recenset, quales sunt: magici, in religionem christianam iniurii, libelli famosi, haeretici, obsceni & lascivi, athei & seditiosi; quibus hactenus ipsa scriptura sacra addi possit, prout PAVS IV. pontifex eius lectionem in lingua vulgari non omnibus concedere voluit; de quibus omnibus varia lectu digna observat. Qui monent lectionem librorum noxiorum delendam, ad exempla populorum, qui idem fecerint, provocare solent, Iudaeorum scilicet & gentiliū, speciatim Graecorum pariter ac Romanorum; quod postquam commemoravit, trium primorum saeculorum christianos a more exurendi libros abhorruisse contendit; quod & mirum non est, cum apud eos non essent, qui imperantium fungerentur munere, quorumque adeo hoc fieri potuisset auctoritate; a lectione librorum, qui religioni & veritati christianae damnum aliquod adferre poterant, illius temporis doctores, suos dehortatos fuisse, ipsemet vir doctissimus non abuit. Saeculo

Saeculo quarto morem comburendi haereticorum libros ortum esse constat, & vel Constantini magni imperatoris exemplo comprobari potest, qui non tantum, ut Arianum librum flammis traderent, praecipit, sed in eos etiam, qui eos occultassent, nec ablatis statim igne combussissent, capitis poenam constituit, teste SOCRATE *histor. eccles. lib. I. c. IX. & SOZOMENO histor. eccles. lib. I. c. XXI.* Quod quidem illustri viro adeo displicet, ut concilii Nicaeni patribus zelum plus; quam carnalem & ethnicum tribuere non dubitet; quae eius, annon quibusdam paullo durior videri sententia queat, alii diiudicandum relinquunt. Constantini exemplum alii deinceps sequuti sunt imperatores; donec tandem episcopi & inter hos romani maxime pontifices potestatem decernendi, ut haereticorum libri comburerentur, sibi vindicarent. Quae omnia dum auctor doctissimus copiosius edisserit, historiam quamdam moris huius atque instituti tradit, quam ut summam & hic exhiberem, operae pretium me fecisse existimo. Ad caput causae, seu quaestionem: an & quousque omnibus potestas libros suos pro lubitu per typos euulgandi atque in lucem proferendi, concedenda sit, quod attinet, cum idem vir doctissimus rationes eorum, qui hanc libertatem quouscumque libros in publicum emittendi, nullis limitibus, nullisque legibus circumscriptam defendunt, retulisset, recte omnino pronuntiat: *Non quidem negari potest, censuras librorum variis obnoxias esse abusibus, grauiora tamen metienda sunt incommoda & mala ex omnimoda preli libertate, praesertim, quum censuras quoque suos limites apud nos habeant, quos si exceperint censores, recursus ad superiorem superest, qui iniquitatem censurae corrigere valet. Media ergo via in hac quaestione praedudiciali amplectenda videtur, tum ne nimis rigor, more curiae Romanae, in improbanda lectione librorum prohibitorum*

exerceatur, tum etiam ne licentia preli ita extendatur, ut omnes excludat limites; & in noxiam degeneret publicam. Neque enim tantum is peccat & delinquit, qui pessimus librorum & in republica non tolerandos, diuulgat, sed etiam qui ope typographiae sive in causa est, ut a quibuscunque hominibus libere legi queant; c. II. §. III. p. 48. Ceterum de libris publica auctoritate combustis legenda etiam, quae diligenter collegit I. D. GEORGIUS SCHELHORNIVS in *disserat. historica de libris combustis*, quae in amoenitatibus eius litterariis tomo septimo exstat, §. IV. seqq. p. 84. seqq. ubi & speciatim lectu digna, quae de beati LUTHERI eiusque *сровъгов* scriptis, magno numero non publice tantum; sed & priuatim combustis obseruat §. IX. p. 95. seqq. Societati Ignatianae adscriptos id sibi cumprimis datum credere, singularemque captare gloriam, quod in haereticis, quos vocant, libris abolendis, & in fauillas vertendis studium omne atque industriam collocent, copiosius edisserit §. XV. p. 114. seqq. Ceterum de libris damnatis & prohibitis ex instituto etiam agit BYRC. GOTTH. STRUVIUS in *introd. ad notitiam rei litterariae c. IX. p. 787. seqq.* Quaedam non vbiuis obuia de libris publica auctoritate suppressis suppledat, quem iam laudauimus SCHELHORNIVS *amoenit. litterar. t. II. p. 341. seqq.* Quod ex veterum haereticorum monumentis pauca ad nos peruenerint, id inter alia inde prouenisse, quod libri eorum ab imperatoribus christianis prohibiti sint ignique adiudicati, poena quoque in eos, qui illos retinerent, statuta, iam a nobis obseruatum est, lib. II. cap. VII. ad §. IV.

p. 95. quid de romanensium indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum &c.) Nimirum cum iam pridem pontificibus romanis in more positum fuisset, lectionem librorum haereticorum prohibere, immo ipsos hosce libros flammis adiudicare; hoc etiam sibi agendum censue-

B runt,

runt, cum LVTHERI aliorumque, qui ecclesiae emendationem promouebant, scriptis orbis christianus inundaretur. Leo X. enim pontifex non tantum omnia LVTHERI scripta damnauit, sed excommunicationis fulmen in eos, qui illa lecturi essent, se vibraturum comminatus est; quod eius exemplum, qui illum in romana sede exceperunt, speciatim Hadrianus VI. & Clemens VII. ita sequuti sunt, ut omnium sine discrimine haereticorum libros legere quam feuerissime prohiberent. Cum vero non omnibus statim pateret, quinam libri dogmata haeretica continerent, necessitatem, qui ecclesiae romanae consultum cupiebant saluti, sibi impositam viderunt, certos librorum indices conficiendi, in quibus designarentur, quinam ceu noxii fugiendi essent & euitandi. Cum primis suarum hoc esse partium existimant theologi Parisienses, dum iam anno 1551. eiusmodi indicem confecerunt; quem in lucem iterum produxit CAROLVS DV PLESSIS D'ARGENTRE, doctor Sorbonicus, in collectione iudiciorum de nouis erroribus, qui ab initio duodecimi saeculi post incarnationem verbi, vsque ad annum 1713. in ecclesia proscripti sunt & notati, &c. tom. secundo p. 164. seqq. Inscriptio indicis huius prout hic exhibetur, ita se habet: catalogus librorum ab anno 1544. vsque ad annum 1551. censura notatorum a facultate theologiae Parisiensi, & olim in lucem editus anno 1551. cum hac praefatione. Sequitur tum praefatio satis longa, in qua necessitatem eiusmodi indices conficiendi doctores isti vrgent, & de haeticorum dogmatum propagatione multum conqueruntur, tandemque instituti sui hunc in modum exponunt rationem: *Verum quia difficile est admodum simplicibus viris & non satis in scriptura exercitatis, adulterinos libros & pestiferos a salubribus dignoscere; ob idque saepius obtruduntur impii pro orthodoxis; multorum precibus & quotidianis efflagi-*

tationibus obsequentes, aequum duximus, & veris christianis (quibus neque fas est, neque tutum, horum lectioni incumbere) apprime conducibile, libros omnes, qui in manus nostras deueniunt (sunt autem permulti, qui latent adhuc, sunt, qui quotidie in lucem recenter prodeunt, quos cum in manus nostras venerint, in alterum catalogum redigendos curabimus) suis nominibus designare. Ut compertum habeant & intelligent, siue ecclesiarum praefecti & praesules, siue magnates & principes, siue senatores & provinciarum praesides, a quorum lectione librorum subditam sibi plebem arcere debeant. Sunt autem ex eorum numero quidam plane haeretici flammisque digni. Sunt & qui suspitione haereticos vehementer laborant. Sunt, qui offendiculum & scandalum praebeant. Sunt, qui blasphemias suboleant. Sunt & quos non expediat reipublicae christianae in lucem & vulgus emitti. Sunt & alii permulti, quos ad plenum discussos, execrandis scelerum erroribus deprehendimus; atque tandem, vna (pro more) congregati, coeuntibus omnium in vnam sententiam iudiciti, in catalogum redegitimus. Praefationem excipit ipse catalogus ordine litterarum secundum auctorum cognomina dispositus. Sic, sub littera A conspiciuntur GEORGII AEMILII historiarum, seu lectionum euangelicarum, quae veteri more dominicis atque festis diebus in ecclesia tractari solent; explicatio: ANDREAE ALTHAMERI commentaria Germaniae in P. Cornelii Taciti libellum de situ, moribus & populis Germanorum; in quibus quidem commentariis, debito an quis alius temere, quam theologi isti Parisienses, quod censura dignum sit, inuenisset; sub littera B. biblia ROB. STEPHANI exstant, itemque scripta varia IO. BRENTII, THEODORI BIBLIANDRI &c. Exemplum hocce theologorum Parisiensium haud dubie aliis placuit, siquidem iussu Philippi II. Hispaniae regis anno 1558. index libro-

librorum a tribunali inquisitionis in Belgio prohibitorum euulgatus est; quemadmodum & Paulus IV. eiusmodi indicem confici voluit. De quo quidem indice, quae PETRVS SVAVIS POLANVS, aut potius PAVLVS SARPIVS Venetus pronuntiavit, prorsus observatu digna sunt. *In eo, inquit, multis parasangis longius itum est, quam superioribus saeculis, inætaque fundamenta tuendae magnoque opere amplificandae auctoritati curiae romanae, adempta hominibus ea cognitione, quae necessario requiritur ad unum quemque ab iniustis usurpationibus defendendum. Nam ad eum usque diem librorum prohibitiones nunquam excefferant terminos librorum haereticorum; neque quisquam liber legi prohibitus, nisi cuius auctor esset damnatus. Recenset hinc tres istas classes, in quas index haec distributus fuit, atque ita pergit: Quo nomine multi auctores & libri damnantur, quos totis trecentis, ducentis & centum annis literati omnes in ecclesia romana manibus versarunt, pontificibus romanis conscriptis, nec contradicentibus tanti temporis spatio. E nouitis etiam damnati nonnulli in Italia ipsa, immo Romae excusi, inquisitione approbante, immo per diploma suum pontificis; quo ex genere sunt Erasmi adnotationes in nouum testamentum, ab Leone decimo, posteaquam eas euoluisset, approbatae diplomate dato Romae X. Septembr. anno MD XVIII. Illud vero supra omnia notabile, quod fidei ac religionis praetextu pari seueritate interdiciuntur damnanturque auctores librorum, quibus auctoritas principum & magistratus civilis contra illi- citas ecclesiasticorum usurpationes defenditur; aut potestas conciliorum & episcoporum curiae romanae iniustis occupationibus vindicatur; aut denique illorum hypocrisis & tyrannis, quibus suco religionis imponitur populo, aut vis adfertur, liquido deteguntur. In summa, nunquam arcano tam praecellenti religio ad dementandos homi-*

nes adhibita: in hislor. concil. Trid. c. VI. p. 83. Copiosius deinde quid in isto concilio Tridentino hac in re actum sit, idem auctor edisserit. Ex ipsius autem concilii huius decretis patet, constitutos fuisse quosdam ex patribus, qui de variis censuris ac libris, vel suspectis vel perniciosis, quid facto opus esset, considerarent, atque ad ipsam synodum referrent; cui quidem operi etiam extrema manus, (vt verba decreti se habent) imposita esset; nec tamen, ob librorum varietatem & multitudinem distincte & commode a synodo diiudicari posset; praecepit eadem synodus, vt, quidquid ab illis praestitum esset, romano pontifici exhiberetur, vt eius iudicio & auctoritate terminaretur & euulgaretur; *conf. canones & decreta concilii Tridentini sess. XXV. die IV. Decembr. p. m. 222.* Atque ita index ille romanus concilii quidem Tridentini nomine euulgatus est, licet Pii IV. pontificis praecipuae in eo partes fuerint. Auctus hinc subinde atque recognitus sub aliis pontificibus index haec librorum prohibitorum prodiit. Historiae indicum librorum prohibitorum & expurgandorum praeter DAN. FRANCVM & THOM. ITTIGIVM, quos iam laudauimus, lucem adfundet ADRIANVS BAILLETVS, qui eam summam tradit *dans les engemens des sçavans sur les principaux ouvrages des auteurs tom. II. part. I. p. 43. seqq.* Index librorum prohibitorum Innocentii XI. pontificis maximi in usu editur, usque ad annum 1681. recusus est Pragae an. 1726. 8. vna cum adpendice ab anno 1681. usque ad mensem Iunii inclusive 1704. Immo accessit adpendix nouissima ad indicem librorum prohibitorum ab anno 1704. usque ad totum mensem Martii 1716. In his autem cum etiam comprehendantur, qui usque ad istud temporis spatium sub Clemente XI. prodierunt, facere nequeo, quin hic repetam, quae de iis pronuntiavit GEORG. SERPILIVS. *Illud tamen, inquit, mirari subit, sub no-*

mine tanti pontificis, cuius eruditionem & prudentiam omnes suspicantur, indicem librorum probibitorum prodiiſſe, qui nec genuina ſemper auctorum nomina, nec librorum titulos fideliter recenſet; ſed ſupinam ignorationem eorum, quae damnata ſunt,

indicat; atque adeo errores ex vitioſis indicibus congeſſos erroribus nouis cumulat. Oculorum ſides rei veritatem cuilibet demonſtrat &c. in commentatione de Ioan. Launoii opusculis iunctim edendis &c. p. u.

AD LIBRI I. CAP. IV.

P. 109. qui & ipſe diligenter in hocce argumento verſatus eſt &c.) *Hiſtoria haec critica latinae linguae multis acceſſionibus auctior iterum prodit Lipſiae an. 1729. 8.*

ibid. quanam latini ſermonis in Germania noſtra fuerint ſata &c.) Ad latini ſermonis ſimulque reliquarum, quae ab humanitate nomen habent, litterarum in Germania reſtaurationem, plurimum contulit Maximilianus I. imperator, cuius adhuc exſtat diploma de inſtaurandis ſtudiis humanitat. Licet hoc apud MARQUARDVM FREHERVM tom. II. ſcriptur. rerum Germ. p. 237. priuilegium erectionis collegii poetarum & mathematicorum in Vienna; & apud MELCH. GOLDASTVM conſtitution. imperial. tom. III. p. 482. conſtitutio de honore & priuilegiis poetarum, inſcribatur; latius tamen illud patere, & non poeſin ſolum, verum alia etiam humanitatis ſtudia ſpectare, res ipſa docet, & recte quoque viris doctis obſeruatum eſt. Hinc & vir doctiſſimus, quem iam laudauimus, IACOBVS BURCKHARDVS illud commentariis ſuis de linguae latinae in Germania ſatis, inſeruit, part. II. cap. IV. p. 188. ſeqq. Idem etiam notis & obſervationibus inſtructum exhibet IO. HENRICVS A SEELEN in ſelectis litterariis num. XIV. p. 488. ſeqq. Primus qui iſtud diploma publici iuris fecit, CONRADVS CELTES fuit, inter ſummos iſtius aetatis viros referendus, cui & meliores in Germania litterae multum debent. Hinc & de eo quaedam obſeruauit, alioſque qui de eo egerunt, laudauit SEELENVS l. c. p. 506. Cumprimis de eo confe-

rendus NICOL. HIERONYMVS GVNDLINGIVS obſeruati. ſelectar. tom. I. p. 1. ſeqq.

p. 110. non ſane, vt eos, a Lactantio ſi diſcedas &c.) Recte hac de re pronuntiat IO. GEORG. WALCHIVS: eccleſia quoque inuexit vocabula, quae ante tempora chriſtianorum in Latio inaudita fuerunt, ſaltem alio ſenſu. Multa illorum ex graecis ſcripturis veteris & noui teſtamenti deſumpta ſunt; alia ad conſuetudinem eccleſiae conformata. At tamen ſunt inter illos, quorum dictio caſtitate, elegantia & ſuaui- tate nitet & commendabilis eſt, quae oſtendunt, friuolam eſſe obiectionem vulgarem, theologica non poſſe latine ſatis ac eleganter in medium proferri. Omnino ſingula recte ac bene cum aliis per latinam linguam communicari poſſunt; quamuis id ſine adſiduo ſtudio ſummaque induſtria fieri nequeat. Ex his chriſtianis auctoribus eminent Minutius Felix, L. C. Lactantius, & Sulpitius Seuerus, qui latine atque eleganter ſcripſerunt, merito ad lectionem atque imitationem, praefertim in argumentis ſacris commendandi; in hiſtoria critica linguae latinae cap. XI. §. I. p. 639. Non ſine ratione LACTANTIO iungit MINVTIVM FELICEM & SVPITIVM SEVERVM, cum & in his ſermonis latini nitor & ſingularis elegantia conſpiciatur; vnde & de tribus hiſce l. c. copioſius commentatur; de LACTANTIO autem eiusque ſtilo ex inſtituto etiam diſſerit in diatriba de Lactantio eiusque ſtilo, editioni operum eius a ſe curatae, praemiſſa.

p. 115. Et Philippum quidem Melanchthonem)

nem) Non eximendus hic est ipse MARTINVS LVTHERVS, quem litterarum, quae ab humanitate nomen sortitae sunt, sermonisque latini non prorsus rudem fuisse, tum aliunde, tum & ex iis, quae IOAN. IAC. RAMBACHIVS, theologus Hallensis clarissimus, de latina Lutheri dictione erudite commentatur, patet, in praefatione, quam commentario LVTHERI in psalmum secundum, Halae Magdeburgicae an. 1728. ipsius cura recuso, praemisit. Et profecto, inquit, Lutheri dictionem latinam, quamvis non omnibus numeris absolutam, praestantem tamen atque eximiam esse, facile concedet, qui excellentes, quas a natura acceperat, ingenii iudiciiue dotes perspetas atque exploratas habuerit; &c. Illustrae illas animi dotes indefesso studio Lutherus excoluerat, fertilissimumque ingenii agrum optimorum auctorum irrigauerat lectione. Teste enim Philippo Melancthone, Cicronem, Virgilium, Liuium, aliosque latinis antistites, legendo sibi familiarissimos reddiderat. Quod vero historicos insuper graecos ac latinos, quod Platonem, Aristotelem aliosque prius aevi philosophos exploratos habuerit; id vero frequentiores sententiae, quas ex illis decerpas scriptis suis passim inspergit, abunde testantur, &c. §. IV. p. u. seqq. Et iterum: Quod si igitur vir magnus praeclearam illam vim ingenii, humanioribus litteris haud leuiter tincti, & grammaticis rhetoricisque praefidiis fuffulti, ad latinam linguam excolendam conuertere aut voluisset, aut potuisset, factum sine controuersia fuisset, ut in hac lingua eundem perfectionis gradum attigisset, quem in lingua germanica attigit, in qua inimitabilem copiam, cum singulari gratia coniunctam, sibi comparauit. Verum lectio doctorum scholasticorum, cui, monasterio mancipatus, vacare iussus fuit; certamina, quibus deinceps fuit inuolutus &c. ista, inquam, & alia impediuerunt, quo minus ampliores in stili latini elegantia facere pro-

gressus potuerit, facile aliquin & Erasmus superaturus, & Philippum Melancthonem, cuius planum dicendi genus naturali quadam simplicitate & pulchritudine cunctis sese probabat. Interim non solum de venustate latini sermonis haud spernenda munera dedit, sed quando animum etiam aduertebat, atque plus otii aliquando nactus, ad viros doctos scribebat, satis etiam, quid in politiciori litteratura posset, ostendit. Testis est liber de seruo arbitrio Erasmo oppositus, & anno M D XXV. scriptus. Quamvis enim in eius exordio Lutherus suam infantiam excuset, atque Erasmo ingenii & eloquentiae palmam lubens concedat; ipse tamen Erasmus, nitidioris libri stilo deceptus, primum suspicabatur, Melancthonem ipsum, cum omnibus, quotquot Wittebergae agerent, eruditissimis, Lutheri calamus rexisset §. V. & VI. p. 15. seqq. Eadem fere ratione de stilo Lutheri latino indicat vir summus IO. ALB. FABRICIVS: Sicut germanicam Lutheri dictionem pro heroica agnoscit laudatque illustris vir Io. Ludouicus Praeßchius (in praeceptis styli latini p. 101.) sic latinae perspicuitatem, & ubi non de industria scholasticisset, aut monachisset, puritatem quoque ac nitorem pro illorum temporum rationibus, lector peritus & aequus facile agnoscat; ingenium vero, proprietatem, vim ac pondus etiam mirabitur; in centifolio Lutherano, suae notitia litteraria scriptorum omnis generis de beato D. Luthero, eiusque vita, scriptis &c. cap. CXIII. p. 270. ubi & alios idem hocce argumentum attingentes laudat, quemadmodum & eos, qui de meritis ac beneficiis Lutheri in scholas & litteras vniuerse, speciatim humaniores commentati sunt, ibidem commemorat.

p. 124. Iungendi & qui de linguae ebraeae antiquitate &c.) Cum primis hic addendus IO. GOTTLIEB CARPZOVIVS in critica sacra veter. testam. part. I. cap. V. sect. I. seqq. p. 165. seqq. ubi de linguae ebraeae

ebraeae appellacionibus, primaeva antiquitate, ratione & indole &c. fufe ac erudite differtit.

p. 126. *Mirum itaque non est, Conringio se opposuisse Matthiam Wasmuthum &c.)* CONRINGII hic partes contra WASMUTHVM amplexus est CONR. SAM. SCHVRZFLEISCHIVS, parum idoneus in hacce controuersia iudex; dum *minus*, ait, *feliciter cum Conringio luctatus est* (Wasmuthus) *in ipsa quoque arena Ebraeorum, ubi parum absuit, quin succumberet; epist. arcan. tom. II. p. 197.* vapulans ideo IOANNI HENRICO A SEELEN in *praefatione*, quam *deliciis suis epistolicis* praemisit, qui & nonnulla ad historiam huius controuersiae spectantia suppeditat in iisdem *deliciis* & quidem in *notis ad epistol. LXIV. p. 291. seqq.*

p. 127. *Inter eos qui minus praeclare &c.)* Adnumerandus his etiam vir cetera doctissimus CONR. SAM. SCHVRZFLEISCHIVS; saltem graecam linguam, singulari eius captus amore, ebraeae multum praefert, *epist. arcan. tom. I. p. 456.* reprehensus ideo & refutatus a IOAN. HENR. A SEELEN in *praefatione*, quam *deliciis suis epistolicis* praemisit.

p. 130. certo tamen fundamento destitui, non sine ratione iudicarunt alii &c.) Inter hos etiam est vir doctissimus, & idoneus harum rerum arbiter IOAN. GOTTLÖB CARPZOVIVS in *critica sacra vet. testam. part. I. cap. V. sect. III. p. 186. seqq.* Sententiam namque eorum, qui naturalem quandam vim significandi litteris Ebraeorum tribuunt, cum accurate exposuisset, eam sub examen reuocaturus, *quam autem*, inquit, *ingeniose haec sint excogitata, quantaque cum nouitatis, tum probabilitatis gratia se commendent, tantum tamen abest, ut omnium tulerint calculum, ut potius contra hanc sententiam vnus vel alter insurrexerit; l. c. p. 192.* Laudat deinde in *notis ad b. l.* eos, quibus haec sententia

displacuit, interque eos *SOVCIVTVM in collectione dissertation. critic. p. 459.* itemque auctores *diarii Triuolti. an. MDCCX. mense Aug. p. 1369. seqq.* Rectissime deinceps, quando de interno litterarum valore ac vi significandi differit, pronuntiat: I) Sententiam hancce vix satis per omnia videri demonstrabilem; siquidem complurimum litterarum significatio vel gratis assumatur, vel ex ingenio supponatur, vnde nec inter sententiae istius patronos semper conueniat &c. II) Lubrico eam nisi fundamento, eo quod & litterarum figura externa mere sit technica, non significatina, id quod aliarum quarumcumque linguarum doceat collatio; & appellacionem non ex valore interno, sed vt plurimum a figurae quadam similitudine desumptam res ipsa loquatur, &c. III) Nimis eam esse ambiguum; siquidem tam ampla, tam lubrica & anceps, litteris tribuatur significatio, vt in compositione vnus cum altera, vix definiti satis ac determinari queat vis illa & notio, quae hic & nunc praecise habeat locum; tam latus porro luxuriantibus ingeniis hic pandatur campus, in quem excurrentia, quilibet fingendi aequam sibi potestatem nacta queant videri &c. *l. c. p. 195.*

p. 140. *pars autem posterior &c.)* Accessit etiam pars tertia siue volumen tertium complectens *accessiones & emendationes ad volumen primum totum, & partem secundi, quoad de scriptis anonymis exponit, pertinentes; Hamburgi & Lipsiae an. 1727. 4.* Cum enim auctor doctissimus nouis quibusdam subsidiis, ad ampliorem librorum ebraicorum notitiam sibi comparandam instructus fuisset, ad tertium hocce bibliothecae ebraeae volumen edendum inde inductus fuit: Pluribus hoc in *praefatione* exponit. R. SAMVELIS, filii DAVIDIS IEMSEL, Iudaei Karaei *itinerarium* insertum legitur *p. 1081. seqq.* Specimen autem versionis pentateuchi graeco-barbarae a Iudaeis factae, itemque supplementum lacunae

lacunae libri חזקוני in adpndice conspiciuntur. Multa ceteroquin lectu digna non minus in hocce, quam prioribus, volumine, occurrunt; vt quae de R. ELIA LEVITA disserit p. 97. seqq. de R. IEHVDA, filio ISAACI ABBANANIS p. 317. seqq. de R. IACOB, filio ASCHER, filii IECHIEL p. 443. seqq. de R. IACOB IEHVDA ARIE siue LEONE & versione germanica libri eius de structura templi Salomonis p. 460. seqq. vbi & IOANNIS SAUBERTI solida narratio de versione germanica huius libri, inseritur; &c. Compendium aliquod bibliothecae rabbinicae deinceps edidit FRIDERICVS OPFERGELT, coenobii beatae virginis, quod Magdeburgi est, praepositus, in qua summam ea scripta rabbinica recenset, quae in antiquitatum ebraicarum studio & scripturae sacrae explicatione vsum quemdam praebere possunt. Inscrbitur: *Aufrichtige Nachricht von den jüdischen Lehrern und ihren zur exegetischen und antiquität gehörigen Schriften, auch wie man mit ihnen von Glaubens-Sachen zu handeln, nebst einer kleinen bibliotheca rabbinica; imgleichen von denen radicibus der ebraischen Sprache, und einem ordentlichen alphabeto literaturae ebraicae hieroglyphico, zu einer Probe von den auctoris noch nicht edirten exegetischen Lexico an den Tag geleeget*, Halae an. 1730. 8. In praefatione auctor de scriptis rabbinicis ita disserit, vt, licet non adeo magnam iis statuatur pretium; non tamen etiam prorsus reiicienda aut contemnenda censet.

p. 141. quod plurima linguis orientalibus consignata extent scripta &c.) Conferendi hic etiam, qui generatim scriptorum orientalium notitiam tradunt, quippe qui & ea, quae historiae ecclesiasticae inserviunt, attingere solent; quamquam inde simul, quem in aliis quoque eruditionis partibus linguae istae vsum habeant, pateat, vt IO. HENR. HOTTINGERVS in biblio-

thecario quadripartito lib. II. cap. II. p. 222. seqq. vbi de scriptoribus syriacis agit, & cap. III. p. 244. seqq. vbi de scriptoribus arabicis verba facit, cui & IOANNIS LEONIS africani librum de viris quibusdam illustribus apud Arabes, ex lingua arabica in latinam conuersum, subiunxit; de quo alibi plura dicemus; itemque BARTHOL. HERBELOTIVS, siue D'HERBELOT in bibliotheca orientali, siue vt gallice inscriptio se habet: *bibliothèque orientale, ou dictionnaire universel, contenant généralement tout ce qui regarde la connoissance des peuples de l'orient; leurs histoires & traditions véritables ou fabuleuses &c. leurs sciences & leurs arts, leurs théologie, mythologie, magie, physique &c. les vies & actions remarquables de tous leurs saints, docteurs, philosophes, historiens, poëtes &c. des ingens critiques, & des extraits de tous leurs ouvrages, de leurs traités, traductions, commentaires &c.* Parisiis an. 1697. fol. Quam operis, non vbius, vt credo, obuii, inscriptionem ideo hunc in modum recitavi, vt pateret, insignem inde orientalium scriptorum notitiam comparari posse; quamuis hoc praecipue de arabicis, persicis, & turcicis sit intelligendum. Historiae quoque ecclesiae orientalis inde lucem adfundi posse, quilibet facile perspiciet. Vitam HERBELOTII exhibet NICERONIVS dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres tom. IV. p. 410. seqq.

p. 144. immo passim querelas quorundam hominum doctissimorum &c.) Qui hisce litteris se totos consecrarunt, plerumque etiam non aptius se inuenire argumentum posse putant, in quo ingenii vires periclitentur, quam istud de litterarum humaniorum neglectu atque contentu. Hisce itaque, quos laudavi, qui de imminente bonarum litterarum interitu conquesti sunt, plures adhuc addi potuissent. Sed ex recentissimis vnicum tantum, PAVLINVM

A 8. 10-

A. S. IOSEPHO commemorare iuuabit, cuius orationes in archigymnasio Romano habitas, recendi curauit vir doctissimus & de hisce litteris praeclare meritis IO. ERHARDVS KAPPIVS, Lipsiae 1728, qui & praeter praefationem, programma de causis corruptae hoc aetis eloquentiae Romanae, adiecit. Inter istas autem orationes, quae primum tenet locum, de neglectu litterarum humaniorum & earum corruptela, agit. Mirari plerique solent, inquit orator ille Romanus, quoniam improbo litterarum facto contigerit, quod, tametsi hoc aetis hominum ingenia nihilo, quam antiquitus, deteriora sint, immo saepe & in multis praestantiora esse videantur; nemo tamen existat, qui cum sapientissimis illis litterarum parentibus, qui olim floruerunt, de ingenio doctrinaeque laude contendere audeat. Nonne, inquit, in grauioribus magisque arduis disciplinis solertiam veterum ingeniumque aetas nostra non aequauit modo, verum etiam longe lateque superauit? Recentiorum percurrere philosophiam &c. Enarrat hinc, quibus incrementis singulae fere eruditionis partes nostra aetate auctae sint, tumque ita pergit: Adeo deterior litterarum conditio, ut in tanta ingentiorum uertate ceterarumque scientiarum progressu, illae propemodum destitutae iaceant, ac ne passum quidem progrediantur? p. 7. 8. Et iterum nonnullis interiectis: Sed relanguit iam pridem, relanguit in plerisque hominum amor erga optimas disciplinas. Restinctus est omnino vetus ille ad honestas artes ardor animorum atque contentio. Inueterauit enim iam opinio quaedam, non modo litteris humanioribus perniciosa; verum etiam scientiarum omnium ordini maxime periculosa, in hoc studiorum genere nihil gloriae, nihil diuitiarum esse sperandum; &c. p. 15. Quae auctoris verba qui paulo accuratius considerauerit, intelliget, verissimum esse, quod deinceps dixi, ab iis, qui humaniorum litterarum

causam agunt, ac de illarum contemptu conqueruntur, in eo peccari, quod ea, quae dicunt, nimis exaggerent.

p. 144. Hinc cum negare nequeant, praestantissimos nostra aetate existisse &c. Exstiterunt itaque viri docti, qui singularem saeculi nostri, ob ista litterarum ac scientiarum incrementa, praedicare non dubitarunt felicitatem. Lectu cumprimis digna est HERM. WITSII oratio de felici; an infelici reipublicae litterariae hoc saeculo statu, quae in miscellaneis eius sacris tom. II. p. 937. seqq. extat. Eleganter ibi, quatenam nostri temporis siue philosophiam, siue philologiam, siue artem medicam, siue iurisprudentiam spectes, felicitas sit, edisserit; cuius etiam nec ipsa experta sit theologia. Neque, inquit, profecto officio hic suo desuerunt illustres animae; quae, quicquid in philosophia inuenerant solidi, quicquid in antiquitate ebraea, graeca, romana, eruditi; quicquid in arte Hippocratica, aut iuris civilis prudentia, quod aliqua se cum sacris nostris litteris affinitate commendaret, id omne ad eas illustrandas insigni dexteritate contulerunt. Atque ita usu venit, ut theologia suis ceteroquin opibus contenta, nunc exoticis quoque diuitiis, velut opimis spoliis locupletata, cultius quam unquam in publicum prodierit, maiestatisque suae confessionem aemulis etiam atque inuitis extorserit. Proh! sanctissimum optimumque Numen! quanto intervallo diuinae istius tuae, caelitusque reuelatae doctrinae perititia, non modo a praecursorum nuper, saeculorum pudenda & plus quam scythica ignorantia, sed & ab eius aetatis quae apostolicam proxime sequuta est luminibus determinatur? Numquam caelestes veritates purius enucleatae, numquam sapientissima earum connexio clarius demonstrata; numquam diuinorum cum hominibus foederum ratio, eorumdemque diuersa dispensatio, illuminatius exposita; numquam errores solidius confutati;

MMVII.

nunquam veri scripturarum sensus diligentius indagati, felicitiusque in lucem producti, quam hoc saeculo sunt. Quibus quidem in verbis, annon aliquid, quod nimium sit, deprehendatur, non disquiram. Ornamentum ex aliarum disciplinarum incrementis, cultiorque, quae nostra aetate obtinet, tractandi ratione, atque decus theologiam accepisse, negari nequit; quamquam & id constet, simulque dolendum sit, nonnullos externis illis ita adhaerere, ut haud raro id, quod praecipuum est, seu nucleum amittant. Nec etiam idem vir doctus dissimulat, quantacumque etiam saeculi nostri ob omnia litterarum genera diligentius excolta sit felicitas; ex earumdem tamen, maxime criticae & philosophiae abusu incommoda longe maxima oriri & in ipsam redundare theologiam. Quae disciplinae, inquit, si in homines modestos inciderint, ac suis se contingant terminis, dici satis non potest, quam salubriter lucem suam per omnem rem litterariam diffundant: sed si arrogantium ingeniorum morositati famulari cogantur, non nefando earum abusu non caeteris modo facultatibus ad civilem vitam pertinentibus, sed & sacratissimis oraculis nostris, totique adeo religioni, praesentissimum creatur discrimen; l. c. p. 946. Idem hocce argumentum de saeculi nostri, qua litterarum studia felicitate, pertractavit vir longe celeberrimus CHRISTOPHOR. AVG. HEYMANNS, in oratione, qua docetur, inde a tempore Lutheri ad nostram usque aetatem in Germania argenteum fluxisse litterarum saeculum, nostro autem aetate plane aureum decurrere coepisse; quae aurea litterariorum studiorum aetas quamdiu duratura sit, coniectura subiungitur haud improbabilis; quam ut in lucem emitteret, in poeciles tom. I. lib. IV. epist. II. p. 515. vir doctissimus IO. CHRISTOPH. COLERVS illi occasionem praebuit, utpote qui in dissertatione sua de praesenti rei litterariae statu, vitio illi verterat, quod

saeculum nostrum, qua litterarum studium spectatum, aureum dixisset. Cui dum primum respondet, simul nonnullos, qui praeclare de nostrae aetatis studiis senserunt, ut LVD. ELL. DV PIN, IO. HENR. HOTTINGERVM, IO. CLERICVM, & IO. ALPH. TVRRETINVM, laudat. In ipsa oratione, quae in saeculo decimo sexto, quo optimis litterarum studiis vita quasi in Germania reddita fuit, laudanda, quaeene desideranda sunt, exponit, curae ea aetas argentea vocanda sit, ostendit. De nostro vero deinceps saeculo ita pronuntiat: *Paucis ut complectar omnia, floret nostro aetate & eximie exculta est philosophia, eiusque partes praecipuae, logica & ethica, politica, theologia pariter ac iurisprudentia naturalis. Floret quoque aetate hoc nostro eloquentia patria, nec aut oratores aut poetae Germani amplius desiderantur. Floret studium exegeticae biblicae, & subinde nova lux accenditur obscurioribus utriusque testamenti locis. Floret ars critica, eius pars maxime realis, nec quidquam hodie pia scilicet credulitate admittitur, sed omnia sub rigidissimum revocantur examen; ut & factum, ut historia etiam ecclesiastica novum his temporibus induerit habitum, & singulari plane ratione sit emendata. Floret etiam historia litteraria, & quotidie maiora capit incrementa, postquam tot novorum librorum recensio in publicum prodire, quid? novellae etiam litterariae a diligentissimis scriptoribus emitti coeperunt. O! magnam & nunquam non praedicandam saeculi nostri felicitatem! O! saeculum ipso auro magis aureum! O! ingratis nos, nisi & concessis diuinitus bonis utamur, fruamur, & tanta Numinis beneficia gratissimis proficquamur recordationibus; l. c. p. 526. Bene tamen est, quod vir iste doctissimus agnoscit, non omnia in aureo hocce saeculo esse aurea, sed multum aeris, immo ferrei saeculi multa subesse vestigia. Nec sine ratione criticae artis atque philosophiae huc refert abusum,*

C

recte.

recteque pronuntiat: *Fuere sane critici, fuere philosophi, idque recentiori tempestate, qui ingenio suo ad conuellendam ipsius sacri codicis auctoritatem & ad labefactanda christianae religionis fundamenta, turpiter abusi sunt*; p. 528. Non aliunde denique maius bonis literis, quam a superstitione romano-catholica imminere periculum, recte obseruat. Idque a me ipso etiam in oratione de bonarum litterarum decremento nostra aetate non temere metuendo, pluribus est euictum. Addunt nonnulli fanaticismum; quem quidem, si, qui vere talis est, hoc nomine intelligatur, bonis litteris inimicum esse, haud abnuo: quamquam & difficulter eidem obuiam iri queat, cum is inter homines, quorum non magna est auctoritas, fere serpere soleat; impetrantium autem, eorumque, a quorum nutu fata litterarum pendent, eo infectum iri animos, parum sit credibile. Qui autem sincerum pietatis studium, ut hodie interdum fieri solet, hocce nomine designant, uti aut infcitiam, aut summam animi malignitatem produnt, ita & maximopere falluntur. Hoc enim qui serio amplectuntur, noua equidem, inania & inutilia, tum in aliis, tum etiam in humanioribus litteris caute & sollicitè euitant; ipsas istas litteras, si recte & sobrie tractentur, adeo non contemnunt, ut iustum potius iis statuunt pretium.

p. 147. *conqueritur Desiderius Erasmus* (Ec.) Alibi idem vir doctus rectissime scribit: *omnem litteraturam delibare profuerit, si modo id fiat & annis idoneis & modice; tum & cautim, & cum delectu; deinde cursim & peregrinantis, non habitantis more; postremo quod est praecipuum: SI OMNIA AD CHRISTVM REFERANTVR; in enchiridio militis christiani* p. 63. Copiosius autem & prorsus eleganter hoc, *litteraturam omnem, etiam ethnicam ad Christum referri oportere*, edisserit MATTHIAS BELIVS in *paraenese ad studiosam*

iuuentutem, quam SEB. CASTALIONIS *versioni noui testamenti* praemisit.

p. 150. *Recensere omnes* (Ec.) Licet non desint, qui de re critica veterum disseruerunt, ut IO. WOWERIVS de *polymathia* cap. XVI & seqq. HENR. STEPHANVS in *dissertat. de criticis veteribus graecis & latinis, eorumque variis apud poetas potissimum reprehensionibus*, DAN. HEINSIVS in *dissertat. de verae criticae apud veteres ortu, progressu vsuque cum in disciplinis ceteris, tum in sacris*, PHIL. IAC. MAVSSACVS in *dissertatione critica*, a nobis iam commemorata, de *Harpocratore eiusque scriptis*, aliique laudati IO. GEORG. WALCHIO in *historia critica linguae latinae* cap. VIII. §. VIII. p. 314. neminem tamen historiam huius artis iusta ac pleniori ratione tradidisse, eidem viro docto recte obseruatum est. Praecipuos ex criticis latinis ipsemet recenset l. c. §. XVIII. seqq. p. 527. seqq.

p. 151. *Atque huc illi comparati sunt, qui ex instituto* (Ec.) De hisce copiosius agit IOAN. GEORGIUS WALCHIVS, in *historia critica linguae latinae* cap. VIII. §. IV. p. 505. ubi cum primis legenda, quae de IOAN. VLERICI *arte critica* variisque eius editionibus innotet.

ibid. ita & artis criticae grauissimus est abusus (Ec.) Hinc & non desuerunt, qui abusum huncce demonstrare, aut reprehendere potius suarum duxerunt esse partium. Quanta inde in ipsam religionem redundant incommoda, ostendere voluit IGNATIVS DE LAVBRVSSSEL, Iesuitarum societati adscriptus, in lingua gallicana scripto, & Parisiis anno 1710. edito, de *abuso criticae in rebus ad religionem spectantibus*. Eodem fere tempore IAC. LADERCHIVS, congregationis oratorii Romanae sacerdos & ob varia ingenii monumenta ad historiam ecclesiasticam spectantia, haud ignotus, *dissertationem de abusu criticae hodiernae* lingua italica composuit, quae

quae tamen anno demum 1726. Romae publicam lucem adspexit. In ea neutiquam id sibi constitutum esse proficitur, ut omnem artis criticae usum reiciat, sed tantum, ut lectoribus genuinam critices, qualis quidem nostris temporibus exerceri ut plurimum consueverit, faciem repraesentet, & quantum *in modo*, quantum *in tempore*, quantum etiam *in personis*, quod nimium est, plerumque committi soleat, ostendat; nec tamen morem istum data opera impugnet, & quae in causae suae defensionem obtendi a criticis soleant, operose diluat: utpote quod maioris molis & industriae opus sit: conf. *acta erud. Lips.* an. 1727. mense Maio p. 239. Possent huc etiam referri HONORII DE SANCTA MARIA animaduersiones super regulas & usum artis criticae, spectantes ad histor. ecclesiast. &c. sed de his iam ex instituto dictum est lib. II. cap. III. §. XI.

ibid. Ineptor porro istos criticos &c.) Conferendus & de istius generis scriptoribus IOAN. GEORGIUS WALCHIVS in *historia critica linguae latinae cap. VIII. §. VII. p. 513.*

p. 178. tum & in bibliotheca Menckeni-
niana, quae hoc ipso anno &c.) Bibliotheca huius Menckeni-
anae, quae auctores praecipue veteres, graecos & latinos, historiae item litterariae, ecclesiasticae & ciuilibis, antiquitatum ac rei nummariae scriptores, philosophos, oratores, poetas ac codices manuscriptos complectitur, ab OTTONE & IO. BURCH. MENCKENIIS, patre & filio, multorum annorum spatio studiose collectae, & iusto ordine dispositae, editio altera, longe emendatior ordinatiorque, quarta nunc parte aucta, & notulis variatatis adpositis, magis ad usum accommodata prodit Lipsiae 1727. 8. Eam vero non tantum scriptorum historiae ciuilibis, sed & ecclesiasticae & litterariae notitiae comparandae inseruire, vel ipsa, quam recitauimus, inscriptio docet. Obseruatu cum-

primis dignae sunt variorum auctorum collectiones miscellaneae & opera iunctim edita, p. 793. seqq.

ibid. cui merito iungenda Hermanni Dieterici Meibomii &c.) Prodiit deinceps breuis introductio in historiam rerum germanicarum litterariam, ubi maxime triumviri resciscendis rebus Germanorum Conringius, Sagittarius, Meibomius, eorumque de genuinis historiae germanicae fontibus dissertationes & iudicia recensentur, cum analectis & accessionibus quibusdam, Lipsiae an. 1727. 4. Exhibentur nimirum in hac collectione primo HERMANNI DIETERICI MEIBOMII oratio inauguralis iam laudata de genuinis historiae germanicae fontibus p. i. seqq. deinde CASP. SAGITTARII dissertatiuncula de praecipuis scriptoribus historiae germanicae p. 73. seqq. porro Conringiana de fontibus rerum germanicarum p. 85. seqq. tandem, analecta, breuem ad historiam litterariam rerum germanicarum introductionem, itemque accessiones & supplementa ad Meibomii inauguralem, complexa, p. 103. seqq. Inter eos, qui ex instituto historiam Germaniae litteris consignare adgressi sunt, auctor analectorum maxime laudat IO. IAC. MASCOVIVM, cuius exstant *Geschichte der Teutschen bis zu Anfang der Fränkischen Monarchie*, Lipsiae 1726. 4. Verbis, inquit, quid opus est, res ipsa loquitur. Vnum dico, satius fore, infinita noui huius operis de Germanorum rebus merita tacere, quam parce; vel incommode dictis tanti laboris gloriae derogare. Siue enim iudicium, siue ordinem spectes; siue stili elegantiam, reliquos omnes infinitis modis superat. Testes ubique scriptores aequales & coaevos euoluit. Nummos quoque, inscriptiones aliaue monumenta, quae quidem illustrationi; aut confirmationi inseruire possint, contulit, ipsissimis auctorum verbis omnia legentium oculis adprobauit. Primus vernacula res Germanorum veteres ita descripsit, ut du-

biter, an liber stile; an rerum pondere selectaque se magis commendat; p. iii.

p. 188. *Hic nuper accessit &c.*) Commemorandus hic etiam vir illustris, idemque non semel nobis iam laudatus IOAN. BURCH. MENCKENIUS, quippe qui itidem non ita pridem eiusmodi scriptorum rerum germanicarum collectionem publicae exponere luci coepit; cuius quidem operis duo hucusque prodierunt tomi, Lipsiae an. 1728. fol. Constitutum quidem auctori doctissimo fuerat, speciatim scriptorum Saxoniconum, Misnensium & Thuringicorum collectionem dare; sed cum codices manuscripti haud pauci, ad Germaniae uniuersae historiam spectantes, ad eum perlati essent, mutato consilio, suam ita instruere collectionem voluit, vt, qui historiam Saxoniam illustrant, praecipuum in ea locum occuparent: non tamen & alii, generatim historiae germanicae inseruiantes ibi comparerent. Quae praeclari huius operis ratio sit, ipsa nos inscriptio docet, quae ita se habet: *Scriptores rerum germanicarum praecipue Saxoniarum, in quibus scripta & monumenta illustra pleraque haecenus inedita, tum ad historiam Germaniae generatim, tum speciatim Saxoniae superioris, Misniae, Thuringiae, & Varisciae spectantia, vel nunc primum in lucem protrahuntur, vel cum codicibus manuscriptis collata notulis illustrantur.* De scriptis ipsis, quae in hoc opere continentur, ipse editor in praefationibus utrique tomo praemisissis, copiosius differit. Non tantum autem civilis, sed ecclesiasticae quoque historiae cultor multa hic inueniet, quae sibi vsui esse queant. Ceterum, si qui aliarum quoque gentium historicos iunctim ediderunt, hic locum inuenirent, de LVDOVICO ANTONIO MVRATORIO, rerumque italicarum scriptoribus ab anno aerae christianae D ad MD eius cura studioque hucusque editis, cum primis aliquid dicendum esset. Idque eo magis, quod in hac collectione plurima

occurrant, quae historiae ecclesiasticae non minus, quam civili lucem egregiam adfundunt. Sed cum hodie opus hocce splendidissimum omnibus satis notum sit, hoc solum obseruamus, *primum, secundum, tertium & quartum eius tomum* lucem adspexisse Mediolani an. 1723. fol. *quintum* an. 1724. *tomi primi partem secundam*, itemque *tomum sextum vt & septimum* an. 1725. *octauum* itemque *tomi secundi partem alteram*, nec non *tomum nonum* an. 1726. *decimum* an. 1726. Recensentur passim in ephemeridibus eruditorum praesertim *actis eruditum Lipsienfib.* anno M DCC XXIV. *mensis Ianuar. p. 1. seqq. mensis Februar. p. 49. seqq. mensis Septembr. p. 377. seqq.* anno M DCC XXV. *mensis Octobr. p. 433. seqq.* item 437. *seqq.* anno M DCC XXVI. *mensis Febr. p. 49. seqq. supplementor. tom. IX. sect. VI. p. 233. seqq.* porro anno M DCC XXVI. *mensis Maio p. 208. seqq. & mensis Nouembr. p. 481. seqq. supplementor. tom. IX. sect. XI. p. 433. seqq. & denique anno M DCC XXVIII. mensis Decembr. p. 535. seqq.* Cum autem opus hocce ex typographia societatis Palatinae prodiret dicatur, quatenam societatis istius Palatinae sit ratio, docetur in bibliotheca italica; seu historia litteraria Italiae, quae Geneuae an. 1728. edi coepit, tom. I. artic. I. p. 3. *seqq.*

p. 189. qui praecipuos quosdam ex iis, qui ad eius historiam &c.) Exstiterunt utique nonnulli, qui historiam Germaniae generatim describere adlaborarunt. Inter praecipuos non tantum, sed & primos referendus est FRANCISCUS IRENICVS, Eslingacensis, cuius *exagestis historiae Germaniae, seu totius Germaniae descriptio pulcherrima & iucundissima* in duodecim volumina diuisa nunc denuo recognita notisque illustrata, vna cum CONRADI CELTIS *descriptione urbis Norimbergae*, curante IOAN. ADAMO BERNARD, recusa est Hanouiae an. 1728. fol. Laudatur passim IRENICVS hicce. *Non indiliger,*

gener, inquit HERM. DIETERICVS MEI-
BOMIVS, quoque in vetustioribus versa-
tus est Franciscus Irenicus; in notis addi-
tur: quamquam & sui temporis insuper
Germaniae descriptionem contineat; orat.
de genuinis histor. german. fontibus p. 9.
confer. & analecta, breui introductioni in
historiam rerum germanicarum littera-
riam subiuncta, p. 108. Fuit autem FRANG.
IRENICVS Eslinga oriundus, docuitque
Heidelbergae in ludo litterario; postea au-
tem in patriam rediit, & cum ibi euange-
licae doctrinae veritatem, quam amplexus
fuisset, profiteri non liceret, Gemmingam
concessit. Floruit circa tempora reform-
ationis; seu initium saeculi decimi sexti.
Liber hicce rarissimus hucusque fuit, siquid-
em duae tantum eius prostant editiones,
quibus nunc tertia accessit, quam IOAN.
ADAM. BERNARD, scholae Hanouiensis
rektor, dedit, qui & in praefatione vitam
IRENICI, de qua tamen non adeo multa
constant, descripsit, nec naeuos, tempori
tamen, quo vixit, maximam partem tri-
buendos, dissimulauit. Idem etiam notas
quasdam partim illustrando, partim sup-
plendo addit. Ad eos, quod attinet, qui
nostra aetate in ornanda amplificandaque
Germaniae historia studium industriamque
suam collocarunt, IOAN. IAC. MASCOVII
iam antea mentionem fecimus. Nefas au-
tem prorsus esset, silentio praetermittere
virum generis claritate munerumque non
minus splendore, quam ingenii & eruditio-
nis gloria illustrissimum HENRICVM DE
BUNAV, qui ut reliquis omnibus in hoc ge-
nere dubiam palmam reddidit; ita exem-
plo suo demonstrauit, confici Germaniae
historiam posse, quae a summo perfectionis
fastigio prope ablit. Praestitit illud in *der
gesauenen und vnsändlichen teutschen Kai-
ser- und Reichs-historie* &c. cuius pars pri-
ma 1728. 4. edita, quid de reliquis speran-
dum sit, satis demonstrat.

p. 190. Paulo Pezronio &c.) In libro,

quem inscripsit: *L'antiquité des temps
retable & defendue contre les Juifs & les
nouveaux chronologistes*, Parisiis 1687. 4.
Cum autem censores varios, interque eos
IO. MARTIANAEVM & MICH. LE-
QVIEN nactus esset, edidit porro: *defen-
se de l'antiquité des temps au l'on soutient la
traduction des peres & des eglises contre
celle du talmud & au l'ont fait voir la
corruption de l'hebreu des Juifs*; Parisiis
1691. 4. Conferendus de hisce, vt & reli-
quis PEZRONII scriptis NICERONIVS
dans les *memoires pour servir a l'histoire
des hommes illustres dans la republique des
lettres*, tom. I. p. 181. seqq.

p. 198. Nec tamen omnes in suam ita
pertrahere sententiam potuit &c.) Histo-
riam huius controuerbiae refert, scriptaque
ad eam spectantia recenset NICERONIVS
dans les *memoires pour servir a l'histoire
des hommes illustres dans la republique des
lettres* &c. tom. VII. p. 351. seqq. ubi varia
suppeditat, quae a nobis dictis addi possunt.
Ceterum ad scripta de re diplomatica etiam
referenda SCIPIONIS MAFFEI *historia
diplomatica*, quae introductionis loco esse
queat ad artem criticam in bocce argumento
(*istoria diplomatica, che serue d'introduz-
zione all' arte critica in tal materia* &c.)
Mantuae an. 1727. 4. cuius summa exhi-
betur in *bibliotheca italica* tom. II. artic.
VII. p. 197. seqq.

p. 199. Scriptores, qui ad vnamquamque
historiae litterariae speciem &c.) Prae-
mitti adhuc generatim quaedam de insigni
historiae litterariae utilitate possent. Le-
genda autem, quae hac de re disserit DAN.
GEORG. MORHOEIVS *polyhist. lib. I.
c. II. n. X. seqq. p. 16. seqq.* Cum primis au-
tem conferenda GOTTLIEB STOLLII
dissertatio de utilitate historiae & notitiae
litterariae, eiusdem manuuctioni ad hi-
storiam eruditionis, subnexa. Utilitas au-
tem ista; immo necessitas historiae littera-
riae vel ex ineptis istis ac ridiculis quorum-
dam

dam erroribus, ex rei litterariae ignorantia profectis, intelligitur; quorum exempla diligenter collegit MICH. LILIENTHALIUS in *observat. de solocismo litterario*, quae in *selectis eius historicis & literariis* exstat num. X. p. 315. seqq.

ibid. in introductione ad notitiam rei litterariae &c.) Quinta introductionis huius editio prodit an. 1729, in qua praeter ipsius auctoris supplementa, & IO. CHRISTOPHORI COLERI *analecta*, multis locis, ut in praefatione dicitur, perpolita nouisque rei litterariae momentis adaucta, MICHAELIS LILIENTHALII *adnotationes* ad cap. I. & II. accessere. Ne enim in nimiam molem liber ille excreceret, eiusdem LILIENTHALII *adnotationes* in reliqua capita, una cum IO. BURCH. MENCKENII *observationibus* in hunc librum, itemque STRUVII *disserat. de doctis impostoribus*, & *orat. de meritis Germanorum in historiam*, ut & COLERI *dissert. de praesenti rei literar. statu*, peculiari volumine, quod tamen nondum lucem adspexit, complecti biblioplae placuit. Adornata haec editio est cura & studio IO. CHRIST. KOECHERI, qui & hinc inde notulas quasdam adpersit.

p. 201. Restius Ludolpho Kustero &c.) Huic etiam librum hancce tribuit NICE-
RONIVS dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres tom. I. p. 307. ubi vitam & scripta KVSTERI recenset.

ibid. Adiecti deinde ipse reliquas &c.) Epistolae doctorum virorum non tantum in re litteraria, sed & theologica ac ecclesiastica usum prorsus insignem praebent. Qua de re quo minus dubitare liceat, vel supplementum istud historiae ecclesiasticae seculi XVI. ex plurimorum celeberrimorumque ex illo aeuo theologorum, ad Ioannem, Erasmus & Philippum Marbachios, epistolis a IO. FECHTIO editum, itemque epistolae ecclesiasticae & theologicae remon-
strantium, aliaeque eiusdem generis colle-

ctiones, prohibent. Ceterum iis, quas post DAN. GEORG. MORHOFIVM, in praefatione supplemento epistolarum Lutheri, praemissa, recensui, alias adhuc addidit vir clarissimus IO. HENRICVS A SEELEN, in praefatione, quam philocaliae suae epistolicae praefixit; centuriam scilicet epistolarum theologiarum ad Ioannem Schwebelium; CONRADI SCHLVSELBVRGII studium ecclesiae filii Dei inseruendi posthumum; hoc est, epistolarum clarissimorum quorundam theologorum &c. volumen; IO. GOTTF. OLEARIJ *serinium antiquarium*; IANIBERANTII epistolae; HENR. BRAKERI *decades* quinque epistolarum de syncretismo hodierno damnabili & noxio; GEORGII CHRISTIANI IOANNIS epistolae Martini Chemnitii ad Matthiam Ritterum, & alias quasdam. Ipse autem vir doctissimus, in philocalia ista, Lubecae an. 1728. 8. edita, non tantum centum epistolae varia notatu digna, in primis ad sanctiorem doctrinam atque historiam ecclesiasticam spectantia, continentes, e manu scriptis in lucem protulit, sed & notis illustravit, & praefatione, in qua de similibus nonnullis epistolarum collectionibus disseritur &c. auxit. Eiusdem etiam auctoris deliciae epistolicae, suae centuria epistolarum, memorabilia tum alia, tum imprimis theologica ac historico-ecclesiastica complectentium; praefatione, notis & indicibus instructa prodit Ratzeburgi an. 1729. & in praefatione quidem iudicia nonnulla, ad rem sacram spectantia, quae in epistolis Schurzseischianis occurrunt, expendit. Cum autem epistolae beati LUTHERI nostri iure meritoque omnibus maxime in pretio sint, de earum quidem collectionibus nonnulla iam dixi in praefatione antea memorata, quam supplemento epistolarum Lutheri praemisi; addenda autem, quae de iisdem obseruat IO. ALB. FABRICIVS in centifolio Lutheranico, suae notitiae litterariae scriptorum omnis generis de beato D. Luthero &c. cap. LXXIV. p. 207. seqq.

p. 202. qui quorundam prae reliquis eminentium &c.) Inter hoc ce omnino commemorandus est auctor, qui *commentarios historiae virorum in republica litteraria illustrum inscriuit*, siue vt gallice inscriptio se habet: *memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres, avec un catalogue raisonne de leurs ouvrages*, edere coepit; quemue NIGERONIVM esse accepi. Septem huius operis hucusque prodierunt tomi, & plures adhuc expectantur. Primus & secundus Parisiis laeem adspexerunt an. 1727. 8. tertius, quartus, quintus & sextus an. 1728, septimus an. 1729. In praefatione primo tomo praefixa auctor instituti sui rationem exponit & Gallos incuriae cuiusdam ac negligentiae in doctorum virorum memoria conservanda & ad posteros propaganda accusat. Licet enim quorundam aut elogia; aut vitae diligenter conscriptae seorsim essent; non adeo multis tamen hanc contigisse felicitatem, cumque in diuersis voluminibus reperiantur, integra illi opus esse bibliotheca, qui hac ratione notitiam virorum doctorum sibi comparare velit. Non deesse equidem, qui certi generis, aut provinciae cuiusdam ac regionis viros doctos exhibeant; sed hos non sufficere, vt incommodo huic medela adferatur. Germanos maiorem equidem in doctorum suae gentis virorum conservanda memoria adhibere industriam; sed ad alterum eos prolabi extremum, cum nulla fere vrbs, schola nulla aut societas sit, cuius non bibliotheca quaedam confecta sit; eorum etiam, qui speciatim viri cuiusdam docti vitam descripserunt, ingentem esse numerum; siquidem vt quis inter eruditos hoc pacto referatur, sufficiat, si publica in schola quadam fungatur munere, aut non adeo magni momenti schediasma ediderit. Longe aliter rursus hac in re se genere Italos. Eorum enim, in quibus de viris doctis agant, scripta ieiuna admodum atque sicc

esse, nec aliud fere quam indicem operum a provinciae cuiusdam; aut vrbs viris eruditius editorum continere; de auctoribus ipsis non nisi communia quaedam atque generalia tradere, iis plerumque praetermissis, quae scitu maxime erant necessaria & praecipuam adferre vilitatem poterant. Vberiores, copiosioresque esse, quae ab Anglis proficiantur vitarum descriptiones; apud quos etiam non temere quis existat meritis in rem litterariam clarus, cuius non diligenter enarretur vita, scriptorumque singulorum summa exhibeatur; hanc vero qui in vitis multorum virorum doctrina praestantium iunctim tradendis, sequi vellet methodum, illum immensae molis suscepturum esse laborem. Atque haecce, quae in aliis auctor notavit, cum illi constitutum sit euitare vitia, quam ipsemet sibi praescripserit tractandi rationem intelligere inde licet. Non Gallorum tantum, sed aliarum quoque gentium viros doctos exhibet, eos scilicet, qui prae reliquis eminent, & ingenii ac eruditionis laudem consequuti sunt. Immo nec religionis discrimen obseruat, cum non minus ex protestantibus, quam romanae ecclesiae addictis, hic quidam compareant. Ordo certus cum in istius generis scriptis obseruari nequeat, incommodo, quod inde oriri potest, per indicem, nomina auctorum secundum ordinem litterarum sistentem, obuiam ire voluit. Quaecumque de viris istis doctis, quos commemorat, inuenire potuit, diligenter congescit. Iudicia aliorum de viris doctis tum demum calculo suo approbavit, cum ea communi orbis eruditi sententiae conformia esse vidit. Generalem certissimamque in hoc genere hanc esse regulam, quam & ipsemet sequutus sit, quae etiam inimici viri cuiusdam docti in scriptis eius laudent, laude digna esse; censuram contra promereri, quae nec amici eius laudare aut defendere audeant. De scriptis autem doctorum virorum cum maxime so-

solicitus sit NIGERONIVS, nihil eorum, quae ad accuratam illorum notitiam sup-
peditandam faciunt, se praetermisisse pro-
fitetur. De omnibus autem eadem ratione
se non egisse, lubens agnoscit, cum & ob
ingentem illorum hoc fieri non potuerit
numerus, &, si minoris momenti scripta
spectes, nec vtile hoc futurum fuisset, nec
necessarium. Atque hinc, cum, quatenam
operis huius ratio sit, constet, operae pre-
tium est, nonnullos ex illorum, quorum
vitas exhibet, numero, quae prae reliquis
obseruatu digni videntur, indicare. In
primo itaque *tomo* occurrunt STEPHAN,
BALVZIVS, IAC. BERNARDVS, GEORG.
BVLIVS, HENRIC. DODWELLVS, IO.
BAPTISTA DV HAMEL, PETR. HEYLI-
NVS, PETR. DAN. HYETIVS, LVDOLPH.
KVSTERVS, IAC. LE LONG, IO. LO-
CKIVS, IO. MARTIANAEVVS, AEGID.
MENAGIVS, NICOL. LE NOYRRY, GA-
SIMIRVS OVDINVS, ANTON. PAGI,
IAC. PERIZONIIVS, PAVL. PEZRONIVS,
BENEDICT. PICTETVS, VINCENTIVS
PLACIIVS, ADRIAN. RELANDVS, IAC.
RHENFERDIIVS, CONR. SAM. SCHVRZ-
FLEISCHIVS, RICHARD SIMON, IO.
TOLANDVS; in *altero tomo*: IAC. BENI-
GNVS BOSSVETVS, DOMINICVS ROV-
HOVRS, IO. DEZ, IAC. GOVSSETIVS,
IO. GEORG. GRAEVIIVS, IAC. GRONO-
VIVS, CHRISTIAN. GRYPHIVS, GO-
DEFR. GVILIELM. LEIBNITIVS, NICOL.
MALEBRANCHE, IO. MILTON, DAN.
GEORG. MORHOFIVS, DAN. PAPEBRO-
CHIVS, PAVL. PELISSON DE FONTA-
NIER, IO. LA PLACETTE, THEODORI-
CVS RYINARTVS, EZECH. SPANHEIMIVS,
Tomo tertio noua praefixa est praefatio,
in qua auctor ad diuersa aliorum de hocce
opere respondet iudicia, atque TOVRNE-
MINIVM laudat, a quo in quibusdam re-
ctiora edoctus fuit. Inter eos autem, quo-
rum vitae in hocce *tomo* exhibentur, emi-
nent IOSEPH. SAENZ D'AGVIRRE, car-
dinalis, NATALIS ALEXANDER, ADRIAN.

BAILLETVS, IOAN. BONA, cardinalis,
GVILIELM. CHILLINGWORTH, NIC.
COEFFETEAV, IO. DALLAEVS, SIMON
EPISCOPIVS, FRANC. LAMY, HYBER-
TVS LANGVETVS, IOB. LVDOLPHVS,
HENR. NORISIVS, cardinalis, ISAACVS
RAPINVS, GVIL. ERNEST. TENTZE-
LIVS, LVDOV. THOMASSINVS, IOSEPH.
MARIA TOMMASI, cardinalis. In *quarto*
tomo prae reliquis obseruatu digni PETR.
ABAEIARDVS, IAC. BASNAGIVS, BAR-
THOL. CARRANZA, IO. IUSTINVS CI-
AMPINI, IO. CLAVDIIVS, CAR. LE COIN-
TE, IO. BAPTISTA COTELERIVS, THOM.
HOBBSIVS, PETR. POIRET, CASP. SA-
GITTARIIVS, SAM. SORBIERIVS, IO.
WILKINS. In *tomo quinto*: IOSEPH. AN-
TELMIVS, CHRISTOPH. CELLARIIVS,
RICHARD. CYMBERLANDIVS, THOM.
ERPENIIVS, PAPIRIVS MASSONVS, PE-
TRVS PITHOEVS, DIONYS. SAN-MAR-
THANVS, IO. SELDENVS, ANTON. TEIS-
SIERIVS, HENR. VALESIVS, ANTON.
VARILLASIVS, IAC. VSSERIVS. In
sexto: PETR. BAEIIVS, GILBERT. BYR-
NETVS, GERARD. GROESIVS, ISAAC.
IAQUELOT, IO. LIGHTFOOTVS. In
septimo denique: CAR. ANCILLONIVS,
PAVL. ANCILLONIVS, ANTON. BYNAEVS,
THOM. CAMPANELLA, PAVL. COLO-
MESIVS, ADRIANVS IVNIIVS, CHRIS-
TIAN. LVPVS, IOAN. MABILLONIVS,
GOTTFR. OLEARIVS, FRANCISCVS
PAGI, GEORG. PASCHIVS.

p. 203. *praeipue nobis illorum habenda
est ratio, qui theologorum &c.*) comme-
morandus hic cum primis est IO. ANTON.
STRVBERGIIVS, cuius index theologo-
rum euangelico-Lutheranorum chronolo-
gicus, sistens a tempore reformationis ad
nostra usque tempora illorum nomina, pa-
triam, officia & annos emortuales, prodro-
mi loco bibliothecae vniuersalis theologo-
rum ecclesiae Lutheranae, suo tempore diui-
nis auspiciis luci donandae publicae, ita con-
cinnatur, &c. Leingouiae prodit an. 1727.8.

Ex

Ex qua inscriptione patet, constitutum auctori esse, *bibliothecam uniuersalem theologorum ecclesiae Lutheranae* edere, cui *indicem huncce chronologicum*, seu prodromum quemdam, praemisit. In *discursu praeliminari de vitis theologorum Lutheranorum*, qui ante huncce *indicem* conspiciatur, diligenter eos indicat, qui tum generatim ecclesiae nostrae theologorum, tum speciatim certae cuiusdam academiae, vitas descripserunt, & qui bus haud pauci a nobis laudati addi possunt.

ibid. qui *locorum simul habita ratione nostrae ecclesiae theologos* &c.) Iis, quos commemorauimus, addendus IOANNES TILEMANNVS dictus SCHENCK, in *vitis professorum theologiae, qui in illustri academia Marburgensi a sua fundatione ad nostra usque tempora docuerunt*; Marburgi Cattorum an. 1727. 4. quamuis reformatae simul ecclesiae theologorum, illorum scilicet, qui in academia ista in nostrorum locum successerunt, vitas exhibeat. Dum in *praefatione* illos commemorat, qui viro- rum illustrium & eruditione praestantium memoriam conseruauerunt & ad posteror propagauerunt, (quod non vna ratione factum docet) huc etiam refert AMBROSII *catalogum virorum illustrium & ecclesiasticorum*. Sine dubio HIERONYMVS dicere voluit. AMBROSIVS enim eiusmodi librum scripsisse non constat. HIERONYMVS vero eum in animo habuisse, vel inde constat, quod addit, *quo* (catalogo virorum illustrium) *& eorum memoriam ab interitu conseruare, & rabidis christianorum hostibus, Celso, Porphyrio, Iuliano, ethnicis philosophos celebrantibus, & ecclesiam nullos philosophos aliosque eruditores adsecras habuisse, nugantibus, os obturare voluit*. Id enim uero est, quod HIERONYMVS de se proficitur: *Discant igitur Celso, Porphyrius, Iulianus, rabidi aduersus Christum canes, discant eorum sectatores, qui putant, ecclesiam nullos philoso-*

phos & eloquentes, nullos habuisse doctores, quanti & quales viri eam fundauerint, exstruxerint, ornauerint; & desinant fidem nostram rusticae tantum simplicitatis arguere, suamque potius imperitiam agnoscant; in prooemio catalogi scriptor. ecclesiastic. p. m. 20. Inter eos, quorum vitae hic describuntur, maxime memorabiles sunt FRANCISCVS LAMBERTI, Auerionensis, p. i. seqq. ERHARDVS SNEPPIVS p. 27. seqq. ANDREAS GERARDVS HYPERIVS, cuius non semel a nobis facta est mentio p. 54. AEGIDIVS HVNNIVS p. 149. seqq. in quem tamen auctor paullo iniquior esse videtur, dum inter alia ita scribit: *Multa cum moliretur noua, quae omnia hic explicare instituti ratio non permittit, a serenissimis Landgrauis dimissus fuit*: simulque litteras Wilhelmi Landgrauii, ad Ludouicum seniore, ad dimissionem hanc spectantes, subiicit: IO. WINCKELMANNVS p. 161. seqq. & BALTH. MENTZERSVS p. 174. seqq. In hisce omnibus maiorem, ni fallor, auctor adhibere potuisset diligentiam.

p. 204. *sed ex Socinianis pariter ac Arminianis* &c.) Sunt & qui ex instituto Socinianorum, immo omnium anti-trinitariorum, tum Arminianorum, qui ingenij & doctrinae monumentis inclaruerunt, vitas & scripta recensuerunt, & Socinianorum quidem, aut potius omnium anti-trinitariorum CHRISTOPH. SANDIVS in *bibliotheca anti-trinitariorum, siue catalogo scriptorum & succincta narratione de vita eorum auctorum, qui praeterito & hoc saeculo, vulgo receptum dogma de tribus in vnico Deo per omnia aequalibus personis vel impugnarunt, vel docuerunt solum patrem domini nostri Iesu Christi esse illum verum; seu altissimum Deum; quod quidem opus posthumum Freylassii, ut inscriptio se habet, prodiit an. 1684. 8. itemque auctor historiae Socinianismi, quae lingua gallica Parisiis prodiit an. 1723. 4.*

D

& de

& de qua plura dixi lib. II. cap. VII. ad §. X. remonstrantium autem; seu Arminiano-
rum ADRIANVS CATTENBURGH in *biblio-
theca scriptorum remonstrantium*, quae Am-
stelodami an. 1728. 8. lucem adspexit.

ibid. Eos vero, qui *speciatim* huius; aut
illius theologi &c.) Illis, quos viri illi
docti laudarunt, addi adhuc alii possent,
qui idem nostra praestiterunt actate. Sic
vita ERASMI, ea praecipue ipsius parit, quam
in Anglia transegit; ubi simul refertur,
quibus tum inter eruditos amicis usus est;
status itidem qualis tum fuerit & religionis
& litterarum in utraque academia, Oxon-
niensi scilicet atque Cantabrigiensi, edocet-
tur, addita adpendice, varia monumenta
inedita complexa, lingua anglicana a SAM-
VUELE KNIGHT scripta, prodit Cantab-
rigiae an. 1726. 8. Enimvero licet iam
alii in vita ERASMI describenda operam
studiumque suum collocauerint, vt post
RHENANVM, SCRIVERIVM, BATE-
SIYM ceterosque, cumprimis IO. CLE-
RICVS, qui ex epistolis eius, quae ad vi-
tam & fata viri huius doctissimi spectant,
colligere adgressus est; haud pauca tamen
adhuc de ea dici posse, vel illius, quod
ERASMVVS in Anglia transegit, vitae spatii
exemplo auctor luculenter comprobant.
Ita vero in hacce descriptione versatus est,
vt historiam Angliae litterariam, immo &
ecclesiasticam, in memorabili illa temporis
istius periodo egregie illustraret, quor-
um & vita IOANNIS COLETI ab eo-
dem auctore descripta, comparata est. Ea-
que ratione si vitae eruditorum describan-
tur, tum demum, quantam adferant vilita-
tem, perspicere licet. Idem fere, quod scilicet
insignem historiae sub Henrico VIII.
Angliae rege partem complectatur, dicen-
dum de vita Thomae Mori, equitis & su-
premi Angliae cancellarii, a THOMA MORO,
THOMAE abnepote, scripta, & Londini
an. 1726. 8. recusa; de qua conferenda, quae
obseruantur in *actis eruditor. Lipsiensib.*

an. M DCC XXXVII. mense Ianuar. p. 31. seqq.
cumprimis autem ab ARMANDO DE LA
CHAPELLE dans la *bibliothèque angloise*
tom. XIV. part. I. art. I. p. i. seqq. Licet
autem THOMAS MORVS theologus non
fuerit, plurima tamen in vita eius occur-
runt, quae theologiae cultorem ignorare
non decet; vnde, vt descriptionis vitae eius
hic mentionem faceremus, ab hoc loco
alienum non fuit. Multo magis de HVG.
GROTIO ita censendum, de quo praeclare
admodum meritis vir ille doctissimus, qui
Hugonis Grotii, Belgarum phoenicis mores,
ab iniquis obreftationibus vindicator edi-
dit, Delphis Batauorum, aut potius Lipsiae,
an. 1727. 8. Quantumvis enim ei praeci-
pue constitutum sit, a sinistris quorundam
iudiciis HVG. GROTIVM vindicare; vi-
tam tamen eius simul per omnia interualla
describit, istorumque temporum historiae
tum ciuili tum litterariae lucem prorsus
egregiam adfudit. Sine rerum selectum,
sive iudicii *anglicanarum* & sobrietatem, sine
sermonis elegantiam spectes, omnibus in
hoc scribendi genere dubiam reddit pal-
mam. Non semel itaque in hisce a nobis
laudabitur adnotationibus. Nec praeter-
mittendus hic est OTTO FRIDERICVS
SCHVTZIVS, vtpote qui in vita DAV.
CHYTRAEI describenda singulari prorsus
diligentia versatus est. Exstant namque
eius de vita Davidis Chytraei, theologi,
historici & polyhistoris Rosstockiensis com-
mentariorum libri quatuor, ex editis & in-
editis monumentis ita concinnati, vt sint
annalium instar & supplementorum histo-
riae ecclesiasticae saeculi decimi sexti, spe-
ciatim rerum in Lutheranana ecclesia & aca-
demia Rosstockiensi gestarum; quorum liber
primus Hamburgi an. 1720, secundus ibi-
dem 1722, tertius autem & quartus inun-
clim, cum nona totius operis inscriptione:
*supplementa historiae ecclesiasticae inprimis
Lutheranae ad dimidium saeculi decimi
sexti quatuor libris exposita &c.* an. 1727.
pro-

prodierunt. Ita vtiqve vitam CHYTRAEI enarrat, vt res totius ecclesiae Lutheranae attingat, prout ad illud temporis interuallum pertinent, de quibus multa omnino alibi haud obuia obierunt. Addere vero etiam his iunabit vitam IOAN. GEORGII LEUCKFELDI, pastoris quondam Gröningensis, a TOBIA ECKARDO lingua germanica descriptam, editamque Quedlinburgi an. 1727. 4. Dignus namque LEUCKFELDIUS fuit, cuius memoria ab obliuione vindicaretur ob scripta egregia, quibus historiam ecclesiasticam Germaniae illustrauit. Dignus vero & hoc nomine fuit, quod & ipsemet in aliorum theologorum vitis describendis diligenciam haud vulgarem collocauit. Prostant enim eius *historia Spangenbergensis*, oder *historische Nachricht von dem Leben, Lebre und Schrifften Cyriaci Spangenbergers*; quo in libro controuerfiis, quibus MATTHIAS FLACIUS, Illyricus, occasionem dedit, lux adfunditur; *historische Nachricht von dem Leben und Schrifften M. Iohann Spangenbergers, ersten euangelischen Predigers zu sancti Blasii in Nordhausen &c.* *Historia Hesbustiana*, oder *historische Nachricht von dem Leben, Bediungen und Schrifften Tilemanni Hesbusti &c.* *Historia Hamelmanni*, oder *historische Nachricht von dem Leben, Bediungen und Schrifften Hamelmanni, gewesenen euangelischen Superintendenten im Oldenburgischen und berühmten historici &c.* de quibus omnibus multa lectu digna ECKARDVS in medium profert.

p. 204. Sunt verorursum, qui ad gentium diuersitatem respiciunt &c.) Immo & ad vrbium diuersitatem. Nonnulli enim certae cuiusdam vrbis viros doctos describere, suarum duxerunt esse partium. Sic IO. CHRISTOPH. WENDLERI exstat *Augska literata*, HABICHHORSTII *Rostochium literatum*, IO. HENRICI VON SEELEN, *Stada literata*, ANDRAEAE CHARITII *commentarius de viris eruditiss Gedano ortis*; ne quid de reliquis dicam,

quorum notitiam suppeditabit *bibliotheca Menckeniiana* p. 34. seqq. vbi magno numero scriptores, qui de certae nationis, provinciae; aut vrbis eruditiss egerunt, adferuntur. Conferenda & quae de eiusmodi scriptoribus tradidit BYRC. GOTTHELF. STRVVVS in *introducet. in notitiam rei litterariae* cap. VII. §. X. seqq. p. 590. seqq. & quae IO. CHRISTOPH. COLERVS, in *analektis & adnotationib. ad b. l. praefertim* ad §. XXIII. p. 639. obseruauit. Inter recentissimos scriptores, qui de vrbis cuiusdam viris eruditiss egerunt, commemorandus est IOAN. MARTIN. SCHAMELIUS, cuius quippe *Numburgum literatum*, in quo viros, quos vel protulit Numburgum, vrbis ad Salam episcopalis, vel fouit ac aluit, eruditione aut scriptis praestantes, secundum temporum seriem breuiter recenset; Lipsiae prodiit an. 1727. 4. Additae sunt variae epistolae PFLVGII, LVTHERI, MELANCHTHONIS, REINESII, DAVMII, SAGITTARII, SPENERI, PETRI ALBINI, & FRANCISCI A FRANKENAV, nondum hucusque editae. Potestque vel hicce liber documento esse, in eiusmodi scriptis de vrbis cuiusdam viris eruditiss subinde occurrere, quae omnium theologiae cultorum scire interest. Talia sunt, quae de WALRAMO, episcopo Numburgensi, qui circa finem saeculi vndecimi & initium duodecimi vixit, & in celeberrima Henrici IV. imperatoris & Gregorii VII. pontificis contentione pro illo stetit, immo causam eius scriptis quibusdam egit; p. 1. seqq. de DIETERICO; siue THEODORICO III. A BURGSDORFF, qui concordantias in tus Saxonico, vulgo *Sachsen-Spiegel* dictum, scripsit, p. 7. seqq. de NIC. MEDLERO, qui inter eos, qui se libello interim opposuerunt, eminet, p. 17. seqq. de NIC. AMSDORFFIO, celeberrimo ecclesiae nostrae theologo, p. 41. seqq. de IVL. PFLVGIO, episcopo Numburgensi, cuius in historia ecclesiastica praesertim intermiscica notissimum nomen est, p. 44. seqq.

D 2 de

de GEORGIO ARNOLDO, episcopatus Numburgensis cancellario, qui vitam Mauritii Saxoniae electoris scripsit, p. 56. de IO. ROSINO, cuius *antiquitates Romanas* nemo ignorat, p. 71. *seqq.* de maximo Germaniae & Belgii ornamento IO. GEORG. GRAEVIO p. 81. *seqq.* commentatur.

p. 205. *eminet Nicolaus Antonius in bibliotheca hispanae* notitiam suppeditat IOAN. HENR. A SEELEN in *selectis litterariis* num. I. p. 1. *seqq.* & inter alia obferuat, quod cum in *indicibus* ei subiectis magno numero adducantur, qui de beata virgine Maria, eiusque parentibus, & Iosepho scripserint, speciatim centum & sexaginta scriptores commemorentur, qui de sola conceptione, quam vocant, immaculata commentati sint, p. 30. In protestantes interdum NIC. ANTONIVM iniuriam esse, docet p. 43. simul tamen addit: *cum autem hoc raro fiat, ipsi, tamquam Hispano, est aliquid condonandum, neque invidenda sunt ideo magnifica elogia, quibus ob eruditionem, industriam, acribitatem & alias boni scriptoris virtutes merito fuit ornatus.* Recitat deinde haud paucos, qui NIC. ANTONIVM eiusque *bibliothecam hispanam* laudarent; p. 43. *seqq.* I. H. SCHULTZIVM porro in *bibliotheca nouiss.* sect. II. p. 58. ostendere voluisse, tradit, *bibliothecam istam hispanam defectibus laborare & passim truncatam esse ac depravatam; ipsi quidem ANTONIO viri cordati eum tribuere laudem, non autem omnibus iis, qui post ANTONII mortem, eius bibliothecam ediderunt, quippe qui magnam illi intulerint iniuriam, defectibus eum inter alia adnumerare, quod nulla ab ANTONIO mentio facta sit MICHAELIS SERVETI, hominis pessimi quidem, sed medici tamen, vel ideo commemorandi, quoniam primus fuisse credatur, a quo sanguinis circulatio, fufius deinceps demonstrata a GVL. HARVAEO, inuenta; p. 49. VINGENTIVS*

equidem PLACCIVS lectorem suum ad NIC. ANTONIVM ablegat, ut inde vitam SERVETI hauriat, in *theatro anonym. & pseudonym.* num. 2308. p. 536. sed falli eum iam obseruauit IO. LAVRENTIVS MOSHEMIVS, aut si mauis, HENRICVS AB ALLWOERDEN, utpote qui in inscriptione dissertationis, mox laudandae, tamquam auctor eius laudatur, atque docuit, meminisse quidem ANTONIVM MICHAELIS SERVETI, dum ANDRAEAE SERVETI scripta recensens, his vtatur verbis: *diuersus est Michael Seruetus, Hispaniae haud minus poenitendus ob impietatem, quam Priscillanus olim fuit; bibliothec. hisp. nou. tom. I. p. 69.* at vitam eius haud descripsisse, certe in *bibliotheca* eius eam non exflare, cum verosimile sit, censores Romanos, qui librum ANTONII ediderint, misereque castrarint, omisiss omnibus a fide romano-catholica dissentientibus, hanc quoque historiam tamquam periculosam rescasse; id quod vel inde pateat, quod ANTONIVS in praefatione, se haeticorum quoque vitas enarraturum esse, diserte profiteatur, in *historia Michaelis Serueti*, per modum dissertationis academicae Helmstadtii an. 1727. edita, *prooem. §. VI.*

p. 206. *Ab ipsis pontificibus atque cardinalibus &c.*) Commemorandas hic etiam GEORGIVS IOSEPHVS AB EGGS, cuius quippe exstat liber, quem inscripsit: *pontificium doctum, seu vitae, res gestae, obitus, atque scitu & memoratu digna summorum pontificum romanorum, eorum praecipue, qui ingenio, doctrina & eruditione, scriptis, libris editis & lucubrationibus quibuscumque ab initio nascentis ecclesiae, id est a sancto Petro apostolo, romanorum pontificum primo, usque ad Clementem XI. hodie feliciter & gloriose regnantem orbi christiano inclauere; desumptum ex variis, iisque probatissimis, veteribus, mediis, recentioribus ac nouissimis sacrae profanaeque historiae scriptoribus, item genealogis, chro-*

chronicis &c. in unum volumen digestum ac in lucem editum per GEORGIVM IOSEPHVM AB EGGS, sacrosanctae theologiae doct. caesareo-archiducalis ecclesiae ad sanctum Martinum Rheinfeldae custodem & canonicum seniore, Coloniae 1718. fol. Fatetur auctor, inter pontifices, in hoc opere commemoratos, esse nonnullos, qui forte haud satis digni (rectius fecisset, si scripsisset, qui prorsus indigni sunt) critico- rum indicio reputentur, qui inter doctos locum fortiantur; cum tamen comparati cum reliquis pauci admodum sint, se eos omittere noluisse, eumque a potiori fiat de- nominatione, recte nihilo secius opus suum inscribi potuisse *pontificum doctum*. Quae quorsum spectet excusatio, nemini temere obscurum esse potest. Putat autem auctor, se etiam hocce opere haereticis, quos vo- cat, obuiam iussisse, quippe qui mille, ut lo- quitur, conticulis inscitiam romanis ponti- ficibus obiectare consueverint. Quod an ita praestiterit, ut non desint, quae regeri queant, forte non sine ratione nonnulli du- bitabunt. Idem auctor etiam de cardina- libus, qui eruditionis laudem consequuti sint, agit in *putpura doctæ*, Francofurti an. 1714 tribus voluminibus in fol. edita: cuius quidem operis etiam exstare voluit *supple- mentum nouum, seu vitae, legationes, res gestae, obitus, aliaque scitu & memoratu digna &c. eorum S. R. E. cardinalium, qui in tribus purpuræ doctæ voluminibus, hinc inde desiderati, nunc vero suo quisque loco (seruato ordine & tempore) restituti sunt, nu- mero prope CCCC. in libros quatuor diuisi, ac vno volumine collecti, cum vberimis notis marginalibus, ac duplici indice personarum & rerum &c.* Augustae Vindelicorum & Graezii an. 1729. fol. Sed in hocce pariter ac praecedentibus operibus auctor non nisi protrita & vulgaria adfert, spemque & ex- pectationem lectorum mire in modum fallit: paucissimi porro ex illis, quos com- memorat, ingenii monumenta reliquerunt,

vnde & nec historia litteraria incrementum aliquod inde accipiet; ieiune denique ad- modum in vitis cardinalium describendis versatur, quod vel exemplo eorum, quae de LVDOV. ANTON. DE NOAILLES, celeberrimo isto cardinali & archiepiscopo Parisiensi *pag. 619. seqq.* refert, comproba- ri potest. Ceterum cum hic de istis ponti- ficibus ac cardinalibus, qui inter viros do- ctos locum promerentur, ac ingenii mo- numenta reliquerunt, sermo sit, eos feri- ptores, qui generatim de pontificibus aut cardinalibus egerunt, aut res illorum in ecclesia gestas exposuerunt, hic in censum non venire, manifestum est. Monendum hoc duxi, cum ab aliis, qui in hoc argu- mento versantur, hoc non obseruatum videam.

p. 206. De scriptoribus itaque huius ordi- nis seu societatis &c.) Sunt quidem alii, qui historiam societatis istius celeberrimae con- siderunt, qui tamen cum huius loci non sint, eos etiam indicare nolui, quamuis nonnulli etiam quaedam, quae ad histori- am eius litterariam spectant, attingant. Istius generis sunt IOANNIS DREWS, societatis Iesu, Puntero-Varmienfis, *fasti societatis Iesu res & personas memorabiles eiusdem societatis per singulos anni dies re- praesentantes* post auctoris obitum editi Brunsbergae an. 1723. 4. In iis secundum ordinem dierum res istius societatis maxi- me memorabiles breuiter enarrat, simul- que viros, quos habuit ingenii & eruditio- nis gloria florentes, memorat, & quae- dam de iis obseruat. De IAC. GRETSE- RO verba faciens, eum *fortissimum pro fi- de catholica athletam* vocat, haereticor- um domitorem & malleum, quos mira di- ligentia & constantia per omnem vitam acerrime infectatus sit plurimis & erudi- tissimis scriptis. Ut autem probet, eum non minori modestia, quam eruditione fuisse praeditum, eum ciues suos repulisse, ait, optantes eius effigiem, quam in curia

sua ad posterorum venerationem reservarent; nec sine stomacho reposuisse GRET-SERVUM: tum dum illos suam habituros imaginem, *se pictum in tabula asinum haberent*; p. 39. IODOCVM KEDDIVM novam (contra haereticos) bellandi methodum elegisse, dicit, per minores libellos, qui ut facili sumptu parentur & comparentur, ita sine taedio, & a pluribus legantur; p. 118. De IOANNE TOLLENARIO, Belga, qui Antwerpiae an. 1643. mortuus est, observat, quod auctor praecipuus fuerit libri: *imago primi saeculi societatis*; inscripti. Eundem etiam sequenti ratione laudat: *erga aegros pauperes tenera & forti erat charitate. Mortui pauperis cadauer, in humeros sublatum, e superiori aedium parte deorsum deportavit, cum seretrum per angustos gradus ferri sursum non posset. Aegri, qui viaticum acceperat, vomitum genose ipse hausit, in reuerentiam eucharistici Iesu. Alias e pauperis ulceribus horridi scutella bibit, ut se peruinceret* &c. p. 127. De MART. BECANO, celebri illo controuersiarum scriptore, adserit, quod cum Ferdinando imperatori a concionibus aulicis esset, & Caesari & aulae, immo nobilitati toti, etiam heterodoxae satisfecerit, *quod nihil attin-geret negotiorum politicorum*, p. 33. HENR. GARNETVM, Iesuitam, tanti nominis in Anglia fuisse, dicit, ut ab heterodoxis etiam magnus Iesuita, & parvus papa appellaretur. Eundem etiam ob conspirationem puluerariam accusatum, ita rem suam in senatu egisse, nobis persuadere adniscitur, ut palam omnes innocentem fateantur. *Damnatus tamen est*, inquit, *quod secretum in confessione auditum non reuelasset, quod sacerdos, quod Iesuita esset*; p. 169. DEDIDACORVIZ postquam obseruauerat, quod theologiam editis sex tomis illustrasset, addit: *culinam autem domesticam, aliaque viliora loca stupendis humilitatis exemplis exornauit*. Adserit

etiam, eum *flexis genibus studuisse, humili situ se disponentem ad coelestia lumina recipienda*; p. 201. FRANCISCI quoque TVRRIANI, ADAMI TANNERI, DIONYSII PETAVII, aliorumque, quorum inter eruditos nota sunt nomina, mentionem iniicit. Quae de FRANC. SVAREZIO & ROB. BELLARMINO, cardinali, tradidit, alibi commemorabimus. Atque haec sufficere possunt, ut intelligatur, quemnam liber hicce usum praebere queat, qui reuera exiguus est, cum totus fere commentis, fideis miraculis, similibusque ineptiis scatet. Ceterum quanto studio Iesuitae in societatis suae historia perficienda laborent, ex IGNATII AGRICOLAE historia prouinciae soc. Iesu Germaniae superioris, quinque primas annorum complexa decades, patet, quae Ratisbonae prodit an. 1727. fol.

p. 207. in actis sanctorum ordinis sancti Benedicti &c.) Acta haecce sanctorum ordinis sancti Benedicti in saeculorum classes distributa sunt. Primum volumen ab anno D ad DC prodit Parisiis 1668. fol. Sextum seu ultimum ab anno M ad MC ibidem an. 1701 & 1702 duobus tomis in fol. *Annalium ordinis sancti Benedicti* tomus primus ab ortu sancti Benedicti ad an. DCC prodit Parisiis 1703. fol. Quintus seu ultimus ab an. DCCCCLXXXI ad MLXVI ib. 1713. fol. Acta sanctorum non omnibus ordinis eius sociis placuisse constat; conf. NIGERONIVS mem. pour servir a l'hist. des hommes illustres tom. VII. p. 347.

ibid. de quibus, ut & reliquis, a nobis praetermissis &c.) conferenda & BVRC. GOTTH. STRVVI introductio in notitiam rei litterariae &c. cap. VII. §. XXV. seqq. p. 642. seqq. Repetendum tamen, quod antea iam monuimus, non omnes, qui de ordinibus religiosis commentati sunt, hic in censum venire, quippe qui alterius loci sunt; sed eos tantum, qui

qui viros ex istis ordinibus doctos, eorundemque scripta recensent.

ibid. Multa eiusmodi singularia eruditorum &c.) Prodiierunt etiam deinceps singularia de viris eruditione florentibus, ex scriptis tam latinis, quam externis collecta &c. ab ANTONIO MUSA, Wittebergae an. 1728. 8. Spectant huc etiam GRATIANI ASCHPANI, vt nonnemo vocari voluit, de superstitione erudita & litteraria libellus, Coloniae (lenae potius) an. 1728. 8. editus, quo illos perstringit, qui in sua erga viros quosdam eruditos veneratione modum excedunt. Cum primis autem hic merito in censum veniunt, qui de religione eruditorum quaedam observant. Cum enim haud raro viri eruditi non ea, qua decebat, cura circa eam versentur, hinc & in praecipitia ruunt, quibus summam sibi ipsi conciliant miseriam, exempla ista alios commonefacere possunt, vt cautius incedant, nec id, quod praecipuum esse debebat, negligant, aut praeposant. Nonnulla, quae huc spectant, collegit IO. HENRICVS SEELEN in selectis litterariis num. VIII. p. 301. seqq. vbi ex instituto de ADRIANI TYRNEBI religione disquisitionem instituit. Observatu cum primis in eruditis digna est religionis mutatio; ea quidem, si ab errore ad veritatis cognitionem transeant, vehementer laudanda; improbanda contra & vituperanda, si reiecta veritate, errorem amplectantur. Saeculi decimi sexti & decimi septimi eruditi LIX, qui suam commutarunt religionem, dissertatione historico-litteraria sistit ANDREAS WESTPHAL, Grifthiswaldiae an. 1710. 4. GEORGIUS HENRICVS GOETZIVS autem schediasma historico-theologicum dedit de conuersis pontificiis ex lectione librorum Lutheri Lutheranorumque doctorum, Lipsiae an. 1705. 4.

ibid. qui de vitiis eruditorum ex instituto commentati sunt &c.) Addendiet-

iam, qui de virtutibus eruditorum egerunt. Quod quidem duplici fieri potest ratione; primum quidem, vt virtutes, quibus viri quidam docti effulserunt, speciatim celebrentur; quod quidem a scriptoribus elogiomm fieri solet, sed tum demum vsum praebet, si adulatio omnis atque fucus ablit, veritatisque tantum habeatur ratio; tum vero, vt de iis virtutibus, quae viris eruditis maximum decus & ornamentum conciliant, generatim agatur. Sic ideam eruditi modesti exhibuit MICHAEL LILIENTHALIVS in selectis historicis & litterariis obseruat. III. p. 53. seq. Pari ratione & de theologo modesto orationem scripsit HERM. WITSIVS, quae in miscellaneor. eius sacrar. tom. II. exstat, p. 904. seqq. Mitto reliqua eiusdem generis.

p. 209. commentarius de scriptoribus sedecim post Christum natum saeculorum &c.) Noua libri huius editio prodiiit Wratislaviae an. 1727. 4. in qua accesserunt notae perpetuae, in quibus auctores praecipue indicantur, qui de scriptoribus, in hocce commentario laudatis, ex instituto agunt; eaeque satis copiosae sunt, licet eas auctor modeltae causa ieiunas in plurimis & imperfectas, adpellitet. Plura ad historiam huius libri spectantia, suppeditant BVRG. GOTTH. STRVIVS in introduct. in notit. rei litterar. cap. I. §. XI. p. 34. seqq. itemque LILIENTHALIVS, COLERVS, & ROECHERS in adnotationibus ad b. l.

p. 210. Scaliger tamen optat &c.) Legenda de PHOTII scriptis PAULI COLOMESII dissertatio, eiusdem paralipomenis ad GVIL. CAVEI chartophylacem ecclesiastic. addita, p. 29. seqq. In ea de bibliotheca hacce PHOTII primo loco verba faciens, & DAN. HEINSII in prolegomenis in Aristarchum sacrum, calculo suo adprobans iudicium, in qua, inquit, de summis christiani simul profanisque auctoribus ita accurate ac exquisite iudicat, vt vnus eruditione varia cum omnibus, quos

quos legerat, legendi diligentia cum maximis, qui ante exstiterant, committi posse videatur. Nonnulla quoque de versionibus ac editionibus bibliothecae istius innot p. 30. 31. Interim praeter SCALIGERVM & alii varia in bibliotheca ista PHOTII desiderant. De bibliotheca Photii miror, inquit ISAACVS CASAVBONVS, quod vir tantus omnem adeo *Id est* in super habuerit; nam, ut taceam, quod auctores non distinguit, sed confundit in unum; ut non dicam, artium & scientiarum auctores misceri & historicos diuersissimorum temporum; at illud sane quam mirum, eiusdem scriptoris scripta eiusdem saepe argumenti locis adeo diuersis commemorari, ut Arriani, Io. Philoponi, aliorum. Quid quod eiusdem libri eadem excerpta vix paucissimis mutatis verbis proponit bis, ut p. 217. & 278. Apparet, virum doctum, ut quencunque librum fors ei obtulisset, solitum deuorare, ac statim in codicem suorum excerptorum aliquid sibi ex eo adnotasse. Solet Photius ita res excerptare, ut verborum elegantias; aut proprietatem non negligat. Solet etiam, ubi rerum summam, quas auctores tractarunt, exposuit, de genere scribendi & characteris aliquid notare. Atque id maxime cum auctorem nobis commendare debet. Est enim in ea parte eximius, ut non parum profecturus videatur, qui eius elogia comparavit cum similibus iudiciis Dionysii Halicarnassensis & aliorum; in Casaubonianis p. 11. 12. Non tantum CASAVBONVM; sed & alios in PHOTIO hoc desiderare, quod omnia promiscue, nullo habito delectu, legerit & in commentarios retulerit, obseruat IO. CHRISTOPH. WOLFFVS, simul tamen monet, huius rei culpam forte non tam in PHOTIVM, quam in operis Photiani audaces interpolatores referendam esse; id quod & LVDOLPHO MÜSTERO in notis ad SVIDA E lexicon tom. II. p. 68. in mentem venerit; in notis ad Casauboniana p. 218.

p. 21. de ephemeridibus, quae in Gallia hodie euulgantur &c. Inter eas eminent, quae & hodie adhuc continuantur, *journal des sçavans*, siue *diarium eruditorum*, & *memoires pour l'histoire des sciences & des beaux arts*, siue *commentarii historiae scientiarum & bonarum artium inscruentes*; qui Treuoltii prodeunt, & hinc quoque *memoires de Trevoux* vocari solent. De utrisque iudicia eruditorum satis nota sunt. Speciatim ad commentarios Treuoltinos quod attinet, quod eorum auctores ubique fere partium studium, quod tamen ab eiusmodi instituto quam longissime remotum esse debebat, prodant, omnes vnanimi fere consensu conqueruntur. Eoque grauius illos hac in re peccare nonnulli monent, quod iureiurando se obstrinxerant, se istud euitare velle. Certe hoc iis obicitur in praefatione tomo primo bibliothecae italicae praemissa p. 21. Ad reliquas ephemerides, quae lingua gallica prodeunt, haud exiguus earum hodie est numerus. Consultum namque quibusdam visum, certae cuiusdam gentis historiam litterariam recentissimam cum orbe literato communicare. Sic eam, quae speciatim ad Gallos exhibet bibliotheca gallica, siue *historia litteraria Galliae* (*bibliothèque française*) *histoire litteraire de la France* quae an. 1723 euulgari coepit; Germaniae autem historiam litterariam sistit bibliotheca germanica, siue *historia litteraria Germaniae & regionum septentrionalium* (*bibliothèque germanique ou histoire litteraire de l'Allemagne & des pays du Nord*), quae an. 1720 initium sumit, in qua tamen paucula admodum ex Germanorum scriptis recensentur; Angliae, *bibliotheca anglicana*, siue *historia litteraria magnae Britanniae* (*bibliothèque angloise, ou histoire litteraire de la grande Bretagne*), ADE LA ROCHE an. 1717. inchoata, & vsque ad toinum VI. a tomo sexto autem ad nouum

num a quodam A. B. D. M. T. a tomo nono denique vsque ad hanc aetatem ab ARMANDO DE LA CHAPELLE continuata. Sequuta tandem est *bibliotheca italica (bibliothèque italique, ou histoire littéraire de l'Italie)* cuius hucusque duo exstant tomi Geneuae an. 1728 editi. Atque habet sane hocce institutum historiam litterariam certae gentis in ephemeridibus eiusmodi exhibendi, sua commoda; nec tamen suis rursus destituitur incommodis. Vnde rursus exstiterunt, qui totius Europae historiam litterariam in suis complecti ephemeridibus, suarum duxerunt esse partium. Ne quid enim de *historia litteraria Europae (histoire littéraire de l'Europe)* dicam, haud ita pridem *bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe*, edi coepit; cuius etiam bibliothecae tomus primus, & secundi pars prima Amstelodami an. 1728 & 1729 prodiiit. Successit ea quodammodo in locum *bibliothecae antiquae & modernae* IO. CLERICI, cui etiam dubiam reddere videtur palmam; certe siue copiam & selectum librorum, siue accuratam recensionem, siue exquisitum indicium spectes, non est, quod iure in ea considerari queat. Theologiae porro cultoribus vel hoc nomine commendanda, quod libros huic studio inservientes, neutiquam praetermittat, quernadmodum alii quidam ex eiusdem generis scriptoribus facere solent. De reliquis ephemeridibus litterariis recentissimis, iisque gallicis conf. IO. CHRISTOPH. COLERVS, in *analektis* ad BVRC. GOTTH. STRVVI *introductionem in notitiam rei litterariae*, & quidem ad cap. VI. §. L. p. 564. qui & in *praecedentibus* alias ephemerides recentiores commemorat.

p. 212. *qui de bibliothecis & re bibliothecariae egerunt &c.*) Spectant huc etiam illi, qui de bene ordinanda & disponenda bibliotheca commentati sunt; quorum praecipuos quosdam Iunctum edidit IOAN.

DAVID KOELERVS, in *sylloge aliquot scriptorum de bene ordinanda & ornanda bibliotheca*. Francofurti an. 1728. 4. Nimirum licet non desint, qui de bene ordinanda & ornanda bibliotheca scripserunt, KOELERO tamen iudice, non omnium promeruerunt suffragia. Nonnullis hinc in *praefatione* indicatis, IO. CHRISTIANI KOCHII, pastoris in pago Lenz, *schiedasma de ordinanda bibliotheca*, Lipsiae an. 1713. 8. editum, commemorat, deque eo pronuntiat, quod nihil praeter vulgaria & ab aliis iam ad nauseam dicta, referat, additque: *Quid enim Saulus inter prophetas, & pastor paganus inter bibliothecarios?* &c. In hacce autem *sylloge* primum tenet locum IO. GARNERII S. I. *systema bibliothecae collegii Parisiensis*, quod Parisiis exscriptum est typis an. 1678. 4. Vitam & scripta GARNERII in *praefatione* breuiter enarrat, interque alia obseruat, BASNAGIVM in *hist. de l'église rom.* I. p. 685. notasse & variis exemplis comprobasse, *Notisum & Garnerium in historia Pelagiana optimis ingeniis suis ita conspirasse, ut habeant quam saepissime eandem observationes, absque ulla facta scriptorum suorum mutua communicatione.* Ceterum ipsum hocce GARNERII systema auctor ita laudat, ut tamen etiam varia in eo desideret, inter quae & illud est, quod absque ulla ratione adlata Zwinglianos a Caluinianis distinxerit. Sed mea opinione discrimen aliquod inter eos constitui potest, cum Zwingliani, antequam CALVINUS accederet, tantum in doctrina de sacra coena & capitibus connexis, dissenserint, Caluiniani autem deinceps errorem de absoluto decreto adiecerint. Secundum in hac *sylloge* locum occupat FRIDERICI ROSTGAARD, domini de Kraagenop, Daniae regis quondam consiliarii status & iustitiae atque archiuarii intimi (cuius fata infelicia satis nota sunt) *designatio novae methodi ad constituendum catalogum bibliothecae secundum*

E

mate.

materias cum eiusdem schemate, gallice scripta, qua lingua & hic exhibetur, & quidem ex editione Parisina altera, a suo auctore aucta aliquot articulis & recognita an. 1698. fol. De qua quidem designatione plura KOELERVS in praefatione, vbi nec eam in omnibus sibi fecisse satis, significat. Sequitur in hacce *sylloge* IVSTI FONTANINI, archiepiscopi nunc Ancyrani, *dispositio catalogi bibliothecae Iosephi Renati Imperialis sac. roman. ecclesiae diaconi cardinalis sancti Georgii, secundum scientiarum, facultatum, artium & rerum classes*. Subiecta ea est *catalogo Alphabetico auctorum* bibliothecae cardinalis IMPERIALIS, qui recensetur in *actis eruditorum* Lips. anno MDCCXIV. *mensis maio* p. 218. *seqq.* Agmen denique in hac collectione claudit DAN. GVIL. MOLLERI *commentatio de technophytotameis*. Addita eundem & conspicitur IO. IACOB. MOSERI *bibliotheca manuscriptorum maxime anecdotorum*, sed ipsa illa editio, quae Norimbergae an. 1722. 4. prodiit. Vix itaque dubitari potest, quin consilio bibliopolae hoc factum sit; siquidem a KOELERO nulla *bibliothecae* istius in praefatione sit mentio.

p. 214. *quod nonnulli impia, obscena &c.*) Cum autem, qui talia, vel etiam similia, quibus aliorum erga se irritent animos, scribunt, interdum grauissima sibi attrahant incommoda, occasio hinc enata est IO. CHRISTIANO KLOZIO *dissertationem edendi de libris auctoribus suis fatalibus*, Wittebergae 1728. 4.

ibid. Iungendi his porro &c.) Cum primis hic etiam commemoranda est viri summi IO. ALB. FABRICII *diatriba de scriptis graecis suppositis, quae sub falso aut commentitio auctoris nomine circumferuntur*; quae in *bibliotheca* eius graeca, & quidem volumine decimo quarto, siue libro VI. cap. VII. p. 125. *seqq.* exstat. In ea enim cum critices partem vilem minimeque contemnendam in auctorum scriptis

genuinis atque pseudonymis; siue hypobolimaecis distinguendis versari monuisset, vbererrimam illi iam ab antiquissimis temporibus scripta graeca omnis generis praebere docet, simulque contra PHIL. IAC. MAVSSACVM disputat, in *dissert. crit. HARPOCRATIONI* adiuncta, p. 97. adfirmantem, ante tempora Ptolomaeorum regum Alexandriae & Attalorum regum Pergami magnas certatim instruentium bibliothecas, nullum opus falso inscriptum fuisse, immo ab ipsorum temporum eiusmodi vigiuisse corrumpendorum ἐν πηγὰς τοῦ βιβλίου libidinem ob φιλοσημίας, quae inter illos erat, coemendorum maiori pretio librorum, quos vetustiorum & nobilium auctorum nomina commendabant. Etenim iam diu ante haecce tempora causas exstistisse, quae nonnullos inducere poterant, ut scriptis quibusdam aliena praefigerent nomina, idque & subinde reuera contigisse, erudite ostendit, §. II. p. 127. *seqq.* Causas hinc, quibus homines, ut ingenii vel suos, vel aliorum foetus magnis nominibus, aut alienis certe inscriberent, permoti fuerint, varias fuisse docet; criteria etiam siue regulas, quibus genuina a spuris scriptis distingui queant, tradit, atque elenchum auctorum, qui de hacce artis criticae parte praeceperunt, aut criteria discernendorum a germanis suppositorum scriptorum exposuerunt, exhibet, §. III. p. 131. *seqq.* Atque hisce praemissis ad ipsa scripta graeca supposititia progreditur, multaque lectu digna de iis in medium adfert.

p. 215. *Sed qui plene omnium ac singularum artium & scientiarum historiam &c.*) Specimen aliquod eiusmodi historiae dedit MART. SCHMEITZELIVS in *dem Versuch zu einer historie der Gelehrtheit, darinnen überhaupt von dem ganzen körper der Gelehrtheit, vnd denn von allen dessen Theilen, auch dero selben Verbindung insonderheit, hinlängliche Nachricht gegeben wird*; lena

lena 1728. 8. Se historiam non librorum; sed ipsius eruditionis, seu artium & scientiarum, quae eruditionis circulum absolunt, dare, auctor doctissimus in *praefatione* testatur, simulque confirmat, quod diximus, neminem hucusque exstitisse, qui totum eruditionis ambitum historia quadam fuerit complexus, licet non desint, qui singulatum eius partium originem, facta, progressus, & reliqua descripserint; sibi autem primas tantum eiusmodi historiae eruditionis vniuersalis ducere lineas, seu specimen tantum atque tentamen exhibere, constitutum fuisse. Cum etiam auctor id sollicite agat, vt nexum omnium eruditionis partium ostendat, ad eos etiam referri potest, quos simile quid suscepisse, supra ad *capitis* huius §. II. obseruauimus.

p. 216. *de scriptoribus quibusdam, qui scholarum & academiaram historiam &c.)* Referenda itaque hac etiam NICOLAI COMNENI PAPADOPOLI *historia gymnasi Patauini*, Venetiis an. 1726. tomis duobus in fol. edita. Certe dum *tomis primi libro tertio* professorum, qui nobilissimum istud athenaeum ornarunt, non tantum elogia, sed & vita, fama atque praecleara, tum in vniuersam litterarum reipsum in Patauinum praecipue hocce gymnasium merita enarrantur, scriptorumque quae quisque edidit, noticia suppeditatur; dumque *tomis secundo* gymnasii alumni, qui siue iurium doctrinae, siue liberalibus disciplinis ibidem operam dederunt, exteri pariter ac indigenae, quique splendidis, quae postea admoti sunt, muneribus, celebre adepti fuerunt nomen, recensentur, historiae, si non ipsius eruditionis; siue artium & scientiarum, attamen virorum eruditorum, lucem egregiam adfundi, nemo non perspiciat. Plura de hocce opere obseruantur in *actis eruditor. Lipsiensib. an. 1727. mense Febr. p. 49.*

p. 217. *Illis primum consulendi, qui*

scriptorum hac facientium notitiam &c.) Spectat hac etiam BYRC. GOTTH. STRV-
VII *bibliotheca philosophica in suas classes distributa*, quam *largissimis accessibilibus instructam* iterum edidit IOAN. GEORGIVS LOTTERVS, lenae 1728. 8. Cum primis tria priora capita huius loci sunt, quippe in quibus de scriptoribus, qui bibliothecam philosophicam, & vitas philosophorum litteris consignarunt; de fontibus philosophiae, itemque iis, qui historiam philosophicam tradiderunt, agit. In reliquis enim capitibus ad specialia progreditur.

p. 223. *Sic, cum de fato, omnis reuera impietatis radice &c.)* Non tantum IVSTVS LIPSIVS sententiam Stoicorum de fato emollire & in mitiorem interpretari partem conatus est; sed idem etiam egerunt alii. Cum primis autem hoc sibi nuper datum credidit IAC. ZIMMERMAN-
NVS, vir doctissimus, in *exercitatione de fato Stoicorum*, quae in *museo historico-philologico-theologico*, quod Bremae editur, exstat, vol. I. part. I. p. 1. seqq. Statum, quem vocant, quaestionis ita format: vtrum Stoici philosophi professi fuerint fatum, id est, caecum aliquem & inuitabilem Dei & creaturae nexum, quo omnia necessario, Deus & materia, mentes & corpora, inexorabili vinculo ita agantur, vt omnis poena & praemium, omnis cultus Dei & legum reverentia tollantur? vel vtrum nomine fati intellexerint prouidam Dei curam in gubernandis & conseruandis rebus omnibus, conuenienter voluntati humanae & rebus creatis, agentem? Prius dogma licet a plerisque Stoicis tribuatur; auctori tamen posterius eos statuissse, adserere atque defendere placuit. Id ergo vt euincat Stoicos veritatem de existentia Numinis pro iuris, omnisque felicitatis principio habuissse, Deumque summa intelligendi vi praeditum adseruissse; eosdem Deum a mundo distinxissse, Deumque rebus

bus omnibus prospicere, statuisse; hanc providam Dei curam ad omnia, scilicet mentes pariter ac corpora extendisse, singulari autem ratione Deum homini propexisse atque quam maxime beneficium esse, fuisse professos &c. probare adnititur. Cum primis autem ex doctrina illorum de libertate probare contendit, eos necessitatem fatalem non admisisse. Quae omnia licet vir doctissimus diligenter exsequutus sit; valde tamen dubito, an omnibus, certe illis, qui animum non plane hospitem ex historia retulerunt philosophica, ista sit persuasurus. Occurrunt sane in Stoicorum scriptis effata haud pauca, quae viri clarissimi adsertis fauere videntur; cuiusmodi nonnulla & ipsemet exhibui in *introductione ad philosophiam Stoicam ex mente Marci Aurelii Antonini imperatoris*, quae imperatoris huius *libris XII. de se ipso ad se ipsum*, & quidem in editione, quae Lipsiae an. 1729. 8. prodit, praemissa est. Sed longe plura occurrunt, quae iis e diametro aduersantur. Ita nimirum res sese habet, prout iam monui, & etiam in *introductione* illa obseruaui, duplici ratione effata Stoicorum considerari posse, vel in se, seu extra systema philosophiae Stoicae spectata; vel prout ex propriis & domesticis philosophiae istius principiis fluunt ac originem trahunt. Priori modo si quaedam considerentur, subinde longe verissima sunt, pulcherrimaeque; ita etiam comparata, vt nihil minus, quam fatum aliquod Stoicum, indicare videantur. Sed si secundum vera & genuina Stoicorum principia ea explices, vt omnino fieri decet, longe aliter se rem habere deprehendes. Haud raro Stoicos ita loqui, ac si *Deum pro societatis humanae vinculo omnisque iuris fundamentum* habuerint, lubens equidem fateor; sed vera & genuina ratio erat, quod Deum, seu animam mundi, per totum hocce vniuersum diffusum crederent, cuius pars quaedam, scilicet mens, in singulis esset homi-

nibus. Hinc homines partes esse huius vniuersi & inter se cognatos contendebant, quorum adeo esse, neminem laedere, se invicem sincero amore prosequi, & quae reliqua erant iuris naturalis capita. Conferenda quae dixi in *introductione ad philosophiam Stoicam* &c. *sect. VII. §. XIII. & seqq.* & de *erroribus Stoicorum in philosophia morali exercitat. IV. §. IX. p. 201. seqq.* Quod dicitur, Stoicos Deum a mundo distinxisse, non aliter admitti potest, quam si per mundum intelligatur materia; a qua licet Deum distinxerint; simul tamen eum cum illa arctissimo vinculo coniunxerunt, adeo vt eum pro anima mundi haberent. Quod vel innumeris, si opus esset, comprobari posset testimoniis: sed sufficiunt, quae ex M. AVRELIO ANTONINO imperatore attuli, in *introductione ad philosophiam Stoicam* *sect. III. §. III. p. 34.* Atque hinc reliqua eorum de Deo effata diiudicanda, etiamsi quaedam extra hunc nexum cum genuina, quam animo conceperant, de Deo notione spectata, satis interdum bene se habere videantur. Quantumvis itaque splendida etiam sint illorum de providentia diuina dicta; errorem tamen, qui illis tegitur, non potest non statim deprehendere, qui tum ad notionem Dei, quae animis illorum insedit, tum ad reliqua principia eorum propria & domestica respexerit. Atque ita plurima eorum se habent effata, vt incautis hypothesisque illorum ignaris fucum facere queant; simul tamen secundum verum & genuinum eorum sensum, cum doctrina de fato optime cohaerent, vt nihil inde, quod huic repugnet, colligi queat. Quaedam tamen rursus occurrunt, quae cum sententia de fato conciliari nequeunt; quorsum cum primis magnifica illorum de libertate pronuntiata pertinent, de quibus dixi in *introductione ad philosophiam Stoicam* *sect. IV. §. X. p. 57. seqq.* Sed hoc ipsum documento est, Stoicos subinde non satis memores fuisse suorum principiorum, confirmaturque adeo,

adeo, quod iam pridem illis PLVTARCHVS obiecit, eorum nequitiam inter se consentire dogmata. Nihilque adeo absoni est, si quis dicat, Pelagianos in extollendis liberi arbitrii viribus praeceutes sibi quodammodo habuisse Stoicos, quod me aliquibi dixisse probe memini, & auctor etiam doctissimus monet. Sane quae subinde non sine iactantia quadam proferre solent, cuiusmodi illud M. AVRELII ANTONINI: ἐξάλσιφε τὰς Φαντασίας, συνεχῶς σεαυτῷ λέγων· νῦν ἐπ' ἐμοί εἰσι, ἵνα ἐν τῷ τῇ ψυχῇ μηδεμία πονηρία ἢ μηδὲ ἐπιθυμία, μηδὲ ὁλως ἁρσυχὴ τις. *imaginationes dele, saepe tecum sic loquendo: in potestate mea nunc sum est, ut nulla in hac anima existat improbitas, nulla cupiditas, nulla omnino perturbatio* &c. Lib. VIII. §. XXIX. p. 168. est, & quae reliqua sunt eiusdem generis si equestris apud eos obuia, cum Pelagianorum erroribus ista illorum recte comparari placita, fatis superque docent. Sed quid inde? Ergone nullum admiserunt fatum? Ergo quidquid de fato dixerunt, de prouida Numinis cura est intelligendum? Scio, non omnes vna eademque ratione hac de re fuisse loquutos. Scio, etiam non nullos, vano quatinus atque irrita conatu, hoc egisse, ut sententiam de fato cum libertate hominis conciliarent. Rursus tamen & illud scio, tam aperta, tam euidencia illorum de ineluctabili quodam fato esse adferta, ut solem ipsum luce sua priuare velle videatur, qui ista de prouidentia diuina explicare velit. Exiis, quae magno numero proferri possent, vnicum tantum, licet iam a me de errorib. Stoicor. in philosophia moralis exercit. III. §. 7. p. 178. laudatum, M. AVRELII ANTONINI, imperatoris recitabo, quippe quod ita comparatum est, ut nullam prorsus exceptionem admittat: πάντα ἀλλήλοις ἐπιπλέκεται, καὶ ἡ σύνδεσις ἰσρά, καὶ σχεδόν τι ἕδεν ἀλλήλοιον ἀλλοῦ. συγκολληταίται γάρ, καὶ συγ-

κομμεῖται ὁ ἅνθρωπος ὁ κόσμος. κόσμος γὰρ εἰς διὰ ἀπάντων, καὶ θεὸς εἰς διὰ πάντων, καὶ εἰς αἰα μία, καὶ νόμος εἰς, λόγος κοινὸς πάντων τῶν νοεῶν ζώων καὶ ἀλλήθεια μία, εἶγε καὶ τελείτης μία τῶν ὁμογενῶν, καὶ γὰρ αὐτὸς λόγος μετεχόντων ζώων. *Omnia sunt sibi inuicem implexa, & vinculo quodam sacro sibi inuicem sic deuincta, ut nihil alterum ab altero sit alienum. Coordinantur enim simul, eundemque mundum cohonestant; etenim & mundus vnus & Deus vnus est in omnibus, & essentia vna & lex vna; ratio nempe animantium intelligentium omnium communis & veritas vna; siquidem & perfectio vna animantium sibi inuicem congenerum, eundemque rationis participum;* lib. VII. §. IX. p. 134. Hic fati immutabilem & indeclinabilem necessitatem sacri nodi nomine, referendo se forte ad nodum Herculis, aut Io-uis catenam, HOMERO memoratam, designat, quo omnia ita inter se implexa & concatenata sint, ut alterum sine altero esse nequeat; seu ut posito altero, non possit non alterum consequi. Idque tam firmiter ANTONINO persuasum fuit, ut saepissime repetat, & numquam non inculcet. πολλάκις, iterum inquit, ἐνθυμῶν τὴν ἐπισύνδεσιν πάντων τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ σχέσιν πρὸς ἀλλήλα. Τεῖπον γὰρ ἵνα πάντα ἀλλήλοις ἐπιπλέκεται, καὶ πάντα καὶ αὐτὸ φίλα ἀλλήλοις ἐστὶ, καὶ γὰρ ἄλλω ἐξῆς ἐστὶ τῷ, διατὴν ἰστικὴν πόνησιν, καὶ σύμπνοιαν καὶ τὴν ἔνωσιν τῆς εἰσίας. *Perpente tecum iugiter rerum omnium, quae in mundo sunt, connexionem mutuam, quamque ad se inuicem adfectionem habent. Sunt enim omnia quodammodo sibi inuicem implexa, atque ea ratione sibi inuicem amica. Alterum enim alterius consequens est & per connexionem localem, & per conspirationem mutuam & per naturae continuitatem;* lib. VI. §. XXVIII. p. 122.

Vbi dum *πάλαιον τὸν ἐν τῷ κόσμῳ*, omnium, quae in mundo sunt, *ἐπισυνάγου* connexionem mutuam adserit, non potest non eodem vinculo, seu *sacro nodo*, Deum ipsum constringere, quippe qui pars mundi est, ut ipsimet Stoici docent. Hinc & in priori loco non tantum rerum omnium implementationem & concatenatam coniunctionem, seu *sacrum* aliquem *nodum*, adserit, sed inde quoque hoc probat, quod *mundus unus* & *Deus unus* in omnibus, καὶ ἑστία μία & *essentia una* sit. Quae qui paullo accuratius considerauerit, facile perspiciet, Stoicos per providentiam nihil aliud, quam necessariam rerum omnium consequutionem, a Deo isto cum rebus omnibus, seu anima quadam mundi, arctissimo vinculo coniuncto & omnia permeante, & nihil aliud, quam quod secundum naturae ordinem necessario agere debet, efficiente, ortam, intelligere, aut intelligere posse. Nemini quoque obscurum esse potest, quid ANTONINVS sibi velit, quando dicit: καὶ νόμος ἐστὶν, λόγος καὶ οὗτος πάλαιον τὸν νοεῶν ζῶων. Omnia scilicet ad Deum illud, omnia permeantem, & ex necessitate naturae efficientem redeunt, a quo quidquid secundum istam naturae necessitatem peragitur, id omne legis, rationis, providentiae nomine Stoicis venit. Recte quoque hoc obseruatum viro doctissimo & historiae philosophicae callentissimo IAC. BRUCKERO, in *epistola de providentia Stoica ad Io. Georgium Schelbornium*, quae in huius *amoenitatibus litterariis* exstat tom. VIII. num. IV. p. 443. seqq. vbi ex iisdem, quae recitauimus, ANTONINI locis, quamquam a me iam antea de erroribus Stoicorum. in *philosophia morali exercit. III. §. VII.* productis, Stoici fati malignitatem euidenter demonstrat.

p. 225. *Fuerunt praeterea, qui, ut variarum haereson &c.)* Cumprimis haereson, quae prioribus post natum Christum

saeculis, ecclesiam turbauerunt, originem ex philosophia Platonica deriuare nonnulli adgressi sunt. Idque itidem is, quem iam laudauimus, EHREGOTT DAN. COLBERGVS egit, in *specimine historico de origine & progressu haeresum & errorum in ecclesia, in quo ostenditur, quod haereses in primitiua ecclesia, imprimis saeculis prioribus natae, pleraeque philosophiae Platonicae originem debeant, & cum modernorum fanaticorum deliriis in multis conspirent*; anno 1694 edito. An vbique vir iste doctus rem acu tetigerit, inquirere, huius loci non est. Id solum monemus, tempore Christi & apostolorum in Syria, Palaestina, aliisque orientis regionibus genus aliquod philosophiae, ex Chaldaeorum, Persarum, Aegyptiorumque placitis conflatum, floruisse, quod orientale dici potest. Illud qui sequebantur, multa de orbis, rerumque omnium, quae in eo conspiciuntur, mali cumprimis, tum physici, tum moralis origine, certis porro deorum geniorumque & aliarum rerum ordinibus classibusque tradebant, mala cumprimis a materia, certe alio quodam principio, quod bono Deo oppositum putabant, deriuabant & alia quaedam, quae eiusdem erant generis, docebant; nec tamen in omnibus inter se prorsus sentiebant. Atque ex horum schola Simonem magum, aliosque haereticos haud paucos, praefertim eos, qui Gnostico- rum nomine veniebant, prodisse, non est, quod dubitemus. Cum autem Pythagoras pariter ac Plato multa ac Aegyptiis & Chaldaeis acceperint; eorumque adeo philosophia in nonnullis cum orientali ista conueniat, mirum non est, quosdam haeticorum istorum speciatim Gnosticorum commenta ab Aegyptiis, quosdam a Pythagora, alios a Platone deriuare voluisse. Reuera enim illi non dissentiant, sed facile inter se conciliari possunt; etsi accuratius loquantur, qui istam philosophiam orientalem a Pythagorica & Platonica distinguunt, ne

ne Pythagorae, aut Platoni, aut aliis philosophis aliquid tribuere cogantur, quod non statuerunt. Conferenda, quae hac de re dixi in *commentat. historico-dogm. de ecclesia apostolica cap. V. ad §. III. p. 320.* Atque ipsi quoque isti haeretici ne antiquam Platonici videri volebant, sed ex antiquiori longe philosophia Chaldaeorum atque Aegyptiorum sua se accepisse aliis persuasum cupiebant, eumque in finem, ut placitis suis auctoritatem conciliarent, sub ZOROASTRIS, HERMETIS trismegisti, similibusque philosophorum nominibus varia scripta confingebant, aut ab aliis conficta auide arripiebant. Mirifice hoc confirmant verba PORPHYRII, quae etiam ab aliis iam allata, facere nequeo, quin hic repetam: γεγόνασι δὲ καὶ αὐτὸν Ἰωὴν χριστιανῶν πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι, ἀνέστηκοι δὲ ἐκ τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας ἀνηγμένοι οἱ περὶ Ἰὸν ἀδέλφιν καὶ Ἀκυλῖνον, οἱ δὲ Ἀλεξάνδρην τῆς λίβυος καὶ φιλοκόμην, καὶ Δημοσθέντα καὶ Λίδαν συγγράμματα πλείεστα κεκήνημένοι, ἀποκαλύψεις τε προφάσεις Ζωροάστου καὶ Ζοστριανῶν καὶ Νικωθέων καὶ Ἀλλογόνων, Μίσση καὶ ἄλλων ἰουδαίων πολλὰς ἐξηπάτων καὶ αὐτοὶ ἠπάθημένοι, ὥς δὲ τῆς Πλάτωνος εἰς τὸ βάθος τῆς νοητῆς εἰσίας ἐπελάσαντος. Erant christiani eo tempore multi, tum alii, tum ex antiqua philosophia egressi haeretici Adelphii Aquilinique sectatores, qui Alexandri Libyci, Philocomi, Demostri, Lidi, plurimos libros circumferebant & reuelationes quasdam Zoroastris, Zostriani, Nicothei, Allogenti, Maesi, aliorumque eiusmodi palam ostendentes & deceperunt multos, & ipsi decepti iam fuerant adserentes, Platonem intelligibilis essentiae fundum minime penetrasse; in vita Plotini cap. XVI. p. 118. Duo nimirum hinc condiscimus; primo, haeticos istos noluisse Platonicos videri, eo quod diserte adducunt, Platonem τὸ βάθος τῆς

νοητῆς εἰσίας profundum essentiae intelligibilis minime penetrasse; deinde eosdem varia veterum ipsiusque ZOROASTRIS scripta circumtulisse, iisque alios decepisse. Et sane ad prius quod attinet, ipsa dogmata, quae istis hominibus propria fuerunt, atque genuinae philosophiae Platonicae collatio vnumquemque facile condoceret, eos ex aliis quoque, quam PLATONE, fontibus sua hausisse. Nec mouebit temere quemquam, quod TERTULLIANVS Valentinianam haeresin, in qua pseudotheologia Gnosticonum summum consequuta est fastigium, ex Platonica derivat philosophia, dum ubi Valentinus inquit, Platonicae (philosophiae) sectator? de praescriptionibus contra haeticos, cap. XXX. p. m. 476. qui & iam antea dixerat: Ipsae denique haereses a philosophia subornantur. Inde aeones, & formae nescio quae, & trinitas hominis apud Valentinum; Platonicus fuerat; cap. VII. p. 194. Praeterquam enim quod TERTULLIANVS nullam orientalis istius philosophiae notitiam habuit; cum videret dogmata istorum haeticorum in quibusdam cum scitis Platonicae philosophiae, quae tamen & ipsa ex orientali ista philosophia derivari poterant, convenire, haud difficulter sibi persuadere potuit, omnia istorum hominum commenta philosophiae Platonicae tribuenda esse. Id vero etiam deinceps aliis recentiori aetate contigit. Sed & posterius, quod PORPHYRIUS docet, eosdem homines sub veterum philosophorum, PLATONE longe antiquiorum, nominibus varia circumtulisse, vix a quoquam in dubium vocari poterit, quamquam & fieri potuerit, ut nonnulla ex libris, qui iam tum sub ZOROASTRIS similibusque nominibus exstabant, depromserint. Suntque viri doctissimi, qui ex eadem hac veterum haeticorum, speciatim Gnosticonum officina magnam partem oraculorum Sybillae, Orphei, Hydaspis, Hermetis trismegisti, & aliorum, qui-

quibus deinceps veteris ecclesiae doctores in suis cum gentilibus non satis caute vti fuerint disputationibus, prodiisse contendunt. Cum vero iidem haeretici hoc agent, vt placita sua philosophica cum christianae religionis dogmatibus coniungerent, non minus sub Christi & apostolorum nominibus libros comminiscabantur eo comparatos, vt alios eo facilius in suam pertraherent sententiam, iisque nihil se, quod non cum seruatoris nostri doctrina conueniret, tradere, persuaderent. — Ipsum iam Simonem magum, haeticorum istius aetatis principem, sub nomine Christi & apostolorum eius libros composuisse, atque ad alios decipiendos circumtulisse, in *constitutionibus*, quae vocantur, *apostolicis lib. VI. cap. XVI.* adferitur; id quod & a me obseruatum in *commentat. historico-dogmat. de ecclesia apost. cap. V. ad §. III. p. 323.* De aliis eiusdem generis hominibus idem confirmat IRENAEVS *lib. I. contra haereses cap. XVII. p. 86.* cui & EPIPHANIVM *haeresi XXVI. §. XII.* aliosque, si opus esset, iungere possem. Atque hinc fontem istum perspicere licet, ex quo tam immensa librorum suppositorum in primitiua ecclesia prodierit copia. Recte hoc etiam intellexit & copiosius enarrauit vir eruditissimus IOAN. LAVRENTIVS MOSHEMIVS in *dissertat. de causis suppositorum librorum inter christianos saeculi primi & secundi*, Helmstadii anno 1725 edita, qui & *§. IX. seqq.* pluribus ostendit, nihil istos homines hac in re egisse, quod non placitis eorum, quae defendebant, moribusque fuerit conueniens. Quemadmodum autem isti, quos commemorauimus haeretici, speciatim Gnostici non minus pseudo-Platonici, orientalem potius, quam Platoniam philosophiam consecrantes, erant, quam pseudo-christiani; ita mirum non est, eos, qui deinceps extiterunt, Platonicos ab iis in quibusdam dissensisse; quamquam & hi nomine potius, quam re ipsa Platonici fuerint.

Nimirum cum eclectica philosophandi ratio auctore POTAMONE Alexandrino orta esset, exstiterunt Alexandriae, qui eandem sequerentur, quos inter primas tulisse videtur AMMONIVS, Saccas cognomento, quod mercibus ex portu Alexandrino comportandis victum sibi quaesiuisset; qui circa Commodi imperatoris tempora in primis floruit & Alexandriae docuit. Licet autem AMMONIVS hicce christianus esset; in hacce tamen philosophandi ratione non tantum christiani, sed & pagani exemplum eius atque ductum sequuti sunt; quos inter eminent atque illustres maxime fuerunt PLOTINVS, HERENNIVS atque ORIGENES, a celebri isto ecclesiae doctore, cui idem nomen fuit, eruditissimorum viro- rum iudicio prope distinguendus. PLOTINVS iterum haud paucos discipulos habuit, ex quibus PORPHYRIVS maximam consequutus est celebritatem, vti inter eos, qui ex huius disciplina prodierunt, IAMBLICHVS. De hisce omnibus, vti & reliquis, qui iis adhuc addi poterant, conferendus GOTTFR. OLEARIVS, in *dissertat. de philosophia eclectica*, quae THOMAE STANLEII *historiae philosophiae* subiuncta est, *cap. III. p. 1210. seqq.* Atque hi omnes licet eclectici essent, & non tantum ex PLATONE, sed & ARISTOTELE, aliisque philosophis, quae veritati consentanea esse existimabant, adsumerent, Platonico- rum tamen; aut Pythagoraeorum adpellationem adsciscere maluisse, nonnullis obseruatum est, eo quod nullam sapientiae partem praestantiorē esse opinarentur ea, quae de rebus, quae sub adspēctum haud cadunt, de Deo, de geniiis, de mente, de anima, aliisque eius generis agit; hinc & cum quatuor virtutum constituerent classes; *theurgicas* tamen primo collocasse gradu, quarum compotem Deum daemoneumque naturam mirabili modo speculari, resque viribus omnium superiores efficere posse praedicauerint; scientiae autem hu-
ius

ius, harumque virtutum HERMETEM trismegistum, primum eos credidisse magistrum fuisse, a quo ad ORPHEVM, ZOROASTREM aliosque orientalium philosophos manauerit, quorum omnium varios circumtulerit & laudauerit libros; Graecorum autem philosophorum neminem exilimasse, tunc vere consequutum doctrinam praeter PLATONEM & PYTHAGORAM, quorum vterque Aegyptum adierit & columnas HERMETIS inspexerit. Ita rem omnem summatim exprimit IOAN. LAVRENTIVS MOSHEMIVS in *dissertatione* lectu digna de turbata per recentiores Platonicos ecclesia, §. III. p. 45. Et sane istius generis philosophos, quantumvis Platonici videri vellent, multum tamen philosophiae orientali tribuisse, SYRIANI etiam, qui PROCLI fuit magister, exemplo probari potest. Hunc inter optimos IAMBELICI discipulos & sectatores, indice ISIDORO, quicquid propterea maxime adhaesit, fuisse, ex DAMASCIO refert SVIDAS voc. Συριανός, p. 410. edit. KYSTERI. Hic vero etsi Platonicae philosophiae dedius esset; eam tamen cum ORPHEI & PYTHAGORAE philosophia componebat; immo & ex chaldaicis oraculis, diligentius, quam antea factum, petiisse dicitur, quae ad sublimiorem sapientiam spectarent. Hinc & SVIDAS scripta eius recensens, in *Orphei thelogiam libros duos; consensum Orphei, Pythagorae & Platonis; de oraculis libros decem*, commemorat. Quantumvis itaque illi, de quibus loquimur, philosophi orientalis philosophiae essent studiosissimi; haereticorum tamen istorum, speciatim Gnosticorum, neququam adprobabant placita. Quod cum antea iam observatum sit, nunc addendum, vel PLOTINI hoc comprobari exemplo posse, cum is ex instituto Gnosticos refutauerit. Audire hac de re PORPHYRIUM iuvat, qui post ea, quae iam recitauimus, verba, ita pergit: ὅθεν αὖτις μὲν

πολλὰς ἐλέγχους ποιούμενος ἐν ταῖς συνήσiais, γράψας δὲ καὶ βιβλίον, ὅπερ πρὸς τῶς Γνωστικὰς ἐπεγράψαμεν, ἥμιν τὰ λοιπὰ κείμενα κατὰ λέλοιπεν. Ἀμέλιος δὲ ἀχειρῶσατο καὶ τὸ βιβλίον περικεχώρηκε, πρὸς τὸ Ζωροάστριον βιβλίον ἀνιγράφων. Πορφύριος δὲ ἐγὼ πρὸς τὸ Ζωροάστρεσιν συγχυρῶς πεποιήμαι ἐλέγχους, ὅπως νόθον τὸ καὶ νέον τὸ βιβλίον παραδεικνύς, πεπλασμένον τὸ δὲ ὑπὸ τῶν τῶν αἰρεσῶν συνησασμένων, εἰς δόξαν εἶναι τῶν παλαιῶν Ζωροάστρεσιν τὰ δογματὰ ἃ αὐτοὶ εἰλοντο πρὸς βεῖναι. *Quantobrem Plotinus multas in disputationibus suis in eos (haereticos, qui inter christianos erant) argumentationes intulit, scripsitque contra eos librum, quem contra Gnosticos nos inscripsimus, nobisque reliqua discutere & indicare commisit. Amelius autem libros quadraginta composuit contra librum Zostriani. Ego vero Porphyrius argumentationibus multis ostendi, librum Zoroastri ab illis inscriptum, adulterium nouumque esse, & ab eis confectum, qui struebant haeresin, ut institutionis suae esse Zoroastri veteris crederentur; in vita Plotini cap. XVI. p. 119. Atque hinc rationem perspicere licet, cur illi, qui ex AMMONII disciplina prodierunt philosophi, etsi orientali philosophiae magnum statuerent pretium, PLATONIS tamen potius, quam HERMETIS; aut ZOROASTRIS sectatores videri voluerint. Non aliam enim ob causam hoc factum videtur, quam ut a Gnosticis haeretici que illis, qui sua itidem ex orientali philosophia defumferant, se distinguerent. Atque haec ideo hoc loco obseruare volui, cum inde pateat, quid de illorum sentiendum sit instituto, qui Platoniam philosophiam fontem & scaturiginem variarum haeresium, cum primis veteris & recentioris fanaticismi esse contendunt. Non enim semper accurate satis atque distincte incedunt. Gnosticos enim similesque haereticos veteres, cum philosophis*

sophis istis ecclesiis, qui Platonici videri voluerunt, coniungunt; cum tamen hi cum illis non in omnibus consentiant, etsi utriusque ex vno eodemque philosophiae orientalis fonte multa hauserint. Deinde ex PLATONE omnia fluxisse, quae tum haeretici isti, praesertim Gnostici, tum philosophi, qui hic in censum veniunt, docuerunt, perperam dicitur, cum utriusque multa aliunde acceperint, philosophi etiam isti revera fuerint ecclesiastici. Recte vero IO. LAURENTIUS MOSHEMIVS observat, etiam si philosophi isti nonnihil commodi rei christianae in profligandis Gnosticis attulerint, multo plus tamen eos attulisse damni; idque tum *exterior*, meliorem quamdam faciem philosophiae conciliando, ut hac ratione reprehensionibus & obiectionibus christianorum occurrerent, doctrinam porro de Deo rebusque divinis magis illustrando, miraculorum vim theurgia & exemplis eneruando, vitae sanctae exemplis alia opponendo, fabulas de gentiliis diis, quos omnes reneriti fuerint, in allegorias convertendo, eaque ratione multos, interque eos Iulianum, imperatorem, ad defectionem permoveendo, aliis occasionem praebendo, novum quoddam genus religionis ex ethnica & christiana comminiscendi, quod auctor exemplo AMMIANI MARCELLINI & CHALCIDII comprobatur; tum & *interius*, dum, qui ex hisce philosophis ad sacra christiana se contulerunt, novam & singularem sibi religionem ingenio effinxerint, quae nec speciem amiserit prorsus sapientiae, quam deseruerant, nec omnia habuerit, quae a Christo discipuli eius, ut creditu necessaria acceperant; id quod SYNESII, cum primis autem auctoris Clementinorum exemplo illustratur; atque haec omnia in elegantissima anteaque iam laudata *de turbata per recentiores Platonicos ecclesia, dissertatione* copiosissime edisserit. Ceterum cum AMMONIVS, uti antea dictum, christianus fuerit, & ex

eius schola non tantum gentiliū philosophi, sed & ecclesiae christianae doctores, quos inter ORIGENES eminet, prodierint, qualis & horum philosophia fuerit, inde intelligere licet. Haud difficulter etiam eos, qui patres istos Platoniam philosophiam amplexos dicunt, cum illis, qui eos ecclesiasticos adnumerant, conciliari posse, ex dictis luculenter patet. Atque haec lucem iis adfundere queunt, quae de philosophia patrum *lib. II. cap. III. ad §. V. disputauimus.*

p. 225. *Denuo tamen sententiam suam propugnauit &c.*) Platonis contra causam rursus egit IAC. ZIMMERMANNVS in *exercitat. de atheismo Platonis*, quae in IO. GEORGIUS SCHELBORNII *amoenitatib. litterariis* exstat *tom. IX. num. XL. p. 327. seqq.* Quinque ibi tum aliorum; tum ipsius PLATONIS testimoniiis sibi probanda sumit capita: I) *Platenem ens ali-quod aeternum, sapientissimum, quod Deum vocamus, agnouisse*; II) *eum solerter Numen illud a materia distinxisse*; III) *nullo necessario vinculo cum materia coniunxisse*; IV) *summam libertatem & imperium in materiam Deo tribuisse*; V) *tandem prouidam Dei sapientissimi in omnia curam professum esse.*

p. 229. *Id namque vir ille doctissimus sibi datum credidit &c.*) *De vita & moribus Petri Gassendi dissertationem* scripsit SAM. SORBERIVS, quae operibus GASSENDI praemitti solet. Ipse autem SORBERIVS non tantum admirator, sed & sectator GASSENDI, aut si mauis, EPICVRI fuit. Hinc & non tantum GASSENDI & MERSENNI inductus precibus THOM. HOBBSII *elementa de ciue* recudi curauit, sed gallicam etiam eorumdem *elementorum* versionem confecit, ediditque, quamuis simul apologeticam addiderit dissertationem, qua illis obuiam ire voluit, qui vitio ei vertere poterant, quod librum, qui principia continebat non omni-

omnibus probata, in linguam gallicam transtulisset; conf. NIGERONIVS dans les mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres &c. tom. IV. p. 71. vbi & vita SORBERII exhibetur, & scripta accurate recensentur.

p. 230. Idem quoque Petrus Daniel Huettius fecit &c.) Sunt quidem, qui HVETIVM libelli istius auctorem esse negant; quod & ephemeridum Treuoltien- sum auctores faciunt an. M DCC XXV. mens. lun. artic. XLVII. p. 989. seqq. At negari illud non posse contendunt alii, rationibusque luculentissimis illud euincunt; conf. la bibliothèque française, an. M DCC XXVI. mens. Septembr. p. 73. seqq. Nec dubitabit hac de re, qui ingenium HVETII, quod ex reliquis eius scriptis elucet, paullo accuratius considerauerit.

ibid. qui cum ab Arabibus praecepit &c.) Arabum itaque istorum philosophorum historia lucem quoque conciliabit historiae scholasticorum. Ad illam vero cum- primis facit IOANNIS LEONIS, atri- canus, libellus de viris quibusdam illustribus apud Arabes, quem ex lingua arabica in latinam conuersam exhibet IO. HENR. HOTTINGERVS in bibliothecario qua- dripartito lib. II. c. III. p. 246. seqq. deinde autem eundem adnotationibus quibusdam illustratum bibliothecae suae graecae, & quidem volumini decimo tertio p. 259. seqq. inseruit IO. ALB. FABRICIVS. Quo- rumdam etiam philosophorum istorum Arabum notitiam dabit NIC. ANTONIVS in bibliotheca arabico-hispana, quam bi- bliothec. hisp. vet. tom. II. subiecit; immo &, cum nonnullorum in linguam ebraeam translatae sint commentationes, IOAN. CHRISTOPH. WOLFIO de iis in biblio- theca ebraea verba faciendi, enata est oc- casio. Celebriores prae reliquis sunt AVI- CENNA & AVERROES; de vtroque IOANNES LEO agit, cap. IX. p. 268. & cap. XX. p. 282. seqq. itemque NIC. AN-

TONIVS biblioth. hisp. vet. tom. II. p. 246. item p. 247. seqq. De AVERROE etiam legendus PETR. BAEIVS in diction. hisp. & crit. voc. Auerroer p. m. 414. seqq. cum primis & IO. CHRIST. CLODIUS in der historie der Gelehrsamkeit vnter Zeit- ten p. 17. seqq. Prae reliquis etiam inter Arabes hosce philosophos obseruatu dignus est ABV IAA FAR EBN TOPHAIL, gente Arabs, patria Hispanus, qui saeculo duodecimo floruit; cuius quippe exstat philosophus autodidactus; siue epistola de HAI EBN YOCKDAH, in qua ostenditur, quomodo ex inferiorum contempla- tione ad superiorum notitiam ratio humana ascendere possit; quam arabice cum ver- sione latina edidit EDVARD. POOCKIVS Oxonii an. 1671. 4. Editio secunda priori emendatior prodit Oxonii anno 1700. 4. Versio quoque germanica, cuius ita se ha- bet inscriptio: der von sich selbst gelehrte Weltweise, das ist, eine angenehme und sin- nreiche Erzählung der wunderbaren Bege- benheiten des Hai Ebn Yockdahn, darinnen vorgestellt wird, wie derselbe durch das Licht der Natur zur Erkenntnis natürli- cher und übernatürlicher Dinge, absonder- lich Gottes, der Unsterblichkeit der Seele und des andern Lebens gelangt sey; an- fänglich im arabischen geschrieben von Abu Iaafer Ebn Tophail &c. auctore viro doctissimo IO. GEORG. PRITIO lucem adspexit Francofurti anno 1726. 8. De- lectat equidem lectorem hiece libellus non minus, quam instruit, prout eiusmodi fictio- nes solent; non sine ratione tamen PETR. DAN. HVETIVS de origine fabular. roma- nens. p. 12. & auctor versionis germanicae in praefatione in eo desiderant, quod nulla prorsus verosimilitudinis in eo habita fuerit ratio. Nec sane, vt reliqua mittam, credi- bile est, fieri posse, vt aliquis per solam me- ditationem, non tam philosophus, quam Aristotelicus euadat, & hinc porro ad inti- mos theologiae mysticae recessus deduca-

tur. Sed plura de hoc libro dabunt NIC. ANTONIVS in *biblioth. arabico-hispana*, p. 202. & IO. CHRISTOPH. WOLFIUS *biblioth. ebr. part. I. p. 15. seqq.*

p. 232. *Petrus Sylvanus Regis &c.*) Addendus illis est, qui CARTESIVM contra censuram PETRI DAN. HVETII defenderant. Controuersiae quoque cum NIC. MALEBRANCHIO & IO. BAPTISTA DV HAMEL illi intercesserunt. Conferendus omnino NICERONIVS *dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres &c. tom. VI. p. 408.* vbi scripta eius recenset.

p. 233. *philosophos aut inter se, aut cum scriptura sacra conciliandi &c.*) aut etiam cum christianae religionis dogmatibus. Conferenda omnino, quae deinceps ad capitulis huius §. XXX. dicuntur.

p. 246. *Nicolaus Malebranchius &c.*) Vitam & scripta MALEBRANCHII recenset NICERONIVS *dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres &c. tom. II. p. 122. seqq.* vbi &, dum de opere eius de *inquirenda veritate* verba facit, obseruat, cum vir quidam doctus in Anglia placita MALEBRANCHII adoptasset, eaque perspicue non minus, quam ornate exposuisset, idque Quakeri in rem suam vertissent, illi hoc agendum fuisse, vt scripta apologia suspicionem, ac si ad partes Quakerorum transiisset, a se amoliretur; simul tamen falsum esse, si Quakeri suam recte intelligerent doctrinam, sique systematis illi conciliare formam apti essent, eos non proeul admodum a sua adeoque & MALEBRANCHII discessuros sententia.

ibid. haud vltimum locum tenet Ioan. Lockius &c.) Obseruatu omnino dignus est LOCKIUS, non tantum ob nominis, quam inter philosophos consequutus est celebritatem, sed & ob controuersias theologicas, quae illi cum aliis intercesserunt, &

de quibus suo loco verba fecimus. Vitam & scripta eius recenset NICERONIVS *dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres, tom. I. p. 37. seqq.* Non minus vero & CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS vitam philosophi huius exhibet in *actis philosophorum tom. I. part. VI. num. III. p. 973. seqq.*

p. 268. *Fuerunt etiam ex Anglis praecipue &c.*) Non omnibus tamen Anglis principia mathematica NEWTONI placuisse, exemplo suo ROBERTVS GREEN comprobatur, quippe qui lingua anglicana principia philosophiae de *vi expansiva & contra-tiua*; siue examen principiorum philosophiae modernae edidit Cantabrigiae anno 1727. fol. Recensetur hocce opus in *actis erudit. Lipsiensib. anno M DCC XXIX. mense Iun. p. 241. seqq.* atque refertur, monere auctorem in praefatione, notiones philosophorum recentiorum, si excipias, quas de grauitatione vniuersali NEWTONVS a KEPLERO Germano mutuatus sit, derivatas esse a GALILAEO, ITALO, & CARTESIO, Gallo, adeoque vel hoc nomine suspectas, quod in Angliam venerint ex terris, vbi superstitio & nugae in religione principatum teneant, atheismi vel deismi labe philosophiam necessario inficientes; se vero proponere philosophiam Anglicanam &c. Obseruatur porro, cum opus hocce in septem libros diuisum sit, auctorem in primo principia mechanica GALILAEI, NEWTONI & IOAN. KEILL; in secundo physicam astronomiam KEPLERI, NEWTONI & GREGORII, & sic porro; in quinto metaphysica & logica LOCKII; in sexto moralia & theologiam naturalem LOCKII, CARTESII, CLARCKII & WOLASTONII sub examen reuocare. Ceterum ipsius ISAACI NEWTONI *philosophiae naturalis principiorum mathematicorum* editio tertia, eaque aucta & emendata, prodit Londini 1726. 4.

p. 282.

p. 282. *Plures qui eidem Beckero se opposuerunt* (Sc.) De ipso BALTHASARE BECKERO, & motibus ab eo excitatis, peculiaris exstat observatio MICH. LILIENTHALII in *selectis* eius *historiis* & *litterariis* num. II. p. 17. seqq. ubi vitam eius, & controuersias, quae illi ob commentarium in catechismum Palatinum eum SAM. MARESI aliisque intercessit, historiam diligenter enarrat; motuum autem, quos mundus eius *fasciatus* excitauit, recensionem nouae cuidam se referuasse observationi, indicat. Haec autem observatio in isto quidem fasciculo non legitur, an alibi exstet, mihi notum non est.

p. 283. *Ad hanc itaque de Deo rebusque diuinis doctrinam* (Sc.) Ad historiam theologiae naturalis, de qua hic verba facimus, praeter alia spectat liber iste, gallicana lingua editus, cuius iam antea mentionem fecimus, quine inscribitur: *historia philosophiae gentilis, siue opiniones philosophorum & populorum gentilium celebriorum de Deo, anima & officiis hominum*, ac Hagae Comitum anno 1724 prodiit. Observationibus criticis dum eum illustrauit IAC. BRUCKERVS, quae in otio eius *Vindelico; siue meletematum historico-philosophicorum triga*, Augustae Vindelicorum anno 1729. 8. edita, p. 127. seqq. exstant, multa quoque in medium attulit, quae in quibusdam lucem minime contemnendam dabunt.

p. 286. *Nec dissimulandum quod praestantissima eorum dicta* (Sc.) Conferenda quae hac de re supra obseruauimus ad capitulum huius §. XXII. p. 223.

p. 287. *De quo eius quid sentiendum sit instituto supra iam indicauimus*, ad §. XXII. huius capituli p. 224. cum de illis agerem, qui philosophiae Platonicae cum religione christiana consensum ostendere conati sunt. De illis autem, qui generatim de scriptorum gentilium, praefertim philosophorum aut inter se, aut cum scriptura

sacra vel religione christiana conciliatione egerunt, quaedam iam monui supra ad §. XXII. p. 233. quae cum hisce coniungenda sunt. Omnino autem huc referenda IAC. BRUCKERI erudita & elegans commentatio de *comparatione philosophiae gentilis cum scriptura sacra & religionis christianae dogmatibus caute instituenda*, quae in eiusdem otio *Vindelico; siue meletematum historico-philosophicorum triga*, Augustae Vindelicorum anno 1729. 8. edita, exstat, p. 1. seqq. Recte autem vir iste doctus monet, philosophiae gentilis cum scripturae sacrae oraculis aut fidei christianae capitibus comparationem non esse improbandam, modo sobria prudentique ratione fuerit suscepta. Rite autem atque caute ut instituat, sequentes regulas ponit: I) *Caue, ne dubia & incerta sumas pro certis & indubiis, supposititia pro genuinis*; II) *Caue, ne linguam sectarum confusas perperamque intelligas*; III) *Caue, ne ideas, dogmata, opiniones tuas gentilibus philosophis imputes, nimisque conciliandi studio ea te videre putes, quae auctoribus suis numquam in mentem venerunt, alique isto praecudicio non occaecati videre non possunt*; IV) *Caue, ne ea, quae obscure dicta sunt a philosophis, tibi imponant*; V) *Caue, ne omnia philosophorum esse putes, quae in scriptis suis tradunt*; VI) *Caue, ne leges fidei historicae transilias, id quod fit, si scriptori fides adhibetur, qui vel non potuit, vel noluit veritatem profiteri; vel scribere*. Quae omnia luculenter edidit, & variis exemplis copiose illustrat, §. VI. seqq. p. 74. seqq.

p. 298. *& compendium tantum eorum, quae Iustus Lipsius fufus ediscuerat, continent* (Sc.) Addenda & introductio nostra ad philosophiam Stoicam ex mente M. AURELII ANTONINI, imperatoris & philosophi libris XII. eorum, quae de se ipso ad seipsum scripsit, & quidem in editione, quae Lipsiae an. 1729. 8. prodiit,

praemissa, utpote in qua doctrinam moralem Stoicorum ANTONINI, imperatoris, testimoniis copiose confirmatam ac illustratam exhibui.

p. 300. *Quenam moralis doctrinae; seu ethicae apud ethnicos &c.* Dici hic aliquid posset de vitiis; seu naevus doctrinae moralis ethicae in omnibus sectis; sed legenda, quae diligenter & ex instituto hac de re differit MATTHIAS BELIVS in praefatione versionis latinae scripturae sacrae SEB. CASTALIONIS & quidem tom. II. librorum veteris testamenti praemissa.

p. 309. *statim sese nobis offert H. Grotius &c.* Vitam & fata viri huius, cui inter principes virorum doctorum haud ultimus locus debetur, exhibet, & scripta tum edita, tum inedita accurate summoque cum studio indicat auctor libri elegantissimi lectuque dignissimi, ideoque supra iam a nobis laudati, qui inscribitur: *Hugonis Grotii Belgarum phoenicis mores ab iniquis obrectationibus vindicati, & Delphis Batavorum (aut potius Lipsiae) proditi anno 1727-8.* Quae speciatim ad notitiam & historiam operis de iure belli & pacis spectant, diligenter ediderit part. I. p. 266. seqq. & part. II. p. 618. seqq. Cumque in posteriori loco velut summam quamdam historiae iuris naturalis tradat, simulque quaedam non vbiuis obuia, obseruet, nonnulla ex eo commemorare, operae pretium fuerit. Ac principem quidem, inquit, curam Grotius noster, si recte calculum duco, posuit in limatissimo hoc celebratissimoque de iure belli & pacis opere, quippe de quo dirigendo & in ordinem redigendo pauci cogitauerunt, rem certe ipsam, propter difficultatem tentavit nemo. Vnus ante alios Grotius, vnus post Grotium Pufendorfius, viri, vel hoc nomine, immortaliter meriti, difficillimam rem eo ausu, ea felicitate sunt adgressi, ut uno tempore, & nata pars hanc iuris, & virile decus aetatemque, ra-

ro sane exemplo consequuta videatur; ac sic ut in opere hoc Grotiano magna omnia & omnia solida sunt, ita fundamenta ibi iuris posita intuenas, frustra alibi quaerenda; &c. Ante Grotii tempora Philippus Melanchthon, communis ille Germaniae doctor, & Franciscus Baconus Verulamius, eques Britannus, viam reformandae philosophiae, in ethicis suis feliciter ostenderunt; Benedictus item Wincklerus in libro suo de principiis iuris, anno MDCXV. radios quosdam clarioris luminis sparsit. Scripserat etiam, ante Grotium, Albericus Gentilis, Italus, de iure belli librorum tres, duosque de iure armorum Romanorum, doctor quidem & eruditor, nec e ciuili solum iure, sed morali quoque & ciuili prudentia illustratos. Quibus tamen omnibus palmam praeripuit, re & nomine magnus ille noster Batavus, Hugo Grotius, in vere palmario suo de iure belli & pacis opere, qui Gentilem & imitatus est, & castigauit, & suppleuit, & superauit, acutius disputans, atque altioribus e principis eruens sua, explicatius quoque omnia proponens; &c. Sunt, qui, libris relectionum Francisci Victoriae, Hispani, usum fuisse Grotium, existimant, quamquam illae raro ab eo laudantur, quarumque nisi memoria me fallit mentio vel semel est facta, in prolegomenis de iure belli & pacis. Exstat liber iste relectionum, & theologis pariter ac iure consultis, maximo esse vsui potest, adeo quippe accurate & subtiliter differens de rebus morum, ut sine admiratione legi non possit. Occurrunt disertationes de bello, de usuris, aliisque in his relectionibus, editis & Antwerpiae & Ingolstadii anno cl. l. XXX. Lugd. Gall. cl. l. LVII. & cl. l. LXXXVI. 8. Rarissimae sunt & magno saepe pretio vendita. Magna illis elogia tribuuntur a Medina. Quare non miratus sum, Hugonem Grotium tantum ex hoc scriptore profecisse &c. Discipuli Francisci Victoriae fuerunt, Ferdinandus Vas-

quius

quintus & Didacus Couarruias, ambo Hispani, quos diligentissime Grotius legit. Neque vero minus in eodem opere quaestionibus est usus Francisci Hottomanni illustribus controuersarum. Quae circa quaestionem illam habet, an iusta sit belli causa pro subditis, ut ab eis arceatur imperantis iniuria? Grotius hausit e Stephani Lunii Bruti vindictis contra tyrannos, cuius libri haud alius auctor, quam Hubertus Langretus fuit; quae vero de Iudaeorum doctrina, in libris de iure belli & pacis adferuntur, e Guilhelmi Schickardi Mischpat deprompsisse videtur. KORMARTVM deinde commemorat; in libello abregé des memoires illustres, adserentem HVGONEM GROTIUM MICHAELIS MONTANI doctrinam in multis & saepius de verbo ad verbum adnotasse. NECTHOMAM CRENIUM praetermiit, adfirmantem, GROTIUM in hocce opere, DIONIS CHRYSOSTOMI, LEONHARDI LESSII, aliorumque Iesuitarum scriptis fuisse usum, tumque subiicit: Verum ne hoc quidem gloriae illi Grotianae caliginem inducit, splendorique vel operis, vel ipsius scriptoris detrabit quidquam; satis est, optima quaeque & cum iudicio delectuque delibata ab ipso quaeque recocta, & incomparabili huic volumini fuisse inserta &c. Hinc cum de IO. SELDENO, deque THOMAE HOBBSIO quaedam monuisset, interpretes operis Grotiani de iure belli & pacis, seu eos, qui adnotationibus & observationibus suis illud illustrarunt, recenset, cum primis & de SAM. PUFENDORFIO verba facit, p. 639. seqq. Praeterea in bibliotheca scriptorum Hugonis Grotii, tum editorum, tum ineditorum ab iniuria temporum & hominum obliuione vindicata, quam vindictis hisce Grotianis subiunxit, omnes Grotiani operis editiones, versiones, commentationes, horumque iterum editiones, versionesque, operis porro Grotiani epitomatores, horumque editiones,

ita recenset, ut veluti bibliothecam quamdam iuris naturalis exhibeat, p. 739. seqq. eaque in re diligentiam haud vulgarem demonstrat.

p. 309. unde & initio eodem iuris gentium nomine adpellare voluit.) Iphius HVG. GROTII testimoniis hoc confirmat auctor, quem iam laudauimus, vindictarum Grotianarum part. I. p. 267. recteque addit: Neque vero haec operis Grotiani adpellatio videtur minus congrua tum veritati, tum rationi loquendi praeae. Bellum enim & pax, sunt illi cardines, in quibus res omnes & omnia negotia voluntur humana. Ad illa duo referri omnia possunt, quaecumque in vita nostra geruntur, &c. Addit tamen deinceps: Haud improbabilis quoque sit coniectura, Grotium titulo, de iure belli & pacis suum opus hac etiam de causa inscripsisse, ut principes ac nobiles, vel ipsa inscriptionis nouitate, ad hoc volumen euoluendum adlicerentur, idque adplausu tanto maiori exciperetur.

p. 310. Grotio iungimus Ioannem Seldenum.) Auctor vindictiarum Grotianarum de SELDENO ita pronuntiat: Seldenus certe nimis philosophice tractare videtur ius naturale, non contemnendus ille quidem, sed dialogis suis inuoluit sententias & abscondit, ac nescio quid interdum Platonizare videtur. Hinc imperfectum omnino istud habetur systema, tum propter omnia iuris naturalis praecognita, tum propter obscurum quoque, incertum, & minus domesticum fundamentum; part. II. p. 625. Scripta ad controuersiam, quae HVGONI GROTIO cum IO. SELDENO de dominio maris intercessit, spectantia idem vir doctissimus accurate recenset p. 727. seqq. Conferendus vero etiam de SELDENO eiusque scriptis auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae &c. cap. I. post. VII. p. 67. seqq.

p. 312. ubi & eos, qui Hobbesium resutarunt &c.) Hoc praeter RICHARDVM

CVM.

CUMBERLANDIVM, & GISEBERTVM COCQVIVM, quos iam laudavi, fecerunt ROBERTVS FELMERVS, SETHVS WARDVS, IOAN. BRAMMHALL, ROBERTVS SCHARROCKIVS, alique, quorum scripta, editionibus eorum indicatis, accurate recenset auctor *vindiciarum Grotianar. part. II. p. 784. seqq.* Sed ipsius quoque HOBBSII scripta, eorumque editiones & versiones non minori diligentia enarrat *p. 781. seqq.* Lectu quoque haud indigna, quae idem vir doctissimus de auctore hocce pronuntiat *p. 626.* ubi itidem praecipuos, qui eum refutarunt, commemorat. Addenda porro, quae de HOBBSIO eiusque scriptis, aduersariis, propugnatoribus copiose differit, auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. I. post. VII. §. II. seqq. p. 70. seqq.* Atque haece quidem vir doctissimus, ex omnibus Hobbesii scriptis opponere, ait, eum usque ad coeli & terrae offensionem novitatis captandae fuisse avidum, neque iniuria eum reprehendi ab aduersariis. Laudandus omnino, ita pergit, est Anglorum candor, qui, nulla civis sui ratione habita, plus in eo consutando laborarunt, quam reliquae nationes omnes. Ipsa Oxoniensis academia peculiare contra Hobbesii libros promulgavit decretum, anno MDCLXXXIII. l. c. *p. 72.* Deinceps autem, cum addeas & defensores HOBBSII recensisset, haec subiicit: Si tamen dicendum quod res est, neque dum famae & existimationi Hobbesianae satisfactum, & omnino operae pretium foret, eiusdem saniora, licet forsitan primo intuitu paradoxa dogmata, ulterius vindicatum ire, ne cum exoso Hobbesii nomine, cuncta eius, siue bona, siue mala sint, proscripta cupiamus; l. c. *p. 76.* Ego vero valde dubito, an multum sani apud eum intueniatur, qui id vnicuique agit, ut omne ius naturae tollat prorsusque evertat, adeoque cum religione omne honesti & turpis discrimen proferibat. Id enimvero agere

HOBBSIVM, ex iis, quae de illo observavimus, nemini obscurum esse potest. Ecce etiam de eodem auctor *vindiciarum Grotianarum* pronuntiavit: Nam etsi interdum acutius forsitan cernat Hobbesius, vir in recondita hac lateque patente disciplina ceteroquin apprime versatus, pleraque tamen eius chimaerae sunt, & contemplationi magis, quam usui inferuiunt, ut optimum hic consilium sit Conringii, dissuadentis nimiam Hobbesii admirationem, ac multum praeponeat Grotii doctrinas, quae non magis ad philosophiam, quam ad omnes bonas litteras, & ad ius quodlibet erudient. Qui HOBBSII in se susceperunt defensionem, de gloria ingenii potius sui, quod hac ratione ostendere voluerunt, quam de veritate, solliciti fuisse videntur.

p. 313. de quibus ceterisque huc spectantibus &c.) Ipse etiam GOTTLIEBSAMVEL TREVERVS, cuius adnotationes in huncce PYFENDORFII libellum, quibus principia iusti ab honesti & decori regulis solcite distinguuntur, & recentiorum circa hanc disciplinam placita expendantur, anno MDCCXXXVI. Lipsiae & Wolfenbuttelii iterum excusae sunt, in praefatione iis praemissa, reliquos, qui in libello hocce PYFENDORFII illustrando studium operamque suam collocaverunt, recenset sententiamque de iis pronuntiat.

p. 315. sepe nobis offert Christianus Thomaeus &c.) Scripta THOMASII tum reliqua, tum & quae speciatim ad iuris naturalis doctrinam spectant, recenset auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. I. post. VI. p. 47. seqq.* qui & de fundamentis eius iuris naturae & gentium ex sensu communi deductis ita pronuntiat: in hoc libro Thomaeus pro more ipsi solenni, multa, quae in priori libro (Institutionibus iuri prudentiae divinae) posuerat, revocare & refutare haud dubitat; qua in re utrum gloriam quaerat, an praesidium, aliis diiudicandum linquimus. Minimum ipse

ipse in pleniori sua historia iuris naturae gloriatur, se legem diuinam positivam universalem stabilivisse primum, & destruxisse iterum; l. c. p. 49.

p. 316. alibique id facere mecum constituerim &c.) Nihil tamen obstat, quo minus hic nonnulla observem, quae diluendis viri doctissimi dubiis, meaeque sententiae confirmandae & stabiliendae inseruire queant. I) Si alii in hacce hypothese mea facilitatem & perspicuitatem invenire non potuerunt, ideo facilis & perspicua esse non desinet. Praejudicatae namque, quae animum occupant, opiniones haud raro efficiunt, ut obscura videantur, quae sunt evidenterissima, & rursus evidenteria, quae sunt obscurissima. II) SAM. PVFENDORFIVM equidem distinctione ista inter leges *hypotheticas* & *absolutas* usum fuisse constat; sed ut tantum leges, quae circa officia erga alios versantur, vel *absolutas*, vel *hypotheticas* esse contenderet, adeoque de institutis humanis tantum loquutus est. Ego vero ulterius progressus sum & instituta insuper diuina, hoc est, quae immediate originem a Deo ducunt, admisi, & ex iis praeter alia leges matrimoniales deriuavi. Cumque hac ratione variae, quae hic se offerunt difficultates, superari queant, quia usum omnino haec distinctio habeat, dubitari non poterit. An aliquis ante me hac distinctione ita usus sit, mihi non constat. III) Instituta humana, hoc est, ab hominibus quidem introducta, sed a Deo adprobata, citra omnem controversiam ad hominum salutem seu utilitatem sunt comparata. Hinc & sequitur, postquam introducta fuerunt, homines etiam ad ea observanda fuisse obligatos. Liberum equidem hactenus hominibus fuit, an eiusmodi instituta introducere vellent, cum non tam lex hoc iuberet, quam utilitas suaderet, & humani generis felicitas postularet; postquam autem introducta fuerunt, non amplius integrum fuit,

ab iis discedere, sed ad ea observanda, actionesque suas ad illa componendas omnino fuere obligati; secus enim si se gererent, publicam turbarent omnium tranquillitatem. Cum ergo quaeritur, an homines, qui in communione viuunt, aut qui scientes a communi rerum pretio discedunt, peccent contra ius naturae hypotheticum? respondeo, ad prius quod attinet, cum haud dubio de communione priuatiua sermo sit, siquidem positiva cum rerum dominio coniuncta est, non peccare homines, si in tali communione viuunt, si talis communio detur, eo quod nondum institutum illud, siue dominium rerum adepti. Postquam autem ista communio sublata, rerumque dominia introducta sunt, peccat omnino homo, quando institutum humanum equidem, sed a Deo adprobatum, non observat. Vnde &, quod instituta eiusmodi in recensendis praeceptis iuris naturalis recte attulerimus, patet. IV) Matrimonium ad instituta diuina referendum esse, res ipsa docet, nec opponi nobis potest, quod, fatente beato LUTHERO, matrimonium sit negotium aequae humanum ac dominium. Possit enim matrimonium certa quadam ratione negotium civile dici, non nego. At non mere civile negotium esse, institutio immediate a Deo profecta, formamque simul & modum eidem praescribas *Gen. II. 24.* luculentissime docet; quod & pluribus a me demonstratum in *institutionibus theol. dogm. lib. V. cap. IV. ad §. XXXI.* V) Matrimonium non ob benedictionem diuinam, sed quod immediate a Deo institutum sit, inter instituta diuina retuli. Dominium autem proprie & stricte sic dictum, quod alii *dominium particulare* vocant, ad instituta humana, sed a Deo adprobata pertinet, adeoque inter diuina; seu quae immediate a Deo originem ducunt, a me commemorari non debuit. Deus equidem hominibus primis dedit facultatem rebus creatis utendi, *Gen. I.*

28. 29. At haec facultas nondum est dominium proprie & stricte sic dictum, quamvis nonnulli, vocem *dominii* in generali significatione usurpantes, eam ita adpellint. Vt ergo dominium proprie sic dicta introducerentur, factum aliquod humanum, dimisso secundum quosdam, secundum alios occupatio accedere debuit, & hoc pacto recte inter instituta humana referuntur; ut matrimonium contra inter diuina, quoniam immediate a Deo institutum fuit. Cum autem lex ista, quae matrimonii institutionem supponit, ex numero adfirmantium, seu aliquid praecipientium sit, eos, qui ad illud ineundum non sunt idonei, aut grauiori quadam causa, ut ab se abstineant, inducuntur, ad illud non obligari, manifestum est. Vnde haec quorundam exceptio non obstat, quo minus recte pro instituto quodam diuino habeatur. Ceterum cum in omnibus elementorum *philosophiae practicae* editionibus, una eademque ratione docuerim, atque luculenter, quae iuris naturalis, quae iuris diuini positui vniuersalis sint, ostenderim, quo iure hic mihi a viro doctissimo variatio quaedam exprobre- tur, nescio. In *institutionibus* autem *theologiae moralis* pro legibus positui vniuersalibus hypotheticas posui; quod an recte a me factum, id quidem est, de quo nunc disceptatur. Sine autem leges positivas, siue hypotheticas admittas, certum ratum- que est, matrimonium esse institutum ali- quod vniuersale, idque cum ex ipso serua- toris effato *Matth. XIX. 4. seqq.* pateat, du- rum profecto nimis est, hanc doctrinam pro *nugis rabbinicis* venditare. VI) Inter magistratum civilem & matrimonium hoc intercedit discrimen, quod ille a Deo qui- dem institutus sit, sed mediate; hoc autem immediate. Quare cum de institutis, im- mediate a Deo profectis, sermo est, ma- gistratus civilis inter ea referri nequit. Quo ipso tamen auctoritatis dignitati eius nihil deedit, ut alibi iam est demonstratum. VII) Quando in *institutionib. theol. mor.*

part. II. cap. I. ad §. XI. generatim de in- stitutis tum diuinis, tum humanis dixi, quod ad hominum salutem sint comparata, hoc de salute tum aeterna, tum temporali, pro diuersitate institutorum, intelligi pot- est. Nec sane quidquam obstat, quo mi- nus quaedam instituta ad aeternam, alia ad temporalem hominum salutem comparata sint. Ius naturae versari circa ea, quae ad salutem hominum aeternam spectant, per- peram negatur. Secus enim se rem habe- re, demonstratum a me est in *institutionib. theologiae moral. part. II. prolegomen. §. VII. seqq. & cap. II. §. XI.* Porro si per ius naturae illud intelligatur, quod tantum ex lumine rationis innotescit, dici utique ne- quit, quod versetur circa ea, quae a reue- latione diuina dependent; nec hoc dixi vn- quam. Sin eo nomine leges vniuersales, pro- ut ex reuelatione diuina constant, veniant; aliter censendum esse, res ipsa docet. VIII) Eum, qui institutum aliquod ex reuelati- one diuina constare ait, obligationem autem ad hocce institutum observandum ex iure naturae derivat, ens aliquod *contradictori- um iuris simul naturalis & positui* fingere, perperam & sine ratione dicitur. Ipse po- tius vir doctissimus institutum & obligati- nem, quae cum eo coniuncta est, confun- dit, quae tamen accurate erant distin- guenda. Fateor, institutionem esse ali- quid positui, sed inde non sequitur, obli- gationem, quae cum ea coniuncta est, esse iuris positui. Cumque dicitur omne insti- tutum diuinum instar legis esse, seu vim le- gis habere, hoc non aliter intelligendum, quam cum institutis diuinis semper coniun- ctam esse obligationem, quae ex ipso iure naturae oritur. Cum etiam dicitur, ius naturae siue hypotheticum, siue absolutum ex solo rationis lumine deduci, ita ut reue- latione opus non habeat, id quidem verum est de obligatione, adeoque hoc pacto mihi non aduersatur; de ipsis institutis, quibus ius hypotheticum innititur, admitti nequit. (IX)

IX) Ea, quae ex isto principio: *quae Deus ad hominum salutem instituit, summa cum diligentia sunt obseruanda*, fluunt, iuris naturalis esse, rectissime dicitur. Hinc & omnia, quae Deus in lege quadam positua instituit, omnia quoque praecepta religionis christianae, certa quadam ratione iuris naturalis esse, adserere nullus dubito. In hisce omnibus enim obligatio quaedam generalis ad ea omnia facienda & obseruanda, quae ad hominum salutem faciunt, fundamenti loco ponitur. Interim institutorum alia est ratio, quam legum posituarum. Has enim & per se obligare, nemo non intelligit, adeoque necesse non est, ut earum obligatio ex vniuersali quadam iuris diuini principio accessatur. In illis autem cum beneficium potius hominibus offeratur, obligatio ad ea obseruanda non aliunde, quam ex principio iuris vniuersali, deriuari potest. X) Cum dicitur, ad ius naturae requiri, vt non tantum maior, sed & minor propositio ex lumine rectae rationis conslet; id quidem de iure naturae absolute concedimus, neutiquam autem de hypothetico. Ad hoc enim sufficit, si maior propositio ex lumine rationis nota sit. XI) Primum iuris diuini principium esse, Deo esse parendum, haud abnuo. Cum autem porro quaeritur, quibusnam in rebus illi parendum sit, nihil obstat, quo minus alia illi principia adiungantur, speciatim & hoc, in omnibus iis, quae ad nostram salutem & felicitatem constituit, illi parendum esse. XII) Cur principium hocce, *omnem institutionem diuinam habere vim legis*, admitti nequeat, nullam hucusque praegnantem adlatam vidi rationem. Ecquis enim dubitet, quin Deus per summam suam & infinitam bonitatem serio velit, adeoque praecipiat, vt homines ea omnia faciant & obseruent, quibus eorum salus promoueri potest. Instituta autem diuina huc comparata esse, cum res ipsa doceat, vt hoc probemus necesse non est. Quodsi quidam hocce ef-

fato, *institutionem diuinam habere vim legis*, abusi sunt, hoc ad me non spectat, & propter abusum rectus legitimusque eius vsus minime est tollendus. Atque ex hisce omnes rerum istarum periti intelligent, meam de legibus diuinis hypotheticis sententiam rationibus viri doctissimi adeo labefactatam non esse, vt salua potius atque firma persistat; quam etiam doctissimo viro GOTTLIEB SAMVELI TREVERO se probasse vidi in *adnotationib. ad Sam. Pufendorfii libr. de officio hominis & ciuis libr. II. c. u. §. XVI. p. 72.* Non aliam autem ob causam mea haecce de legibus hypotheticis sententia viro doctissimo tam vehementer displicuit, quam quod hypothesin eius, cui nouum illud, quod extruxit, iurisprudentiae, quam vocat, naturalis systema innititur, leges scilicet naturales non esse proprie sic dictas leges, sed tantum consilia, calculo meo non adprobauerim. Idque non eas ob rationes, quas suspicio viro doctissimo dictitauit, sed ob longe alias, easque grauissimas me fecisse profiteor. Mirorque omnino, eum prae se tulisse, ac si *fundamenta iuris naturae ac gentium* scriberet, cum tota ista eo comparata sit commentatio, vt leges diuinas in consilia conuerteret, hoc est, eas prorsus tolleret euertereque. Quam quidem eius sententiam ipsi quoque rectae rationis lumini repugnare, demonstrari haud difficulter potest. Ex hoc quippe Deum non tantum benignissimum sapientissimumque, sed & iustissimum esse, euidenter constat. Iustitia autem eius salua esse nequit, nisi peccata hominum puniat, poenis scilicet posituiis, prout naturalibus opponuntur, proprieque sic dictis. Iam vero vbi poenae positiuae proprieque sic dictae violationem legis consequuntur, ipsam quoque legem pro lege proprie sic dicta, non autem tantum pro consilio quodam habendam tam manifestum est, vt a nemine negari queat. Institutam autem diuinam exigere, vt eiusmodi

G 2

poenas

poenas proprie sic dictas admittamus, vel inde patet, quod ceteroquin sequeretur, Deum peccata omnino non punire. Poenae enim naturales cum improprie sic dictae poenae sint, reuera pro poenis reputari nequeunt. Immo cum poenae naturales locum haberent, si vel maxime poneremus, non esse Deum, non possunt iustitiae divinae firmum praebere argumentum. Hinc & cum hypothesi viri doctissimi prorsus consentit, quod adserit, si per ius naturae ius proprie & stricte sic dictum intelligatur, absolum esse, statuere eiusmodi ius sine Deo; sin vero leges naturales tantum sint consilia, eas locum habere, si vel maxime ponatur, non esse Deum, aut eum res humanas non curare; *fundament. iur. nat. & gent. lib. I. cap. VI. §. VI.* Ex quo & illud omnino consequitur, poenas quoque naturales locum habere, si itidem ponatur, nullum esse Deum. Quare & iustitiam divinam corrumpere necesse est, si nulla ratione hominum peccata puniat. Poenae enim positivae, ex hypothesi viri doctissimi non dantur; naturales autem iustitiae divinae tribui nequeunt, cum locum habere possint, etiam si ponatur, non dari Deum. Quod si etiam concedamus, (quod tamen concedi nequit) poenas naturales veras poenas esse, ne tum quidem divina salua erit iustitia. Plurima enim tum committi peccata possent, quae non punirentur. Potest quis gravissima quandoque scelera committere, sed tam caute, tamque feliciter, ut nec sanitati, nec famae eius, aut existimationi damnum aliquod inde inferatur, immo ut nec vllus inde sentiat conscientiae morsus, siue ex ignorantia, siue ex falsa quadam persuasione, haec omnia in minimis ponat. Si ad statum animae post hanc vitam recurrere velint, qui solas poenas naturales admittunt, vix dicere poterunt, quales illae futurae sint, multo minus evincere, eiusmodi eas fore, quae magnitudinis delictorum respondeant. Iam si a lumine ra-

tionis ad lumen revelationis transeamus, videtur equidem vir doctissimus interdum ita loqui, ac si suam hypothesein tantum de illo intellectam velit. *Ratio sibi relicta*, inquit, *nescit, quod Deum concipere debeat, ut regem & dominum, qui poenas externas arbitrarias velit inferre iis, qui contra praecepta iuris naturae faciunt, &c.* Idque statim ita explicat: *non negat, adeoque non contradicit theologis, si ex scriptura multa de Deo, se ut regem; vel dominum manifestante, doceant; in fundament. iur. nat. & gentium lib. I. cap. V. §. XXXVIII.* Hoc ergo videtur vir doctissimus adferere, rationem equidem non repugnare, quo minus Deus ut rex concipi queat, adeoque & leges naturales sint proprie sic dictae leges, hoc tamen eam nescire. Cumque & concedere videatur, aliter hac de re docere scripturam sacram, sequetur, quae ratio, vix potest lumen imperfectius, hac de re docet, emendanda, aut, si mauis, supplenda esse ex scriptura sacra, seu lumine perfectione. Quae si mens eius sententiae sit, aliter eum sensisse oportet, cum *observationem illam de natura legis tam divinae, quam humanae scriberet, quae observationum selectarum ad rem litterariam spectantium tom. VI. exstat, num. XXVII. p. 255. seqq.* In ea enim id agit, ut ostendat, Deum in scriptura sacra non tam ut regem seu iudicem ac legislatorem, sed potius ut patrem benignissimum, non leges proprie sic dictas ferentem, sed consiliis & monitis paternis mortalium saluti consulentem, repraesentari. Quod qua ratione vir doctissimus sibi persuadere potuerit, vix capio, cum non tantum innumera fere essent scripturae sacrae loca, in quibus Deus ut rex, ut index, ut legislator, immo ut *unicus ille legislator, qui potest servare & perdere, Iacob. IV. 12.* describitur, sed & ubi legum divinarum vniuersalium mentio iniicitur, ea id plerumque fiat ratione, ut non aliae, quam leges proprie sic dictae intelligi queant.

queant. Et quis quaeso consilium, seu legem improprie dictam intelligeret, cum Christus nos liberasse dicitur *a maledictione legis? Gal. III, 13*. Et quid de processu extremi iudicii dicam, nonne hic aperte satis leges diuinas proprie sic dictas leges, & quae damnatos manent, poenas posituias esse, euincit? Sed missis hisce ceterisque, quae neminem fugere possunt, obseruationes tantum quasdam, quae dubiis viri doctissimi dissoluendis inferuire possunt, adiciemus. I) Cum Deus mox vt pater, mox vt rex, aut iudex repraesentatur, attributa diuina, quorum ex obiectis dependet diuersitas, vt amor, potentia, iustitia, indicantur; quae quidem vt inter se sunt coniunctissima, ita vnum alteri opponi nequit. II) Quando itaque Deus, ceu pater benignissimus, describitur, idem etiam, quamuis alio intuitu, vt rex ac legislator proprie sic dictus concipi potest. Ita namque & in rebus humanis sese res habet, vt principes rerumque domini reges & legumlatores esse non desinant, etiamsi subinde *patres patriae* salutentur. Quare licet Deus se subinde vt patrem reuelauerit; reuelauit tamen se simul vt regem & legumlatorem. III) Patriarchis Deus equidem se vt patrem reuelauit, sed cum illis etiam vt iudicem adeoque & legumlatorem cognitum fuisse vel ex *Gen. XI, 31, 25. & epist. Iudae vers. 14.* constat. IV) Israelitis equidem Deus se speciali quadam ratione vt legislatorem reuelauit, ob leges particulares, quas iis dedit. Hoc tamen non obstat, quo minus etiam intuitu totius generis humani tamquam legislator considerari queat. Praeterea non tantum tamquam regem ac legislatorem, sed & tamquam patrem benignissimum, per beneficia innumera & luculentissima, amoris documenta, se Israelitis manifestauit; conf. *Deut. XXXII, 10. seqq.* Vnde manifestum est, conceptus *patris & legislatoris* inter se coniungendos, non autem sibi inuicem opponendos esse. V) In nouo testamento

cum, cultu Leuitico sublato, destructaque republica iudaica, leges Israelitarum particulares cessarent, Deus hac quidem ratione non amplius tamquam legislator considerari poterat; manebat tamen legislator intuitu totius generis humani, legumque vniuersalium; vnde & a Iacobo apostolo, vt antea quoque obseruauimus, *unicus ille legislator* vocatur, *qui potest seruare & perdere, cap. II, 12.* VI) In statu integritatis leges diuinae vel *naturales* fuere, vel *positiuae*, vt loqui solent: quamquam quae *positiuae* dicuntur, secundum meam sententiam rectius adpellentur *hypotheticae*. Naturales perperam pro consiliis aut legibus improprie sic dictis venditari, ex iis, quae antea disputauimus, patet, vt illa repetere necesse non sit. Ad posituias, seu hypotheticas, quod attinet, quorsum cumprimis ea de fructu arboris vetitae non comedendo pertinet, eas vt leges proprie sic dictas non esse dissentientes euincant, poenam in earum transgressionem constitutam, non posituiam, sed naturalem tantum fuisse contendunt. Quod quam sine omni ratione dicatur, vel ipsius de fructu arboris vetitae non comedendo, exemplo demonstrari potest. Enimvero quando *Gen. II, 17.* dicitur: *moriendo morieris*, hoc neutiquam esse indicationem rei per causas naturales consequutur, sed comminationem poenalem, res ipsa pariter atque euentus docuerunt. Ebraeis namque in more positum est, leges aequae ac comminationes poenales per verba futuri temporis exprimere. Sic cum dicitur, *non furaberis*, sensus non est, non fore, vt aliquis furetur, sed prohibetur, ne quis furtum committat. Pari igitur ratione cum dicitur: *moriendo morieris*, non euentus significatur, sed poena constituitur, & quidem eiusmodi poena, quae cum actu transgressionis nullo nexu naturali coniuncta erat. Per mortem namque, vt ex aliis scripturae dictis euidenter patet, non tantum mors naturalis, sed & spiritualis atque

aeterna intelligitur. Si vero non alia, quam naturalis poena legis istam transgressionem sequuta fuisset, aut sequi debuisset, in ipsa quoque transgressionem actus tantum physicus comestionis potest in censum venire. Hinc autem si consideres, & poenam inde naturalem deriuari velis, dicendum, fructum istius arboris fuisse quodammodo venenatum, qui adeo vim naturalem habuerit corrumpendi humanam naturam. Id vero vt sine omni ratione adseritur, & ad vanam inanemque coniecturam redit; ita & transgressionem in actu isto mere physico constituisse, frustra adseritur. Idque inde etiam manifestum est, quod effectus praecipui fuerint naturales, qui ex actu illo physico fluere non potuerunt. Praeter mortem enim temporalem, spiritualem etiam & aeternam inde oriam & in omnes Adami posteros deriuatam scriptura testatur. Praeterea terra maledictioni diuinæ fuit subiecta, mulierque poenae loco inflatum, vt cum dolore liberos pareret, quae omnia quo pacto per naturalem consequentiam ex isto transgressionis actu deduci queant, me non capere, lubens profiteor. Sed haec sufficere possunt, vt omnibus constet, quam lubrico fundamento sententia ista, leges diuinas, non leges proprie sic dictas, sed consilia esse, innitatur; quam etiam impugnandam sibi sumpsit ALBERTVS ZVM FELDE in *politica sacra; siue de imperio Dei eiusque iuribus* sect. I. cap. I. §. XII. seqq. p. 10. seqq. & sect. II. cap. I. §. VII. seqq. p. 145.

p. 320. qui prudentiae etiam ciuilis praecepta ex sacro codice &c.) Sunt quoque huius loci LAMBERTI DANAËI *politica christiana*; IOANNIS STEPHANI MENOCHII *institutiones politicae ex sacris litteris*; SAMUELIS STURMII *politica christiana* & alia quaedam eiusdem generis, quae recenset BVRCARDVS GOTTHELF STRVVS in *bibliotheca philosophica* cap. VII. §. VII. p. 278.

Scripsit etiam & ALBERTVS ZVM FELDE *politica sacra* Kiliae anno 1720. 8. editam; sed cum in ea de imperio Dei eiusque iuribus agat, rectius ad scripta, in quibus iuris prudentia diuina traditur, refertur; vt iam obseruatum in *addendis ad lib. II. cap. IV. §. X.*

p. 323. sed praecipua quae de utraque dici possunt &c.) Diligenter etiam vtrosque, tum Machiauellistas, tum monarchomachos, pariter ac eos, qui vtrisque se opposuerunt, recenset auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae* &c. cap. II. post. III. & IV. p. 109. seqq. Nos de monarchomachis, iisque, qui illos refutauerunt, quaedam obseruabimus, cum eiusmodi etiam ad scholas theologorum spectent controuersiae, & subinde a theologis argumentis quoque non philosophicis tantum, sed & theologicis tractari soleant. Accedit quod haud raro motus in regnis quibusdam aut rebus publicis religionis causa, certe sub eius *πρόφασις* excitati, eiusmodi scriptis occasione praebuerint. Statim autem hic se nobis offert GEORGIUS BVCHANANVS, ingenii & eruditionis gloria illustris, & ob scripta, quae reliquit, praesertim *rerum Scotticarum historia* percelebris, inter poetas quoque haud vltimo loco collocandus. Is turbis istis in Scotia, imperium tenente Maria Stuarta, Scotiae regina, exortis, inductus *dialogum de iure regni apud Scottos* scripsit, latine editum Edinburgi anno 1580, & deinceps non semel recusum, in linguam quoque anglicanam & belgicam translatum. In quo licet speciatim ad regnum Scotiae respiciat, eiusmodi tamen sua superfluxit fundamentis & principiis, quae omnium imperantium summorum, in regnis praecipue monarchicis, non possunt non conuellere auctoritatem, securitatemque in discrimen adducere. Atque idem sibi datum credidit STEPHANVS ille IVNIVS BRVTVS, in *vindictis contra tyrannos; siue de principis in populum*

populique in principem legitima potestate, anno 1580. 8. (an enim antiquior editio exstet, a viris doctis dubitatur) sine loci mentione euulgatis, ac deinceps subinde reculis; in quibus auctor, quod BVCHANANVS ex summi imperii origine atque natura deriuauerat, scripturae quoque sacrae auctoritate adstruere atque confirmare adgressus est. PETRVM BAEIIVM in peculiari dissertatione in auctorem, qui sub isto nomine latitet, inquisiuisse, iam obseruauimus. Nonnulli FRANCISCO HOTOMANNO, alii PHILIPPO MORNAEO, alii aliis librum istum tribuunt. Nec desuerunt, qui cum a THEODORO BEZA profectum contenderent, sub cuius etiam nomine Amstelodami anno 1660. 12. prodijt. GISBERTVS autem VOETIVS peculiarem de auctore vindictarum contra tyrannos disquisitionem in lucem emisit Amstelodami 1661. 12. in qua id praecipue agit, vt ostendat BEZAM libri huius auctorem non esse. Qui HVBERTO LANGVETO librum istum vindicant, quod haud pauci faciunt, rationibus minime contemnendis niti videntur. BVCHANANO atque BRVTO addendus IOANNES BOVCHERIVS, doctor Sorbonicus, qui de iusta Henrici III. abdicatione e Francorum regno libros IV. scripsit, Lugduni Gallorum 1591. 8. excusos, in quibus in auctoritatem sanctitatemque summorum imperantium se iniurium demonstrauit. Nec id mirum, cum deinceps execrandum illud IOAN. CASTELI facinus defendere, sibi non duxerit religioni, in apologia pro Ioanne Castello Parisiensi, mortis supplicii adfecto, & pro paribus ac scholasticis, e Gallia olim exterminatis, contra edictum parlamenti Parisi in illos latum, gallice scripta editaque anno 1610. 8. & latine Lugduni 1611. 8. Sub FRANCISCI enim VERONENSIS CONSTANTINI, quo ea edita est nomine, BOVCHERIVM huncce latitare ex GVILIELMO BARCLAIO docet auctor bi-

bliothecae iuris imperantium &c. cap. II. Post. IV. §. V. p. 123. Triumuiris hisce, qui inter monarchomachos principatum quemdam tenere videntur, BVCHANANO, BRVTO & BOVCHERIO se opposuit GVILIELMVS BARCLAIVS, ex nobili in Scotia genere oriundus, sed ingenii monumentis longe clarior. Romanae autem ecclesiae sacris licet esset addictus; non tantum tamen in hocce capite, sed & in illo de potestate, quam Romani pontifices in reges summosque imperantes sibi vindicant, longe saniora amplexus est dogmata, quam haud pauci illorum, qui eidem ecclesiae sunt addicti. Id quod huius loci est, quodue cum Lotharingiae ducis consiliarius, supplicumque libellorum magister, atque in academia Ponti-Mussana iuris professor esset, composuit opus, inscribitur: de regno & regali potestate aduersus Buchananum, Brutum, Boucherium & reliquos monarchomachos, libri VI. quorum primum & secundum BVCHANANO, tertium & quartum BRVTO, quintum & sextum BOVCHERIO opposuit. Prodierunt Parisiis anno 1600. 4. & cum eiusdem BARCLAI libro de potestate papae, Hanouiae anno 1617. 8. Reliquos, qui speciatim contra BVCHANANVM, BRVTVM & BOVCHERIVM scripserunt, indicat auctor bibliothecae iuris imperantium cap. II. post. IV. §. XV. & XVI. p. 130. & 131. Ad monarchomachos vt redeam, GVILIELMI RAYNOLDI; siue REGINALDI, qui sub GVILIELMI ROSSAEI nomine latitat, de iusta reipublicae christianae in reges impios & haereticos auctoritate, animaduersione, iustissimaque catholicorum ad Henricum Nauarraeum & quemcunque haereticum a regno Galliae repellendum, confederatione librum, Antwerpiae anno 1592. 8. editum, itemque WILLIAM ALLEN; siue GVILIELMI ALANI, principalis seminarij anglicani apud Remenses, & postea cardinalis, traité politique, ou il est prouvé par

par l'exemple de Moysè & par d'autres, tirés hors de l'écriture, que tuer un tyran, titulus vel exercitio, n'est pas un meurtre, Lugduni 1658. 12. idem, quem laudauimus, auctor recenset l. c. §. VII. & VIII. p. 124. & 125. Sed ad posteriore quod attinet, licet is ab aliis, iisque doctissimis viris inter scripta, quibus notissimum illud regicidium anglicanum defenditur, referatur; perperam tamen id fieri obseruat. Ex ipsa enim, inquit, lectione adparet, eam (scriptionem) nonnisi inuectiuam esse in Oliuierum Cromwellum, anglicae protectorem, stylo satyrico conscriptam, ipsique Cromwello per iocum dicatam. Labitur igitur Struuius, dum in bibliotheca philosophica pariter ac historica adserit, defendi hoc scripto regicidium Caroli I. Anglorum regis. Tantum enim abest, ut auctor Caroli intersectoribus faueat, quin potius a Caroli regis stet partibus, ipsiusque hostem Cromwellum, tamquam tyrannum, e medio tollendum suadeat, iis quidem argumentis, quae haud obscure auctorem veneno monarchomachico infectum prodant. Quale vero & cuius sit scriptum illud Alanianum, de eadem materia, regibus nimirum impune occidendis, conscriptum (cuius auctor antea mentionem fecerat) atque ab Arnaldo diu ante regicidii anglicani vel Cromwelli tempora memoratum, quidue de eodem sentiendum sit, hucdum nos ignorare ingenuè lubenterque fatemur. Praeter eos, quos hucusque commemorauimus, illosre inter monarchomachos nomen adepti sunt, qui Ignatii Loiolae disciplinam sequuntur, quosue Iesuitas vocare moris est. Cum enim hoc sibi datum credant, ut romani pontificis dilarent atque amplificent imperium, eiusdem quoque potestati reges summosque imperantes subiacere non dubitant; adeo ut illi fas sit, reluctantes imperio bonis ipsaque vita priuare; immo si aliter quod cupiunt, obtineri nequeant, omnibus, qui ad iussa pontificis exsequenda parati sunt, facultatem reges prin-

cipesque non modo haereticos, sed & haereseos, suspectos, vi fraudibusque, gladio, veneno, quacumque ratione possunt, e medio tollendi, concedant. Hoc in IOANN. MARIANAe libris tribus de rege & regis institutione ad Philippum III. Hispaniae regem scriptis, & Toleti anno 1599. alibique editis tam aperte docetur, ut hac de re dubitare non liceat. Et quis quaeso dubitet, cum eam ob causam liber hicce MARIANAe iussu supremæ curiæ Parisiensis anno 1610. manu carnificis combustus fuerit. Legenda quæ copiose de hocce MARIANAe libro disserit PETRVS BÆLIVS in dict. bistor. & crit. voc. Mariana p. m. 2090. seqq. Eiusdem commatis fuit, simileque prorsus fatum expertus est FRANCISCUS SVAREZII liber, quem defensio fidei catholicae & apostolicae aduersus errores sectæ anglicanae inscripsit, quæ tum alias, tum & cum eiusdem responsione ad Iacobi regis apologiam pro iuramento fidelitatis, Moguntiae anno 1619. prodit. Namque & is iussu supremæ curiæ Parisiensis a carnifice flammis traditus fuit. Hoc ex recentioribus societatis Iesu historicis IOANNES DREWS ita narrat, ut non praetermittat, quæ eidem societati additis iterum solatiis aliquid adferre possint. De libro enim isto verba faciens, in hunc, inquit, ita exarsit Iacobus rex, ut Londini publice per carnificem iusserit flammis absumi, incitaretque regem Hispaniæ ad similem in eum librum aduersionem. At ille traditum examini doctorum ac prolixè laudatum, merito elogio ornauit, monuitque per litteras Anglium, ut ipse potius saniora caperet consilia, & ad uitam rediret religionem. Quod sectarii non impetrarunt in Hispania, conati sunt euincere in Gallia; tantumque profecerunt, ut liber Svarezii infami manu Parisiis sit crematus. Indignissima res visa pontifici Paulo V. (adeoque ipsi pontifices nefanda monarchomachorum placita probant) nec moratus est, conquiri per litteras coram

coram rege Ludouico XIII. & eius parente Medicæ, de insolenti factis, & illato probro doctori celeberrimo integerrimoque. Rex adolescens & regina mater, sancte testati sunt pontifici, se insciis & Lutetia tunc absentibus, rem gestam esse. Confestim igitur curiae decretum abrogarant, plenamque omnibus fecerant potestatem, prædictum librum retinendi, legendi & imprimendi. Illud non inuicundum, quod cum fama libri in Anglia combusti, peruenisset Conimbriam in Lusitania ad aures Suarezii, is oculis in coelum sublatis, utinam aiebat concessa meo volumini fors, mihi etiam Dei benesicio contingat; in factis societatis Iesu p. 242. Sed hæc ab homine Iesuita profecta esse, meminisse oportet. Hoc sufficit. Præter IOANNEM MARIANAM & FRANCISCUM SVAREZIUM locum quoque hic sibi vindicat CAROLVS SCRIBANIVS, vir crecti, si IOANNI DREWS l.c. p. 239. credimus, ad magna (quorsum hand dubie ex mente Iesuitarum consilia monarchomachia pertinent) liberalis & religiosissimi animi; utpote qui sub ficto CLARI BONARSCII nomine, amphitheatrum honoris, in quo Caluinistarum in societatem Iesu criminationes iugulatae, libris tribus edidit, in quo similia in lucem proferre non dubitauit placita, quae quantum societatis illius commodis profunt, tantum securitati summorum imperantium nocent. Conferendus de hocce auctore omnino VINCENTIVS PLACIVS in theatro anonymor. & pseudonymor. part. II. siue de scriptorib. pseudonymis p. 133. Quod autem quidam ex ista societate in scriptis suis palam profitentur, hoc longe plures ex illorum numero reipsa demonstrarunt. Hinc seditiosae istorum hominum in sermonibus sacris audita sunt voces, hinc molitiones machinationesque variae, contra regum, in Anglia cumprimis & Gallia, capita, Iesuitis præcipue auctoribus, aut consiliorum istorum promotoribus,

certe eorum conscis. Quas Elisabethae Angliae reginae infidias struxerint, neminem, nisi rerum eo tempore in Anglia gellarum prorsus ignarum, fugere potest. Ob conspirationem pulverariam contra Iacobum regem regnique proceres, nostra adhuc oblupefcit aetas; Iesuitarum vero quatenam in ea fuerint partes, vel promeritum illud HENRICI GARNETI supplicium testatur. Conferenda hic, proditio sulphurea a Iesuitis in Iacobum Britanniae regem & regni proceres intentata, Lugduni Batavorum anno 1607. 4. item, actio in Henricum Garnetum, societatis Iesuiticae in Anglia superiorem, & ceteros proditores, auctore præcipue EDVARDO COQVO, angliee Londini anno 1607. 4. quae & in latinam deinceps conuersa est linguam; cui equidem ANDREAS EVDAEMON IOANNES, ex Iesuitarum societate, alias quoque nobis commemoratus, ad actionem proditoriam Eduardi Coqui apologiam pro R. P. Henrico Garneto, Anglo, eiusdem societatis sacerdote, opposuit, Coloniae Agrippinae anno 1610. 8. sed eam iterum repulit ROBERTVS ABBOT, episcopus Sarisburiensis, in antilogia contra apologiam Andrae Eudæmon-Ioannis pro Henrico Garneto, Iesuita, Londini 1613. Atque hæc etiam auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitæ cap. II. post. IV. §. XXI. p. 136. memorat, ubi & alia huc spectantia laudat, speciatim & obseruat, GVIL. CAMBDENUM peculiarem de hacce conspuratione pulveraria scripsisse librum; postea Romae in librorum prohibitorum indicem relatum, id quod ex vita Cambdeni, ipsius Britanniae angliee Londini 1695 fol. editæ præfixa, pateat. IOANNEM CASTELLVM, qui Henricum IV. Galliae regem vulnerauit, dum eum occidere voluit, euentu consilio non respondente, ex Iesuitarum prodiisse disciplina notum factis est. Atque id etiam ex ANTONIO

H

ARNAL-

ARNALDI, curiae supremæ Parisiensis advocati, peculiari scripto, quo Iesuitas eam ob rem accusavit, patet; cui licet FRANCISCUS MONTANVS *apologiam pro societate Iesu in Gallia, (contra Antonii Arnaldi, advocati Parisiensis, philippicam)* quæ ex gallico in latinam translata, una cum *appendice ex historia de facto Ioannis Schottrellii (Castelli) studiosi Parisiensis*, Augustæ Vindelicorum anno 1595 edita, Ingolstadii anno 1596. 8. prodiiit, opponeret; parum tamen hoc Iesuitis profuit. Eiecti enim ex Gallia sunt, tamquam homines ad turbanda omnia, & seditiones excitandas nati, anno 1595; recipiendi tamen iterum anno 1604, vt, sublato anno 1610 per Rauillacum Henrico IV. rege, nouum fidelitatis suæ aut perfidiæ potius, doctrinaeque monarchomachicae specimen darent. Qua quidem re cum magnam omnium sibi conflasset inuidiam, tum quidem PETRVS COTTONVS, cuius magna in hac societate fuit auctoritas, celebritasque, vt eam depelleret, omnem mouit lapidem, eumque in finem *lettre declaratoire de la doctrine des Iesuites &c.* Parisiis anno 1610. 8. in lucem emisit. Eum vero nihil aliud egisse, quam vt incautis rerumque imperitis caliginem obfunderet, ostendit PETRVS DU COIGNET, utpote quem auctorem libri, qui *anti-Cotton, ou refutation de la lettre declaratoire &c.* inscribitur, & sine auctoris nomine Pontimussioni 1610. 8. prodiiit, esse ferunt; quæ de re tamen conferenda, quæ ADRIANVS BAILLETVS disputat, *des satyres personnelles &c. tom. I. p. 130. seqq.* Liber vero hicce cum Iesuitas male haberet, varia scripta pro defensione COTTONI in lucem emissa fuerunt; vt *responsio apologica contra anti-Cottoni & sociorum criminationes*, Lugduni 1611. 8. ANDREAE EVDAEMO-IOANNIS, *consutatio anti-Cottoni, de caedere regis christianissimi*, Moguntiae 1611. 8. & alia, quæ auctor biblio-

thecæ iuris imperantium quadripartitæ recenset, *cap. II. post. IV. §. XIX. p. 134.* Eodem circiter tempore, quo COTTONVS societatis suæ causam egit, idem etiam praesedit CLAVDIVS AQVAVIVA, praepositus Iesuitarum generalis, edito anno 1610 decreto, quo Iesuitis talia, quæ auctoritati ac securitati summorum imperantium aduersantur, docere aut proponere interdicitur. Ipsi quoque Iesuitæ Parisienses anno 1612 in suprema curia Parisiensis solemnī declaratione, se sententiam Sorbonnae, de regum auctoritate & sanctitate calculo suo adprobare profitebantur. Sed & cum ANTONII SANGTARELLI, qui ex eadem societate erat, *tractatus de haeresi, schismate, apostasia*, de quo *lib. II. cap. VII. ad §. XX. dictum*, anno 1625. Romæ prodiiisset, in quo multa regum summorumque imperantium auctoritati noxia continebantur; se eius sua non facere placita, sed ab iis potius dissentire, testari coacti sunt. Eoque spectat scriptum anno 1626 editum: *la doctrine des reverends peres de la compagnie de Iesus, touchant le temporel des Rois, conforme aux saints conciles & decrets des papes*; quod gallicinip in aliquot falsas damnatasque Sangtarelli adserciones pro rege christianissimo, Parisiis anno 1626 a BOVTERAIO (BOVTERAIE) pro Iesuitis edito insertum legitur. Hoc itidem obseruat auctor *bibliothecæ iuris imperantium quadripartitæ l. c. §. XX. p. 135.* qui & addit, tria antea memorata scripta Iesuitica captiosis ambiguisque aequiuocationibus scatere, BOVTERAIVM autem Iesuitarum artibus fuisse deceptum, idque ostendi *dans l'examen de quatre actes publiez de la part des Iesuites 1610, 1612, 1626 contenant la declaration de leur doctrine, touchant le temporel des Rois*; quod cum quinto & vltimo exhibeatur *dans les traites pour la defense de vniuersité de Paris contre les Iesuites*, Parisiis 1643. 8. Solet vero etiam reformatæ ecclesiæ doctores

toribus tribui, quod placita a monarchomachorum erroribus non multum dissidentia foueant. Certe per nostrae ecclesiae doctrinam securitati summorum imperantium rectius, quam per illorum, consuli adserere non dubitauit HECTOR GOTTFRIEDVS MASIVS in libro, quem inscripsit: *interesse principum circa religionem euangelicam*, Hassniae anno 1687. 4. edito. Cui cum IO. CHRISTOPHORVS BEGMANNVS opposuisset *Bericht von der reformirten Lehre von der weltlichen Obrigkeit, samt einer Ablehnung der in Herrn Heft. Gottfriedi Masi Buche von dem interesse der Fürsten bey der euangelischen religion, ihnen desfalls aufgebürdeten Nachbreden*, Francofurti ad Viadrum 1690. 4. varia hinc sequuta sunt scripta eristica, utrimque in lucem emissa, quorum nonnulla indicauit lib. II. cap. VII. ad §. IX. quibus addi possunt, quae auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae memorat, l. c. §. XXII. p. 137. Et quosdam sane ex reformatae ecclesiae doctoribus talia interdum protulisse, quae monarchomachorum patrocinari sententiae videntur, negari nequit. Idque vel DAVIDIS PAREI comprobari exemplo potest, cuius *commentarium in epistolam ad Romanos* eam ob causam Iacobus I. Angliae rex manu carnicis comburi iussit. Immo & DAVID OWENVS, Angliae theologus, *anti-Pareum* scripsit; seu *determinationem de iure regio contra Davidem Pareum*, Cantabrigiae anno 1622, cui tamen PHILIPPVS PAREVS, patris defensionem in se suscipiens, responsionem opposuit. Sed hoc iam a me obseruatum lib. II. cap. VII. ad §. IX. Quemadmodum autem nunquam apertius, quorsum tandem dogmata monarchomachica tendant, quam in regicidio isto anglicano, quo Carolus I. rex vita priuatus fuit, patuit; ita qui istud defendere adgressi sunt, inter monarchomachos primum praecipuumque iure meritoque te-

nere censentur locum. Princeps eorum iterum fuit IOANNES MILTONVS, cui ingenii & eruditionis non tenere quis denegabit laudem, quod & varia, quae reliquit, abunde testantur scripta; licet nemo quoque non summam eius in defendendo facinore execrando improbaturus sit impudentiam. Vitam eius IOANNES ille TOLANDVS dedit, angliae anno 1699 Londini 8. excusam; quam etiam vna cum scriptis eius recenset NIGERONIVS dans les *memoires pour seruir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres*, tom. II. p. 145. seqq. add. & PETRVS BÆLIUS *diction. hist. & crit. voc. Milton* p. 202. seqq. Primum impietatis suae specimen dedit in libro *de iure regum & magistratuum, ubi probatur, posse tyrannum accusari, dignitate sua priuari & capitali supplicio adfici*, angliae edito Londini anno 1649 & 1650. 4. Cum autem eodem tempore liber: *imago regis Caroli in aerumnis suis & sollicitudine*, Hagae anno 1649 prodiiisset, & per eum quorundam, qui Carolo regi se opposuerunt, animi in Anglia commouerentur, MILTONVS iussu Cromwelli resolutionem in se suscepit, librumque: *iconoclastes; seu refutatio libri, cuius titulus; icon regia*, inscriptum edidit, angliae Londini 1649. 4. Sunt, qui scriptum illud: *icon regia* dictum, ab ipso rege confectum adserunt; ab aliis tamen IOANNES EARLES, qui a sacris regis fuit, auctor eius esse perhibetur; sed D. GAVDEN verum eius auctorem esse, ex GILBERTI BURNEDI *commentariis historiae magnae Britanniae* inferuentibus refert ARMANDVS DE LA CHAPELLE *biblioth. angloise tom. XI. part. I. p. 150.* MILTONI autem *iconoclastes* plurimis in Anglia etiam ex presbyterianis displicuit: nec desuerunt, qui illi iterum responderent, quod & ab auctore libri: *icon aux alas; seu imago illacsa*, factum. Spectant huc etiam *memoires du Roy d'Angleterre Charles I. au il*

H 2

est

est montré, que le livre intitulé: *portrait du Roy de la grande Bretagne, est un livre aporé & diffamatoire*, Parisiis 1649. 4. Pro rege porro Carolo I. calumum strinxit CLAVDIUS SALMASIVS, in *defensione regia pro Carolo I. ad serenissimum magnae Britanniae regem Carolum II. filium natu maiorem, haeredem & successorem legitimum*; sumptibus regis anno 1649. 12. non semel deinceps recusa, & in gallicam quoque linguam conuersa. Sed spei & expectationi, quam omnes animo de eo conceperant, non satisfecit SALMASIVS. Hinc cum MILTONVS illi *defensionem pro populo anglicano* Londini anno 1651. fol. opposuisset, communis eruditorum sententia fuit, SALMASIVM causam regis optimam pessime egisse, MILTONVM causam populi pessimam optime. Non sine ratione auctor *bibliothecae imperantium quadripartitae* hac de re ita pronuntiat: *Quanta quanta enim, quamque erudita sint, quas profert Salmasius, inuenit in iis, quae merito reprehenderet Miltonius, vir Salmasio certe, si argutum ac maledicum spectes descendendi genus, multo superior, adeoque nostro quidem iudicio, in Salmasio confutando, quam populi iure adserendo, felicius l. c. §. XXIV. p. 138. CASPARIS ZIEGLERI deinceps calculo suo adprobat effatum, quo Miltonum etiam in dictis scripturae sacrae interpolandis & enervandis, ipsis levis feliciorem, diabolo audactorem, iudicat. Interim non defuit sibi SALMASIVS, sed ad MILTONI defensionem responsionem scripsit, Diuion. 166c. 4. eodemque anno Londini editam. Praeterea & PETRVS MOLINAEVS, iunior, contra MILTONVM in aciem prodiit, in libro composito, quem inscripsit: *clamor regii sanguinis ad coelum*; quem cum in Anglia illi non liceret in lucem proferre, eum ad ALEXANDRVM MORVM misit, qui & addita praefatione illum excudi curauit Hagae Comitum anno 1652. 4. Atque hinc factum, vt nonnulli*

crederent, ALEXANDRVM MORVM libri istius auctorem esse, quod & ipse MILTONVS sibi persuasit, qui & ideo in *defensione secundae pro populo anglicano contra infamem libellum anonymum, cui titulus: regii sanguinis clamor*, Londini & Hagae Comitum anno 1654. 12. edita, MORVM conuictis atrocissimis adgressus est. Hic autem ea re permotus, iterum contra MILTONVM librum, *fides publica* inscriptum, edidit Hagae Comitum 1654. 8. cui MILTONVS *defensionem pro se contra Alexandrum Morum* opposuit; conf. NIGERONIVS l. c. p. 155. & 156. MILTONO autem se etiam opposuit IOAN. BRAMMALVS, cuius pro rege & populo anglicano *apologia contra Ioannis Miltonii defensionem*, sine auctoris nomine, Antwerpiae lucem adspexit anno 1651. 12. At censorem nactus est IOANNEM PHILIPPI, Anglum, in *responsione ad apologiam anonymi cuiusdam tenebrionis pro populo anglicano*, Londini 1652. 8. & 12. quam quidem *responsionem*, si non ab ipso MILTONO, certe eius consilio & instinctu scriptam fuisse, viri docti arbitrantur. Sunt & alii, qui MILTONVM refutarunt, quemadmodum & ingens adhuc illorum superest numerus, qui regicidium illud anglicanum improbando, principia simul & fundamenta monarchomachorum, quamquam non pari omnes successu, labefactarunt: quos cum auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae*, saepe nobis iam laudatus l. c. §. XXVI. p. 140. segg. recenset, vt de iis aliquid dicamus, necesse non est, cum praecipuorum tantum nobis constitutum fuerit mentionem facere. Dignus tamen prae reliquis est CASPAR ZIEGLERVS, qui adhuc commemoretur, ob *dissertationes octo circa regicidium Anglorum*, Lipsiae anno 1652. 12. editas, & deinceps tum Lugduni Batavorum, tum Amstelodami recusas. Is enim fuit ZIEGLERVS, a quo nihil, nisi exitium atque egregium, proficisci poterit.

AD

AD LIBRI II. CAP. I.

P. 337. *Exotericam etiam recte catechetica (Ec.)* Cum itaque catecheticae theologiae omnino hic habenda sit ratio, quemadmodum & in sequentibus habita fuit; non abs re fuerit, eos hic indicare, qui eius concinnare historiam adgressi sunt. Id namque nostra aetate viri quidam docti diligenter praefluerunt; quos inter primum nobis commemorandus est CHRISTIANVS FRIDERICVS WILISCHIVS, cuius extat *dissertatio historico-theologica, historiam catecheticae breuiter delineans*, Altenburgi anno 1718. 4. In ea *cap. I. de catechismo eiusque historia* generatim disserit, simulque scriptores, qui nomen & methodum catecheticae ad alia argumenta transtulerunt, itemque qui *catechismos historicos* dederunt; recenset; *cap. II. de catechismis ante Lutherum*, *cap. III. de catechismo Lutheri*; *cap. IV. de catechismo Tridentino aliisque pontificiorum post Lutherum*; *cap. V. de catechismo Heidelbergensi; siue Palatino, aliisque, qui sunt Calvinianorum; siue reformationum*; *cap. VI. de catechismo Racouienfi, qui est Photiniano-Socinianorum*, verba facit; *sylogem* praeterea auctorum catechetorum ad pleniorum aliquando *historiam catecheticae scientiam*, subiunxit. Sequutus deinde est CHRISTOPHORVS HEINRICVS ZEIBICHIVS, germanicaque lingua scripsit: *Weimarische Catechismus-Historie*, Vinariae anno 1727. 8. qua in commentatione licet speciatim ad historiam catechismi Vinarientis respiciat; simul tamen originem & fata catechismi generatim spectati per omnia fere saecula exponit. His denique accessit GEORGIUS LANGEMACK, Sundensium antistes doctissimus, qui & omnium superauit diligentiam. *Historiae eius catecheticae, oder gesammelter Nachrichten zu einer catechetischen historie, pars prima* prodit Sundii anno 1729. 8. in qua catecheses a primo christianae ecclesiae initio vsque ad tempora reformationis per

omnia saecula diligenter recenset, simulque de falso sic dictis catechismis, de schola catechetica Alexandrina, de catechesibus CYRILLI, Waldensium, Wiclefitarum, Hussitarum, fratrum Bohemorum, antiquis Germanorum monumentis catecheticis, copiose disserit. In *parte secunda* de catechismo LUTHERI, eiusque elogiis & versionibus, item, quo pacto tum a pontificis, tum a reformatis, speciatim cryptocaluinianis corruptus sit, porro de ERASMO MONHEMI, aliisque saeculi decimi sexti, decimi septimi, & decimi octauis catechismis, aliisque eiusdem generis capitibus verba facit. In *parte denique tertia* de catechismis pontificiorum, speciatim romano & Canisii, reformationum, speciatim Palatino, Ruthenorum, Mennonitarum, Quackerorum, Socinianorum, indifferentialium, missionariorum &c. aget.

P. 340. *Neque tamen in hisce verbis compendium aliquod catechetikum (Ec.)* Verba haecce apostoli de institutione catechetica intelligenda esse, omnes inter se conueniunt. At de ipsis, quae hic indicantur, doctrinae catecheticae capitibus, non vna eademque omnium est sententia. Dogmata de poenitentia ab operibus mortuis, & de fide in Deum; itemque de resurrectione a mortuis, & supplicio aeterno, inter capita catechetica referenda esse, nemo temere dubitauerit. Ad reliqua autem quod attinet, primum obseruandum, esse nonnullos, qui ea ita distinguunt: *ἰσχυρῶς διδάχης, ἐκ τῆς αἰσῶς ἡ χεῖρ*, vt adeo tria hic indicentur capita, *baptismi, doctrina, & impositio manuum*. Deinde, cum tria haecce capita ad dogmata catechetica referri non posse existiment, ea ideo tantum his commemorari contendunt, quod per ea Iudaei & ethnici, qui religionem christianam amplectebantur, veluti initiati ac in ecclesiam christianam recepti sunt; vnde & pa-

renthesi sint includenda: hunc in modum: *non iacentes fundamentum respicientiae ab operibus mortuis & fidei in Deum (baptismi, doctrina & manuum impositione) & resurrectionis mortuorum, & iudicii aeterni.* Nimirum cum quis ex Iudaeis aut ethnicis ad christianorum sacra accedere volebat, is primum instituendus; seu erudiendus erat, idque per *didachē* Paulum significasse putant; tum baptizandus erat; cum baptismo autem coniuncta erat manuum impositio. Ita GEBHARDVS THEODORVS MEIERVS *de tribus nouellarum nascentis ecclesiae initiamentis* §. XIII. seqq. cui etiam suffragatur GREGORIUS LANGE-MACK *in historia catechetica part. I. cap. III. p. 48.* Alii autem vocem *didachē* cum βαπτισμῶν & sequentibus iungunt, manuumque impositionem de ministerio ecclesiastico intelligunt, adeoque & hoc inter doctrinae catecheticae capita referunt; quae quidem ratione & nulla opus fuerit *παρεγγέσει*. Sex itaque ab apostolo continentur hic commemorari doctrinae catecheticae capita, quorum duo priora, *poenitentia & fides in Deum*; seu *Christum*, ipsas veri christianismi partes, constituent, quum nemo ius ac privilegium societatis christianae sibi attribuere possit, nisi per regenerationem conuersionemque ac poenitentiam liberatus sit a studiis rerum saeculi, hisque remiserit nuncium; hoc autem facto se vnice ad Christum, seruatorem generis humani, contulerit, eiusque merita summa fiducia sit amplexus ac propter haec ad pristinam Dei gratiam redierit; duo, quae subsequuntur capita, de *baptismo* atque *impositione manuum* seu ministerio ecclesiastico ad media pertineant, quae Deus eum in finem praescripserit ac constituerit, vt vsu illorum homines fidem adsequi, hocque nomine earum rerum participes fieri possint, quae ad veram hominis christiani indolem comparandam sunt necessariae; reliqua denique respiciant ad ipsum finem,

sive metam christianis propositam, seu sempiternam felicitatem; ad quam tamen cum tum demum perueniant quando mortui ad pristinam a Christo reuocati sunt vitam, extremumque institutum est iudicium, *resurrectionis* quoque *mortuorum* & *supplicii aeterni* apostolum mentionem facere. Hunc in modum nexum capitum istorum praecipuorum doctrinae catecheticae exhibet IOAN. GEORGIUS WALCHIVS *in dissertat. de apostolorum institutione catechetica*, in qua tum reliqua ad catechetica doctrinam apostolorum spectantia persequitur, tum speciatim de hoc loco copiose disserit, praesertim §. IV. seqq. Conferenda & IOANNIS FECHTII exercitatio exegetico-historico-polemica de forma catecheseos Paulinae ad locum Ebr. VI. 1. 2. Non autem existimandum, ac si sex illis capitibus tota institutio catechetica absoluta fuerit. Praeterquam enim quod Paulus quaedam tantum, non omnia doctrinae catecheticae capita indicare voluerit; haec ipsa etiam, quae commemorauit, cum aliis pluribus tam arcto vinculo coniuncta sunt & colligata, vt nequam aut ab auditoribus recte intelligi, aut ab apostolo rite explicari potuissent, nisi istorum quoque pleniorum tradidisset notitiam. Illustrari haec quodammodo possunt ex constitutionibus apostolicis, in quibus lib. VII. cap. XXXIX. p. m. 382. edit. 10. BAPT. COTELERII, quo pacto catechumeni institui debeant, hunc in modum docetur: ὁ μέλλων Ἰησοῦν καὶ ἡχεῖσθαι τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας, παιδεύεσθω πρὸ τῆς βαπτισμα-
τος Ἰησοῦ περὶ τῆς ἀγενήσεως γνώσειν, Ἰησοῦ περὶ οὐκ
μονογενὲς ἐπὶ γένωσιν, Ἰησοῦ περὶ τῆς ἀγίας
πνεύματος πληροφάναν. μανθανέτω δι-
μηχερίας διαφόρων ἰατρῶν, προνομίας ἐλεμῶν,
νομοθεσίας διαφόρων δικαιοσύνην. παιδεύε-
σθω διὰ τὸν κόσμον γέγονε, καὶ δι' ὃν κόσμος
πολλῆς ὁ ἀνθρώπος κατέστη ἐπιγνωσκέτω
τὴν εὐαγγέλιον, διὰ τῆς ὑπάκου. παιδεύεσθω
ὅπως

ὁπως ὁ Θεὸς τὰς ποιητὰς ἐκόλασεν ὑδαὶ
 καὶ πυρὶ, τὰς δ' ἀγίους ἐδόξασε καὶ ἐκά-
 στεν γενεάν. λέγω δὴ τὸν Σιδῶν. ἢ. λ. προσ-
 κυνέτω δὲ ὁ χειροθετῶν αὐτὸν, τὸν Θεὸν τὸν
 τῶν ὅλων δεσπότην εὐχαριστῶν ὑπὲρ τῆς πλά-
 σμας. ὅτι κατεπεμψέν ὑμῶν αὐτῶν τὸν
 μονογενῆ υἱὸν, ἵνα σώσῃ τὸν ἄνθρωπον
 ἐξαλείψας τὰς ἀνομίας καὶ ἵνα ἀφῇ τὰς
 ἀσεβείας καὶ τὰς ἀμαρτίας, καὶ καθάρι-
 σι ἀπὸ πάντος μολυσμῶ σαρκὸς καὶ πνεύ-
 ματος, κ. ἢ. λ. καὶ μετὰ τὴν εὐχαριστίαν τῶν
 παιδευσάτων αὐτοῦ ἵα περὶ τῆς τῆς κυρίας
 ἐνανθρωπήσεως, ἵα ἵε περὶ τῆς πάθους αὐτῆς,
 καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστήσεως καὶ ἀναλήψεως.
 Qui ergo ad doctrinam pietatis instruendus
 est, erudiatur ante baptismum, in scientia
 de ingenito, in cognitione de filio unigenito,
 in persuasionem certa de spiritu sancto. Discat
 creationis diuersae ordinem, providentiae
 seriem, variae legislationis tribumalia.
 Erudiatur, quare mundus sit factus, & cur
 mundi cuius homo constitutus sit. Agnoscat
 naturam suam quanam sit. doceatur,
 quomodo Deus improbos aqua & igne punie-
 rit; sanctos vero per singulas aetates hono-
 re & gloria decorauerit. Sethum dico &c.
 Qui autem manus ei imponit, adoret Deum
 uniuersorum dominum, gratias agens pro
 creatura eius; quod miserit filium suum
 unigenitum Christum, ut saluet hominem,
 deletis iniquitatibus, utque remittat im-
 pietates ac peccata, & purget ab omni in-
 quitamento carnis & spiritus &c. Post
 vero gratiarum actionem hanc, doceat eum
 de domini incarnatione, & de passione eius,
 resurrectione ex mortuis, & assumptione.
 Quae quidem eo lubentius recitauimus verba,
 quoniam exemplum catecheseos in ve-
 teri ecclesia receptae, praebent.

p. 344. cum praecipuus eius scopus sit,
 refutare gentiles &c.) Hinc & inter scri-
 ptores, qui veritatem christianae religionis
 adseruerunt, referri solet; quod & HENR.

LVDOLPH. BENTHEMIVS fecit, qui
 ex instituto de eo differt, & trium istorum
 ad Autolycum librorum summam exhibet
 in der Vorstellung und Betrachtung der al-
 ten Kirchen-Lehrer von der Wahrheit und
 Göttlichkeit christlicher religion. part. II.
 c. III. p. 184. add. 10. ALB. FABRICIVS in de-
 lectu argumentor. & syllabo scriptor. qui ve-
 ritatem religionis christi. aduersus atheos
 &c. adseruerunt, cap. X. §. 55. seqq. Ver-
 sionem germanicam trium istorum THEO-
 PHILI ad Autolycum librorum haud ita
 pridem dedit GVSTAV. CHRISTOPH.
 HOSMANNVS; qui & praeter praefatio-
 nem adnotationes quasdam addidit. Inscr-
 bitur: des heiligen Theophili, sechsten Bis-
 choffs zu Antiochia, drey Bücher an Auto-
 lycum, einen gelehrten Heyden, darin der
 Aberglaube beschämnet, und die christliche
 religion beschützt wird, aus dem griechi-
 schen überfetzt, und mit einer Vorrede
 und Anmerkungen vermehret &c. Ham-
 burgi 1729. 8.

p. 345. Nacurum eum non expertem
 esse, ostendunt &c.) Iungendus his IO.
 CLERICVS, qui animaduersiones quasdam
 ad hocce THEOPHILI opus exhibet in
 histor. eccles. duorum primorum a Christo
 nato saeculor. ad an. CLXVIII. §. II. seqq.
 p. 717. seqq. Adspergit autem nonnulla vir
 doctissimus, quae accuratius examen pro-
 merentur, quod tamen instituire huius lo-
 ci non est.

p. 348. Inter quarti saeculi scriptores
 &c.) Praetermittenda quoque hic non sunt
 & alia quaedam doctorum quarti saeculi
 scripta catechetica, quae a nonnullis com-
 memorari solent. Sic GREGORII Nys-
 seni extat λόγος κατηχητικός ὁ μέγας
 sermo catecheticus magnus, in quadraginta
 diuina capita, tomo II. operum eius p. 475.
 seqq. In quo tamen ea praecipue tractat
 capita, quae Iudaeis, gentilibus, cumprimis
 autem istius temporis haereticis opponenda
 erant. Ad eos namque, qui a Iudaeis, aut
 gen-

gentilibus, aut haereticis ad ecclesiae christianae transibant castra, & verae doctrinae elementis imbuendi erant, se respexisse, ipsemet indicat. Hinc cum monuisset aliis opinionibus participatum esse, qui stat a partibus Iudaeorum, aliis, qui fauet Graecis, anomaeumque & Manichaeum, & Marcionistas, & Valentinianos, & Basilidianos, subiicit: καὶ γὰρ τὸ εἶδος τῆς νόσεως καὶ τὸν ῥόπον τῆς θεραπείας προσαγορεύον, ἢ τῆς αὐτοῖς θεραπείας, τὸ ἕλκος τὴν πολυθεΐαν, καὶ τὴν ἰσχυρίαν τὴν περὶ τὸν μονογενῆ θεὸν ἀπίστην, ἔδωκε ἀπὸ τῶν αὐτῶν τοῖς κατὰ τὰς αἰρέσεις πεπλανημένοις ἀναγέφυκε τὰς ἡπαρμένους περὶ τῶν δογματικῶν μυθοποιίας. Nam convenienter generi morbi medicina adhibenda est. Non eodem modo medebetur ὁ Graeco, qui multos esse Deos opinatur, ὁ Iudaeo, qui non credit Deo unigenito. Neque in iis, qui decepti sunt per haereseis, iisdem refelles ὁ euertes falsas ὁ confictas de dogmatibus fabulas. Unde, cuiusmodi illa oratio catechetica sit, haud difficulter intelligitur. Praeter GREGORIUM Nysenum hic etiam commemorandus BASILIUS magnus, idque praecipue ob libros duos de baptismo, qui extant tomo I. operum eius p. m. 548. seqq. in quibus, quo pacto instruendi ac commonefaciendi sint, qui ad baptismum accedebant, aut eum iam acceperant, condocet; quamvis ad vitae potius rationem recte instituendam, quam ad dogmata respiciat. Prior liber tribus constat capitulis, posterior autem quaestionibus quibusdam ac responsionibus absolvitur. Refertur huc etiam a nonnullis, quae sub eiusdem BASILII nomine extat ἐκ θεοῦ πίστεως ἐν συνόμῳ ἐκφασίῳ fidei in compendio, in STEPH. LEMOYNE variis sacris tom. i. p. 147. seqq. Diversa omnino est ab eiusdem sermone de fidei confessione; seu de vera ac pia fide, qui tomo II. operum eius exstat p. 384. seqq. de quo & dictum libri huius II. cap. II. ad §. V. p. 418.

Nec vero ἐκ θεοῦ illa omnia doctrinae catecheticae capita continet, sed tantum quaedam de sacro-sancta trinitate, & de Christo. Cumque admodum brevis sit, nihil obstat, quo minus eam hic integram repetamus: Εὐχέλμα πῶσας φύσεις ὁμολογεῖς ἐπὶ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοούσιου καὶ ἀκλίτου ἱεράδος; ἀποκρίσεις. μίαν φύσιν ὁμολογῶ. Interrogatio: quot naturas confiteris in sancta, consubstantiali, ὁ increata trinitate; responsio: unam naturam confiteor. Εἰς πόσας ἐστίαι; ἀποκρίσεις. μίαν ἐστίαν. Inter. Quot essentias? resp. unam essentiam. Εἰς πόσας μορφάς; ἀπ. μίαν μορφήν. Inter. Quot formas? resp. unam formam. Εἰς πόσα θελήματα; ἀπ. ἐν θελήματι. Inter. Quot voluntates? resp. unam voluntatem. Εἰς πόσας ὑποστάσεις ἤ γε πρόσωπα; ἀπ. τρεῖς ὑποστάσεις ὁμολογῶ πάτερ καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα. Inter. Quot hypostasies seu personas? resp. tres personas confiteor, patrem, filium, ὁ spiritum sanctum. Εἰς τίς τῆς ἀγίας ἱεράδος ἐκκλησίαν; ἀπ. ὁ υἱὸς καὶ λόγος. Inter. Quanam persona sanctae trinitatis est incarnata? resp. filius siue verbum. Εἰς πόσας φύσεις ὁμολογεῖς ἐπὶ τῷ υἱῷ τῷ θεῷ τῷ διῆμῳ ἐνανθρωπήσαντι; ἀπ. δύο φύσεις ὁμολογῶ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος. Inter. Quot naturas confiteris in filio Dei, qui pro nobis est incarnatus? resp. duas naturas confiteor diuinam ὁ humanam. Εἰς πόσας ἐστίαι; ἀπ. δύο ἐστίαι ὁμολογῶ ὁμοούσιον τῷ πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον τῇ μητρὶ καὶ ἡμῶν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Inter. Quot essentias? resp. duas essentias confiteor; est quippe consubstantialis ὁ consubstantialis patri ratione diuinitatis; est vero essentialis ὁ consubstantialis matri ὁ nobis omnibus, ratione humanitatis. Εἰς πόσα θελήματα; ἀπ. δύο θελήματα ὁμολογῶ, θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος. Inter.

Int. Quot sunt in illo voluntates? resp. duas voluntates agnosco, unam diuinitatis, alteram humanitatis. Eę. πόσας ἐνεργείας; ἀπ. δύο ἐνεργείας ὁμολογῶ. Int. Quot operationes? resp. duas operationes confiteor. Eę. πόσας ὑποστάσεις; ἀπ. μίαν ὑπόστασιν ὁμολογῶ Ἰῶ Θεῷ λόγῳ. Int. Quot hypostases? resp. unam hypostasin confiteor, verbi Dei. Eę. πόσας γενήσεις; ἀπ. δύο γενήσεις ὁμολογῶ, ἡν προαιώνιον ἐν Ἰῷ πατρὸς ἀχρόνως καὶ ἀσωμάτως, ἐξέλαμψε γενεὴν τῆς πατρὸς ὡς ἐξ ἡλίου το Φῶς, καὶ τὴν ἐπ' ἐσχάτῳ ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου Μαρίας ἡς θεοτοκος Θεὸς μέγας ἀναρχος, ἀόρατος, ἀκατάληπτος, ἀπερίγραπτος, ἀπερίοριστος, γινώσκων καρδίας πάντων ἀνθρώπων. Ὁ Φ' ἐν δὲ καὶ ἐν αὐτῷ μετρώς Ἰαυήν ἡν ἔκτισεν ὁ γινώσκων, ἀληθὺς ὁτος Ἰσραηλῆτης ἐν ᾧ ὁ λόγος ἐκ ἐστίν. Int. Quot generationes? resp. duas generationes confiteor, unam aeternam sine tempore & corpore; emanauit enim, ut splendor a patre, sicut lumen a sole; aliam vero, quae contigit ultimis temporibus, cum ex sancta virgine Maria, Deipara, natus est Deus magnus, inprincipiatus, inuisibilis, incomprehensibilis, incircumscriptus, interminabilis, scrutator cordium omnium hominum. Qui integre & non per partes, hanc expositionem cognoscit & proficitur, ille reuera est Ἰσραηλίτα, in quo nullus est dolus. Eiusdem generis sunt & alia quaedam monumenta, ab eodem STEPHANO LE MOYNE l. c. p. 124. seqq. producta, non quidem totam doctrinam catechetica, sed tantum capita quaedam de trinitate personarum & de Christo exhibentia, ut σύντομος καὶ ἀληθινή πίστις ἡμῶν τῶν χειριστιῶν, compendiosa & vera fides nostra christiana, item σύντομος καὶ σαφὴς διὰ γνώσεως ἡς πίστεως ἡμῶν τῶν χειριστιῶν, breui elucidatio, qua fides nostra christia-

na dignoscitur; porro: διδασκαλία σύντομος περὶ φύσεως καὶ πῶς πιστεύειν ὀφείλομεν, breuis instructio de natura & quomodo credere debeamus. Quae quousque hic locum inueniant, facile diiudicare licet. GREGORIVS Nazianzeus commemorandus hic itidem videtur ab orationem εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα in sanctum baptismum, quae est quadragesima & tomo I. operum eius p. 637. seqq. exstat, non aliam tamen ob causam, quam quod circa finem capitula quaedam fidei recenset, quae credi ab illis debeant, qui baptismum initiandi essent. Totam ergo doctrinam catechetica hic frustra quaesieris. In iis etiam, quae profert, ad haereses praecipue sui temporis respicit. Incipit a rerum huius vniuersi creatione, atque tum πιστεύε, inquit, μὴ ἔσθαι τινὰ Ἰῶ κατὰ εἶναι, μήτε βασιλείαν, ἢ ἀναρχον, ἢ πατὴρ ἐαυτοῦ ὑποστάσας, ἢ πατέρα Ἰῶ Θεῷ γενομένην, ἀλλ' ἡμέτερον ἔργον εἶναι Ἰῶ καὶ Ἰῶ ποιητῆ. ἐκ ἡς ἀπροσέχως ἐπεισελθὸς ἡμῖν, ἀλλ' ἔχει Ἰῶ κτιστῶντος. Crede nullam mali essentiam esse, nec regnum, aut principium expers, aut a se ipso subsistens, aut a Deo creatum; sed nostrum opus hoc esse & prauum illius; ipsum enim ex incuria & socordia ad nos irrepsisse, nos autem a creatore; p. 671. Manichaei enim haec opposita esse, nemo non perspicit. Atque eiusdem quoque generis sunt IOANN. CHRYSOSTOMI quaedam homiliae, in quibus de baptismo agit. Solemne namque erat veteris ecclesiae doctoribus in sermonibus suis, quibus catechumenos ad baptismum praeparabant, summa quaedam doctrinae christianae capita attingere, in quibus adeo vestigia quaedam institutionis catecheticae adparent. Ex haeticorum vero etiam numero hic commemorandus est EUNOMIVS, Arianas factionis homo, & quidem sectae anomaeorum post Aëtium princeps. Namque & hic, si nonnullis credi-

credimus, catechesin scripsit, quae hodie adhuc exstat. SAM. MARESIVS in epistola ad BALTHAS. BECKERVM, vti-
nam, inquit, missis his catecheticis, ex quibus nouas rixas metuo, bonas tuas ho-
ras impendisses in latinum transferendae & refutandae catechesi Eunomii, quam ma-
nuscriptam graece adseruat illustris noster Vossius; id fecisses minori tuo periculo & maiori cum gloria; apud MICH. LILIENTHALIVM, qui integram MARESII epistolam exhibet in selectis historicis & literariis obseruat. II. p. 32. seqq. Sed hancce EVNOMII catechesin nihil aliud esse, quam eiusdem ἀπολογητικόν; siue defensionem doctrinae suae, cui BASILIUS magnus ἀντιρρητικόν κατὰ δυσσεβῆς Εὐνομίης αντιρρητικὸν ἀδυσσεβῆς Εὐνομίης antirrheticum aduersus impium Eunomium libris quinque opposuit, & de qua iam ex instituto verba fecimus lib. II. cap. VII. ad §. IV. viris doctis obseruatum est. Catecheses autem ideo forte hoc opus insignitum est nomine, quod EVNOMIVS in eo id praecipue agat, vt doctrinam suam exponat. Idque vt eo maiori cum specie facere posset, apologiam quamdam doctrinae suae se scribere, prae se tulit. Idque etiam recte ipsi obseruatum est BASILIO: πρῶτον μὲν γὰρ αὐτῶν πάντων κακόνεργημα, τὸ σχῆμα Ἰησοῦ ἰὼν λόγων ἐπιτενόνηται, ἐν ἀπολογίᾳς εἶδει τὴν διδασκαλίαν συνθέντι, ἵνα μὴ δόξη προηγμενῶς ποιέσθαι ἰσχυρίων τῆς ἀσεβείας τὴν ἐκθεσιν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ τὰς λόγους ἰσχυρὰς ἐληλυθέναι ἐβάλετο μὲν γὰρ ἐκ παντὸς ἱερέως τὸ πονηρὸν Ἰησοῦ καὶ ἁθροῦν περιεργαίειαι κήρυγμα, καὶ εἰς μέσον ἐνεγκέν ἦν πάλαι συνέλαβε καὶ ὠδνε βλασφημίαν. Prima enim ipsi versuti sine simulatio haec scribendi excogitata est, vt in speciem apologiae ac defensionis doctrinam suam componat, ne sponte impiae dogmata exponere, sed coactus ad huiusmodi orationem peruenisse videatur. Nam omni pacto prauam hanc & sine aliqua

religione praedicationem edere, ac in medium adferre, quam olim concepit & peperit iniquitatem, cupiebat; aduersus Eunomium lib. I. tom. I. operum p. m. 696.

p. 348. cum, vt alia taceam, nexum ac ordo systematicus &c.) Ordinem quemdam atque nexum in catechesi ipsemet desiderat CYRILLVS, quando νόμισόν μοι, inquit, οἰκοδομὴν εἶναι τὴν κατήχησιν. ἐὰν μὴ κατὰ ἀκολουθίαν δεσμῶς οἰκοδομῆς ἀμολογήσωμεν τὸν δόμον, ἵνα μὴ ἐυεθῇ τὸ χάνων. καὶ σαφὲς γένηται ἡ οἰκοδομὴ· ἀλλὰ δεῖ κατὰ ἀκολουθίαν λίθον μὲν λίθῳ ἀκολουθεῖν, καὶ γωνίαν γωνία ἐπεδαι ἀποθεῖσθαι δὲ περισσᾶ, ἕτω δελίαν οἰκοδομὴν ἀναβαίνειν. Aedificium quoddam esse intelligas catechesin, ac nisi ordine vinculis constringamus structuram, ne quid laxum & hians reperiat, debile fiet aedificium. Sed oportet lapidi lapidem opponi, & angulum angulo coniungi, atque superfluis absicis, perfectas aedes efficere, in praefat. §. VI. p. 9. Sed qualem ordinem & nexum intelligat, CYRILLVS ipsemet nos conducet, dum statim subiungit: ἕτω προσφερόμεν σοι λίθους ὥσπερ γνώσεως· δεῖ ἀκθεῖν ἰὰ περὶ θεῶς ζῶντος, δεῖ ἀκθεῖν ἰὰ περὶ κρίσεως· δεῖ ἀκθεῖν ἰὰ περὶ χρεῖς· δεῖ ἀκθεῖν ἰὰ περὶ ἀναστάσεως, καὶ πολλὰ ἐστὶ ἀκολουθῶς λεγόμενα, τῶν μὲν σποραδῶν εἰρημένα, τότε δὲ κατὰ ἀρμονίαν προσφερόμενα. Ad eundem modum, adferimus tibi tamquam lapides cognitionis. Audire oportet de Deo viuentē; audire opus est de iudicio; audire oportet de Christo; audire necesse est de resurrectione, & alia permulta ex ordine dicenda sunt, quae nunc tantum summatim recensentur, deinceps vero suo loco fatis explicabuntur. Nihil minus hic, quam ordinem & nexum systematicum innuenias.

p. 350. qui erat, impugnare gentiles &c.) Hinc & libri isti septem diuinarum insti-

institutionum, inter scripta, quibus christi-
anae religionis veritas demonstratur, re-
ferri solent; cons. HENR. LVDOLPH.
BENTHEMVS in der Vorstellung und Be-
trachtung der Schriften der alten Kirchen-
Lehrer von der Wahrheit und Göttlichkeit
christlicher religion part. IV. cap. I. p. 441.
segg. vbi & librorum istorum LACTAN-
TII summam exhibet; item IO. ALB.
FABRICIVS in delectu argumentor. &
syllaboscriptor. qui veritat. christianae re-
lig. aduersus atheos &c. adseruerunt, cap.
V. §. VIII. p. 230. segg.

p. 350. Grauisimos quosdam errores
(&c.) HIERONYMVS scilicet, Lactan-
tius, inquit, in libris suis & maxime in
epistolis ad Demetrianum, spiritus sancti
negat substantiam, & errore iudaico dicit,
eum vel ad patrem referri, vel ad filium, &
sanctificationem utriusque personae sub eius
nomine demonstrari; epist. XLI. ad Pam-
machium & Oceanum tom. IV. operum part.
II. p. 343. edit. IO. MARTIANAEI HIE-
RONYMVS praeter alios sequitur ROB.
BELLARMINVS: Quemadmodum omnia
Lactantii opera ad eloquentiam Tullianam
proxime accedunt, ita erroribus sic defor-
mata sunt, ut non sine causa Gelasius papa
in concilio Romano apocrypha censeri volu-
erit, de scriptorib. ecclesiast. p. 53. Et ali-
bi: Lactantius in plures errores lapsus est,
praesertim circa futurum saeculum, cum
esset magis librorum Ciceronis, quam scri-
pturarum sacrarum peritus; de sanctorum
beatitudine lib. I. cap. V. p. m. 62. Eadem
ratione & ABRAH. SCVLTTETVS, GVIL.
CAVEVS, LVDOV. ELLIEDVIN, alique
de LACTANTIO pronuntiant. Speciatim autem
cum de Christo seruatore nostro incaute
admodum loquutus sit, mirum non est, quod
a CHRISTOPHORO SANDIO dans le Platonisme
devoilé p. 94. 133. &c. aliisque in patribus
illis ante-Nicaenis numeretur, qui eadem docuerint,
quae postea professus est Arius. Defende-

re nihilo secius LACTANTIVM & ab ac-
culatione liberare conati sunt GEORG.
BVLIVS in defensione fidei Nicaenae sect. II.
cap. XIV. §. IV. p. 170. & SAM. GARDINE-
RVS in responsione ad Christoph. Sandii nu-
cleum histor. ecclesiast. cap. XII. p. 220. At-
que ille quidem, postquam verba ista,
quae iam recitauimus, protulerat, immo
falsuserat, LACTANTIVM ex imperitia
sacrarum litterarum, de modo generatio-
nis filii, perabsurda & prorsus ridicula tra-
didisse; quamquam addat: si modo Lactan-
tius sit, qui ista tradidit; eum tamen
dogmatis huius (de Christi diuinitate)
Ἰσὺν ἐξ ἑξ ὅν non ignorasse, eaque adeo
scriptis suis docuisse, contendit, quae ap-
prime catholicae sunt, & Arianae haeresi ex
diametro repugnant. Atque istud cum
productis variis ex LACTANTIO testi-
moniis copiosius edisseruisset, concludit
tandem: Nihil igitur diminutum aut im-
perfectum in filio Dei somniauit Lactantius.
l. c. p. 171. Quae quidem quo pacto inter se
consentiant, me non capere, lubens fate-
or; praesertim cum ideam vir doctissimus
alibi iterum hunc in modum de LACTAN-
TIO loquatur: Vnde non modo in hac quae-
sitione (de diuinitate seruatoris nostri) sed &
in aliis religionis nostrae primariis capituli-
bus, in grauisimos & absurdissimos erro-
res, catechumeno vix condonandos, prola-
psus fuit; quorum catalogum hic recensere,
longum sit. Nihil itaque mirum est, si ipse
metaphoricam filii generationem, qua ex
patre progressus, & quasi natus fuit, ad
constituendam hanc rerum vniuersitatem
(de qua scilicet nonnihil apud christianos
auctores legerat) pro vera eiusdem produ-
ctione & procreatione perperam acceperit.
Ne tamen prorsus deferere LACTANTI-
VM videatur, statim addit: Praeterea mi-
hi dicendum videtur, aut loca illa Lactan-
tii de filii generatione lib. II. cap. IX. & lib.
IV. cap. VIII. quae in primis tamquam ab-
surda & impia Petauius & alii viri eruditi

merito reprehenderunt, ab haereticis adulterata esse, aut certe ipsum Lactantium ab haeretico aliquo deceptum fuisse; l.c. sect. III. cap. X. §. XX. p. 247. Commodissima etiam aliis LACTANTIVM defendendi ratio visa est, si dicerent, loca illa, quae nulla ratione in meliorem sensum trahi possunt, ab aliena manu inserta esse; qua quidem ratione etiam manichaeismi labem, cuius hinc inde haud obscura vestigia adparent, ab hisce eius libris abstergi posse existimant. Atque hanc etiam viam ingressus est NICOLENOVRY, qui, ut LACTANTIVM ab obiectis erroribus purget, omnem movet lapidem. Hinc de fragmentis pluribus, quae spuria videntur, & Lactantii textui praeposere inserta, ex instituto disserit in adparatu ad bibliothecam maximam patrum, tom. II. dissertat. III. cap. IV. artic. III. p. 635. Sententiam autem LACTANTII de filio Dei eiusque divinitate sanam & orthodoxam fuisse, ostendere conatur cap. XVI. artic. V. p. 791. seqq. sed & ab HIERONYMI accusatione, ac si de spiritu sancto non recte docuerit, eum vindicat, artic. VII. p. 800. Fieri utique potuisse, ut loca quaedam ab aliena manu hisce LACTANTII libris infererentur, non abnuo; quod speciatim de duobus illis, quae aperte manichaeismum redolent, lib. II. diuinar. infit. cap. VIII. p. 206. & de opificio Dei cap. XIX. p. 1033. ex editione IO. GEORGII WALCHII, ubi uterque in adnotationibus exhibetur, magno fere consensu viri docti affirmant. An autem ubique haec LACTANTIVM defendendi; aut excusandi ratio procedat, dubito. Certe verba ista, quae lib. II. cap. VIII. exstant: *Quum esset Deus ad excogitandum prudentissimus &c.* in omnibus codicibus manuscriptis exstant, a NICOLENOVRY pro genuinis habentur, & nihilo secius talia, quae indice GEORGIO BVLLO a Manichaeismo haud ita longe, a catholica vero ecclesiae doctrina quam longissime recedant, continent; id

quod & luculenter ostendit l.c. p. 248. Vnde & suspicio oriri posset, an duo ista, quorum antea mentionem fecimus, seu spuria, reiicienda sint loca, licet in pluribus codicibus manuscriptis non inveniuntur. Cum enim nimis aperte manichaeismo faueant, fieri potuit, ut a librariis omitterentur, ne alii iisdem offenderentur. Sed multa adhuc alia in LACTANTIO desiderari solent. Nec vllum veteris ecclesiae doctorem esse credo, qui tot censuris vexatus sit, quam ille. PETR. BAEIVS eum passim reprehendit, quod sententias gentilium non recte proposuerit, aut eorum non adsequutus sit mentem, quod ad eorum argumenta aut obiectiones solide non responderit, quod interdum perperam eos contradictionis arguerit, & quae reliqua sunt eiusdem generis, quae diligentem promeretur discussionem. Acerbe admodum etiam LACTANTIVM perstringit CHRIST. THOMASIVS, alias quoque in veteris ecclesiae doctores non satis aequus. Quamvis autem, inquit, & hodie obmodum istum disputandi rhetoricum maxime aestimentur a falsae sapientiae amatoribus patres isti, in tantum, ut Lactantius, christianorum Cicero, & Lacteus eloquentiae pater audiat; tamen quod methodum inquirendi veritatem & defendendi attinet, si reliqui iam memorati patres (quos evolueri nunc non vacat) non meliori ratione usi fuerunt, quam Lactantius, sane iam tum satis misera fuit ecclesia. Tot enim fuci rhetorici, tot erroneae opiniones, tot male cohaerentes sententiae, tot calumniantes expositiones doctrinae adversariorum, tot vestigia odii & amoris in scriptis Lactantii latent, ut dubium sit, verum veritates ibi contentae nactus eiusmodi sint superaturae; obseruation. selectar. ad rem litterariam spectant. tom. II. obseruat. VIII. §. XL. p. 141. In mitiorem autem partem de LACTANTIO pronuntiavit, causamque eius egit, ita ut praecipue, quae GOTTFRIEDVS

FRIEDVS ARNOLDVS illi itidem obiecerat, dilueret, CHRISTIAN. EBERH. WEISMANNVS in *introduc. in memorabilia ecclesiast. historiae sacrae noui testam. saeculo IV. p. 233. seqq.*

p. 354. fuisse iam saeculo sexto &c.) Inter sexti huius saeculi scriptores referendus etiam FVLGENTIVS, Ruspensis episcopus, in cuius operibus, Parisiis anno 1684. iunctim editis, exstat *de fide; seu de regula verae fidei ad Petrum liber vnus p. 500. seqq.* in quo itidem nonnulli systema aliquot seu compendium theologicum sibi inuenisse videntur. Atque omnino praecipua quaedam fidei capita ibi pertrahat, cumprimis, quid de trinitate & incarnatione Christi credendum sit, diligenter exponit. Nec tamen ideo pro compendio quodam, aut systemate theologico hicce liber habendus est; etsi minime sit contemnendus. Auctor praefationis, quae editioni operum FVLGENTII antea laudatae est praemissa, est quidem, inquit, *Augustini stylus aliquanto cultior, & a saeculi sui vitiiis intactor, cum Fulgentio numquam curae fuerit, abstergere saeculi sui situm; at idem in utrisque mentis vigor, idem acumen, idem sententiarum pondus, eadem ingenii felicitas &c.* IOANNES BONA, cardinalis, FVLGENTIVM *stylo clarum, doctrina profundum* vocat in *notitia auctorum, psalmodiae diuinae* praefixa. Silus sane impurus & inquinatus est; ingenium tamen & rerum theologicarum, pro istius temporis conditione, ei non defuisse cognitionem, tum ex reliquis eius scriptis, in quibus haud pauca dogmatica occurrunt, tum ex hocce, de quo nobis nunc sermo est, libro patet. Quod autem de hocce libro diximus, in eo compendium aliquod; aut systema theologicum frustra quaeri, id multo magis de libro eius ad *Donatum de fide orthodoxa & diuersis erroribus haereticorum*, qui inter *epistolares octaua* est, & p. 197. seqq. legitur, adseren-

dum, quippe in quo tantum de mysterio trinitatis & incarnationis Christi agit, & errores ei oppositos breuiter recenser. Solet etiam FVLGENTIVS inter eos referri, qui symbolum apostolicum explicarunt, scilicet ob *librum decimum* operis aduersus FABIANVM, Arianae factionis hominem, ex quo tantum fragmenta quaedam supersunt. Quae ad librum istum decimum spectant, & in quibus defensio quaedam istius symboli contra Arianos, simulque enarratio continetur, exstant p. 652. seqq.

p. 400. *Sequitur autem auctor est in eo vestigia beati Ioan. Musaei &c.*) Ipsi IO. MUSAEI constitutum fuisse systema aliquod; siue *locos theologicos* edere, refert IO. IAC. MÜLLERVS in *epistola* ad BALTH. BEBELIVM, quam exhibet IO. HENR. A SEELEN in *delictis suis epistolice num. LXXXI. p. 366. seqq.* qui & in *notis p. 368.* se exemplar aliquod istorum locorum manuscriptum, possidere testatur, eiusque *συναγχα* lectorum oculis subiicit.

p. 434. *eam elegerunt methodum, quae vnice ad fidei vitaeque praxin &c.*) Hancce methodum beatus IOAN. ERN. GERHARDVS, theologus Giesensis, magni nostri IO. GERHARDI nepos, *ecclesiasticam* vocat, eamque ita commendat, vt systematicam etiam retinendam, contendat. Id namque ex instituto agit in *schediasmate problematico de theologia systematica, quo vindicato receptorum systematum usu genuino, institutum suum, theologiam ecclesiasticam methodo tractandi, vna cum conaminibus, circa systemata per reliquas theologiae partes, aut constituenda aut perficienda, theologorum iudicio exponit &c.* Giesae Hassorum anno 1705. 4. edito. Lectu prorsus digna, quae vir pietate & eruditione conspicuus, mihiq; dum viueret, amicissimus, hac de re praecepit. Nimirum cum reformationis tempore ecclesia non

adeo multis controuersijs onerata esset, licuisse pijs doctoribus, ait, veritatem simplicissima ratione proponere, & eorum maxime rationem habere, quae ad christianam praxin pertinent; auctis autem passim controuersijs, cum systematibus inferenda essent, quae temporum ratio maxime postulabat, & quibus aduersariis obuiam eundum erat, factum esse, ut ea, quae ad christianismum practicum spectant, ex systematibus didacticis magis magisque euauerint, omnisque neruus in fidei mysterijs inculcandis eo directus fuerit, ut thelis antithesin excluderet, & animi aduersus errores grassantes munirentur. Euoluat, inquit, qui vult, antiquiorum, Philippi, Chemnitii, Andreae Musculi, aliorumque antiquiorum locos theologicos & conferat cum scriptis recentiorum, affatim ibi deprehendet, ex his magis magisque eliminatos articulos istos practicos, qui in illorum scriptis alias affatim inueniuntur. Sique etiam in reliquis articulis modum tractandi spectet, omnia ad usum polemicum directa deprehendet, & *diaphana* academicam ita obseruatam, ut quo concinnius scriptum aliquod aduersariorum hypotheses excludit aut stringit, eo aptius ad usum lectionum academicarum habeatur. Quod institutum etsi omnino egregium vir doctissimus esse censeat, laudique sua merito mactandum, negari tamen non posse, fatetur, quod mala quaedam pedissequa habuerit, quae non exigua incommoda ecclesiae pepegerant. Dum enim, sic pergit, ita in academijs academica *diaphana* sectanda fuit, id omnino euenit, ut ea, quae in ecclesiasticis tractationibus potissimum vsui esse solent, & utramque quasi paginam faciunt, aut parcius saltem, aut si etiam sese obtulerint, nou tamen eo

modo tractare licuerit, qui ecclesiastico vsui accommodatus est. Et ipsa experientia quotidianus testis est, multos, qui in academijs methodo consueta theologiam edocti sunt, sat promptos, si in cathedra thesiventilanda, aut de huiusmodi argumentis disserendum sit, quae in systemate academico tractari solent. Quodsi vero de practicis, e. g. de abnegatione sui ipsius, de variis tentationum generibus, de mortificatione veteris Adami, aliique huius generis argumentis verba facienda fuerint, in hisce plebsque hospites deprehendi & ieiunos. Malum ergo hoc dum institutioni academicae debetur, vix etiam rectius eidem remedium parari aut expectari poterit, atque ab eadem. Etsi enim videri multis possit, & etiam visum sit, popularia haec & elementaria sublimitate academica inferiora esse, & ex triuialibus aut homileticis institutionibus petenda; nemo tamen non intelliget, id quicquid est, in academijs denuo recidere, cum experientia testis est, remedium hoc malo nec adaequatum esse, nec sufficiens. Haec & reliqua, quae hunc in modum vir beatus egregie ista de re disserit, rarissima esse, nemo nisi eorum omnium, de quibus hic agitur, ignarus, negauerit. Nec ipsum, quod tantopere vrget ac commendat institutum contemnendum aut improbandum censeo, quamuis & non videam, si polemica & moralis theologia seorsim, ut hodie fieri solet, tractetur, & superflua minusque necessaria in systematica; seu dogmatica rescindantur, quo minus haec ita tradi queat, ut & *diaphana*, quantum necesse est, obseruetur, & cuncta etiam ad fidei vitaeque christianae praxin dirigantur; quae sane utramque vbique facere paginam debet.

AD LIBRI II. CAP. II.

P. 476. Post eius praelectionem a Christiano Pontano Sc.) Corrigenda haec

sunt. A Christiano Baiero enim, non autem a Gregorio Pontano confessio Augustana

flana praelecta fuit. Rem ita describit VIIVS LVD. SECKENDORFIVS: *Et stare quidem, dum legeretur, volebant Saxoniae elector & confor, sed confidere ab imperatore moniti sunt: prodierunt autem in medium, Pontanus, latinum exemplar manu gerens, & Christianus Baierus, cancellarius, germanicum tenens. Caesar latinum praelegi volebat, sed cum elector dixisset, quia in Germania sumus (auf teutschen Boden) spero maiestatem vestram permitturam esse, ut germanice loquamur; facile adfuit Caesar. Legit itaque Baierus tam clare, ut extra triclinium, & in area inferiori episcopalis palatii (die Pfaltz) exaudiri vox eius posset, duasque fere horas legendi consumpsit; in historia Lutheraniismi lib. II. §. LXV. p. 170. add. HENR. PIPPINGIVS in der historisch-theologischen Einleitung &c. cap. IV. §. XV. p. 61.*

p. 482. qui certamen Philippistarum & Flacianorum &c.) Conferenda & quae hac de re obseruauit IO. HENRICVS A SEELEN in philocalia episcoplica in notis ad epist. XLV. p. 65.

p. 489. bellum istud adiaphoristicum summo studio &c.) Conferenda, & quae de controuersis interimisticis & adiaphoristicis dicta sunt cap. VII. huius libri ad §. X. & in addendis ad h. l.

p. 491. notissimae illae Tubingensium Giesensumque theologorum controuersiae &c.) Varia eaque haud contemnenda, quae ad historiam praesertim litterariam huius controuersiae spectant, suppeditat IOANNES HENRICVS A SEELEN in delictis episcoplicis not. ad epist. V. p. 56. seqq.

p. 492. Nonnullos ex iis indicat &c.) Ordine quoque ista scripta vna cum iis, quae illis opposita fuerunt, recensentur in ipsa iterata pupillae euangelicae apologia cap. I. p. 10. seqq. Eminet inter ea, speciemque quandam eruditionis prae se fert illud, quod inscribitur: *pacis compositio inter principes & ordines imperii Romani*

catholicos atque Augustanae confessioni adhaerentes, in comitiis Augustae anno MDLV. edita, quam iureconsulti quidam catholici ex publicis comitorum actis & decretis aduersus complurium acatholicorum scriptorum commenta, quaestionibus illustrarunt anno MDCXXIX. iussu & auctoritate superiorum. In ea, qua ego vtor, editione additur: editio altera, in qua priorae quaestiones auctae & aliae adiectae sunt; nec tamen anni, quo altera haecce editio prodierit, iniicitur mentio: locus autem indicatur Dillingae. Multis hoc opus magno in pretio fuisse, adeo ut existimaerint, ex eo solo omnes de pace religiosa controuersias decidi posse, in iterata pupillae euangelicae apologia l. c. p. 14. significatur additurque, Iesuitarum societati adscriptos pluris hoc facere, quam scripturam sacram aut auream bullam; & quamuis directe pupillae euangelicae oppositum non sit, subinde tamen hanc in eo perstringi, simulque talia tradi, quae illi aduersentur; scopum interim praecipuum esse, labefactare pacem religiosam & plurimos ordines euangelicos ab ea excludere. Auctor eius LAVRENTIVS FORERVS esse dicitur, qui & aliis eiusdem generis scriptis eodem tempore innotuit, quamquam nonnulli illi PAVLVM LAYMANNVM, ex eadem Iesuitarum societate, iungant, conf. IO. BENED. CARPZOVIVS in isagoge in libros ecclesiar. Lutheranae. symbolicos p. 127. & VINCE. PLACCIVS in theatro anonymorum & pseudonymorum part. I. siue de anonymis num. DCCX. p. 108. Quid autem iureconsulti isti Dillingenses, ut videri volunt, sibi velint, & quorsum tendant, in ipsa statim praefatione indicant. Negant enim statim ab initio, pacem religiosam ad eos, qui ordinum Romanae ecclesiae sacris addictorum imperio subiecti sunt, pertinere, ea quidem ratione, ut iis doctrinam Lutheri amplecti liceat; acerbè in eos inuehantur, qui ex ipsa littera pacis, ut loquantur, im-

prudenter

puenter demonstrare conantur, quibus, cumque catholicorum subditis & regionum incolis, licentiam factam esse, ut Augustanae confessionis exercitia in privatis aedibus instituire queant; putantque eiusmodi adserta dudum profligata esse ab autonomiae auctore, FRANC. BURCKARDO, Coloniensi cancellario, cuius scripta, inquit, novatores isti plurimis falsationibus ac criminationibus commaculant, cum ipse, quippe dudum mortuus, se ipsum defendere non possit, nemo autem alius appareat, qui eum defensus videatur. Et sane FRANCISCUS ille BURCKARDVS primus fuit, qui libro, hanc in rem edito, atque *autonomia*; siue *won Freystellung der religion* inscripto, qui Monachii 1601. 4. prodit, pacem religiosam conuellere atque labefactare conatus est. Quis vero sub isto FRANC. BURCKARDI nomine latitet, num ANDREAS ERSTENBERGERVS, an ANDREAS GAILIVS, aut omnino Iesuitae Colonienses, viri docti inter se non conueniunt; vid. VINCENTII PLACCII *theatrum anonymor. & pseudonymor. part. II.* siue *de pseudonymis* num. 495. p. 145. Refutavit autem ista BURCKARDI commenta IUST. SPRINGERVS, utpote, qui sub nomine PETRI SYRINGII, de *pace religiosa* scripsit, Wittebergae 1607. 4. & addito vero nomine Francofurti 1613. 8. in quem adeo fauorem suum iureconsulti nostri Dilingenses effundunt. Cum enim dixissent, eum egregie in hoc calumniarum studio se exercuisse; addunt: nouitius iste iureconsultus, cum nondum ex scholis emerisset, nullamque rerum experientiam haberet, sed neque acta; seu protocolla comitiarum inspexisset, contra Burgkardum, Coloniensem cancellarium, qui comitiis anni 1555. ipsemet interfuerat, in laus suis pueriliter & imperite inuehitur, quasi id vincere sit, se conuicia libere & impune inferantur. Ex quibus verbis colligas, eos credidisse, ipsum BURCKARDVM autonomiae auctorem

esse, nec alium quemdam hocce tegi nomine. Ex iis, quae in eadem praefatione in medium adferunt, abunde perspicitur, eos id egisse, vt non tantum arctioribus limitibus pax religiosa circumscribatur; sed vt ea prorsus tollatur; quod & ipsa tractatio adhuc luculentius docet. Absoluitur ea duodecim capitibus, in quibus de nomine Augustanae confessionis; de eiusdem origine; de actis post confessionem, Carolo caesari Augustae exhibitam, & de bello Smalkaldico; de statu confessionis Augustanae post bellum Smalkaldicum; de religione interimistica, & Passauiensi transactione; de obligatione federis pacificatorii inter ordines imperii catholicos & Augustanae confessioni adhaerentes; de libertate religionis in imperio Romano concessa; de libertate religionis ecclesiasticis personis denegata; de bonis ecclesiasticis, quae a confessionistis, vt loquuntur, occupata, restitui debent; de bonis ecclesiasticis, quae secundum pacem religionis, repeti non possunt a confessionis Augustanae statibus; de indice controuersiarum, quae circa pacem religionis mouentur; de rebus ac personis, quae sub pace religionis non comprehenduntur; de obligatione iuramenti, quod caesarea maiestas, & status quidam in imperio edere solent; de pace religionis seruanda, tuenda; fusc & copiose, sed ita simul, vt cuncta ad finem, quem sibi constitutum habent, dirigant, tractant; animi vbique malignitatem, subinde & iudicii imbecillitatem prodentes. Sic cum *cap. I. quaeest. II. p. 3.* probare volunt, dogmata Lutheri plane noua & hucusque inaudita fuisse, ad verba eius noua fuisse ac inaudita? cum id solum ageret, vt vera & genuina ecclesiae dogmata iterum produceret, & tenebras, quibus inuoluta erant, ab iis dispelleret. Sed praecipua, quae in ista

pacis

pacis compositione, quam rectius *pacis euer-
sionem* dixeris, momentum aliquod trahere
videntur, solide & erudite discussa sunt, in
iterata ista pupillae euangelicae apologia.
Sic cum Dilligenfisi omnem mouerent
lapidem, vt probarent, pacem religionis
non habere indolem constitutionis; seu san-
ctionis pragmaticae, sed tantum trans-
actionis cuiusdam atque federis, inde vt
colligerent, eam facillimo negotio tolli
posse, cum haereticis non sit seruanda fides;
cap. I. quæst. XXV. p. 15. seqq. recte theo-
logi Saxonici probant, si vel maxime con-
cedatur, eam se instar federis habere; abfur-
dissimum tamen falsissimumque esse, quod
Romanae ecclesiae addicti contendunt,
haereticis fidem seruandam non esse; in-
terim pacem istam non solum indolem
federis, sed simul sanctionis pragmaticae
habere, firmissimis rationibus euincunt *l. c.*
cap. XII. p. 70. seqq. Cumprimis autem
Dillingenses nostri cum locis acriter con-
tendunt, Lutheranos fouere dogmata, quae
in Augusta confessione non contineantur,
& nihilofecius doctrinae ecclesiae Ro-
manae repugnent; eamque ob causam pa-
ce religionis excidisse, cuius quippe hucce
sensus sit, quod nihil plane aliud in eius-
modi controuersis docere debeant, quam
quod discrete in confessione ista exprimitur;
praeterea non semel confessionem istam
a nobis mutatam clamitant, vnde quod
ejdem secundum sensum pacis religiosae ad-
huc addicti sumus, dici nequeat; & quae
reliqua sunt eiusdem generis, in quibus con-
gerendis operosi sunt *cap. II. quæst. XIII.*
p. 35. seqq. quae omnia accurate diluuntur
a theologis Saxonis *l. c. cap. XVIII. p. 151.*
seqq. & *cap. XX. ad XXXIV. p. 330. seqq.*
Speciatim Dillingenses, vna cum reliquis
doctrinam de omnipraesentia diuina, hu-
manae Christi naturae per vnionem perso-
nalem communicata, & in *formula con-
cordiae* adserta, in Augusta confessione
contineri, aut ex ea per legitimam confe-

quationem deriuari posse negant *cap. II.*
quæst. XIII. p. 44. simul tamen theologis
Saxonis occasionem praebuerunt, hanc-
ce quaestionem fufè admodum & summa
cum cura pertractandi *cap. XXXIX. seqq.*
p. 518. seqq. Omnia tandem eo fere re-
deunt, quod Dillingenses persuadere orbi
vulnerunt, ecclesiae nostrae doctores ab
Augustana confessione defecisse, cum talia
doceant, quae in confessione ista non conti-
nentur, immo eidem repugnent: id quod
& discrete protestentur, & multis rationibus
probare satagunt *cap. XI. quæst. LXXXII.*
p. 581. seqq. quam tamen calumniam stre-
nue & ex instituto repellunt theologi Saxo-
nici *cap. LXXXIV. p. 364. seqq.* Sed mitto
reliqua. Obseruare autem haecce volui,
cum non omnibus, quid in ista *composi-
tione pacis* contineatur, constet; simul vero
vt omnes inde intelligerent, quantam *ite-
rata ista pupillae euangelicae apologia* in
grauissimis controuersis, quae nobis cum
pontificiis intercedunt, omnibus adserat
utilitatem.

*p. 502. Quae cum scorsim primum
prodiissent, in vnum tandem corpus &c.)*
In ista confessionum collectione desideratur
confessio hispanica, vel vt plenius inscribi-
tur: *confessio christianae fidei edita a qui-
busdam fidelibus Hispanis, qui propter eccle-
siae Romanae abusus & tyrannidem hispa-
nicae inquisitionis, patriam suam relique-
runt, hunc in finem adornata, vt ab ecclesia
orthodoxa pro fratribus in Christo agno-
scentur.* Nimirum cum nonnulli religio-
nis causa ex Hispania profugi in Angliam
circa primordia regni Elisabethae se rece-
pissent, confessionem hancce Londini anno
1559. ediderunt. Lectu digna, quae de illa
obseruaui IO. GODOFREDVS LESSIN-
GIVS in *specimine brevis disquisitionis hi-
storiae ex theologia symbolica de insigni
fidei confessione, quam protestantes Hispania
eieci Londini anno M D LIX. ediderunt;*
quod exstat in *analectis ex omni meliorum*
K litte-

litterarum genere, sacro, historico, philologico, mathematico, antiquario &c. quae collatis operis ad publicos usus euulgat societates caritatis & scientiarum tom. II. p. 632. seqq. Ibi enim confessionis istius inscriptionem, locum, tempus, confessores, eorum antesignanos in Hispania, & martyria, auctores, contenta, versiones, auctoritatem, puritatem, vestigia Augustinae confessionis in ea deprehensa, vsum denique insignem ordine describit. Et ad puritatem quidem quod attinet, licet haec confessio inter reformatorum confessiones referatur, eo quod Londini edita est; doctrinae tamen, in qua reformati a nobis discedunt, nulla in ea deprehendi vestigia, auctor observat; immo confessores istos pro inuariatae Augustinae confessioni addictis recte haberi, pronuntiat; l. c. §. XV. p. 638.

p. 516. *adversus D. Borthenium, hoc est, Ioan. Reinbothium &c.)* De contro-

uerfia, quae inter Ioannem Reinbothium, theologum Holsatum, praefulemque Slesuicensem, & Io. Conradum Danhauerum intercessit, quaeue ad syncretisticas, eo tempore agitatae, spectat, conferendus IOANNES MOLLERVS in *isagoge ad histor. cherson. Cimbr. part. II. cap. VII. p. 190. seqq.* Addendi, quos laudat IOAN. HENRICVS A. SEELEN in *philocalia epistolica in notis ad epist. XXVI. p. 122. seqq.*

p. 522. *Hunc vero non tantum &c.)* Plures, qui IO. DEEZIUM refutarunt, commemoravi lib. II. cap. VII. ad §. IX. Eos, qui ex nostratibus hoc praefulerunt, recenset IOAN. FABRICIUS in *historia bibliothecae suae part. VI. p. 512. seqq.* Nonnulla etiam, ad historiam huius certaminis spectantia, observat IOAN. HENRICVS A. SEELEN in *philocalia epistol. not. ad epistol. XCIV. p. 397. seqq.*

AD LIBRI II. CAP. III.

P. 546. *Quae de praecipuis orientalis ecclesiae scriptoribus &c.)* In primo tomo exhibetur vita Dionysii, ut vulgo vocatur, areopagitae, Ignatii, Polycarpi, Hierothei, Papias, Quadrati; in secundo, Abercii, Hierapoleos, in Phrygia episcopi, Iustini, philosophi & martyris, Irenaei, Hegesippi, Theophili Antiocheni, Dionysii, Corinthiorum episcopi, Pinyti, Crossiorum episcopi, Philippi, Gortynae episcopi, Apollinaris, Hierapoleos episcopi, Melitonis, Sardinum episcopi, Pantaeni, gymnasiarchae Alexandrini, Serapionis, episcopi Antiocheni. Adiuncta sunt e Graecorum menaeo, de iisdem sanctis viris *elogia graecolatina*, ex eiusdem auctoris versione, item *notationes & quaestiones quaedam ad veterum confirmationem & illustrationem pertinentes.* In hisce notationibus & quaestionibus auctor non tantum historica, sed & theologica tractat. Sic ad vitam Abercii, Hierapoleos in Phrygia episcopi, quaestio

historica est, an M. Aurel. Antoninus & L. Verus imperatores edictum aduersus christianos ediderint? theologica: cur Deus, cum bonus sit, supplicia inferat? & utrum inferre possit, praesertim hoc aeterna? item: utrum Deus talium creare debuerit hominem, ut bene quidem agere posset, male autem non posset? Hinc cuiusmodi reliqua sint, quam auctor observet tractandi rationem, diiudicare licet.

p. 547. *eruditionis laudem patribus non posse denegari, sed eam &c.)* Eadem est sententia HERM. WITSII, cuius digna sunt, quae hic legantur, verba. Cum enim dixisset, aegerime semper eorum se tulisse institutum, qui quavis non data solium, sed & quaesita occasione, in patrum naevis detegendis, ingloriam diligentiam exercuerunt, ita pergit: *At ignorent mihi sanctorum herorum calidissimae animae, si nostro huic saeculo quemdam, quo carendum ipsis fuit, felicitatis gradum diuina munificencia*

ficientia obtigisse pronuntiem. Iecerint illi eruditionis theologicæ fundamenta; non abnuo. Viam strauerint accuratiori indagationi, non repugno. Polluerint ingenio atque industria; ipse ego laudibus ista meis maiora esse prædico. At certe non pauca esse, æque exigua, quæ nostris nunc theologis, ex omnibus antiquitatibus, præcipuè orientalis, recessibus, incredibili labore eruta, & ad oraculorum nostrorum mentem exponendam felicitate adhibita sunt, priscis autem illis ne fando quidem audita erant, nemo, nisi inexpertus, aut oppido cervicofusus, inficiari suerit. Quam beatos sese ipsi illi veteres prædicauissent, quanto exultauissent gaudio, in quas immortali Deo gratias se effudissent, si ex omnibus illis, quibus nos nunc abundamus, christianæ religionis institutionibus, hæreticorum refutationibus, in sacras litteras commentationibus, pauca quædam, sed insigniores, percurrere datum illis fuisset. Orat. de felici an infelici reipubl. litterariæ, hoc sæculo, statu, miscellaneor. sacrar. tom. II. p. 244.

p. 559. ecclētica philosophandi ratio auctore Potamone Alexandrino orta &c.) Inter eos, qui hanc philosophandi rationem sequuti sunt, primum fuit præcipuumque locum tenet AMMONIVS cognomento SACCOAS, qui Alexandriae docuit, cumque is circa Commodi, imperatoris, tempora imprimis floruerit, fieri potuit, ut aliquem ex POLEMONIS discipulis audiret; certe scripta eius quin legerit, non est, quod dubitemus. Ex huius schola plurimi non tantum gentilium philosophi, sed & christiani prodierunt, qui hanc philosophandi rationem longe lateque propagarunt. Licet autem ecclēstici essent, plurimum tamen philosophiæ orientali, quæ ex HERMETIS, ZOROASTRIS, similiumque fontibus fluxerat, tribuebant; interim tamen Platonici videri volebant, quemadmodum & inter graecos philosophos PLATONEM ma-

ximi faciebant. Atque hinc quænam patrum ecclesiæ, qui ex eadem AMMONII schola prodierunt, quos inter ORIGENES eminet, philosophia fuerit, intelligere licet. Non minus vero & inde perspicitur, quo sensu patres isti & Platonicæ, & ecclēsticæ vocari queant. Lucem hic vberiore dabunt, quæ hanc in rem ad lib. I. cap. IV. §. XXII. copiosius dixi.

p. 576. laudandum institutum viri doctissimi Caroli Gottofredi Engelshallii &c.) Edidit deinde idem vir doctissimus, iteratum ad eruditos alloquium, de operibus doctissimi Ioan. Dallæi in lucem propediem edendis, Dresdæ 1728. 4. in quo rationem indicat, cur hucusque ista operum DALLÆI editio, cuius spem fecit, lucem non adspexerit, simulque vitam DALLÆI propediem se editurum pollicetur, & varia doctorum virorum elogia de eo exhibet. Conferendus interim de vita & scriptis DALLÆI, NICERONIVS dans les mémoires pour servir à l'hist. des hommes illustres dans la republique des lettres &c. tom. III. p. 66. seqq.

p. 585. Sed alia adhuc &c.) Nonnulla, quæ huc faciunt, obseruat IOAN. HENRICVS A SELEN in philocalia epistolica not. ad epist. LXXVI. p. 309.

ibid. Ingentem librorum suppositiorum &c.) Nec tamen ideo aut omnia aut pleraque patrum scripta in dubium vocanda, quod IO. HARDVINVM fecisse constat, cuius παράδοξον, aut impiū potius & ineptum commentum detexit ac profligauit doctissimus vir MATVRINVS VEYSSIERVS LA CROZE in vindictis veterum scriptorum contra Io. Harduinum p. 17. alibique. Conferenda etiam epistola cuiusdam ex - - Iesuitæ de operibus, partibus ecclesiæ falso tributis, & famose hac in re Harduini sistemate, quæ exstat dans la bibliothéque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe tome I. artice VI. p. 71. seqq.

p. 586. *Quantae olim in Romana ecclesia &c.*) Si pluribus exemplis, quantum rei theologiae & ecclesiasticae interfit, ut scripta patrum genuina a spuris discernantur, comprobare vellem, commemorandae cumprimis essent epistolae IGNATII. De hisce enim, praesertim quatenus ex iis genuinae sint, quanta animorum contentione inter viros doctos disceptatum sit, neminem fugit. Historiam istius certaminis accurate & diligenter edidit CHRISTOPHORVS BEYERVS, in *dissertatione historico-critica*, eaque posteriori, de *Ignatio veritatis confessore & martyre*, Lipsiae 1722. 4. euulgata.

p. 588. *iure meritoque iis exprobrari &c.*) Immo non desunt inter eos, qui adeo hoc non dissidentur, ut defendant quoque, idque sibi ius fasque esse contendunt. Omnium instar sit IAC. GRETSERVS, qui diserte, *iur*, inquit, *hoc semper & est, & fuit, & erit penes ecclesiam, ut quae gregi detrimentum adferunt, sollicitè amoliantur. Et si integrum librum proscribere fas est, fas etiam erit, proscribere partem libri, seu magnam, seu parvam, eam excindendo, delendo, obliterando, vel simpliciter omittendo, idque ob lectoris utilitatem.* Probat id quoque exemplo CASSIODORI, qui hoc sibi nequitiam duxerit religioni. *Fecit*, inquit, *hoc iam olim magnus ille Cassiodorus, cui nihil magis curae cordique erat, quam ut monachis bibliothecam, ab omni labe puram intactamque compararet, & post se quasi testamentum relinqueret. Quare non contentus latinis scriptores undique conduxisse & collegisse; Graecos itidem non paucos in latinam linguam transferri curavit, ita tamen ut si quid dogmatum sinceritati adversari videretur, id latinis auribus inferendum minime arbitrareretur; id quod prolatis ipsius CASSIODORI verbis confirmat, de iure & more prohibendi, expurgandi, & abolendi libros haereticos & noxios &c. lib. II. cap. X. p. 329.* Et sane in

more positum fuisse CASSIODORO, ut renouando a codicibus, quos describi curabat, quae ipsi noxia videbantur, eos non tam emendaret, quam corrumperet, negari nequit, & nobis quoque observatum est *lib. II. cap. VIII. ad §. IX.* Sed hoc ipsum iure meritoque in CASSIODORO reprehenditur; nec is ille est, qui exemplo suo efficere queat, ut iustum rectumque censetur, quod iniquissimum esse, ipsa omnes condocerat ratio. Efficiter enim hoc pacto, ut nunquam posterius intelligere queant, quid veteres senserint aut dixerint, sed quid intempestivi isti correctores aut corruptores potius eos dicere voluerint. Cumque eodem iure haeretici hoc facere potuissent, (quod & interdum eos fecisse constat) quo catholici seu orthodoxi se hoc facere posse arbitrati sunt, vitio illis verti non potuisset, si omnia veterum loca, quae illorum erroribus adversantur, sustulissent. Unde tandem, si mos hicce adprobretur, nihil certi firmique in omni antiquitate relinqui necesse est. Quando itaque GRETSERVS quaerit: *Quomodo hoc Cassiodori factum praedicantibus arridet? Num & hic crimen falsi intonabunt?* responsionem nostram facile perspicere potest. Citra omnem haesitationem dicimus, pessima fide hic egisse CASSIODORVM, & a crimine falsi absolui non posse. Atque hinc quid de reliquis, quae producit, exemplis sentiamus, manifestum est. Prouocat namque ad EVSEBIVM, Vercellensem, de quo HIERONYMVS dicit: *qui omnium psalmorum commentarios haeretici hominis vertit in nostrum eloquium, licet haeretica praetermittens, optima quaeque transtulerit*; prouocat ad exemplum ipsius HIERONYMI, qui ex ORIGENE, quae bona sunt, transtulerit, mala vel amputauerit, vel correxerit, vel tacerit; *l. c. p. 331.* Quantumvis enim isti consilio non malo hoc fecerint; laudandi tamen non sunt, cum, ut in describendis aliorum codicibus,

aut

aut libris eorum vertendis, veram & genuinam eorum exhibeamus sententiam, fidei & sinceritatis ratio postulet, quam qui insuper habent, a crimine absolvi nequeunt. Ceterum quod Romanae ecclesiae additis recte obiciatur, scripta patrum ab iis interdum corrumpi ac depravari, ex instituto demonstrant theologi Saxonicus in *der nochmaligen haupt-vertheidigung des euangelischen Aug.-Apfels* &c. cap. XXXV. p. 491. seqq.

p. 598. *thesaurum ecclesiasticum e patribus graecis* &c.) Nova praestantissimi huius operis editio eaque, ut inscriptio docet, priori emendatior, elegantior, & longe auctior, prodit, si iterum inscriptioni fides habenda, Amstelædami anno 1728. fol. In praefatione significatur, in hac editione plurima errata typographica, quaedam etiam ipsius auctoris, & inter haec ista, quae exinde orta erant, quod versiones scriptorum graecorum latinis parum accuratas sequutus esset, sublata esse. *Supplementa & additiones*, quae operi huic subnectuntur, & IO. HENRICVM SVICERVM, filium, auctorem agnoscunt, quamvis & quaedam IO. CASP. ESCHERO debeantur, non equidem adeo multae sunt, nec omnes ad praecipuum operis huius scopum faciunt; lectum tamen non indignae, minimeque contemnendae sunt.

p. 604. quorum alterum illorum est, qui plus &c.) Ipsos etiam patres sibi inimicem olim nimium tribuisse recte observat ISAAC. CASAVBONVS. *Veteres illi christiani*, inquit, *ex modestia quadam, ut suspicor, minus ordinata sibi invicem tribuebant nimum.* Quis feret, quod Gregorius Nyssenus fratrem Basilium comparat, vel etiam praefert Moysi in historia creationis. Iam de Paulino Nolano ad monachismum converso quanta fuit veterum admiratio. Itaque Africani episcopi optarunt, illum seu alterum solem suae terrae illucescere. At enimvero Paulino detra-

ctum nihil volumus, viro pio & sancto. Fatendum tamen est, cum ipsius poemata legas, dubitare te posse, an satis bonus christianus fuerit; tantum enim fere sanctis tribuit, quantum τὸ σωτῆρι, quod nobis quidem non probatur; in *Casaubonianis* p. 146.

p. 605. quam rursus imminuere & extenuare quavis ratione laborent &c.) Hoc vel NATALIS ALEXANDRI comprobari exemplo potest; qui, cum omnia fere adserta sua patrum testimoniis probet, quoties tamen eos sententiae suae refragari videt, parum illorum curat auctoritatem. Sic de liberatione commentitia Traiani imperatoris ab inferis, disputans; cum inter reliquas obiectiones hanc quoque proposuisset, quod IOANNES DAMASCENVS in oratione de fidelibus defunctis, Traianum sancti Gregorii precibus ab inferis liberatum adfirmet, istudque miraculum totius orientis & occidentis testimonio comprobet, primo quidem orationem istam ipsius IO. DAMASCENI esse, negat. Deinde ita pergit: respondeo secundo: quod etsi haec oratio genuinus esset sancti Ioannis Damasceni foetus, maior ipsi non esset adhibenda fides; quin tot argumentis probaretur, illum fuisse in hac facti quaestione deceptum, quot momentis propositionem nostram probauimus. Nec vero cedit in sanctorum patrum iniuriam, adserere, quod in rebus praesertim historicis aliquando decepti fuerint, cum & in dogmatibus errasse nonnullos nemo neget. Fatetur ergo, quod non tantum in rebus historicis interdum decepti sint patres, sed & quod nonnulli in dogmatibus errauerint. Certe, ita pergit, sanctus Gregorius, Nazianzenus, Damasceno maior & doctior theologus a Graecis antonomastice nuncupatus, cuius dictis nullus unquam inferre ausus est calumniam (ut vir sanctus Thomas) duos Cyprianos, Antiochenum & Cartaginensem, in vnum conflauit, ea in oratione, quam habuit in laudem

dem sancti Cypriani. An idem propterea adserendum est? Sanctus Augustinus antipodes exstare negavit. An hac in re sequendus? Cur ergo sequeremur sanctum Ioannem Damascenum, fabulam de Traiani liberatione obtrudentem? Tam immutabilis veritas est, ut cuiusvis patris auctoritas efficere non possit, ut verum sit id quod falsum est, & falsum esse, quod certissimis monumentis comprobatur, ut factum sit, quod factum non esse ipsi, ut ita loquar, solis radiis demonstratur; *hisor. eccles. saec. II. dissertat. I. p. 317. & 318.* Plura eiusdem generis ex eodem auctore collegit ELIAS

VELIVS in *dissertat. isagogica in selecta historiae ecclesiast. capitula Natalis Alexandri artic. II. p. 22. seqq.* Generatim autem, quod Romanae ecclesiae additi exiguum pretium statiant, eosque erroris argui, & quod haeretica admise int dogmata accusari, ostendunt theologi Saxonici in *der nochmaligen haupt-vertheidigung des evangelischen Aug-apfels cap. XXXV. p. 495.*

p. 605. *Ex instituto quoque Lutheri causam &c.)* Idem fecerunt theologi Saxonici in *der nochmaligen haupt-vertheidigung des evangelischen Aug-apfels &c. cap. XXXV. p. 496.*

AD LIBRI II. CAP. IV.

P. 631. Syriaca enim licet usus sit lingua &c.) Hoc non verosimile modo, sed plane exploratum esse viri docti iudicant, cum linguae graecae non esset gnarus, certe non ita peritus, ut ea, cum loqueretur aut scriberet, uti potuisset; quamvis iterum non desint, qui, secus rem se habuisse, nobis persuadere adnituntur, quos inter haud vltimum locum tenet IOSEPH. SIMONIVS ASSEMANNVS in *bibliotheca orientali Clementino-Vaticana &c. part. I. p. 55. & 71.* Cumque his THEODORETVS maxime obset, utpote qui de EPHRAEMO dicit, eum παιδείας & γεγεμένον ἑλληνικῆς, *litteras graecas non degustasse, lib. IV. hist. eccles. cap. XXVI. p. m. 700.* non de lingua, sed disciplinis tantummodo Graecorum, quarum EPHRAEMVS rudis fuerit, haecce verba intelligenda contendit. Sed cum paullo antea idem THEODORETVS de eodem EPHRAEMO adferat: καὶ ὅτος μὲν τῇ Σύρων νερθενέος Φωνῇ, τῆς πνευματικῆς χρίστος ἀντίκας ἡφίεσ' & ille quidem syriaca utens lingua, spiritualis gratiae radios diffundebat; haud obscure innuit, eum graecae quoque linguae ignarum fuisse. Quicquid eius sit, EPHRAEMVM in monumentis ingenii sui litteris confi-

gnandis lingua syriaca vsum, positum est extra controverfiam. Hinc & quo maius syriacis eius scriptis, utpote authenticis statuendum est pretium, eo molestius viri docti ferunt, pleraque ex illis, hominum incuria, syriacaeque litteraturae neglectu, ut & temporum iniuria intercidisse. Interim in iis colligendis, diligenterque recensendis, prae reliquis studium singulare posuit, quem iam laudavimus, IOSEPHVS SIMONIVS ASSEMANNVS, in *bibliotheca orientali Clementino-Vaticana &c.* de quo eius opere alibi iam a nobis dictum est. Ceterum de EPHRAEMO, hocce Syro, eiusque scriptis, & horum editionibus versionibusque diligenter quidem agit GVIL. ERNESTVS TENTZELIVS in *exercitationib. selectis part. I. exercitat. VII. p. 273. seqq.* addenda tamen, quae non minori studio de hisce omnibus disserit IOAN. PETRVS KOHLIVS in *introduc. in historiam & rem litterariam Slaavorum &c.* in cuius quippe libro II. *historiam versionum Ephraemi Syri, imprimisque versionis slaonicae*, ex instituto tradit. Duobus nimirum haecce eius tractatio absolvitur capitibus, in quorum priori, cum contra GVIL. ERNESTVM TENTZELIVM ostendisset, slaonicam operum EPHRAEMI Syri,

Syri, versionem neuitquam contemnendam, de scriptis EPHRAEMI syriacis, authentica lingua consignatis, de versionibus eorumdem, graecae, latinis, cum veteribus, tum recentioribus, arabica, aethiopica, gallica, germanica, copiose verba facit, p. 219. seqq. Dum graecas operum EPHRAEMI editiones enarrat, de Oxoniensi illa, quam EDVARDVS THWAITES dedit, hunc in modum pronuntiat: Digna certe tam splendido, quo comparet, habitu: tantaque & chartarum & typorum munditie. Nam & in digerendis Ephraemi scriptis non inconcinnus ordo, & in discernendis iis iudicium, & in restituendis corrigendisque industria non postrema deprehenditur. Nihilque plane laboris studique intermisit auctor, quin ea omnia, quae reperiri possent, manuscripta, ex bibliothecarum latebris prolata, sedulo inter se conferret, lacunas suppleret, variasque lectiones partim in margine, partim ad calcem operis notatas fideliter summaque cum diligentia in lectoris usum adduceret; ea denique omnia, quae subinde occurrunt sacrae scripturae loca ubique adnotaret. At nimis iusto tamen diligens fuisse videtur in sermonibus quibuscumque, Ephraemi nomen praesentibus, inque codicibus a se repertis, diuulgandis; quo factum est, ut inter plurimos germanos Ephraemi foetus, adulterini quoque & υποβολυμαιοι alioqui, uti e. g. sermo, qui inscribitur, κατά μίμνησιν τῶν παπομυίων, sermo item eis πατέρες τῶν παπομυίων, testamentum Ephraemi &c. intermisti passim reperiantur. Errata quoque varia in hac, editione irrepsisse obseruat, quae & haud paucis nondum editis EPHRAEMI

scriptis augeri ac locupletari queat, §. III. p. 235. seqq. In posteriori capite de versione Ephraemi, Syri, slauonica agit, deque ea multa obseruatu digna in medium adfert, tandemque & duos ex ista versione EPHRAEMI sermones, qui nec in graeco Oxoniensi codice, nec in operibus latinis Vossianis reperiuntur, cum versione latina, subiicit. Eorum alter de sanctissimis & viuificantibus christianis sacramentis agit, in quo singulare aliquod pro ecclesiae nostrae de vera ac reali corporis ac sanguinis Christi in sacra coena praesentia absque transmutatione, sententia testimonium inuenitur, quod auctor maioris adhuc ponderis, quam illud, quod in CHRYSOSTOMI epistola ad Caesarium exstat, esse existimat, p. 368. seqq. in altero autem de oblatione; siue πρὸς τὸν ἁγίου πνεύματι sanctissimi panis, disserit.

p. 665, Legendus &c.) Conferenda & omnino, quae de hoc auctore obseruat IOAN. HENRICVS A SEELEN in delictis epistolic. not. ad epistol. XXXVIII. p. 181. ubi & scripta eius recenset.

p. 724. pastorale Lutheri concinnauit, tum alias &c.) Nouam libri huius longe vilissimi editionem, lenae anno 1729. 8. excusam dedit IOAN. CHRISTOPHORVS CRAMERVS, qui & praefationem praemisit, in qua elogia, quibus viri quidam docti hunc librum ornarunt, collegit, & hinc inde notas quasdam, eas quidem non adeo multas, selectas tamen & ad rem facientes adiecit. Non rectius vir ille praestantissimus operam suam studiumque collocare potuisset.

AD LIBRI II. CAP. V.

P. 774. Saep̄ errasse Gratianum satentur etiam &c.) Inuat hic addere ISAACI CASAVBONI observationem, quae in Casaubonianis, & IO. CHRISTOPHORO

WOLFIO editis, p. 177. legitur. Audiuisti, inquit, Perronium saep̄ mihi assermantem, falso suspectam esse fidem Gratiani, cum duo ad summum possumus loca reperiri, suspecta meri-

merito, de quibus tamen iure possit dubitari. Nos scimus, multa in ea collectione falso laudata, multa perperam scripta, & Baronius ipse quaedam agnoscit, velut in tom. II. annal. p. 21. seqq. Super canonibus apostolorum, ubi Gratianus tamquam ex Isidoro mercatore, non Hispanensi. Atqui Baronius locum illum perperam lectum a Gratiano vult &c. Ad exagritandum Gratianum satis sit, ipsum multa descripsisse nullo iudicio, stulte prorsus ex epistolis Clementis papae & aliorum primorum paparum, quae sunt falsa prorsus.

p. 813. dum alii pro imperio &c.) Copiose & diligenter scriptores huc spectantes recenset auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. II. post. VII. p. 156. seqq.

p. 816. quorundam animos commouit, ut maiori studio &c.) Inter hos, qui eo tempore imperatoris HENRICI IV. causam contra pontificem egerunt, haud ultimus fuit WALRAMVS, episcopus Numburgensis, qui episcopatu huic ab anno M LXXXIX. ad M CXI. praefuit. Scripta eius, huc spectantia, recenset, variae lectu digna de iis obseruat IOAN. MARTINVS SCHAMELIVS in Numburgo literato p. 1. seqq.

p. 817. summamque illorum in reges ac principes qua temporalia &c.) Magnus illorum, qui hoc sibi datum crediderunt, ut supremam hac ratione pontificis in omnes totius orbis imperantes & principes stabiliarent potestatem, est numerus. Praecipui sunt NIC. SANDERVS seu SAVNDER, de visibili monarchia libris octo; in quibus cum in Elisabetham, Angliae reginam, iniurius fuisset, GEORG. ACKWORTH, BARTHOLO. CLERKE, alique ex Anglis se ei opposuerunt; ALEX. CARERTVS, iureconsultus Patavinus, in libris duobus de potestate papae; THOMAS BOZIVS, Eugubinus, de iure diuino & naturali ecclesiasticae libertatis & potestatis; ABRAH.

BZOVIUS de rebus gestis, officio, auctoritate, virtutibus &c. summorum pontificum, & cui ob impudentiam primus inter omnes locus debetur, ANT. SANCTARELLVS, leuita, in tractatu de haeresi, schismate, apostasia, sollicitatione in sacramento poenitentiae & de potestate summi pontificis in his delictis puniendis, Romae anno 1625. edito, in quo pontifici directiuam & correctiuam in principes potestatem ita tribuit, ut eos deponere quoque & morti addicere queat; quamobrem & a Sorbona pariter ac suprema curia Parisiensi liber hicce anno 1626. damnatus & manu carnificis combustus est. Conferenda, quae de censura facultatis Parisiensis in huncce SANCTARELLI librum, quam IO. ADAM. SCHERZERVVS bibliothecae suae pontificiae inseruit, diximus cap. VII. huius libri ad §. X. Ad ROB. BELLARMINVM quod attinet, cuius hic mentionem iniicimus; is tum alibi, tum maxime in libris quinque de Romano pontifice, causam eius egit, cumque cautior reliquis esse, & media quadam via incedere vellet, adeoque potestatem tantum quamdam indirectam pontifici in temporalibus regum principumque christianorum tribueret, vtramque partem offendit, fatumque idcirco, quod mediam viam eligentibus commune esse solet, expertus est, uti iam obseruauimus cap. VII. huius libri ad §. IX. Censores interim & aduersarios in hocce argumento nactus est SIBRANDVM LVBBERTVM, MATTH. SYTCLIFFVM, DANIEL. CHAMIERVM, PHILIPP. MARNIXVM, GVIL. WHITAKERVM, ANDR. DV VAL, ROB. ABBOT, aliosque, quorum scripta recenset auctor bibliothecae imperantium quadripart. cap. II. post. VIII. §. IV. p. 180. Inter reliquos autem, qui BELLARMINO in hocce capite se opposuerunt, eminent GVIL. BARCLAVS; cuius licet iam facta sit mentio; nonnulla tamen obseruata digna de eo addere iuuabit. Romanae enim

enim licet is ecclesiae sacra sequeretur; in libro tamen iam laudato de potestate papae, an & quatenus in reges & principes saeculares ius & imperium habeat, non tantum BELLARMINVM refutauit; sed & ipsi pontifici Clementi VIII. eum dicare decreuerat; sed morte praepeditus hoc facere non potuit. Eandem etiam ob causam opus hocce ad finem perducere non potuit, nec ultra cap. XLI. progressus est; interim nondum perfectum licet, lucem adspexit anno 1609. 8. nec semel deinceps, etiam cum libris eius de regno & regali potestate, recusus est. Nec desuit sibi BELLARMINVS, cardinalis; quin potius in *tractatu*, iidem iam memorato, de summi pontificis in rebus temporalibus potestate contra BARCLAIVM in aciem prodiit; huius contra praeter IOANNEM, episcopum Rossensem, (hoc est, IO. BVCKERIDGE, episcopum Rossensem, non autem IO. FISCHERVM, iidem Rossensem episcopum, ut falso nonnulli tradiderant, vipote qui tempore HENRICI VIII. Angliae regis, vixit) a nobis iam laudatum, defensionem in se suscipiente IO. BARCLATO, GVILIELMI filio, Romanae ecclesiae sacris iidem addicto, & ob Euphormionem, iidemque iconem animorum satis noto; cuius quippe exstat pietas seu publicae pro regibus ac principibus, & privatae pro Guilielmo Barclato parente vindictae contra Bellarminum; Parisiis an. 1612. ad quam iterum respondit ANDREAS EVDAEMON IOANNES, ex Iesuitarum societate, in epistola monitoria ad Ioannem Barclaium de libro ab eo pro patre suo, contra Bellarminum scripto, Coloniae Agrippinae anno 1613. 8. Addenda quae de hisce disserit auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. II. post. VIII. §. V. p. 181.

p. 817. cumque Iacobus rex iuramentum fidelitatis &c.) Plura de hacce inter IACOBVM, Angliae regem, & ROB.

BELLARMINVM controuersia diximus cap. VII. huius libri ad §. IX. & in addendis ad istum locum; quae hic omnino conferenda. Addenda quae hac de re suppeditat auctor bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. II. post. VIII. §. VI. seqq. p. 182. seqq. ubi inter regis defensores praeter LANCELLOTTVM ANDREAM, a nobis laudatum, ROGERVM quoque WIDDRIGTONVM & DAVIDEM PAREVM; inter eos autem, qui LANCELLOTO ANDREAE, adeoque & regi se opposuerunt, praeter MARTINVM BECANVM, IACOBVM GRETSERV & ANDREAM EVDAEMONEM IOANNEM refert, eorumque scripta recenset, & alia quae huius loci sunt, obseruat; speciatim & §. X. p. 186. alios adhuc, qui pro pontifice & BELLARMINO contra regem pugnant, commemorat.

p. 825. Nimirum Paulus hicce Sarpinus &c. iudicium suum considerationum nomine subiecit &c.) Laudat huncce PAULI SARPII librum ISAACVS CASAVBONVS, dum non tantum in *Casaubonianis* eum optimum librum vocat, p. 20. sed & deinceps, in *Pauli monachi Seruitae*, inquit, scriptis super controuersia inter serenissimam Venetorum rempublicam & Paulum V. Romanum pontificem, singularem agnosco auctoris pietatem, doctrinam, probitatem & modestiam. Initio controuersiae huius paulo post cum excommunicati essent Veneti, tum alia quaedam scripta publicata Venetiis, tum duo tractatus Gersonis super inualiditate (ut loquuntur) excommunicationum. His Gersonis libris senatus in officio continere populos suos volebat, qui adeo italice versi cum epistola eiusdem argumenti prodierunt. Hinc Bellarminus Atlas ille tyrannidis pontificiae, & praefationem illam, quam suspicor esse Pauli, & librum ipsum consutauit. Vidimus illum Bellarmini librum, & detestati sumus. At Paulus ei mox respondit, doctissimis, solidissimis

simis & grauissimis rationibus usus, ut, cum legerem, mirarer, tanta cum libertate responderi in Italia pontifici, quem pro suo nomine colant plerique pontificiorum patriarchae; p. 31. Sed de scriptis PAULI SARPII, ad hancee controuersiam spectantibus, legenda historia interdicti Veneti, quam a SARPIO compositam CIVIL. BEDELLVS, episcopus Kilmorien- sis, post eius obitum anno 1626. Cantabrigiae edidit; quamue recte etiam hanc ob causam commendat IO. CHRISTOPH. WOLFIUS in notis ad Casauboniana p. 243. qui alios simul huc facientes scriptores laudat. Nec praetermittendum, ipsum quoque ISAACVM CASAVBONVM ad hocce certamen accessisse, atque de libertate ecclesiastica librum edere voluisse, qui & usque ad p. 264t. excusus est, & hacce inscriptione ornatus: *de libertate ecclesiastica liber singularis ad viros politicos, qui de controuersia inter Paulum V. pontificem maximum, & rempublicam Venetam edoceri cupiunt*; 1607. sine mentione loci aut typographi. Integer autem cur typis expressus non sit, hanc ex IAC. CAPPELLI adfersione bonae fidei aduersus Herib. Rosweydam p. 17. rationem adfert, quem iam laudauimus, IO. CHRISTOPH. WOLFIUS, quod Galliae rex, Henricus IV. compositis iam Venetorum cum pontifice Romano controuersis, vetuerit ultra progredi, & hoc ipsum, quod fuerat inchoatum, suppressim voluerit, vnde factum, ut eius pauca nunc exstant exempla; l.c. p. 246. vbi & alia adhuc lectu digna de hocce libro commemorat. Quantumuis autem imperfectum esset hoc CASAVBONI opus; MELCHIOR tamen GOLDASTVS illud tomo I. monarchiae imperii recudi curauit. Praefationem autem integram exhibet WOLFIUS l.c. p. 149. ex qua patet, cur CASAVBONVS librum hunc *de libertate ecclesiastica* inscribi voluerit. Qui enim Romani pontificis causam contra Venetos

agebant, ab his libertatem ecclesiasticam violatam, clamitabant. Sed recte CASAVBONVS: *Fidem Dei atque hominum! quanam ista, obsecro, libertas est, cuius contentus tam illustri capitis, tam bene meriti de ecclesia vniuersa senatus, tot innocentium ciuitatum ac populorum damnatione aeterna sit expiandus? Sed cur nomina, quae rerum signa sunt, commutantur? Neque enim de ecclesiae libertate in hac causa agitur, verum de paucorum commodis, quae loquendi usu quodam; an abusu ecclesiae nomine censentur. De impunitate item ecclesiasticorum agitur, & licentia quiduis specie religionis audendi; non de electionum libertate &c.* Dignum hoc obseruatu existimo, cum & alias Romanae ecclesiae addictis haud insolens sit, veras vocum significationes immutare, quod simoniae exemplo comprobare possem, si hoc nunc agerem. Addenda & quae de CASAVBONI, quem commemorauimus, libro *de libertate ecclesiastica* obseruat, atque monet CHRISTIAN. THOMASIVS in historia contentioni inter imperium & sacerdotium, adpend. cap. II. §. XCVI. p. 615.

p. 328. cum Thomas Erasmus &c.) Thomae Erasmi de excommunicatione liber, inquit ISAAC. CASAVBONVS, qui Heidelbergae scriptus, sed in Anglia in lucem editus est, sane doctus est, & quem legisse neminem poeniteat. Et quibusdam interiectis: porro cum aduersus Erasmi sententiam Beza scripsisset, Erasmus sex libros composuit hoc titulo: *thesium*, quae de excommunicatione (ita enim pro confirmatione legendum puto) postae fuerunt, confirmatio; & theses, & hi sex libri sane eruditi & aculeati editi sunt Peselaniae in Anglia 1587. in Casaubonianis p. 21. PAVLVS COLOMESIVS, vbi in icon theologorum presbyterianorum, de theologis illis agit, qui theologica nolunt ab aliis tractari, ERASTI quoque mentionem facit, eumque docto-

rer

rem medicum, sed in theologicis, quod in illo ordine rarius, haud leuiter versatum vocat, p. 31. aut in operibus eius, iunctim editis p. 785. Obseruatum hoc quoque IO. CHRISTOPH. WOLFIO in *notis ad Casauboniana* p. 229. vbi & plures, qui de ERASTO egerunt, laudat.

p. 831. *scripsitque Ioannes Vytenbogardus* &c.) Cum VYTENBOGARDVS librum, istum a se scriptum, in Angliam misisset, inter alios illi respondit HADRIANVS SARAVIA, cuius epistolam lectu dignam, in qua VYTENBOGARDI sententiam calculo suo adprobat, exhibet IOAN. WOLFGANGVS IAEGERVS in *historia ecclesiastica & polit. saeculi decimi septimi, decennio II. lib. II. cap. IX. p. 196.*

p. 831. *pietas ordinum Hollandiae inscriptum.*) Conferendus & de historia huius libri GERARDVS BRANDT dans l'histoire abrégé de la reformation des Pays-Bas, tom. I. lib. XXI. p. 426. seqq. cum primis auctor vindictiarum Grotianarum, quae Lipsiae anno 1727. 8. prodierunt, part. I. p. 41. qui & p. 705. seqq. omnia, quae huc spectant scripta, eorumdemque versiones & editiones accurate recenset. Nimirum refutare huncce HVG. GROTII librum conatus est SIBRANDVS LVBERTVS in *responsione ad pietatem Hugonis Grotii*, cui GROTIUS opposuit bonam fidem Lubberti; seu vindicationem pietatis contra Lubbertum; sed & IOAN. BOGERMANNVS, adnotationes ad Hugonis Grotii pietatem, edidit, in quibus scriptum istud pertrinxit. Defensionem contra GROTII in se susceperunt CASP. BARLAEVS in *Bogermanno elenchomeno, seu examine epistolae eius, quam suis in Grotii pietatem notis praefixit*; & IO. ARNOLD. CORVINVS in *responsione ad Bogermanni adnotationes*. Immo ipse GROTIUS, in libertate iam constitutus, apologeticum edidit eorum, qui Hollandiae Westfrisiaeque & vicinis quibusdam nationibus ex legi-

bus praesuerunt ante mutationem anni MDCXVIII. &c. Post mortem vero GROTII, ut iam diximus, liber eius de imperio summarum potestatum circa sacra, lucem adspexit, cum scholiis DAVIDIS BLONDELLI non semel recusus. Legendus quoque de hisce auctor *bibliothecae iuris imperantium quadripartitae cap. II. post. VII. §. III. p. 159.*

p. 832. *de quibus uti & reliquis* &c.) Conferendus etiam de hisce auctor iam laudatus *bibliothecae iuris imperantium* &c. l. c. §. IV. p. 160. vbi speciatim de NIC. VEDELIO eiusque antagonista agit.

p. 834. *de origine excommunicationis* &c.) Addenda omnino, quae hac de re disputati in *commentat. historico-dogmat. de ecclesia apostolica; seu de statu ecclesiae christianae sub apostolis cap. VII. ad §. III. p. 803. seqq.*

p. 835. *in notissimo de republ. ecclesiastica opere* &c.) Magna namque multorum adprobatione hocce opus exceptum est, in quo & eruditionem haud vulgarem demonstravit, licet non desint quoque, qui quaedam in eo desiderant. Cum primis autem monarchiae papalis defensoribus valde displicuit, quod de regimine ecclesiae non ita scripsit, ut illi optabant. Ecclesiam enim sub Christo, hoc est proprie sic dictam illam & inuisibilem, perfectissimam monarchiam esse contendit; Christi autem ministros, qui in terris sint, a monarchia terrena alienissimos, ipsa Christi institutione, aristocratice, nec tamen sine aliqua democratiae admixtione ecclesiam gubernare, primatumque adeo Petri; seu papatum cum euangelio & Christi institutione pugnare plurimum. Idque in primo operis istius libro ex instituto agit. Sic & in libro tertio inter episcopos iure diuino nullam esse praelationem docet, nullam subiectionem, sed solo iure ecclesiastico locorum gradus inter episcopos distinguui; quemadmodum &, dum libro quarto in eo est, ut

L 2 in

in Romanae ecclesiae privilegia inquirat, eam neque in se, neque in suo episcopo, neque in suo clero ullam habuisse a Christo supra ceteros prae eminentiam, sed, si quam habuit, vel habet, eam ex humanis ipsam praefidiis accepisse, ostendit. Potestatem porro ecclesiae mere spiritualesse libro quinto euincit, adeoque iurisdictionem omnem ab ecclesia remouet. Laicam autem potestatem cum ecclesiastica comparans, principes christianos multa posse in ecclesia, ecclesiam vero nihil in temporalibus, nedum erga reges. Haec & alia eiusdem generis, cum vehementer ab illorum, qui summam in omnia Romano pontifici potestatem tribuunt, dissentiant, mirum non est, extitisse haud paucos, qui ealamum contra M. ANTONIUM DE DOMINIS stringere suarum duxerunt esse partium. Eminent inter eos, MARTIN. BEGANS in *libris quatuor de republica ecclesiastica contra Marcum Antonium de Dominis*; ANDR. EYDAEMON IOANNES in *admonitione ad lectores librorum Marci Antonii de Dominis*; ZACHARIAS BOVERIVS in *censura paraenetica in Marci Antonii de Dominis quatuor libros de republica ecclesiastica*; FIDELIS ANOSVS VEREMONTANVS, hoc est, IOANNES FLOYDVS, in *censura in libros Marci Antonii de Dominis de republica ecclesiastica*; NICOL. COEFFETEAV; siue COEFFETELVS in *libris quatuor pro monarchia ecclesiae Romanae contra rempublicam Marci Antonii de Dominis*. Mitto reliquos, quos laudat IOANNES FABRICIVS, qui & de hoc opere diligenter agit, eiusque editiones indicat; summamque exhibet, & ipsius quoque MARCI ANTONII DE DOMINIS vitam & fata enarrat, auctoresque qui copiosius ista exponunt, indicat, in *historia bibliothecae Fabricianae part. II. p. 131. seqq.* Conferendus etiam IO. FRIDERICVS MAYE- RVS in *syllabo scriptorum praecipuorum,*

qui Romam reconciliabilem voluerunt, IOSEPHI HALLI Romae irreconciliabili subiecto, p. 38. seqq. vbi & IOSEPHI HALLI epistolam ad MARCVM ANTONIVM DE DOMINIS, qua illi reditum ad Romanum pontificem disuasit, lectu dignissimam, exhibet; item DAVID CZVITINGERS in Specimine Hungariae litteratae p. 121. seqq.

p. 838. *qui aut pro primatu romani pontificis, aut contra eundem Sc.*) Inter recentiores, qui contra primatum Romani pontificis pugnant, eminet, adeoque silentio hic praetermittendus non est ISAACVS BARROW, cuius tractatum de *suprema, quam papa sibi vindicat, potestate ecclesiastica*, ex lingua anglicana in germanicam transulit, & cum praefatione amplissima edidit AVGVSTVS TITTELIVS, Lipsiae anno 1723. 4. Post introductionem quandam BARROWIVS sequentia, quibus primatus pontificis innitur, fundamenta discutienda sibi sumpsit: Petrum apostolorum fuisse principem; primatum istum Petri, vna cum iuribus & praerogatiis cum eo connexis, non ipsi fuisse proprium, sed ita comparatum, vt ad omnes eius successores debuerit propagari; Petrum episcopum fuisse romanum; Petrum, cum Roma discessisset, mansisse tamen vrbis istius episcopum, & quidem ad vitae vsque finem; episcopos romanos, ex institutione diuina, adeoque & iure, quod inde oriatur, diuino, primatu quodam vniuersali & iurisdictione in totam ecclesiam christianam gaudere; penes episcopos romanos inde a Petro semper supremam hanc potestatem reuera fuisse, illosque eandem exercuisse; potestate hacce suprema nunquam eos posse priuari, quae & mutationi nulli sit obnoxia. In quibus quidem omnibus examinandis auctor ingenium pariter ac peritiam antiquitatis haud vulgarem demonstrat; nec indignum est opus hocce elogio isto, quo IO. TILLOTSONVS in
prae-

prafatione illud ornavit, dum inter alia auctorem multa dixisse, pronuntiat, quae toti huic controuersiae finem imponere queant. Placuit autem interpreti AVGVSTO TITTELIO alium eiusdem fere generis librum, LVDOVICI scilicet MAIMBURGII *tractatum historicum de institutione & praerogatiuis ecclesiae Romanae eiusque episcoporum*, ex lingua gallicana in germanicam translatum & adnotationibus illustratum, illi adiungere. Dignusque est iste MAIMBURGII liber, qui primum anno 1685, deinde accessionibus quibusdam auctus anno 1688, prodiiit, cuius prae reliquis in hoc genere habeatur ratio; quamquam dubitari fere queat, num inter eos, qui primum pontificis defendunt, an inter eos, qui illum impugnant, referendus sit. Licet enim in quinque prioribus capitibus id agat, ut primum Petri evinceat illique ac successoribus eius non tantum ἐξουίαν prae reliquis episcopis, sed & iurisdictionem in vniuersam ecclesiam vindicet simulque christianorum totius orbis cum visibili ecclesiae capite, hoc est, pontifice Romano, vnionis necessitatem inculcet, adeo, ut si vel maxime aliquis cum confessione Petri *Matth. XVI. 16.* consentiat; si tamen primum & iurisdictionem capitis istius visibilis in ecclesiam non agnoscat, non possit non in haereticorum referri numerum: nihilosecius, quando in sequentibus ad controuersias, quae in ipsa ecclesia romana agitari solent, progreditur, pontificem, cum sine concilio vniuersali, aut ecclesiae consensu sententiam pronuntiat, falli omnino & errare posse, concedit, eum supra concilia esse negat, potestatem regendi ecclesiam, non aliam, quam quae canonibus circumscripta sit, tribuit, nullaque omnino in temporalibus potestate, siue directa ea sit, siue indirecta, gaudere contendit; inque hisce omnibus ita se gerit, ut non tam ipsamet controuersias istas decidere, sed aliorum tantum,

qui talia docuerunt, insistere vestigiis, videri velit. Et pontifices quidem saepissime sententiam pronuntiando errasse, multis exemplis probat *cap. VII. ad XVI. p. 661. seqq.* Dumque *cap. XVII. seqq. p. 721. seqq.* fufse probat, pontifices conciliis vniuersalibus eorumque sanctionibus subiectos esse, simul *cap. XXII. seqq. p. 755. seqq.* Constantiensis concilii hac de re decreta contra EMANVEL. SCHELSTRATENVM vindicat, id quod & supra iam a nobis obseruatum ad *§. X. p. 726.* Conferenda quae de hocce MAIMBURGII libro obseruat VITVS LVDOV. SECKENDORFIVS in *dem Christen-Staat*, & quidem in *additionibus* ad *lib. III. cap. XII. p. 1018. seqq.* Non omnibus romanae ecclesiae addictis eum placuisse, ex dictis facile intelligitur. Censuram itaque hinc expertus est auctoris, qui edidit: *considerations sur le traité historique de l'establissement & des prerogatives de l'Eglise de Rome & de ses Evêques par M. Maimburg &c.* Coloniae 1686. 12. add. PETR. BAELIVS *dans les nouvelles de la republique des lettres*, M DC LXXXVI. *mensé April. num. III. p. 461. seqq.*

p. 839. *Claudii Salmastii tractatus de primatu papae &c.*) Prodiit Lugduni Batavorum anno 1645. 4. Adiunxit illi NILI, archiepiscopi Thessalonicensis, & BARLAAMI argumenti eiusdem libellos, iam antea a se editos. De NILO isto vid. LEONIS ALLATII *diatriba de Niliis & eorum scriptis*, in IO. ALB. FABRICII *bibliotheca graeca volum. V. p. 59. seqq.* de BARLAAMO autem FABRICIVS ipse eiusdem *bibliothecae volum. X. siue lib. V. cap. XLIII. p. 427. seqq.* Libro SALMASTII *de primatu papae* IOANNES DARTES, iureconsultus Parisinus, iterum *libros tres de ordinibus & dignitatibus ecclesiasticis* opposuit, sed quos responsione minime dignos iudicauit SALMASTIVS.

AD LIBRI II. CAP. VI.

p. 889. *Augustinus Calmet in dictionario &c.*) *Dictionarium* hocce GALMETI e gallico in latinum translatus & nonnihil expurgatus a IO. DOMINICO MANST, Lucenli, prodiit Lucae, & recensum est Augustae Vindelicorum anno 1729. duobus tomis in fol. Dum nonnihil expurgatum dicitur, hoc ita intelligendum, quod interpres, cum nonnulla plane falsa, seu vitio typographi, seu auctoris lapsu, aut certe praepostere descripta ex aliis libris deprehendisset, ea in notis diligenter emendauerit. Lucem etiam adspexit supplementum huius dictionarii, auctore ipso met AVGVSTINO CALMETO, Parisiis anno 1728. duobus tomis in fol. qui adeo operis huius tomum tertium & quartum constituunt. In hisce plurima dictionarii huius loca supplentur, noui quoque articuli non pauci adduntur, & multa praefertim, quae ad militiam veterum Ebraeorum spectant, passim inserta & figuris illustrata. Equiti DE FOLLARD se debere auctor profitetur, cuius etiam singularis de tactica Ebraeorum disertatio, supplemento huic praemissa est. Sunt porro huius loci & alia quaedam *lexica biblica*, de quibus tamen deinceps ad libri II. cap. VIII. §. XII. verba faciemus.

p. 901. *Antonijs Godeau; sive Godelius.*) Quo pacto GODELLVS admonitus a CAROLO LE COINTE nonnulla in altera historiae suae ecclesiasticae editione emendauerit, exponit NICERONVS dans les memoires pour servir a l'histoire des hommes illustres dans la republique des lettres &c. tom. IV. p. 277. Non indigna sunt, quae legantur.

p. 921. *qui historiam conciliorum scripserunt &c.*) Horum praecipuos, praefertim prout eorum notitia iuris prudentiae ecclesiasticae inseruit, commemorauimus cap. praeced. ad §. VIII. p. 791. seqq. Ex

quibus licet nonnulli simul colloquia inter theologos parium dissentientium, post emendationem ecclesiae, subinde instituta exhibeant; quamquam omnino ingens discrimen inter concilia, & eiusmodi colloquia intercedat; eos tamen, qui de his speciatim egerunt, obseruare iuuabit, cum insignem historiae ecclesiasticae partem constituent, & theologiae polemicae quoque inserviant. Hinc quosdam equidem, qui notitiam eiusmodi colloquiorum suppeditant, vt IO. LVDOV. HARTMANNVM concilior. illustrator. tom. IV. p. 459. seqq. IO. ANDR. SCHMIDIVM in Sagittarianae introductionis supplementis & continuat. p. 1495. seqq. HENR. CONR. AREND in dissertat. historico-theologica, sub meo moderamine in hac academia habita, de colloquiis charitativis saeculo decimo sexto per Germaniam irritato euentu institutis; CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM in introduct. in histor. theolog. litterar. part. II. lib. III. ad §. VIII. p. 175. seqq. aliud velut agendo & in loco alieno indicaui infra cap. VII. ad §. X. p. 1164. Addi vero his & alii possunt. Et summam quidem historiam colloquiorum praeter HIERON. KROMAYERVM, CHRISTIAN. KORTHOFTVM, GOTTFR. ARNOLDVM, aliosque historiae ecclesiasticae scriptores, sistit ADAM. RECHENBERGIUS in notitia conciliorum & colloquiorum religionis causae habitorum, eiusdem appendici tripartitae ad libros symbolicos ecclesiae nostrae subiecta, cap. III. p. 295. seqq. Ex reformatione ecclesiae doctoribus hic quoque consulere iuuabit IO. HOORNBECKIVM in summa controuersiar. lib. IX. p. 664. seqq. IO. HENR. HOTTINGERVUM in bibliothecario quadripartito, bibliothec. theolog. lib. III. cap. I. §. IX. p. 350. seqq. cumprimis GISBERT. VOETIVM in politica ecclesiastica part. III. lib. III. tractat. IV. sect. I. cap. I.

cap. I. p. 652. seqq. Ea, quae speciatim inter nostrae & reformatae ecclesiae theologos instituta fuerunt, recenset atque describit PETRVS ZORNIVS in *historia derer zwischen den Lutherischen und reformirten theologis gehaltenen colloquiorum*, Hamburgi 1705. 8. eoque etiam pertinet eiusdem auctoris *Bedencken von Sam. Strimeßi nichtigen Anmerckungen über die fürnehmste colloquia zur Erläuterung seiner historiae colloquiorum*; quod quidem scriptum subnexum est alteri, quod vocatur: *gründliche Ausführung, daß die Lutherische Warheit einige Reformirte so weit überwunden* &c. Hamburgi 1705. 8. add. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS l. c. p. 175. vbi de colloquiis inter nosrates & reformatos agit; quemadmodum de colloquiis inter nosrates & pontificios quaedam monet ad §. VII. p. 156. De colloquiis inter nosrates & anabaptistas legendus auctor libri *gründliche historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten &c. so vnter denen Tauffgesinnten &c. vorgegangen*, quem in linguam germanicam transtulit IOACHIM. CHRISTIAN. IEHRINGIVS §. LXII. seqq. p. 170. seqq. Dudum autem viri docti optarunt, vt colloquiorum, si non omnium, saltem praecipuorum acta iunctim ederentur; cuiusmodi quid olim IO. ANDR. SCHMIDIVS, theologus Helmstadiensis, molitus est; cum autem aliis negotiis praepeditus institutum hocce perficere non posset, istud in se suscepit IO. MICH. HEINECCIUS, qui & *schediasmate de colloquiis religiosi publice & priuatim*, intra bina haec saecula, habitis, eorumque utilitate egregia, quo ad editionem istorum, eruditorum symbolae efflagitantur, Halae Magdeburgicae 1719. edito, istud significauit. Istorum nimirum colloquiorum exhibere acta voluit, in quibus nostrae ecclesiae theologorum partes quaedam fuerunt; siue cum pontificiis, siue cum reformatis, siue cum ipsis a communi confessione dissen-

tentibus theologis, siue denique cum soci-nianis, anabaptistis & fanaticis fuerint instituta. Enimvero licet eiusmodi colloquia vltimum fructu, qui inde sperabatur, fuerint destituta; ipsa tamen illorum acta historiamque multum adferre utilitatis, negari nequit, cum in iis plerumque de rebus grauissimis inter viros doctissimos, ingenioque & doctrina praestantissimos, fuerit disputatum. Nec sine ratione HEINECCI-VS pronuntiasse arbitror: *Quantacumque sit conciliorum auctoritas, & quantacumque inde utilitas speranda sit; adfirmare tamen non dubitarim, multo vberiore fructum ex colloquiorum ecclesiasticorum historia atque actis esse expectandum*. Eo magis dolendum, per mortem viri huius docti istam quoque, quam nobis fecit spem, euanuisse.

p. 930. sed ex iis nihil aliud superest.) De fide insuper & auctoritate HEGESIPPI, viri docti, multa disputant. Certe in *historia martyrii Iacobi, fratris domini*, apud EVSEBIUM l. c. talia de apostolo hocce tradit, quae parum sunt credibilia. Conferenda quae hac de re dixi in *commentatione historico-dogmatica de ecclesia apostolica* cap. IV. ad §. III. p. 232. seqq.

ibid. At vero nec hocce opus integrum &c.) Habuit hosce IVLII, africanus, de *chronographia* libros V. EVSEBIUS, qui & eos ἐπὶ ἀκριβὲς περονήκεν σπράσματα accuratissime compositos adpellat; *hist. ecclesiast. lib. VI. cap. XXXI. p. 230.* Vidit eodem HIERONYMVS, idque indicat, quando IVLIO huic quinque de temporibus volumina tribuit, de *scriptorib. ecclesiast. cap. LXIII.* PHOTIVS illos itidem legit, atque ita de auctore pronuntiat: ἔστι δὲ σύνομος μὲν, ἀλλὰ μὴδὲν τῶν ἀνεγγραμμένων ἰσογενῆσαι παραδιδωμένων. Concisus quidem est, nihil tamen cognitum necessarium omittit; *cod. XXXIV. p. 19.* GEORGIVM quoque SYN-

SYNCELLVM libros hosce habuisse, dubitari fere nequit, cum ea, quae is ex IVLIO, africano, laudat, non omnia ex EVSEBIO desumpta videantur. Temporum autem iniuria factum, ut hodie non amplius opus istud exstet. HEBED IESV equidem, ut IO. ANDREAE SCHMIDIO obferuat, chronicon africani apud Chaldaeos etiam nunc exstare auctor est; ut GER. IOANNES VOSSIVS, ut idem vir doctus monet, indicat, primum librum collectionum chronologicorum, quorum sex Gallus quidam Caroli magni aetate dedit, esse IVLII, africani, cum inscriptione praeferat incerti nominis scriptorem, qui sub Alexandro Senero floruit, quo etiam tempore africanus vixit; sed nec illius, inquit SCHMIDIUS, nec huius auctoritas nos movebit, nisi certiora fuerint adducta argumenta; id autem certo certius nobis constat, integrum hoc opus in priorem chronici sui partem secure transfudisse Eusebium, baud ulla africani mentione facta, & nunc deperditis tum africanis, tum Eusebii graecis, nihil restare nisi, quae Georgius Syncellus in chronographia sua conservavit; in programme de scriptis ad historiam sacram facientibus deperditis, Helmstadii anno 1708. 4. excuso, in quo, ubi fragmenta operis huius deperditi exstant, indicat, & de ipso IVLIO, africano, ceterisque eius scriptis diligenter disserit. EVSEBIUM in chronico, *πρωτοδανήσεως* dicto, sua fere ex IVLIO africano desumpsisse, supra

quoque iam indicatum *part. I. cap. IV. ad §. XVII. p. 172.*

p. 935. *qui ex recentioribus hocce speciatim interuallum &c.*) Referenda huc etiam est IO. CONR. DANHAVERI *Christis; sive drama sacrum, in quo ecclesiae militia a Iesu Christo ad thronum coelestem exaltato, ad nouissimum usque ac praesens seculum deducitur, aenigmatice primum, post aperto commentario.* Eius enim duo solum hucusque lucem adspexerunt actus; & primus quidem triaecularem ecclesiae sortem a Christo in coelos sublimato, usque ad Constantinum magnum in throno victoriae terrestri confidentem, exhibens, primum Argentorati prodit anno 1646. 4. deinceps Wittebergae anno 1696. 4. secundus autem actus, alteram triaecularem ecclesiae sortem a Constantino magno usque ad Heraclium imperatorem exhibens, cura & studio IO. FRID. WANDALINI, theologi Hafnienfis, e manuscriptorio codice editus est Hafniae anno 1708. 4. De CONR. HORNEIO, IO. HENICHIO, aliisque, qui hancce historiae ecclesiasticae partem illustrarunt, conferendus THOM. ITTIGIVS in praefatione selectis capitibus historiae ecclesiasticae seculi primi praemissa, §. LXXXI. seqq. p. 95. seqq. De BALTH. BELII antiquitatibus ecclesiae in quatuor prioribus post Christum natum saeculis euangelicae &c. quae huc etiam quodammodo spectare videntur, iam supra dictum cap. III. libri huius ad §. IX p. 512.

AD LIB. II. CAP. VII.

P. 967. *Summatim de controuersis tempore apostolorum &c.*) Copiosius cuncta edisserui in *commentat. historico-dogmat. de ecclesia apostolica; sive de statu ecclesiae christianae sub apostolis*, quae anno 1729. 8. prodit, cap. I. II. & III. itemque cap. V. *ibid. Hos inter commemorandos &c.*) Posset & CLEMENTI Romano hic locus concedi, si libri decem recognitionum, &

Clementina, quorum illi latine, haec autem graece & latine in IO. BAPT. COTELERII *operibus patrum apostolicorum tom. I. p. 491. 99.* exstant, genuina essent. In viris enim nonnulla ad veritatem religionis christianae contra dissidentes demonstrandam, occurrere obseruat IO. ALB. FABRICIVS in *selectu argumentorum & syllabo scriptor. &c. cap. II. §. VI. p. 41.* Nec dissentit, praesertim

tim ad *Clementina* quod attinet, vir doctissimus IO. LAVRENTIVS MOSHEMIVS; simul tamen auctorem istorum *Clementinorum* longe alia, quam reliqui, in hoc argumento versatum ratione, contendit. Quae de re cum singularia quaedam, & obsequatu digna, ab hoc loco etiam non aliena proferat, paucis ea commemorare non abs re fuerit. Librum huncce circa exordium saeculi tertii prodixisse, rationibus minime continendis euincit. Auctorem autem Iudaeum fuisse contendit, eumque Alexandriae genitum & educatum; quorum hoc, praeter alia quaedam, ipsa testetur dictio, Alexandrini sermonis indolem referens; illud autem ex fabularum & opinionum Iudaicarum copia, quibus cogitata sua scriptor distinguat, perspicuum sit. Nec dubitat, quin exemplo aliorum Iudaeorum Alexandrinorum, philosophiam, tum temporis Alexandriae florentem, animam inbiberit; id quod cum alia, tum doctrina eius de daemoniis & genii, similibusque capitibus, cum IAMBELICH, PLOTINI, PORPHYRII placitis consentiens, testetur. Iam ad rem ipsam quod attinet, opus hocce idcirco ab auctore compositum esse, vir eruditissimus existimat, ut resellerentur illi, quibus tum temporis aduersariis utebatur christiana religio; etiam si enim hoc laboris genus antea haud paucos ex praestantissimis christianorum doctoribus exercuisset; sine dubio tamen philosophum hunc sibi persuasisse, neminem eorum hoc officium ita esse exsequutum, quemadmodum decuisset, resque flagitasset; ideoque nouam eum inire voluisse viam, quae vniuersum hoc negotium exhauriret, omniumque ingenio & captui esset accommodata. Seriam scilicet grauemque orationem & disputationem, impeditam etiam ac parum exornatam, qua plerique qui ad illud vsque tempus pro christiana religione verba fecerant, vti fuerant, cum paucis probari animaduerteteret, ipsummet

eiusmodi commentandi modum delegisse, qui cum dictionis amoenitate & dulcedine lectores alliceret, tum narrationis varietate animum legentis suauiter afficeret; fabulas itaque iucundas, nec inficetas prorsus, formari; sine *σχημα* optimum existimasse fore coelestis doctrinae condimentum. Cum porro, qui tum exstabant religionis christianae adsertores & vindices, non omnes coniunctim ex vno volumine adorti essent hostes, sed velut viritum pugnassent, alio quidem religionem vulgi absurditatis arguente, & cultum plurium deorum deiiciente, alio Iudaeorum argutias & somnia excutiente, nonnullis haereticorum castigantibus delicates & ineptias; philosophum nostrum perpendentem, molestum haud dubie plerisque esse, ex multis libris, inuentu fortassis praeterea, ut tunc erant tempora, difficilioribus proficere, omnes vno volumine conficere decreuisset aduersarios, quotquot tum sacris christianis insensu erant, indeque adeo disputationum in hoc opere manasse varietatem, quibus modo simulacrorum, deorumque religio, qualis tum multitudini recepta erat, evertatur; modo Iudaeorum captiones funditus, quamquam peruersa ratione, disiciantur; modo philosophorum rationacionibus occurratur; modo denique antiquiorum haereticorum copiae, quorum princeps Simon ille magus ferebatur, profligantur; neque rationem reddi posse aliam tot, tamque variorum sermonum mutationum, itinerum Petri & aliorum, quos in scenam homo philosophus immittat, nisi ex hoc principio. Sed & cum multi propugnatorum christianae religionis in eo naeuum admisissent, quod fuisse & copiose confutatis vulgi religionibus, fabulisque poetarum de diis & heroibus explosis, longe parcius attigerint philosophorum, quibus vel multitudinis sacris mederi, vel suis etiam consulere studuerint rationibus, effugia; huius quoque maculae correctionem

M

aucto-

auctorem *Clementinorum* sibi datam credidisse; eamque ob causam egregie quidem passim multitudinem deorum & simulacra prosternere atque euertere; at multo etiam fufius, & quod minime negari debeat, solide & accurate cum philosophis congregi; nec enim eos tantum eleganter & scite illum refellere, qui stoliditatem fabularum allegoriis obtegebant; verum etiam in aliorum de fato, iusto & iniusto, naturali iustitia, aliisque opinionibus configendis, non contemnendam collocare industriam. *Falluntur*, inquit vir doctissimus, *profecto, qui nauci hunc hominem fuisse credunt, neque praeter otiosi nugatoris vestigia in eo sani aliquid deprehendi adfuerant; habet enim non pauca, quae virum testantur non puerorum more institutum, sed ratione & perspicuitate multis aetatis suae antegressum, etsi nec alia desint Sabinorum somniis, quam sapientum monitis similia.* Cum denique, qui ex antiquis haereticos sigillatim sibi oppugnandos sumferant, sacrarum cum primis litterarum mitterentur praesidio; ea autem ratione aduersus eos, qui plane sibi aliquid cum sacris litteris rei esse negabant, vel integris sanisque libris alios corruptos a se & adulteros vel suppositos opponebant, nihil efficerent, nouum hunc rei christianae defensorem a philosophia potius & ratione, quam e sacro codice petiisse MOSHEMVS obseruat, quibus hanc turbam compesceret ac obrueret; cumque simul in eam ingressus esset opinionem, illos, qui consueti more christianam religionem explicabant, sic vt ea libris continetur sacris, impares semper fore hostium incurfionibus, nouo prorsus modo sanctissimam sibi religionem disponendam esse, nouumque eius & philosophicum veluti habitum effingendum statuisset, quo quicquid proferrent vel philosophi, vel haeretici, ea nihilominus vinceret ac triumpharet; quod tamen propositum pessime cesserit homini aliquin ingenioso, nec feliciter cedere potue-

rit. Hinc enim adserta eius quaedam non tantum paradoxa, sed & absfona plane atque impia fluxisse; quorum exempla quaedam adfert, inter quae primum quaesio illa, quam vexatissimam vocat, inter philosophos & christianos occurrit: quare Christus, si nulla esset, nisi eo duce, ad coelum via, non maturius in has terras descendit? in hac enim diluenda cum mirifice christiani desudauerint, quod vel ARNOBIVS docere queat, qui ad ignorantiam demum hominum tamquam ad asylum sese recipiat, auctorem *Clementinorum* ignorantiae exprobrationem non ferentem, vt hinc se expediret, eo prolapsum esse, vt adfereret: Christum & Adamum non differre; hunc aeternam legem ab initio statim tradidisse hominibus, quam deinceps illi deseruerint, ab initioque saeculi, formas vna cum nominibus mutantem, percurrisse saeculum, donec nactus sua tempora, *Dei misericordia vinctus, requiem in aeternum possideat*; ex quo & perspicitur, quam exilem de Christo, eiusque natura sententiam fouerit. Eiusdem generis & alia adfert. Quod vero auctor iste *Clementinorum* Paulum apostolum tanto tamque exquisito prosequutus sit odio, non tam inde factum putat, quod ex genere Ebionitarum fuerit, quos Pauli doctrinam vehementer auersatos fuisse EPIPHANIVS doceat, quam potius, quod Pauli scripta, sententiae, quam de libera hominum voluntate fouerit, prorsus aduersari, iudicauerit; imbutum namque fuisse principiis AMMONII, PLOTINI, & reliquorum, quibus tamquam firmamenti & fulcris istius aetatis philosophia nixa fuerit, quibusue nulli fere acrius contra fatum & necessitatem dimicauerint, nulli libertati hominum, quod PROCLI & PLOTINI scripta testentur, ampliorem potestatem dederint; hisque omnino se consentire, passim auctorem istum offendere; cui etiam cum constitutum esset veteres haereticos, sati prope omnia

omnia legibus subiicientes, refutare atque conficere, fieri hoc non posse sibi persuasisse, si quae Paulus de hominum impotentia, Deique ad bonam hominum voluntatem, actiones & cogitationes concursione praecipit, vera essent. Paulum itaque, quem philosophiae suae non concinere senserit, suo relinquendum esse loco, censuisse, nec praeter Petrum quemquam fere sibi inducendum indicasse. Denique cur sub CLEMENTIS nomine impostor hiece latitare voluerit, exponit; simulque obseruat, locis aliquot, persuasum sibi fuisse, quamquam obscurius, indicare, licere veritatis causa mentiri, quodue rationibus & arte nequeas efficere, id dolis & fallaciis tentare. Quod dum copiosius edisserit, eandem fuisse primo Aegyptiorum doctrinam ostendit, postea PYTHAGORAE, tum PLATONIS, ab his ad philosophos istos manasse, qui cum eclectici essent, Platonici tamen videri voluerint, & ab AMMONIO originem duxerint, par quos & christianorum non vltima pars fuerit infecta, quod tum ex fabulis de Simone mago, saeculo tertio natis, quas christiani Platonici excogitauerint, probat, tum ORIGENIS & CHRYSOSTOMI testimoniis confirmat. Atque haec summa est illorum, quae MOSHÉMVS non minus eleganter, quam erudite hac de re disputat in *differ-
tat. de turbata per recentiores Platonicos ecclesia*, praesertim §. VIII, seqq. quaeue paullo copiosius exhibere visum fuit, vt genuina viri doctissimi eo rectius intelligeretur sententia. Quae quidem & vel hoc nomine multis se probabit, quod cuncta ingeniose sint excogitata, quodue per eam quorundam, quae obscura ceteroquin sunt, satisque impedita, haud inconcinne ratio reddi queat. Interim haud dissitendum, quaedam ad meras hic redire coniecturas; quemadmodum & forte quibusdam vir doctissimus nimis praeclare de auctore *Clementinorum* eiusque doctrina & ingenio

sensisse videbitur. Non vtique negandum, quaedam in hocce *Clementinorum* opere occurrere, quae minime sunt contemnenda, auctoremque nonnullis dubiis haud inepte occurrisse; dum autem subinde ad dubium aliquod remouendum sententiam longe absurdissimam admittit, ipsamque scripturam sacram, quando aliter ex obiectione quadam se expedire nequit, erroris & mendacii arguere non erubescit, maiorem, ni fallor, impudentiam, quam vim ingenii demonstrat. Vera autem falsis mixta in scriptura exstare, diserte adserit, certe Petrum hoc adserentem introducit, *homilia III. §. L. p. 652*. Idem etiam, dum libros Molis non a Mose ipso, sed ab aliquo post eius adsumptionem scriptos adfirmat, idque inde probat, quod in iis mors Moysis describatur *l. c. §. XLVII. p. 651*. exemplum egregium reliquit, quod nostra aetate impietatis magistri imitarentur. Haec & alia cum considero, vix mihi persuadere possum, auctorem istorum *Clementinorum* christianum fuisse, philosophum autem fuisse, aut Iudaeum philosophiae, prout eo tempore visitata erat, principiis imbutum, lubens largior; cumque christianam religionem, vt genus aliquod philosophiae considerauerit, mirum non est, quod quaedam ex ea adsumserit, vt nouum aliquod inde more eclectico exstrueret systema, hinc & dogmata quaedam christianorum contra alios propugnaret. Hinc qualis ista quam pro veritate christianae religionis instituisse videtur, comparata sit defensio, haud difficulter diiudicare licebit.

p. 991. *Oratio ad Graecos*) siue λόγος πρὸς Ἕλληνας. Sunt, qui orationem hancce IUSTINO recte tribui negant, eo quod disputatio de daemonibus, quam in ea TATIANVS, EYSEBIVS, HIERONYMVS, ac PHOTIUS legerunt, ibi non reperitur, & verba quoque quaedam, quae ex ea LEONTIUS, Byzantinus, recitat, in ea non exsistunt. Atque his, qui ita sentiunt,

M 2

HENR.

HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS etiam THOM. ITTIGIVM adnumerat, in der *Vorstellung und Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer, von der Wahrheit und Göttlichkeit christlicher religion part. II. cap. §. VI. p. 145.* Verum ITTIGIVS hanc IVSTINI orationem aliam quidem ab ea, cuius EVSEBIVS meminit, esse existimat, supposititiam autem esse, aut perperam IVSTINO tribui, adeo non adserit, ut IO. ERN. GRABIO, hoc adfirmanti, potius refragetur. Verba eius haec sunt: *Oratio ad Graecos*, quae λόγος πρὸς Ἕλληνας inscribitur, non est ille λόγος πρὸς Ἕλληνας, qui ab Eusebio l. c. memoratur, & in quo suam de daemoniorum natura sententiam Iustinus exposuisse dicitur. Nam in ea, quae hodie superest, oratione ad Graecos, nihil de daemoniorum natura legitur. Vnde Grave in spicilegio patrum sec. II. tom. I. hanc orationem vel mutilam, vel Iustino suppositam esse pronuntiat; quorum tamen neutrum sufficienter probari posse, puto; in selectis capitib. *hist. eccles. saeculi II. cap. I. §. IX.* Interim non video, cur necesse sit, ut hanc orationem ab ea, cuius meminit EVSEBIVS alii-que, diversam statuamus, cum omnino in quibusdam mutila esse queat. Ceterum de scriptis IVSTINI, martyris, ad christianae religionis defensionem spectantibus, quae commemoravimus, conferendus & IO. ALB. FABRICIVS, in *delectu argumentorum & syllabo scriptorum &c. cap. II. §. VII. p. 42. seqq.* qui & reliqua, quae vulgo pro supposititiis habentur, ut, *Aristotelicorum quorundam dogmatum eversio- nem; quaestiones quinque christianas ad Graecos; quaestiones graecanicas de incorporeis, de Deo, de resurrectione; solutiones quaestionum CXLVI. ad orthodoxos; huc refert; p. 47. seqq.*

ibid. apologia prima pro christianis &c.) Naevis hancce IVSTINI apolo-
gium, aequae ac reliqua eius scripta non ca-

rere, negari nequit; idque ex instituto ostendit IO. CLERICVS in *historia eccle-
siastica duorum primorum a Christo nato
saeculorum; ad annum CXXXIX. p. 614. seqq.* ubi epitomen huius apologiae cum ani-
maduersionibus quibusdam exhibet. Au-
omnia, quae vir iste doctus in hac apologia
reprehendit, recte se habeant, disquirere,
animus non est; cum id non sit huius loci.
Id potius observandum, naevos istos capiti
causae, de qua hic agebatur, nocere non
potuisse. Existimat etiam idem vir prae-
stantissimus, non sine providentia divina fa-
ctum fuisse, ut eorum temporum christiani
nec accurate ratiocinandi, nec recte dispo-
nendi, quae cogitabant, nec admodum dis-
te exprimendi arte pollerent. Si res ali-
ter, inquit, habuisset, potuissent suspicaces
ethnici addubitare, annon eiusmodi homi-
nes, philosophorum instar, essent dogmatum
christianorum auctores, aut certe ea per-
fectissent, aut expolissent, & ingenio atque
eloquentia sectam illam suam tuerentur,
augerent, & ad posteros propagaturi essent,
praesertim accedente morum probitate;
quamvis ceteroquin omnia haec humanis
consiliis fierent; l. c. p. 630. Quae tamen
non sine grano quodam salis admittenda
esse, quilibet facile perspicit.

ibid. in quo poetarum testimoniiis com-
probat &c.) Sed & alias haud raro ethni-
corum testimoniiis contra ipsos ethnicos vti-
tur; qua in re exemplum eius sequuti sunt
TATIANVS, HERMIAS, ATHENAGO-
RAS, CLEMENS Alexandrinus, alique.
Legenda, quae hac de re observat IACO-
BUS BRVCKERVS, in commentatione de
philosophiae gentilis cum scriptura sacra
& religionis christianae dogmatibus caute
instituta comparatione, quae in eius-
dem otio *Vindelico; siue meletematum hi-
storico-philosophicorum triga, §. V. p. 53.
seqq.* exstat.

p. 993. Non abs re fuerit de reliquis,
qui idem fecerunt &c.) Conferendus hic
omni-

omnino HENR. LVDOLPHI BENTHE-
MI liber, qui inscribitur: *Vorstellung und
Betrachtung der Schriften der alten Kir-
chen - Lehrer von der Wahrheit und Gött-
lichkeit christlicher religion*; & post au-
ctoris obitum cum praefatione viri summi
IO. ALB. FABRICII lucem adspexit
Hamborgi anno 1727. 8. Constitutum au-
ctori fuit, primum de illis agere, quorum
monumenta aut prorsus deperdita sunt, aut
ex quibus tantum fragmenta exstant; dein-
de illorum, quorum monumenta super-
sunt, nonnullos ita recensere, vt summam,
quae ab iis dicta sunt, lectori propinaret;
aliorum autem integros libros, ex lingua
aut graeca, aut latina in germanicam trans-
latos exhibere; tum & eos, qui tempore
Constantini magni, & deinceps vixerunt,
commemorare; tandem & de illis, qui post
ecclesiae emendationem, ad nostra vsque
tempora vixerunt, verba facere. At mors
viri doctissimi obstitit, quo minus destinata
exsequi posset. Ea autem, quae perfecit,
litterisque consignata reliquit, in hocce ex-
hibentur libro, qui quatuor absolvitur par-
tibus. In *prima* recte quidem evangelistis
& apostolis primum praecipuumque locum
inter eos, qui in christianae religionis veri-
tate demonstranda elaborarunt, concedit;
deinde autem eos, quorum monumenta aut
prorsus perierunt, aut non integra ad nos
peruenerunt, recenset. In *altera parte*
enarrat scripta IUSTINI, martyris, TA-
TIANI, THEOPHILI, Antiocheni, &
ATHENAGORAE; in *tertia* CLEMEN-
TIS, Alexandrini, CAECILII, CYPRI-
ANI, ARNOBII; in *quarta* denique, de
LACTANTIO & EVSEBIO, huiusque
tum *praeparatione*, tum *demonstratione*
euangelica ita agit, vt summam omnium
istorum scriptorum exhibeat. Singulis par-
tibus praemissa est praefatio. In ea, qua
primam ornauit, quod omnino de veritate
christianae religionis, nostra praesertim
aetate, solliciti esse debeamus, ostendit,

cumque ingens scriptorum, qui in hocce
argumento versati sunt, exilet numerus,
patres autem, qui idem praefiterunt, non
omnibus noti sint, occasionem hinc arripit.
In *praefatione*, qua lectoribus ad alteram par-
tem aditum munit, sententiam suam de ora-
culis Sybillinis exponit, ea, non quidem
omnia, quae hodie collecta exstant, sed
quae a secundi, tertii & quarti saeculi patri-
bus producuntur, genuina esse, contendens;
simulque id agens, vt rationes IO. ALB.
FABRICII & IO. CLERICI, secus hic
sentientium, refellat. Nata hinc FABRI-
CIO occasio, sententiam suam in *praefa-
tione*, libro huic praefixa, tuendi; idque
tanta non minus modestia, quam eruditio-
ne, vt vtramque dubia in hocce viro inter
se contendere palma, omnes inde sint in-
tellecturi. De re ipsa vt plura addamus,
necesse non est, cum id alia occasione fieri
queat. In *praefatione*, tertiae parti praefi-
xa, auctor fusc admodum contra ANTON.
VAN DALE disputat, eiusque sententiam,
qua oracula gentiliun fraudibus sacerdotum
ita tribuit, vt diaboli in iis intercessisse
operam, prorsus neget, ex instituto refellat.
Duas autem proponit quaestiones I) num
oracula gentiliun ab infernali genio fue-
rint edita, an vero a sacerdotibus vnice con-
ficta, vt adeo mera in iis hominum fuerit
impositura? II) num silentium oraculorum
aduentui Christi in carnem, & euangelii
propagationi, an aliis causis tribuendum
sit? De priori quaestione in hac *praefatione*
disputat; de posteriori in ea, qua partem
quartam condecorauit. Sed vt ad ea ac-
cedamus, quae huius loci sunt, IOANNES
quidem ALB. FABRICIUS in *praefatione*
sua, vsum, quem hodie adhuc scripta haecce
apologetica patrum praebant, luculen-
ter edisseruit. BENTHEMIVS autem ea,
quae hisce scriptis obici queant, proponit,
simulque ad ea respondet *part. I. cap. III.
p. 13. seqq.* Desumfit obiectiones istas, vt

ipsemet facetur, ex IO. DALLAEI opere *de usu patrum*, unde ita comparatae sunt, ut non tantum illis, qui pro veritate religionis christianae dimicant, sed & generationibus, aut potius iis, qui in quibusvis sacrae doctrinae capitibus ad patres provocant, opponi queant & soleant; e. g. multa patrum scripta esse deperdita, aut integra ad nos non pervenisse, adeoque nos certos esse non posse, an non in iis, quae non amplius exstant, quaedam docuerint aut adseruerint, illis, quae in scriptis eorum, quibus vivimus, leguntur, repugnantia; porro incertum esse, num genuina sint haecce scripta, an spuria ac suppositicia; aut si genuina sint, annon corrupta sint ac interpolata; & quae reliqua sunt eiusdem generis. Dubium vero non est, quin profani homines habeant, quae speciatim in illis patribus, qui religionis christianae causam egerunt, desiderent, quae tamen ut conquiramus; aut discutiamus, huius loci non est. De usu eiusmodi scriptorum, de quo IO. ALBERTVM FABRICIVM verba fecisse diximus, etiam BENTHEMIVS disserit l. c. §. XVII. seqq. p. 32. seqq.

p. 293. *De Quadrato &c.*) De QVADRATO illo pariter ac MELITONE, Sardenſi, copiose agit HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, qui & de reliquis, quorum monumenta ad nos non pervenerunt, ARISTIDE scilicet, ARISTONE Pellaeo, CLAUDIO APOLLINARI, MILTIADE & APOLLONIO verba facit in *der Vorstellung und Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer von der Wahrheit und Göttlichkeit christlicher religion part. I. cap. IV. & V. p. 39. seqq.* quibus longe adhuc plures addit IO. ALB. FABRICIVS in *delectu argumentorum & syllabo scriptorum, qui veritatem religionis christianae aduersus atheos &c. adseruerunt, cap. III. & IV. p. 151. seqq.* ubi itidem ex instituto de scriptis deperditis tum graecis, tum latinis, ad veritatem religionis adserendam facien-

tibus, agit. Ex QVADRATI pariter ac MELITONIS apologia fragmentum aliquod nobis conseruauit EVSEBIVS, *histor. ecclesiast. lib. IV. cap. III. & XXV.* Vtrumque in linguam germanicam conuersum exhibet BENTHEMIVS l. c. cap. IV. §. VIII. p. 47. & cap. V. §. XIII. p. 71. seqq. qui & in tempus, quando MELITONIS apologia imperatori oblata sit, diligenter inquit §. XII. p. 69. Eodem, quo QVADRATVS, etiam ARISTIDES apologiam suam exhibuit tempore. *Aristides*, inquit HIERONYMVS, *Atheniensis philosophus eloquentissimus, & sub pristino habitu discipulus Christi volumen nostri dogmatis rationem continens eodem tempore, quo & QVADRATVS Hadriano principi dedit, id est, apologeticum pro christianis, quod usque hodie perseverans apud philosophos ingenii eius indicium est; de scriptorib. ecclesiast. cap. XX.* Ex quibus HIERONYMI verbis quoque condiscimus, ARISTIDEM fuisse philosophum Atheniensem, & quidem eloquentissimum; deinde eum sub pristino habitu fuisse discipulum Christi, id est, eum istud vestimenti genus, seu pallium, quo ut philosophus vsus erat, etiam retinuisse, postquam christianorum sacra amplexus erat. Denique quando HIERONYMVS dicit, apologeticum eius apud philosophos ingenii eius fuisse indicium, singularem eius haud dubie significare voluit eruditionem. Forte & speciatim eo respexit, quod alibi obseruauit, hocce eius apologeticum magnam partem contextum fuisse sententiis philosophorum; qua in re illum IVSTINVS, martyr, imitatus fuerit; nec tamen solus IVSTINVS, sed alii quoque eandem disputandi rationem sequuti sunt, uti supra iam obseruauimus. An ARISTIDIS illa apologia, aut aliquid ex ea hodie superſit, quod nonnulli contenderunt, disquirat BENTHEMIVS l. c. part. I. cap. IV. §. XIV. seqq. p. 53. seqq. Ad ARISTONEM Pellaeum quod attinet, ex Pella Palaestinae oppido

oppido oriundam, adeoque gentē Iudaeum, sed fidei professione christianum, is sub Hadriano & Antonino pio, imperatoribus, floruit, & διὰ τὴν Παπισμὴν καὶ Ἰασηνὸς edidit, in qua disputationem inter Iasonem, gentē Iudaeum, sed ad christianorum sacra conuersum, & Papiscum Iudaeum Alexandrinum, literis consignauit, de qua contemptim admodum loquitur CELSVS, iuratus ille nominis christiani hostis, quem hoc nomine perstringit ORIGENES *lib. IV. contra Celsum p. 199.* Interim alius quidam CELSVS, homo christianus, librum huncce ARISTONIS Pellaei in linguam latinam transulit; sed vti ex opere ipso, ita nec ex hacce versione quidquam hodie superest, praeter interpretis praefationem, quae operibus CYPRIANI addi solet, & exigua quaedam fragmenta quae IO. ERN. GRABIVS exhibet *spicileg. patr. T. c. tom. II. p. 131. seqq.* Conferendus & GVIL. SPENCERVS ad *Origenis l. 6. & THOM. ITTIGIVS dissertat. de patrib. apostolic. p. 91. seqq.* De CLAUDIO APOLLINARI, qui itidem haud vltimum locum inter huius generis scriptores obtinet, HIERONYMVS dicit: *Apollinaris, Apsae Hieropolitanae episcopus, sub imperatore M. Antonino Vero florens, cui & insigne volumen pro fide christianorum dedit. Exstant eius & alii quinque aduersum gentes libri, & de veritate duo &c. de scriptorib. ecclesiastic. cap. XXVI.* Apologiae eius pro christianis scriptae & imperatori exhibitae etiam mentionem facit EVSEBIVS *hist. eccles. lib. IV. cap. XXVII.* ex qua tamen hodie nihil superest. MILTIADEM christianae religionis causam tum aduersus ethnicos, tum aduersus Iudaeos egisse, & ὑπὲρ ἧς μετῆς φιλοσοφίας, pro christiana, quam ipse profitebatur philosophia, doctrinam christianam haud dubie philosophiae nomine, quod & alias haud insolens est, indicans, conscripisse, auctor est EVSEBIVS, *hist. eccles. lib. V. cap. XVII.* Scripsit

autem hanc apologiam suam πρὸς τὰς νομιστικὰς ἀρχάς, vt idem EVSEBIVS loquitur, quo nomine praesides prouinciarum designari existimat HENR. VALESIVS ad *Eusebii l. c. p. 99.* rectius tamen alii de Marco Aurelio imp. & Lucio Vero, aut de Marco & filio eius Commodο hoc intelligunt. Conferendus & de MILTIADE HIERONYMVS in *catalogo scriptor. ecclesiasticor. c. XXXIX.* TERTVLLIANVS MILTIADEM huncce *ecclesiae sophistam* adpellat, non tam rhetorem, quam philosophum christianum, hoc est doctrina christiana imbutum, aut, quod magis placet, talem significans, qui christianorum causam contra eorum hostes, tamquam in foro egerit. Hoc & IO. ALB. FABRICIO obseruatum in *delectu argumentor. & syllabo scriptor. &c. cap. III. §. XVII. p. 161.* Nec praetermittendus hic est APOLLONIVS, illustris martyr, idemque vir doctus, litteris quippe humanioribus & philosophiae studiis excultus. Hic, quod e christianorum numero esset, religionis causa ab homine perditō, sed eiusmodi flagitiis idoneo in ius vocabatur. Auditus ergo est accusator, comprehensusque APOLLONIVS; cumque edicto M. Aurelii, in eos, qui christianos detulissent, poena capitis esset constituta, accusator ex templo fractis cruribus iussu Perennis praefecti praetorio est occisus, APOLLONIVS vero spretis Perennis non imperio tantum, sed & precibus, quibus se a christiana religione abducere conabatur, ab eo petit, vt coram senatu fidei suae rationem reddere sibi liceret. Quo impetrato, eleganti oratione, coram omnibus, fidem christianam defendit, nec eo secius capitis a senatu damnatus est; siquidem veteri apud eos lege sancitum erat, vt christiani, qui semel in ius vocati fuerant, nisi a proposito suo discederent, nequaquam dimitterentur. Ita EVSEBIVS *hist. eccles. lib. V. cap. XXI.* HIERONYMVS autem hac de re eum in modum loquitur, vt quaedam addat, quae EVSE-

EVSEBIUS non commemoravit. *Apollonius*, inquit, *Romanae urbis senator, sub Commodoprincede a seruo Severo proditus, quod christianus esset, imperato, ut rationem fidei suae redderet, insigne volumen composuit, quod in senatu legit; & nihilominus sententia senatus, pro Christo capite truncatus est; veteri apud eos obtinente lege, absque negatione non dimitti christianos, qui semel ad eorum iudicium pertracti essent; in catalogo scriptor. ecclesiasticor. cap. XLII.* Nimirum, Apollonium Romanae urbis senatorem vocat, quod apud EVSEBIUM non legitur. Hinc & a IOSEPHO IVSTO SCALIGERO animadversionib. in *chron. Eusebii* p. 208. STEPHANO TILLEMONTIVS in *prolegomenis ad varia sacra* p. 126. SAM. BASNAGIO in *annalib. politico-ecclesiast. ad annum CLXXXIV. §. VIII.* IOANNE CLERICO in *historia ecclesiast. duorum primor. a Christo nato saeculorum ad annum CLXXXIV. p. 788.* aliisque hoc in dubium vocatur. Refragantur tamen, & licet EVSEBIUS hoc non adserat, HIERONYMUS tamen aliunde, immo ex ipsius EVSEBII antiquorum marty. collectione, quae hodie non amplius exstat, & in qua fusus de Apollonii martyrio egerit, illud accipere potuisse contendunt, SEB. NANVS TILLEMONTIVS in *commentariis historiae ecclesiast. sex primorum saeculorum inservientibus tom. III. part. I. not. I. ad Apollon. p. 436.* & HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS *l. c. cap. V. p. 86.* Praeterea HIERONYMUS accusatorem Apollonii serum eius nomine Severum fuisse, ait, cum EVSEBIUS eum tantum *hominem quemdam perditissimum adpelliter, & ministrum daemonis, qui ad huiusmodi flagitia inprimis idoneus visus fuerit.* Vbi quod ad vocem *Severus* attinet, dubio fere caret, recteque viris doctis observatum, eam non ipsius HIERONYMI, sed ab aliena manu esse. Veroque prorsus similis est eorum ratio, qui vocem *seruus* initio per errorem bis scri-

ptam, hinc ab alio errorem non aduertente, alteram in *Severus* mutatam, qui adeo errorem correcturus, novum, ut fieri solet, adiecerit. Interim tamen HIERONYMUS in eo erravit, certe aliquid, quod EVSEBIUS non habet, dixit, dum accusatorem illum Apollonii serum fuisse adfirmavit, quamvis a verosimilitudine hoc non abhorreat. Legendi iterum, quos antea laudavimus, & qui hac quoque de re disputant TILLEMONTIVS & BENTHEMIVS *locis citatis.* Atque hic, BENTHEMIVS, reprehendit etiam IO CLERICUM, parum credibile esse existimantem, Marcum Aurelium imperatorem, cuius omnibus & virtus & eruditio perfecta est, legem de christianis supplicio capitali adficiendis dedisse, & alia rursus lege sanxisse, ut eorum adfensatores atrociori adhuc mortis genere adficerentur. Respondet enim, nihil insolens esse, ut maxime praestantissimi inter huius saeculi homines ea admittant, quae aliis non possint non ab omni ratione aliena videri *l. c. p. 83.* Sed audire hac de re ipsum IO CLERICUM iuvabit. *Permirum*, inquit, *videtur edictum, quo christiani fatentes morti damnabantur, cum delatores tetrius supplicium, ob delationem, patiebantur. Si scelus christiana religio etiamnum haberet, quod non nisi morte reorum piari posset, difficile est intellectu, eius delatores eodem, aut maiore etiam supplicio fuisse adfectos; aut si posteriores capite poenas luerent, priores non fuisse dimissos. Pugnant haec inter se, nec edictum eiusmodi sine omnium ludibrio proponi a M. Aurelio potuisset. Multo convenientius fuisset, Traiani rescriptum, quo delati christiani morti damnabantur, abrogare; l. c. p. 787.* Verum maiores forte viri docti hic se invicem difficultates putant, quam reuera sunt. Enimvero senatum Romanum, dum Apollonium capitis damnavit, legem quamdam Marci Aurelii imperatoris sequutum esse, nec EVSEBIUS dicit, nec HIERONYMVS

MVS. Vterque tantum veteris legis mentionem facit. HENR. VALESIVS hoc explicaturus, *lex*, inquit, *pro more & consuetudine hic sumi videtur. Quamquam interpretes de lege scripta haec accepisse video. Legem igitur seu rescriptum Traiani ad Plinium secundum intelligo, in quo cauetur, christianos quidem inquirendos non esse, oblato vero puniri oportere; in annotationib. ad Eusebii l. c. p. 102. Pari ratione & FRANCISCVS BALDVINVS, Marcum Aurelium eiusmodi legem, quae christianis capitis poenam irrogaret, tulisse, negat. Eusebius, inquit, & Hieronymus significant, senatum ad sententiam tam crudelem adductum fuisse veteri quadam lege, quae christianis nominis reum absolui non pateretur. Quae tandem lex ista fuit? cuius vel auctoris vel temporis? Nimirum edictum Traiani contra christianos a Marco Aurelio sublatum esse existimat. Qua in re tamen vir ille doctissimus fallitur, cum non alio nitatur fundamento, quam epistola imperatoris huius Marci Aurelii ad senatum, qua christianis victoriam ab hostibus suis reportatam tribui, quaeue IUSTINI, martyris, apologiae primae subici solet. Hanc enim spuriam atque confictam esse, IOSEPH. IVSTVS SCALIGER, CLAVDIVS SALMASIVS, PETR. DANIEL HVERTIVS, alique enicerunt; conf. HERMANNI WITSII diatribe de legione fulminatrice christianorum, eiusdem aegyptiacis subiuncta §. LIX. Ad poenam vero, qua accusator Apollonii adfectus est, quod attinet, de ea BALDVINVS ita loquitur: *Indici huic seruo senatus pro praemio crura consringi iussit. Fuisse hanc veterem calumniatorum poenam, Cicero scribit. Et in hoc supplicio irrogando senatus sequutus videtur iudicium Tiberii, Adriani & Antoninorum; quibus, ut dictum est, placuit christianorum accusatores puniri; in commentar. ad edicta veterum principum Romanorum de christianis p. m. 97. Et sane**

Marcum Aurelium imperatorem constituisse, ut delatores punirentur, ex eiusdem epistola ad commun. Asiae, constat apud EVSEBIUM *hist. eccles. lib. IV. cap. XIII.* Atque haec cum ita se habeant, manifestum, quidquid in hocce negotio absolum videtur, non in Marcum Aurelium imperatorem, sed in senatum Romanum incidere, qui cum diuerforum imperatorum edicta, quorum alia christianos, alia eorum accusatores punire iuebant, simul observare vellet, non aliter hac in re se gerere poterat. Rescriptum Veri imperatoris, ad Galliae praesidem, ut consistentes quidem (christiani) gladio caederentur, hi vero, qui negarent, incolumes dimitterentur, cuius EVSEBIUS mentionem facit, *hist. eccles. lib. V. cap. I. p. 162* & ad quod TILLEMONTIVS l. c. prouocat, nobis non ob stare, quilibet, qui paullo accuratius cuncta considerauerit, facile perspiciet. Ad apologiam itaque APOLLONII huius, de quo hucusque verba fecimus, quod attinet, eunt *λογιστάτην ὑπὲρ ἧς ἐμαρτύρει πῖστος ἐπὶ πάντων ἀπολογία*, elegantissimam orationem pro defensione fidei suae coram omnibus pronuntiassse, testatur EVSEBIUS l. c. Idque quin lingua latina fecerit, non est, quod dubitemus. EVSEBIUS autem eandem in graecam linguam translatae suae antiquorum martyrum collectioni, inseruit. Qui liber cum dudum perierit, ipsa quoque haecce simul intercidit. Atque haec quidem de praecipuis istius aevi christianae religionis defensoribus, quorum scripta non amplius exstant, commemorare visum fuit. De reliquis ut aliquid addamus, necesse non est.

ibid. orationem ad Graecos composuit (Ec.) Idem TATIANVS & alium librum, ad veritatem christianae religionis demonstrandam spectantem, se daturum promissit. *Περὶ μὲν δὲ, inquit, τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας, ἰσορίας τε τῆς κατὰ τὰς ἡμετέρας νόμος*

νόμους ὅσα τε εἰρήμασιν οἱ παρὰ τοῖς ἔλλησιν
λόγιοι, καὶ πόσοι καὶ τίνες εἰσι μνημονεύ-
σαντες, ἐν τῷ πρὸς τὰς ἀποφνημαίνους τὰ
περὶ θεῶν δειχθήσεται. Sed de admini-
stratione nostra & religionis nostrae histo-
ria, quaecunque dicta sunt ab eruditis
Grascorum, & qui quoties numero eius me-
minerint, in libro ad eos, qui rebus diuinis
simplicem fidem detrahunt, demonstrabi-
tur, cap. LXII. p. m. 135. Quod si librum
istum conscripserit, eum intercidisse necesse
est. Nihil enim eius hodie superest.

p. 994. contra quem disputat Guil. Ca-
ue &c.) TENTZELIVS tamen iterum
causam suam egit, & ad argumenta CAVEI
respondit in der curieusen bibliothec, oder
Fortsetzung der monatlichen Interredun-
gen &c. p. 232. seqq. Quod, cum & IO.
ALB. FABRICIVS observasset, addit:
sateor tamen, praeter nominis congruentiam,
nihil valde esse in illa Lambecii diuina-
tione, quod eam verisimilem reddat. Quod
si sola nominis similitudo sufficit ad vario-
landum, non desint alii Hermiae, quibus
non minori specie libellus iste tribui possit,
&c. in delectu argumentor. & syllabo scrip-
tor. cap. II. §. XI. p. 57.

ibid. ad Marcum Aurelium Antoninum
&c.) De aetate, quando apologia haecce
ATHENAGORAE scripta, & imperatori
exhibita sit, quanto pere viri docti in-
ter se dissentiant disputentue, NIC. LE
NOVRRY in adparatu ad bibliot. maxim.
patrum, dissertat. III. cap. II. §. II. SAM.
BASNAGIVS in annalib. politico-ecclesiast.
som. II. ad annum CLXXVI. p. 161. PETR.
BAELIVS in dictionar. historico crit. voc.
Athenagoras p. 405. alique nos condocere
possunt. Ex instituto quoque hocce
argumentum sibi pertractandum sumsit
IOAN. LAVRENT. MOSHEMIVS observa-
tion. sacrar. & historico-criticar. lib. I. cap.
IV. p. 193. seqq. vbi cum ostendisset, omnes
eos errare, qui apologiam hancce ante an-

num CLXXVII. conscriptam esse docue-
runt, concludit atque contendit, eam an-
no CLXXVII. fuisse litteris consignatam.
Intra annum CLXXVII. & CLXXX. eam
scriptam & Marco Aurelio Antonino ac L.
Commodo oblatam adfert IO. ALB. FA-
BRICIVS, qui & editiones eius recenset,
in delectu argumentor. & syllabo scriptor.
&c. cap. II. §. IX. p. 52. seqq. Plura de
ATHENAGORA praeter PETR. BAEIVM
l.c. dabit HENR. LV DOLPH. BENTHEMIVS
in der Vorstellung vnd Betrachtung der
Schriften der alten Kirchen-Lehrer &c.
part. II. cap. IV. p. 206. seqq. vbi & summam
eius exhibet.

p. 995. naeuorum autem quorundam
&c.) Addenda, quae de hisce IOAN. CLE-
RICVS observat. in hist. eccles. duor. pri-
mor. saeculor. ad annum Christi CLXVI. p.
702. vbi epitomen huius apologiae cum quib-
usdam in eam observationibus exhibet.
Cum primis sententiam ATHENAGORAE
de patre, filio & spiritu sancto paullo copi-
osius edisserit; ita tamen, vt quaedam ad-
spergat, quae accuratius examen prome-
rentur. Nonnulla quoque de naeuus
ATHENAGORAE monet BENTHEMIVS
l.c. p. 217.

ibid. ob λόγον προεπληκὸν πρὸς ἔλ-
ληνας.) siue librum adhortatorium ad
gentes, de amplectenda scilicet religione
christiana. Copiose de eo agit HENR. LV
DOLPH. BENTHEMIVS, simulque cur illi,
qui eo tempore christianae religionis causam
eagerunt, necessitatem contra idolola-
triam gentilium disputandi sibi impositam
intellerint; edisserit, in der Vorstellung
vnd Betrachtung der Schriften der alten
Kirchen-Lehrer &c. part. III. cap. I. p. 275.
seqq. Idem vir doctus licet huncce CLE-
MENTIS librum ob argumenta solida, pro-
bationes aptas, quae consensum impetrent,
pia; ac ingeniosas cogitationes, dictionem
elegantem, laudandum censent; non tamen
negat,

negat, eum & ob ordinis ac partitionis neglectum, ob crebras vnus eiusdemque rei repetitiones, allegoricas & obscuras loquendi formulas, & quod saepissime ad ea, quae nobis hodie non satis nota sunt, respiciat, non ab omnibus, & vix sine taedio legi posse. Summam eius; siue analysin potius exhibet praeter alios NTCLENOVRRY in *adparatu ad bibliothec. maximam patrum rom. I. lib. III. dissert. I. p. 624. seqq.* quem ita sequitur BENTHEMVS, vti in quibusdam ab eo discedere sibi religioni non ducit, l. c. cap. II. p. 252. seqq.

p. 995. atque ipsa plerumque verba a Tertulliano sumpt. Audire hac de re iunabit ipsum RIGALTIVM: Etenim si Tertullianici comparentur Minuciana, statim apparebit, Minucium ab Tertulliano & argumenta & differendi ordinem, atque ipsa plerumque verba sumptisse; Cyprianum vero in illo praesertim opere, quo vanitatem idolorum arguit, Minucianis & verbis & sententiis sumesse, tanquam suis, ut gloriari tamen debeat Minucius, ea sibi in mentem venisse, quae Cyprianus usurpando sanxerit. Hoc amplius; ne quidem semel a Cyprianio Minucium esse nominatum, neque a Minucio Septimum; rationibus utrimque ut par est credere, haud improbandis; l. c.

ibid. Errorum quoque non immunis fuit Minucius &c.) Eum omnino ab illorum errore, qui immortalitatem animae negant, non prorsus alienum videri, LVDOLOPH. ELLIES DUPIN adserit in noua *biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. I. p. 119.* Verba MINVCII, ex quibus hoc colligit, quae cap. XXXIV. p. m. 335. exstant, haec sunt: Ceterum, quis tam stultus aut brutus est, ut audeat repugnare, hominem a Deo, ut primum potuisse fingi, ita posse de nouo reformari? nihil esse post obitum & ante obitum nihil fuisse? sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere reparari? Nimirum si vltima haecce: ita de nihilo licere reparari, ad animam referatur, tum qui-

dem aliquid, quod eius immortalitati repugnaret, continerent. Sed manifestum est, MINVCIVM hoc de corpore eiusque corruptione; seu destructione intelligere. Idque & ea, quae statim sequuntur, confirmant: *Tu perire & Deo credis, siquid oculis nostris hebetibus subtrahitur? Corpus omne siue arefcit in puluerem, siue in humorem soluitur, vel in cinerem comprimitur, vel in nidorem tenuatur, subducitur nobis; sed Deo, elementorum custodi, reseruatur.*

p. 996. Recusus deinde saepius est &c.) Eminet inter reliquas editiones, quae cum integris WOWERI, ELMENHORSTII, HERALDI & RIGALTII notis, aliorumque hinc inde collectis, ex recensione IACOBIGRONOVII, qui emendationes & explicationes suas adiecit, Lugduni Batavorum prodit anno 1709. 8. Accedunt in ea CAECILIUS CYPRIANVS de idolorum vanitate, & IVLIVS FIRMICVS MATERNVS de errore profanarum religionum.

ibid. Vnde nonnulli conticiunt &c.) Ita PETRVS ALLIXIVS: Cum in libris ad nationes duobus idem voluat argumentum Tertullianus, quod in apologetico tractauerat, eodem circiter tempore exaratus fuisse oportet. Eadem in utroque operis rationum momenta, immo eadem plerumque verba, ab vno opere in aliud ab auctore transfusa diiudicare vix sinunt, quodnam prius fuerit editum. Vt libri ad nationes forma & ratione ab apologetico differunt, probabile sit, uno eodemque temporis articulo lucem vidisse, accurante Tertulliano, ut quae indices nosse intererat, eadem etiam plebi non manerent incognita; in dissertat. de Tertulliani vita & scriptis, quae cum duabus aliis eiusdem auctoris dissertationibus, de sanguine scilicet domini nostri Iesu Christi, ad epist. CXVI. Augustini; & de conciliorum quorumvis definitionibus expendendis, Lutetiae Parisiorum anno 1680. 8.

N 2

prodit,

prodiit, cap. IX. p. 79. & 80. Ceterum IAC. BERNARDI, in nouellis reipubl. litter. an. MDCCL, p. 41. existimantis, TERTULLIANVM in apologia sua, non prudenter satis causam christianorum egisse, vtpote quae ad gentiliū magistratuum animos contra christianos potius concitandos, quam placandos aut flectendos, fuerit comparata, sententiam refellit IO. ALB. FABRICIVS. Non male, inquit, iudicat vir doctissimus, si τοὺν αἰῶνα βροτοί, quales nunc sunt homines, ita de Tertulliano etiam ὁ eius aequalibus sententiam quis tulerit. Sed si idem cogitet, primos illos christianos recenti calentes Christi sanguine & toto illo plenos ac quotidie paratos ad martyrium, aliter de illorum scriptis & melius sentiet; si vero quis effectum etiam & euentus insequitos expenderit, non modo fecisse prudenter; sed melius etiam partibus suis consulere non potuisse, fatebitur. Similiter non assentio eidem viro docto & Baebio, suspicantibus, apologias hasce non suo nomine auctor publicare; vel offerre Tertullianum, Athenagoram, alios. Quid enim timerent, qui mortem in lucro ponebant? in delectu argumentor. & syllabo scriptor. cap. V. §. III. p. 208. Idem vir doctissimus etiam TERTULLIANI libros de idololatria; de resurrectione carnis; de anima; de testimonio; aduersus Marcionem; & alios eiusdem generis ad eos refert, in quibus christianae religionis veritas demonstratur.

p. 297. Tandem contra ipsos catholicos &c.) Quatuor hisce, quos nominauimus libris, quosue ex instituto contra catholicos scripsit HIERONYMVS, adhuc addit de eclesiis libros sex, & septimum, quem aduersus Apollonium composuit; in catalogo scriptor. ecclesiasticor. cap. LIII. p. m. 61. Sed hi non amplius exstant. Ceterum, quo tempore & qua occasione singuli isti, quos commemorauimus, libri editi sint, inquit PETR. ALLIXIVS, qui & de iis libris, quibus Tertullianus iam Montani-

sta disciplinam a contemptu vindicauit; itemque de scriptis, quae Tertullianus itidem Montanista aduersus varios haereticos edidit; vt & de ipso Tertulliano in Montani errores lapsu, diligenter disserit, in disertat. de Tertulliani vita & scriptis, antea laudata, cap. V. seqq. p. 36. seqq.

p. 1000. Nacuarum tamen non est expertus &c.) Hos praeter alios etiam notauit IO. CLERICVS in hist. ecclesiast. duor. primor. a Christo nato saeculor. ad annum Christi CLXXX. §. VI. seqq. p. 760. seqq. Ad hos etiam referendum est, quod in haeresibus recensendis temporis ordinem non obseruet, quod tamen fieri oportebat. Causam tamen istius rei, eamque admodum verosimilem exposuit IOAN. LAVR. MOSHEMVS in demonstrat. sectae Nicolaitar. quae exstat in bibliot. hec. historico-theologico-philologica Bremensi, classe I. fascic. IV. num. I. p. 404. Addenda, quae hac de re dixi in ecclesia apostolica; sive de statu ecclesiae christianae sub apostolis cap. V. ad §. V. p. 416.

p. 1001. Ex saeculi tertii patribus &c.) Inter saeculi tertii scriptores polemicos haud vltimus quoque locus debetur HIPOLYTO, de quo copiose & accurate disputat STEPH. LEMOYNE, in prolegomenis, quae variis suis sacris praeinist. Eum aduersus omnes haereses scripsisse, testatur EVSEBIUS hist. eccles. lib. VI. cap. XXII. & HIERONYMVS in catalogo scriptor. ecclesiast. cap. LXI. Idem confirmat PHOTIVS: ἀνεγνώσθη βιβλιδάριον ἱππολύτου. Μαθητῆς δὲ Εἰσηναῖς ὁ ἱππόλυτος. ἦν δὲ τὸ σύνταγμα κατὰ αἰρέσεων ἅβ, ἀρχὴν ποιῶμενον Δοσιθέανος, καὶ μέγχι Νητῆ καὶ Νητιανῶν διαλαμβανόμενον. Ταύτας δὲ Φησὶν ἐλέγχους ὑποβληθῆναι ὁμιλῶντος Εἰσηναῖς, ὧν καὶ σύνολόν ὁ ἱππόλυτος ποιῶμενος τὸδε τὸ βιβλίον Φησὶν συντεταχέναι. Τὴν δὲ φράσιν σαφὲς εἰς καὶ ὑπόσεμνος, καὶ ἀπέριττος, εἰ καὶ πρὸς τοὺς ἁγίων

τικὸν ἐκ ἐπιστρέφεται λόγον. *Lectus est Hippolyti libellus, qui Irenaei discipulus fuit. Est hoc volumen aduersus haereses duas & triginta, faciens initium a Dositheanis, & in Noëto ac Noëtianis desinens. Harum, ait, consutationem se suscepisse ex sermonibus Irenaei, quorum compendium hoc se libro complexum refert. Distio perspicua & concinna, nec abundans, licet Atticisimi rationes non adeo curet; cod. CXXI. p. m. 302. Quaedam autem minus accurate ab HIPPOLYTO dicta, ideim PHOTIVS obleruat, inter quae illud refert, quod, Paulum epistolae ad Ebraeos auctorem esse, neget. Interim opus hocce dudum periit; loca autem veterum, in quibus mentionem eius faciunt, aut quaedam ex eo adferunt, collegit IO. ALB. FABRICIVS, tom. I. operum Hippolyti p. 223. seqq. Demonstrationem HIPPOLYTI aduersus Iudaeos ex versione FRANCISCI TVRRIANI ideim vir doctissimus exhibet l. c. p. 218. graece autem ex codice Vaticano, cum eiusdem TVRRIANI versione tom. II. p. 2. Ex libro HIPPOLYTI aduersus Graecos, qui inscribitur aduersus Platonem de causa vniuersi, quae exstant, graece cum versione STEPHANILE MOYNE, sistit tom. I. p. 220. sed, an iste liber recte HIPPOLYTO tribuatur, nondum prorsus euictum est, ut eidem viro celeberrimo obseruatum, in delectu argumentor. & syllabo scriptor. Sc. cap. II. §. XIII. p. 62. Sequuntur inter scripta HIPPOLYTI polemica, sermones de theologia & incarnatione contra Beronem & Helicem, cuius fragmenta itidem adferuntur tom. I. p. 225. Pro Ἡλικος autem vir doctissimus legendum censet: ἡλικιωτῶν αἰρετικῶν, ut sensus sit: aduersus Beronem & haereticos alios eius aequaler. Quod si recepta lectio retineatur, Helicem eadem haereti, cui Bero addictus fuit, infectum fuisse necesse est. Quis autem Bero fuerit, ipse HIPPOLYTUS hunc in modum nos conducet:*

Βήσαν γὰρ τις ἑναγχος, μεθ' ἐτέρων τινῶν, τὴν Βαλεντίνου Φαντασίαν ἀφέντες, χεῖρον κακῶ κατεπέδησαν, λέγοντες, τὴν μὲν προσληφθεῖσαν τῷ λόγῳ σάρα γενέσθαι ταυτεργὸν τῇ θεότητι, διὰ τὴν πρόσληψιν. τὴν θεότητα δὲ γενέσθαι ταυτοπαθεῖ τῇ σαρκὶ διὰ κένωσιν. τροπὴν οὖν, καὶ σύγ- σιν, καὶ σύγχυσιν, καὶ τὴν εἰς ἀλλήλας ἀμφοτέρων μεταβολὴν δογματίζοντες. Bero enim quidam nuper, & alii quidam, Valentini phantasia deserta, deteriori irretiti sunt prauitate, dicentes, assumptam a verbo carnem fuisse eadem, quae diuinitus operata est, operatam. Diuinitatem vero compassibilem carni propter exinanitionem; connectibilitatem simul & commixtionem; seu confusionem, atque vtriusque inuicem mutationem dogmatizantes; fragment. ex sermone V. p. 228. Quae HIPPOLYTI verba, qui paullo accuratius consideraue- rit, facile perspiciet Beronem ex Valentini equidem schola prodixisse, sed in deteriora prolapsum esse, hoc est errorem de dua- rum naturarum in Christo confusione, qui deinceps Eutychanismi nomine venit, ad- huc crassiori quadam ratione docuisse. Con- firmatur hoc porro ex iis, quae contra eum- dem Beronem HIPPOLYTUS disputat, docens, ex sententia de vna in Christo ope- ratione non posse non dogma sequi de vna eiusdem natura. Εἰ τοίνυν κατὰ Βέρανα τῆς αὐτῆς αὐτῶ προσληφθεῖσα Φυσικῆς ἐνεργείας γένονεν ἡ σὰρξ, δηλονότι καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῶ γέγονε φύσεως μεθ' ἑσων ἡ φύσις, ἀναρχίας, ἀγεννησίας, ἀπειρίας, αἰδαότητος, ἀκαταληψίας, καὶ τῶν ὅσα τέτων καθ' ὑπεροχὴν ὁ θεολογικὸς ὑπερ- φῶς ἐνοεῖ τῇ θεότητι λόγος κ. ἱ. λ. Si igitur secundum Beronem assumpta sibi caro eiusdem operationis effecta est, haud dubium, quin & eiusdem facta est sibi na- turae, cum quotquot est natura, id est, in- principialitate, infractione infinitate, sem-

piterinitate, incomprehensibilitate, & quaecumque harum secundum magnitudinem theologica amplissime in Deitate ratio contemplatur, &c. fragm. ex serm. VI. p. 229. Immo totum hocce opus HIPPOLYTI, quantum ex fragmentis, quae supersunt, intelligere licet, eo comparatum fuit, ut errorem istum, qui postea ab Eutyche nomen sortitus est, refelleret. Id namque agit, ut ostendat, carnem non esse per naturam factam deitatem, translata natura, nec deitatem secundum naturam factam esse carnem, sed quod erat caro, deitati coaptata, mansisse eam, hoc est carnem infirmam & natura & operatione possibilem. Copiosius hoc demonstrat, qui simul tum de Herone, tum de HIPPOLYTO erudite differit CHRISTIAN. AVGVST. SALIG in tractatu historico & theologico de Eutychnismo ante Eutychem; siue de Eutychnismo vere & falso suspectis cap. II. p. 17. & cap. III. p. 21. seqq. Quo luculentius autem est, quod HIPPOLYTUS errorem ab Eutyche restauratum refellat, eo magis mirandum, CHRISTOPH. SANDIVM, tam parum, quid dicat, quidue scribat, pensi habere, ut eum Eutychnianis adnumerare non dubitet. Cum enim HIPPOLYTVM talia docere animaduertat, quae Arianorum errori reputant, ut telum hocce declinet, mox librum huncce contra Beronem & Helicem, HIPPOLYTI esse negat; mox, auctorem eius hominem aut Sabellianum; aut Eutychnianum esse, clamat. Opuscula, inquit, de theologia & incarnatione contra Beronem & Helicem serm. I. apud Anastas. in collect. non sunt Hippolyti, tum quia nec Eusebius, nec Hieronymus tractatus eiusmodi, vel excerptorum meminerunt, tum quia vel Sabellianum, vel Eutychnianum eorum auctorem fuisse, necesse est, ob haec eius verba: ὁ τὰυτόν ἐστι τῷ πατρὶ, γενόμενος τὰυτόν, τῇ σακρί διὰ τὴν νέωσιν. Veraque autem loquendi formula haeretica est sancto Ignatio epist. ad Trullianos, cum dicit, haere-

ticos docere τὰυτόν εἶναι πατέρα καὶ υἱόν καὶ πνεῦμα ἄγιον, & post; εἰς γὰρ τὰυτόν θεός καὶ ἀνθρώπος. Si enim τὰυτόν identitatem subsistentiae denotare dicatur, manifestus est Sabellianismus; sin unitatem essentiae & naturae, apertissimus est Eutychnianismus. Porro auctorem Sabellianum fuisse, abunde liquet ex eiusdem verbis apud Anastasium, quibus filio ἀνθρώπου tribuit. Nam Ignatius d. l. scribit, haeticos (Simonianos Sabelli praecursores) Christum ἀνθρώπου putare; in tract. de veteribus scriptoribus ecclesiast. eiusdem nucleo histor. ecclesiast. praemisso, p. 27. ubi, quod primo loco adserit SANDIVS, opuscula de theologia & incarnatione contra Beronem & Helicem, non esse HIPPOLYTI, de eo deinceps disquiremus. Auctorem autem istorum opusculorum aut Sabellianum; aut Eutychnianum fuisse, tam inepte adseritur, ut nihil ineptius aut a veritate alienius dici queat. Cum enim ex instituto, luculentissimeque contra Eutychnianos, ut probauimus, disputat, qua specie Eutychnianismi argui queat, prorsus non video. Quod si ipsemet HIPPOLYTUS auctor istorum opusculorum; siue sermonum statuatur, eo minus Sabellianismus illi obici potest, quod ipsemet contra Noëtum, eundem, qui Sabellii deinceps fuit, errorem fouentem, ut mox dicemus, scripsit. Ipsemet porro SANDIVS ea potius docuisse HIPPOLYTVM contendit, quae postea professus est Arius, in nucleo histor. ecclesiast. lib. I. p. 98. Ad rationes autem, quibus SANDIVS sententiam suam probare voluit, iam respondit GEORGIUS BVLLVS obseruans τὰυτόν in verbis ὁ τὰυτόν ἐστι τῷ πατρὶ, unitatem essentiae & naturae omnino denotare, non subsistentiae identitatem, quam solam impugauerit, spurius ille Ignatius SANDIO laudatus. Dum autem idem SANDIVS ex verbis γενόμενος τὰυτόν τῇ σακρί διὰ τὴν νέωσιν Euty-

Eutychianismum exculpere conatur, recte BVLLVS intolerabilem siue incitiam siue fraudulentiam homini isti exprobrat. Enimvero HIPPOLYTVM hoc ex instituto agere, vt Eutychianorum errorem in Berone & Helice refellat, antea iam obseruauimus. Praeterea si integrum locum, ex quo verba ista SANDVS desumpsit, consideres, eum nihil minus, quam quod iste illi tribuit, dicere patebit. Ita vero se habet: *προπὴν ἔχ' ὑπέμενεν; μὴδ' ἐνὶ παντελὺς ὁ ταυτὸν ἐστὶ τῷ πατρὶ, γενόμενος ταυτὸν τῇ σαρκὶ διὰ τὴν κένωσιν. ἀλλ' ὥσπερ ἦν διχα σαρκός, πάσης ἔξω περιγεαφῆς μεμμένος.* Mutationem non passus est (filius Dei) nec in illo prorsus, in quo idem est cum patre, factus est idem cum carne, propter exinanitionem; sed cuiusmodi erat absque carne, ita mansit extra omnem circumscriptionem; fragm. ex sermone I. p. 226. Manifestum est, auctorem istum; siue HIPPOLYTVM, non adfirmare, sed diserte negare, filium Dei post incarnationem in illo prorsus idem factum cum carne. Ad vocem ἀγέννητος autem quod attinet, recte itidem GEORGIUS BVLLVS docet, voces ἀγέννητος & ἀγέννητος a scriptoribus ecclesiasticis, praesertim qui Nicaena synodo anteriores fuerunt, promiscue vsurpari, ita vt tam ἀγέννητον, quam ἀγέννητον significaret id, quod increatum vel non factum sit, quo sensu filium ἀγέννητον diserte dixerit verus IGNATIVS, in defensione fidei Nicaenae scē. II. cap. VIII. §. III. p. 99. Maioris momenti quaestio est, an opus hocce, de quo nobis sermo est, reuera HIPPOLYTVM auctorem agnoscat; quippe quod non tantum CHRISTOPH. SANDVS, sed & alii negant. Id quidem ex ANASTASIO, Romanae ecclesiae presbytero & apocrisiario, qui saeculo septimo vixit, & fragmenta haecce in linguam latinam transfudit, constat, creditum eo tempore fuisse, librum huncce contra Beronem He-

licem, Hippolyti esse. Cum vero non vnus ex ecclesiae doctoribus fuerit, cui HIPPOLYTI nomen haesit, vt praeter alios THEODORICVS RVINARTVS docet in *actis primorum martyrum sinceris & selectis*, p. 168. seqq. quisnam exiis intelligendus sit, dubitari poterat. Portrensem illum episcopum, qui saeculo tertio vixit, & de quo hic nobis sermo est, sermonum istorum auctorem esse, quo minus adfirmari queat, nonnulla obitare viri quidam doctissimi existimant. Hos inter & IAC. BASNAGIVS est, qui & ipse excerpta haecce ex libro HIPPOLYTI de theologia & incarnatione contra Beronem & Helicem exhibet in thesauro monumentor. ecclesiasticor. & historicor. tom. I. p. 13. seqq. De operibus enim, quae tribuuntur HIPPOLYTO, quaeue suspicione laborant, verba faciens, dubia, inquit, sunt fragmenta aduersus Beronem & Helicem, quippe ea fragmenta nec laudauit, nec indicauit Theodoretus, qui tot testimonia veterum & ipsiusmet Hippolyti aduersus synfastas congerit. Vix nati erant illi haeretici, vel potius haeresiarchae, monothelitarum atque, ineunte tertio saeculo, quo floruit adhuc secta Valentinianorum. Et iterum: Et reuera vno diuinitatis cum humanitate absque ulla confusione naturarum accuratius hic explicatur, plurimisque argumentis est ibi probata, quam patiuntur Hippolyti tempora, hocque scriptum post Eutychiensem editum videtur. Et rursus quibusdam interiectis: Sunt, qui illud opus tanquam Hippolyti soetum ambabus vlnis recipiant, indeque valida satis argumenta eliciant ad probandum his etiam temporibus patres distincte & accurate docuisse, Christum fuisse quosdam patri, aeternamque habuisse cum eo essentiam. Nos, an illa fragmenta sint Hippolyti, ore rotundo proferre non audeamus; immo potius alia plane mens nobis est. Relicti tamen non possunt, vt nuperrime supposita; nam leguntur in excerptis Anastasii

stasi, qui iam ante octingentos annos vixit, Deinde laudantur apud Theodoretum excerpta plurima Hippolyti, quae cum fragmentis aliquatenus conveniunt; in animadversionib. de vita, morte & scriptis Hippolyti, quas fragmentis hisce praeiungit, §. VII. p. 10. Praeentem BASNAGIVS quodammodo sibi habuit DIONYSIVM PETAVIVM, qui Hippolyti, inquit, argumenta aduersus longe recentiore haeresin adeo diserta sunt, ut mirum sit, tanto ante, venturae isti haeresi occurrisse sanctissimum martyrem, & ea scripsisse, cuiusmodi si post ortum istius exstiteret, opponere debuit; dogmat. theol. de incarnat. lib. VIII. cap. VIII. p. 389. Quantumvis autem ista speciem quamdam habeant; nondum tamen rem prorsus conficiunt atque euincunt, HIPPOLYTVM istorum sermonum auctorem non esse. Si enim Heronius & alii, qui cum eo fecerunt, eadem docuerunt, quae postea tradidit Eutyches, quid quaeso obstat, quo minus HIPPOLYTUS, cui nec ingenium, nec eruditio defuit, ut ex aliis eius monumentis constat, eadem illis opponeret, quae deinceps alii his opposuerunt? Nec vero utique abhorret, ex Valentinianorum schola prodire, qui ea comminiscerentur, quae Heroni eiusque tribuuntur adflectis. Obicit equidem SANDIVS, nec EYSEBIVM, nec HIERONYMVM tractatus eiusmodi meminisse; sed recte respondet GEORGIUS BVLVS: Quasi scilicet omnia omnium veterum doctorum scripta Eusebius & Hieronymus commemorauerint. Sed & Eusebius diserte protestatur (hist. eccles. lib. VI. cap. XXII.) se plenum operum Hippolyti catalogum neutiquam exhibuisse, dum post recensita quaedam eius scripta, haec subiungit: πλεῖστα τε ἀπὸ καὶ παλαιὰ πολλοῖς ἐργοῖς αὐτοῦ σωζόμενα, i. e. & alia plurima apud multos adseruata licet reperire. Eusebii autem catalogo paucissima Hippolyti scripta addidit Hieronymus; l. c. sect. II. cap. VIII. §. III. p. 99. Ad THEODORETVM quod attinet, quem

BASNAGIVS fragmenta haec HIPPOLYTI nec indicasse, nec laudasse, ait, cum tamen tot testimonia veterum & ipsiusmet HIPPOLYTI aduersus syncretistas congesterit, bene est, quod idem vir doctissimus deinceps fateatur, laudari apud THEODORETVM excerpta plurima HIPPOLYTI, quae cum fragmentis aliquatenus conveniant. Hinc enim fragmenta haecce THEODORETO haud incognita fuisse, certe HIPPOLYTVM eadem docuisse, ac quae in fragmentis hisce occurrunt, consequitur. Sed missis hisce, ad reliqua HIPPOLYTI scripta polemica progredimur. Namque & aduersus haeresin Noëti librum scripsisse constat. Noëti vero istum eadem professum esse, quae postea Sabellius, a quo & error ille nomen accepit, docuit, nequidem fugit; conf. CHRISTIANVS WORMIVS in historia Sabelliana cap. I. §. XVI. p. 84. Liber equidem ille HIPPOLYTI perijt; sed insigne tamen eius adhuc superest fragmentum, quod latine ex versione FRANCISCI TVRRIANI exhibet IO. ALB. FABRICIVS tom. I. p. 235. seqq. graece autem ex codice manuscripto Vaticano, una cum eiusdem TVRRIANI versione tom. I. p. 5. seqq. Non sine ratione idem vir eruditissimus existimat, ἀποσπασμάτων hocce extremam partem esse libri, quem HIPPOLYTUS aduersus haereticos scripsit, & cuius antea mentionem fecimus.

p. 1014. Quod quam parum verosimile sit &c.) Idem etiam ostendunt LVGAS HOLSTENIVS de vita & scriptis Porphyrii cap. III. p. 222. NIC. LENOVRY in apparatus ad bibliothecam maximam patrum tom. II. differtat. III. cap. II. artic. III. p. 627. add. HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS in der Vorstellung und Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer von der Wahrheit und Göttlichkeit christl. Religion part. IV. cap. I. §. IV. & V. p. 444.

p. 1018. in libro de idolorum vanitate &c.) In editione MINVCII FELICIS, quae

quae ex recensione IACOBI GRONOVII, Lugduni Bataurorum anno 1709. 8. prodiit, huncce CYPRIANI *de idololorum vanitate* librum, itidem exhiberi, supra iam observauimus.

ibid. desuntum alii obseruant &c.) Conferenda, quae supra ad p. 995. vbi de MINICIO FELICE verba fecimus, ex NICOLAO RIGALTIO attulimus.

ibid. patet ex iis, quae ex Lactantio &c.) NICOLENOVRY ita hac de re loquitur: At Lactantius, non modo libere, sed satis asperè Cyprianum propterea redarguit, quod Demetrianum his tantum refellat & oppugnet testimoniiis sacrae scripturae, quam gentilis ille homo vanam, fictam commentitiamque putabat. Quamobrem haud dubitanter adserit, illum in ea, sicut loquitur, oratione nec plane, nec rite susceptum expleuisse defensionis christianae religionis munus. Non aliter igitur illum excusari posse opinatur, nisi quia raptus extrema eruditione diuinarum litterarum, ut iis solus contentus esset, quibus fides constat. Quod vtique specie quadam, immo robore non destituit argumentum. Vanam enim & inanem operam suscipere videtur, qui ex scriptura sacra cum hominibus disputat, qui scripturae sacra non admittunt auctoritatem. Defendere tamen CYPRIANVM adnuitur, & quod recte ad propulsandas Demetriani iniquas criminationes ad scripturae prouocauerit testimonia, probare NICOLENOVRY in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum tom. II. dissertat. V. cap. II. artic. I. p. 1602. seqq.* vbi & multa alia tum de hocce, tum de prioribus CYPRIANI; siue de *vanitate idololorum*, libello, lectu haud indigna in medium adfert. Ceterum praeterea, quae indicauimus, etiam alia adhuc quaedam CYPRIANI scripta, vt libellum ad Donatum; epistolas varias ad confessores & martyres; &c. ad illa, quae ad probandam christianae religionis veritatem spectant, refert IO. ALB. FABRICIUS in *delectu argumentor.*

& syllabo scriptor. &c. cap. V. §. IV. p. 218. qui & p. 219. eos laudat, qui vitam CYPRIANI scripserunt.

p. 1020. *Praeterea ante schisma &c.)* De scriptis NOVATIANI ita loquitur HIERONYMVS: *Scriptis autem de pascha, de sabbato, de circumcisione, de sacerdote, de cibis iudaicis, de infantia, de Attalo, multaque alia, & de trinitate grande volumen, quasi imitatorum operis Tertulliani faciens; quod plerique nescientes; Cypriani existimant; in catalog. scriptor. ecclesiasticor. cap. LXX. p. m. 77.* Ex hisce vero omnibus nihil amplius exstat, quam epistola illa, quam cleri Romani nomine ad Cyprianum scripsit, quaeue inter Cyprianicas est trigesima; itemque liber de cibis iudaicis, vt & de regula fidei; siue de trinitate, qui cum operibus TERTULLIANI edi solent. Seorsim autem scripta NOVATIANI, quae supersunt, secundum editionem IACOBI PAMELIi recudi curauit GVIL. WHISTONVS Londini anno 1709. 8. eo quod sibi persuaderet, NOVATIANVM aperte illorum sententiae, qui filium patri *ὑποσχοιεν* esse negant. Qua in re cum alii illi non suffragarentur, WELCHMANNVS postea eadem NOVATIANI opera euulgauit secundum editionem Frobenianam, eam dogmatibus orthodoxorum melius respondere existimans, simulque & notas quasdam addidit, eo comparatas, vt doceret, orthodoxos potius, quam Arianos caussae suae aliquod in hocce auctore inuenire praesidium. Quod cum recentioribus Arianis in Anglia restauratoribus displiceret, IO. ANNE rursus JACKSON, ecclesiae anglicanae presbyter, nouam editionem dedit, in qua quid praeslitterit, inscriptio nos docebit, quae ita se habet: *Novatiani, presbyteri Romani, opera, quae supersunt omnia, post Iacobi Pamelii Bragensis recensionem, ad antiquiores editiones castigata, & a multis mendis expurgata; illustrata etiam copiosis & obseruationibus & notis, in* quibus

quibus totum argumentum auctoris, de regula fidei, ex veterum patrum monumentis late discutitur; praemittitur dissertatio de filii Dei hominibus; suis coessentialitate uni Deo patri; Londini 1728. 8. Cum autem res praecipue ad librum de regula fidei; siue de trinitate redeat, non unam eandemque de eo virorum doctorum esse sententiam, mirum non est. Sunt enim, qui NOVATIANVM libri huius auctorem esse negant. Ita DIONYSIVS PETAVIVS: *Novatianus hunc (Tertullianum) sequitur: et si falsum id ei libro nomen tribuitur, qui de trinitate est & inter opera Tertulliani legitur. Cuius quicumque est auctor, de hoc mysterio non satis accurate est loquutus, immo absurde pleraque tradidit; dogmat. theologicor. tom. II. de trinit. lib. I. cap. V. §. V. p. 30.* Verum quo minus dubitare queamus, quin omnino liber hicce NOVATIANI sit, vel sola HIERONYMI efficit auctoritas. Hic enim non tantum eiusmodi librum a NOVATIANO scriptum l. c. testatur; sed alibi quoque contra RUFINVM disputans, transit, inquit, ad inclytum martyrem Cyprianum, & dicit Tertulliani librum, cui titulus est, de trinitate, sub nomine eius Constantino-
poli a Macedonianae partis haereticis lectari. In quo crimine mentitur duo. Nam nec Tertulliani liber est, nec Cypriani dicitur, sed Novatiani, cuius & inscribitur titulo, & auctoris eloquium, styli proprietates demonstrat; apolog. adversus Rufinum lib. II. tom. IV. operum part. II. p. 415. edit. IO. MARTIANAEI. Omnia nimirum ista, quae HIERONYMVS tradidit, in librum istum, de quo nobis sermo est, quadrant. Inscriptio convenit: respondet stilus elegans utique satisque purus. Imitatur TERTULLIANVM eiusque ratiocinandi modo vitur. Cumque eum a Macedonianae partis haereticis lectitatum ex RUFINO referat HIERONYMVS, verosimile admodum, ab istis haereticis illum quibus-

dam in locis corruptum fuisse atque depravatam. Hinc nonnulla contra divinitatem spiritus sancti dicta in eo viri docti deprehenderunt. Quod autem HIERONYMVS in catalog. scriptor. ecclesiastic. l. c. adferit, NOVATIANVM de trinitate grande volumen quasi introitu operis Tertulliani fecisse, non ita accipiendum, ac si TERTULLIANVS librum quemdam de trinitate scripserit, sed quod NOVATIANVS exscriptis TERTULLIANI collegerit, quae de trinitate disputavit; conf. LVDOVICVS ELLIESDUPIN bibliot. scriptor. ecclesiastic. tom. I. p. 181. seqq. Praeterea & de tempore, num ante, an post schisma liber hicce a NOVATIANO scriptus sit, viri docti inter se non conveniunt. Qui enim causae Arianae aliquod in eo praelidium quaerunt, eum ante schisma editum contendunt; indeque inferunt, dogmata eius omnia de trinitate, quantumvis Ariano fauentia, omnibus fuisse probata; siquidem deinceps ab eius adversariis, quod in hicce errasset, aut a recepta ecclesiae doctrina discessisset, ei non fuerit obiectum, quod intermissuri non fuissent, si res se aliter habuisset. GVIL. CAVE equidem librum huncce post schisma scriptum inde evincit, quod in eo iam haereseos Sabellianae fiat mentio, in *hisor. literar. scriptor. ecclesiasticor. part. I. saec. III. p. 66.* Verum temporum non obstat rationes, quo minus ante schisma liber hicce scriptus dicatur, etiam si Sabellianae haereseos in eo fiat mentio, contendunt alii. Quod tamen si vel maxime concedatur, hoc solum inde consequitur, fieri potuisse, ut liber iste ante schisma scriberetur; non autem, eum illo tempore scriptum esse. Equidem ut hoc quoque evincam, nonnulli ita rationes subducunt: verosimile non esse, NOVATIANVM tam egregium librum, catholicae doctrinae in omnibus consonum, scripsisse, postquam iam in detestandum istud schisma prolapsus erat. Quod ineptum plane est,

est, atque lubricum. Cum enim schisma illud Novatianum cum doctrina de mysterio trinitatis & diuinitate nihil commune haberet, nihil vtique obstat, quo minus NOVATIANVS de ea, etiam post schisma praeclare admodum atque egregie scriberet. De doctrina nimirum vere catholica hoc intellige, non autem de Arianorum erroribus, quos perperam illi, contra quos hic disputo, catholicae doctrinae nomine insigniunt. Interim hoc ipsum caput illud causae est, de quo vel maxime disceptatur, an NOVATIANVS, vel quisquis libri huius auctor est, talia de mysterio trinitatis tradat, quae a recepta ecclesiae doctrina dissentiant, speciatim quae faueant Arianis. Quae DIONYSII PETAVII hac de re sit sententia, verba eius, quae antea recitauimus, docent. *Non satis accurate auctorem hunc loqui, immo absurde pleraque tradere, diserte pronuntiat.* Alibi tamen & librum hunc NOVATIANO tribuit, & defensionem eius contra IAC. PAMELIUM in se suscipit *lib. I. de Deo; cap. XI. §. XI. p. 76.* CHRISTOPH. SANDIVS auctorem libri huius de trinitate, quem NOVATIANVM esse negat, incaute loquentem adfirmat. *Novatianum, inquit, presbyterum Romanum, catholicum in doctrina de trinitate fuisse volunt historici; nec meo quidem iudicio sine ratione id adserere videntur. At enim si is ipse auctor est, quod multi volunt, libri de trinitate, incaute certe in eo loquitur, dicens &c.* Addit tandem: *Itaque Petavius auctorem scripti (antiquum certe, siue is fuerit Tertullianus, siue Novatianus, siue Cyprianus, siue alius Sabellio recentior) accenset iis, qui idem, quod Arius, antea tradiderunt; in nucleo histor. ecclesiast. lib. I. p. 110.* Quasnam GUILIELMI WHISTONI & IOAN. JACKSONI hac de re sit sententia, ex iis, quae antea diximus, nemini obscurum esse potest. Quantumvis autem incommode loquutus sit NOVATIANVS, (quem libri istius auctorem esse antea euicimus) il-

lum tamen in eo, quod caput causae est, a doctrina ecclesiae catholicae non dissentire contendunt GEORG. BVLLVS in *defensione fidei Nicenae sect. III. cap. VIII. §. VI. seqq. p. 221. seqq.* STEPHANVS LE MOYNE in *notis ad varia sacra p. 229. seqq.* SAMVEL SARDINERVS in *hypotyposi doctrinae patrum ante-Nicaenorum. de sacrosancta trinitate, p. 105. seqq.* LVD. ELLIES DUPIN in *noua bibliotheca scriptor. ecclesiasticorum. tom. I. p. 182.* NATALIS ALEXANDER, *histor. eccles. saec. II. dissert. IX. artic. IV. p. 41. aliique.* Ceterum cum L. M. ARTEMONIVS, hoc est, SAMVEL CRELLIVS in *initio euangelii sancti Ioannis, apostoli, ex antiquitate ecclesiastica restituto, itidemque noua ratione illustrato*, id omni nisu agat, vt aliis persuadeat, Ioan. I. 1. pro: *Et Deus erat verbum*; legendum esse: *Et Dei erat verbum*; vt ex NOVATIANO quoque hancce suam sententiam confirmet, omnem mouet lapidem. Hinc omnia libri eius loca, in quibus legitur: *Et Deus erat verbum*, fraude falsiorum corrupta & aliam lectionem substitutam esse audacter pronuntiat, *part. I. cap. XIX. p. 89. seqq.* Praeterea ex verbis quibusdam NOVATIANI colligit, Artemonitas statuisse, Christum hominem in principio euangelii in coelo fuisse, & inde locatim descendisse *cap. XX, p. 92. seqq.* Ex aliis rursus NOVATIANI locis euidenter se probaturum pollicetur, eum legisse: *Et Dei erat verbum cap. XXI. p. 102. seqq.* Tandem cum NOVATIANVS probare contendat, principium euangelii Ioannis de principio creationis, a Mose descriptae, intelligendum esse, apparere inde putat, Artemonitas contrarium sensisse, & eandem quoque veterum ab EVSEBIO allegatorum fuisse sententiam, adserit *cap. XXII. p. 106. seqq.* Quae omnia magnatemeritate a viro isto docto adseruntur; quod facili negotio ostendi posset, si hoc nunc agerem. Interim cum quaedam eius emendationes nec

ipsi IO. JACKSONIO probarentur, ut in suis ad NOVATIANVM notis, ostendit, occasio hinc data est ARTEMONIO; siue CRELLIO edendi *defensionem emendationum in Nouatiano factarum contra virum clarissimum Ioan. Iacksonum* anno 1729. 8. sine loci mentione.

p. 1035. *adfectuum vehementia eum in eerdum abreptum &c.*) Non desunt, qui non tantum adfectuum vehementia, nimium & intempestiuum zelum, sed & alia eaque grauiora vitia, ut ambitionem, contendendi & altercandi libidinem, tyrannidem aliaque ATHANASIO obiciunt. Atque Arianos quidem tum veteres, tum recentiores id egisse, & adhuc agere, ut, quicquid conuictorum ac contumeliarum exco-gitare possunt, in eum coniciant, mirandum non est, cum in illorum erroribus de-bellandum tantum is collocauerit studium. GOTHOFREDVS quoque ARNOLDVS haud obscure significat, persuasum sibi fuisse, ATHANASIUM eorum, quae illi ob-iciebantur, vitiis non immunem fuisse; quibus & errores quosdam dogmaticos addit, in *hystor. eccles. & haeresiolog. part. I. lib. IV. cap. IV. §. XI. seqq. p. 150. seqq.* Errores quosdam & naeuos dogmaticos in eo quoque notauit ABRHAM. SCVLTVS in *medulla patrum part. II. de Athanasio lib. II. cap. XVII. p. 146. seqq.* Sed defendere ATHANASIUM adgressus est HENR. KLAY-SINGIVS; aut, si mauis. FRID. CAROLVS ZINGKIVS in *dissert. quae Athanasium vin-dicatum sistit*, Lipsiae 1724. 4.

p. 1049. *Contra gentiles pugnavit &c.*) POSSIDIUS in *indiculo scriptorum Augu-stini* longe plura AVGVSTINI scripta, pa-ganis opposita, enarrat, quae ex eo com-memorat IO. ALB. FABRICIVS in *delectu argumentor. & syllabo scriptor. &c. cap. V. §. XII. p. 242. seqq.*

p. 1061. *Adcuratam operis huius ana-lysin &c.*) Non tantum apalyzin operis hu-ius tradit, sed & argumenta, quibus AN-

NOBIVS veritatem christianae religionis probare voluit, expendit, multaque alia lectu digna in medium adfert. Cum obser-uasset, non alium in libris hiscе conscri-bendis ARNOBII scopum finemque fuisse, nisi ut & falsam gentilium, & christianor-um veram esse religionem demonstraret, subiicit: *Quidam vero utrumque non pari successu ab Arnobio factum opinantur. Longe enim felicius, inquit, atque efficacius ethnicae religionis falsitatem, quam chris-tianae veritatem ostendit. Cuius quidem hanc putant esse rationem* (quam ego quo-que non contemnendam esse existimo) *quia Arnobio aliisque gentilibus, ad christianam fidem nouissime adductis, multo facilius fuit, impios absurdosque, quos perfecte nouerant, ritus & errores funditus euerte-re, quam christianae doctrinae, cuius my-steria nondum satis compert a habebant, de-monstrare veritatem.* Ab hiscе tamen au-ctor ille dissentit, putatque nihil obflare, quo minus ab iis etiam, quibus sacra nostra mysteria nondum reuerata sunt, argumen-tis generalibus; seu, ut scholastici loquun-tur, *credibilitatis motiuis* veritas christia-nae religionis inuicissimè demonstretur. Quod licet non prius abnuam; vix tamen fieri posse existimo, ut eiusmodi homines de religionis christianae capitibus tam caute tamque circumspecte loquantur, prout ab illis fieri oportet, qui eius causam con-tra homines profanos agunt. Interim NOVRIVS porro se demonstrasse existi-mat christianam religionem ab ARNOBIO validissimis rationum momentis, quae ex veris Christi discipulorumque eius miracu-lis, ex admirabili sane ac pene incredibili martyrum innumerabilium constantia, atque ex celerissima religionis christianae, quae diu antea ab sacris vatibus promissa fuerat, per vniuersum orbem propagatio-ne, ab eo ducantur, fuisse vindicatam; *l. c. dissertat. II. cap. II. artic. II. p. 286.* Sed, an ARNOBIVS in hiscе omnibus ita,

vt decebat, sese gesserit, dubitari forte adhuc potest. Certe non desunt, qui varia in eo desiderant. *Arnobius*, inquit *HIERONYMVS*, *inaequalis est, & nimius, & absque operis sui partitione confusus; epist. XLIX. ad Paulinum, tom. IV. operum part. II. p. 567. edit. IO. MARTIANAEI*. Sed maioris adhuc momenti est, quod alibi de eo pronantiat; ego *Originem* propter eruditionem sic interdum legendum arbitror, quomodo *Tertullianum*, *Nouatum*, *Arnobium*, *Apollinarium*, & nonnullos ecclesiasticos scriptores graecos pariter ac latinos, vt bonos eorum eligamus, vitemusque contraria iuxta apostolum dicentem: omnia probate, quod bonum est retinete; *epist. LVI. ad Tranquillum p. 589*. Eaque in re *HIERONYMVS* & alios secum consentientes habet. Quantumvis itaque illorum minime vituperandum sit studium, qui quaedam ab *ARNOBIO* minus bene dicta emollire adnituntur; omnia autem qui defendere aut excusare satagunt, operam, ni fallor, perdunt, & aliquid, quod minus necessarium sit, suscipiunt. Patres enim suos habuisse naeuos, neminem fugit. Quales si & in hocce *ARNOBII* opere admittamus, hoc tamen non obstat, quo minus egregium profusus, multaque eruditione refertum censeatur. Addenda, quae de *ARNOBIO* dissevit *HENR. LVDOLPH. BENTHEMVS* in der Vorstellung und Betrachtung der Schriften der alten Kirchen-Lehrer von der Wahrheit und Göttlichkeit christlicher religion part. III. cap. IV. p. 319. seqq. qui & summam librorum istorum *ARNOBII* exhibet cap. V. p. 327. seqq.

p. 1061. rectius huc referri (&c.) Praeter libros septem diuinarum institutionum, de quibus loco citato dictum, huc etiam alia adhuc *LACTANTII* scripta spectant. Commemorandus scilicet hic est liber de officio Dei, ad *Demetrianum*, *LACTANTII* auditorem. Non alium enim in eo scopum habuit, quam vt ex mundi, praesertim

hominis creatione, ac totius corporis eius miranda structura, ipsius quoque animae inspiratione ac natura prouidentiam Dei demonstraret. Hinc, quid est tandem, inquit, cur nobis inuidiosum quisquam putet, si rationem corporis nostri inspicere & contemplari velimus? Quae plane obscura non est, quia ex ipsis membrorum officiis, & visibus partium singularum, quanta vi prouidentiae quisque factus sit, intelligere nobis licet; cap. I. p. 982. Speciatim & quae *Epicuraci* contra prouidentiam adferebant, quippe querebantur, hominem nimis imbecillum & fragilem nasci, eundemque morbis & immaturae morti esse subiectum, diluit cap. II. seqq. Non minus vero huius quoque loci est liber *LACTANTII* de ira Dei, philosophis quippe illis oppositus, qui Deum irasci negabant, vel quod benefica eius tantum natura esset, vel quod res mortalium haud curaret. Posterius *Epicuracorum*, prius *Stoicorum* scitum erat. Sublata autem ira Dei, hoc est, eius iustitia, simulque prouidentia, ipsam collabi religionem, funditusque euerti, non sine ratione *LACTANTIVS* censebat. Ad hanc itaque adferendam Dei iram, omnes eum intendisse ingenii neruos, omnem adhibuisse operam, laborem, industriam, ac integrum tandem ad eam demonstrandam librum edidisse ac publicasse, recte monet *NICOL. LE NOUVEY*: nec tamen, quantumvis ad defendendos & excusandos patres pronissimus, insigni quodam librum huncce deformatum naeuo, dissimulare potest. Verum longe dispar, inquit, & minus felix fuit huius secundae, quam primae disputationis exitus. A quibusdam enim uero eiusdem ille ac *Tertullianus*, erroris propterea accusatur, quod iram Deo tribuat, non signo & effectu tantum, vt agunt theologi; sed etiam re ipsa atque adfectu; ita vt docere videatur, in Deo non modo esse effectum irae, quo ab impiis & peccatoribus poenas repetit, sed iras quoque adfectum & motum, quo ad-

uerſus illos incitatur. *Qui autem hunc irae motum & adfectum in Deo eſſe cenſet, is tota procul dubio via errat, &c. in adparatu ad bibliothecam maximam patrum tom. II. diſſertat. III. cap. XV. art. I. p. 770.* Nec praetermittendus hic eſt liber de mortibus perſecutorum ad Donatum confeſſorem; eo quippe vnice comparatus, vt oſtendat, quales quantasque chriſtiani nominis hoſtes poenas praepotenti Deo & ſclerum vltori dederint, & quam admirabilem religio noſtra de impijs gentilium ſuperſtitionibus triumphum egerit. Nonnullis itaque de Chriſto ſeruatore, eiusque morte ac reſurrectione, vt & eccleſia, per apoſtolos plantata, praemiſſis de Nerone, Domitiano, Decio, Valeriano & Aureliano verba facit, horumque tyrannorum mortem funeſtam enarrat. De Nerone loquens, deiectus, inquit, ſaſtigio imperii ac deuolutus a ſummo tyrannus impotens, nusquam repente comparuit, vt ne ſepulturae quidem locus in terra tam malae beſtiae appareret. Vnde illum quidam deliri credunt eſſe tranſlatum ac viuum reſeruatum, Sibylla dicente, matricidam profugum a ſinibus eſſe venturum, & qui primus perſequutus eſt, idem etiam nouiſſimus perſequatur, & antichriſti praecedat aduentum &c. cap. II. p. m. 1061. Atque hiſce leuiter perſtriſtis, LACTANTIVS ad Diocletianum venit, deque illo ceterisque ad Conſtantinum vsque magnum ac Licinium imperatoribus longe copioſius fuſiusque diſſerit, id cumprimis agens, vt, quanta ſaeuitia in chriſtianos graſſati ſint, & quam miſere deinceps omnes iuſto Dei iudicio perierint, oſtendat. Ratio haecce, veritatem chriſtianae religionis demonſtrandi, vt minime contemnenda, cum non luculentius, quod Deum auctorem habeat, comprobari queat, quam ſi omnes eos, qui illam opprimere adituntur, vindictam Numinis iuſtiſſimam certiffimamque experiri omnibus innotefcat; ita & ſi argumentum hocce, quod LACTANTIVS

incepit, continuaretur, id non ſine fructu quodam atque inſigni vtilitate fore, exiſtimarem. Dubium enim non eſt, quin ſequentia quoque ſaecula ſimilia iuſticiae diuinac erga eos, qui hoſtili animo veros Numinis cultores irroduunt, exempla memoratu digna ſuppeditent. Caute tamen & circumiſpecte hac in re verſandum fateor; ne ſcilicet aliquid admittamus, quod non certum plane ſit & exploratum; tum vero ne ſtatim immediate Deo id tribuamus, quod, vt ex cauſis aut naturalibus aut moralibus originem trahens, alias quoque, immo & in hominibus pijs locum inuenire poterat. Hoc enim ni fiat, non deerunt profanis hominibus, quae excipiant, aut omnino occaſionem hocce argumentum aliorum ludibrio exponendi ſumant. Sed vt ad ipſum de mortibus perſecutorum librum reuertamur, is cum diu admodum in teatris iacuiſſet, reliquis LACTANTII ſcriptis dudum edijs, ex codice tandem bibliothecae Colberinae illum in lucem protulit STEPHANVS BALVZIVS atque tomo ſecundo miſcellaneorum, Pariſiis anno 1679 8. editorum, inſeruit. Hanc editionem mox aliae inſequutae ſunt, quas inter eminet, quam cum notis STEPHANI BALVZII, & animaduerſionibus GISBERTI CVPERI, IO. COLUMBI, THOMAE SPARCK, NICOLAI TOINARDI, IO. GEORGII GRAEVII, THOMAE GALE, ELIAE BOHERELLI, aliorumque immo & ſuis auctam & cum verſionibus collatam dedit PAVLVS BAULDRI, Traieſti ad Rhenum 1692. 8. Licet autem STEPHANVS BALVZIVS non dubitauerit, quin liber hiſce LACTANTIVM auctorem agnoſcat, idque varijs etiam rationibus confirmauerit, viroſque eruditos tantum non omnes ſecum hac in re conſentientes habuerit; NICOLAVS tamen LE NOVRRY, cum in eo eſſet, vt partem alteram adparatus ad bibliothecam maximam veterum patrum ederet, ſuorumque duceret eſſe partium, ſollicite in aucto-

auctorem libri istius inquirere, in eam ingressus est sententiam, LACTANTIO eum adscribendum non esse, sed nescio, cui Caecilio. Eamque ut aliis persuaderet, tum in noua libri huius, quam cum observationibus in lucem emisit Parisiis anno 1710. 8. editione, tum & deinceps in *adparatu ad biblioth. maxim. patr. tom. II. dissertat. VI. cap. II. p. 1658. seqq.* omnem nauauit operam. Verum cum & filius cum eo, quo LACTANTIVS vsus est, conueniat; liber etiam hiece Donato confessori consecratus sit, ad quem *de ira Dei* liber est inscriptus; HIERONYMVS porro testetur, LACTANTIVM scripsisse *de persecutione librum unum*, in *catalogo scriptor. ecclesiasticor. cap. LXXX. p. m. 83.* quem FRECVLPVS, HONORIVS, Augustodonenfis, TRITHEMIVS, alii sequuntur, ut cetera mittam, a nemine, quantum quidem scio, istarum rerum perito, adensum hucusque impetrauit, aut temere impetrabit. Et quamuis iterum NOVRRYO non desint, quae aut pro sua sententia stabilienda, aut ad dissentientium argumenta infringenda, in medium adferat; ea tamen non magni admodum momenti, certe ita non comparata esse, ut rem conficiant, intelliget, qui cuncta paullo accuratius ponderauerit. Praecipuum hoc est, quod in codice isto, ex quo librum huncce BALVZIVS euulgauit, omisso LACTANTII nomine illud LVCII CAECILII tantum adpareat. Quae ut minime contemnenda equidem polleter ratio, si nullae aliae adessent, quae suaderent, LACTANTIO librum istum tribuendum esse, cum omnino LVCIVS aliquis CAECILIVS, quicumque demum fuerit, auctor istius potuerit esse libri. At in tanta argumentorum, pro LACTANTIO militantium, euidetia, nihil prorsus efficit; prorsus est verosimile, id incuria aut oscitantia librarii contigisse. Cuius licet vir ille doctissimus mirum in modum laudet diligentiam; dum tamen alibi sui ipsius velut obliuis, eiusdem imperitiam & negligen-

tiam accusat, coniecturam hancce confirmat, eamque adeo eo minus reicere potest. Ex instituto hanc NOVRRYI sententiam sub examen praeter alios reuocant DANIEL MAIGHELLIVS in *introductione ad histor. litterar. de praecipuis bibliothecis Parisiensib. part. II. cap. IV. p. 178. seqq.* & MATVRINVS VEYSSIERIVS LA CROZE, quippe quem auctorem esse accepi *observationum (reflexions) super noua editione tractatus de mortibus persecutorum cum dissertatione Nicolai le Nourry*, quae exstat *dans le journal litteraire tom. VII. part. I. p. 1. seqq.* cui tamen reponere quaedam conatus est NOVRRYVS *dans le journal des sçavans an. M DCC XVI. mense Jun. p. 698. seqq.* Conferenda & quae hac de re monet IO. GEORGIUS WALCHIVS in *diatribe de Lactantio eiusdemque stilo*, editioni operum Lactantii ab eo curatae, praefixa *cap. V. p. 37.*

p. 1061. & cum eruditiss. Ioan. Wowerii notis editus &c.) ex bibliopolio Froberiano anno 1603. 8. cum MINVCIO FELICE. Prodiit etiam, ut alias editiones mittam, cum MINVCII FELICIS *Ostatio*, & CAECILII CYPRIANI *de idolorum vanitate* libro, cura & studio IACOBI GRONOVII Lugduni Batauor. 1709. 8.

ibid. & imperatores, ut prorsus gentiliū sacra extirpent &c.) Constantium atque Constantem Augustos, ad quos librum suum scripsit, ita adloquitur: *Vos nunc Constanti & Constanti, sacratissimi imperatores, & venerandae fidei vestrae imploranda virtus est, quae supra homines erigitur, & a terrena fragilitate separatur, coelestiumque se rerum societate coniungit, quae in omnibus actibus suis, prout potest, Dei summi sequitur voluntatem. Modicum tantum superest, ut legibus vestris funditus prostratus diabolus iaceat, ut extinctae idololatriae pereat funesta contagio. Veneni huius virus euauit, & per dies singulos substantia profanae cupiditatis exspirat. Erigite vexillum fidei, vobis hoc diuinitas reuer-*
nauit

uauit &c. Felices vos quoque gloriae ac voluntatis suae Deus fecit esse participes, idololatriae excidium, & profanarum aedium ruinas propitius Christus populo vestris moribus reseruauit. p. m. 446.

ibid. accessit Commodianus) Commodianus, inquit GENNADIUS, Massiliensis, dum inter seculares litteras etiam nostras legit, occasionem accepit fidei. Factus itaque christianus & volens aliquid studiorum suorum muneri offerre Christo, suae salutis auctori, scripsit mediocri sermone, quasi versu librum aduersus paganos. Et quia parum nostrarum attigerat litterarum, magis illorum destruere potuit dogmata, quam nostra firmare. Vnde & de diuinis repromissionibus aduersum illor vili satis & crasso, ut ita dixerim, sensu, disseruit, illis stuporem & nobis desperationem incutiens, Tertullianum & Lactantium & Papiam auctores sequutus. Moralem sane doctrinam, & maxime voluntariae paupertatis amorem optime prosequutus; studentibus inculcauit; de scriptorib. ecclesiast. cap. XV. p. m. 90. Vbi, quo pacto, quod dicit: quasi versu intelligendum sit, hunc in modum explicat IO. ALB. FABRICIUS: est quippe (liber COMMODIANI) in octoginta capita; suae instructiones, ut appellat, diuisus, quarum singulae per acrostichidem, suae litteras versuum primas vocabulum aliquod referant: versus autem ita sunt comparati, ut numerus hexametri carminis utcumque seruetur, neglecta syllabarum quantitate, sicut in carminibus politicis recentis Graeciae solet fieri; in delectu argumentor. & syllabo scriptor. &c. cap. V. §. VII. p. 227. conf. & LVDOV. ELLIES DU PIN in noua biblioth. scriptor. ecclesiastic. tom. I. p. 210. Cum autem GENNADIUS dicit, COMMODIANVM de diuinis repromissionibus vili satis & crasso sensu disseruisse, significat, eum sententiae de regno Christi millenario addictum fuisse, atque in ea PAPIAM, TERTVLLIANVM atque

LACTANTIUM sequatur. Et sane praeter PAPIAM, TERTVLLIANVM quoque atque LACTANTIUM, opinionem hancce, quae & multorum veteris ecclesiae doctorum fuit, fouisse, notum est; hinc & IO. GVIL. PETERSENIUS eos non praetermisit in nube sua *testium veritatis* lib. II. §. XX. p. 106. *seqq.* & §. XXVI. p. 122. *seqq.* Num autem TERTVLLIANO recte GENNADIUS hic LACTANTIUM iunxerit, dubitari merito potest, cum temporum obstant rationes, ut & FABRICIO obseruatum l. c. p. 229. Quod denique GENNADIUS adserit, COMMODIANVM, cum parum nostrarum attigisset litterarum, magis gentilium destruere potuisse dogmata, quam nostra firmare, id vtique cum ARNOBIO, LACTANTIO, aliisque, qui eo tempore christianae religionis in se suscepertunt defensionem, illi commune fuit, ut iam non semel monuimus. Ad editionem HENR. LEONH. SCHVRZFLEISCHII, quam commemorauimus, quod attinet, adhuc addendum, supplementum notarum in COMMODIANVM ex bibliotheca EZECH. SPANHEMII, cum eiusdem SCHVRZFLEISCHII glossario & indice, prodiisse Wittebergae anno 1709. 4.

ibid. Sed & Paulinus Nolanus &c.) Non PAVLINVM, sed ANTONIVM quemdam, ex ethnicismo ad Christi nomen conuersum, carminis huius auctorem esse, IO. ALB. FABRICIUS docet, qui illud cum praefatione & notis MVRATORI integrum exhibet in *delectu argumentor. & syllabo scriptor. &c.* cap. IV. p. 176. *seqq.*

p. 1062. Et hi quidem, ni fallor, praecipui sunt &c.) Reliquos, qui adhuc addi potuissent, suppeditebit vir summus, faepiusque iam nobis laudatus IO. ALB. FABRICIUS, l. c. cap. II. p. 34. *seqq.* & cap. V. p. 206. *seqq.*

p. 1138. *summam catholicae fidei contra gentiles &c.*) Non tantum liber hicce

THO.

THOMAE DE AQVINO saepissime tum seorsim tum cum reliquis eius operibus editus, sed & in varias linguas conuersus fuit. Graece ex DEMETRII CYDONII versione tum Parisiis in bibliotheca regia extare, viris doctis obseruatum est. IOSEPHVM CIANTES Romanum, episcopum Mariscensem, *summae huius contra gentiles* libros tres priores, ebraice interpretatum esse, Romae editos anno 1657 ex IVL. BARTOLOCCIO refert IO. CHRISTOPH. WOLFIVS *biblioth. ebr. part. I. p. 396.* qui & summam hancce a R. IAC. filio ISAACI TZAHALON ebraice in compendium redactam memorat. Quod quidem mirandum non est, si verum est, quod F. I. Cremonensis, adierit, volumina THOMAE a Graecis, Chaldaeis, Armenis, atque ipsis etiam Indis fuisse translata. Verba eius, quae IAC. QVETIF & IAC. ECHARD, in scriptorib. ordinis praedicator. recensitis tom. II. p. 43. recitant, ita se habent: *tu, qui Thomistas digito notas, mordes Thomam, sanctum enim virum vocitas, sed falsa saepius meditatam. Thomistas mutuo aduersus venis, quibus unicuique in sequentibus praestabo responsum, enumerans, quot praestet auctoritatibus angelicum dogma sancti Thomae Aquinatis, quod Iudaei etiam, quod philosophi venerantur, cuius volumina a Graecis, Chaldaeis, Armenis, atque ipsis etiam Indis fuere translata.* Forte speciatim ad summam theologiae respicit, quam & Arabes & Sineses, lingua sua legere, a nonnullis adserit, supra obseruauimus *lib. II. cap. I. ad §. X.* Quicquid eius sit, mihi dubium adhuc plane atque incertum videtur, an haec ita se habeant. Nihil aut facilius; aut frequentius, quam vt talia homines, ad alterius existimationem ac auctoritatem augendam amplificandamque comminiscantur. Interim summam hancce *catholicae fidei contra gentiles*, laude sua, quam promeretur, defraudare nolo; quemadmodum etiam ipsum

THOMAM ingenio haud vulgari praeditum fuisse, nemo diffitebitur. GABRIEL NAVDAEVS, cum inter eos, qui veritatem religionis christianae contra paganos defenderunt, LACTANTIVM, TERTVLIANVM, MINVCIVM FELICEM, ARNOBIVM, THEODORETVM, SALVIANVM commemorasset, de *summa* THOMAE *contra gentes*, addit: *quae omnium instar iure merito haberi possit; adeo serox est sensuum, rationum, subtilitatis & doctrinae; in bibliographia politica p. 53.* Obseruatum hoc quoque IO. ALB. FABRICIO, & plura de hocce THOMAE opere adfert, & methodum, qua vsus est, exhibet in *delectu argumentor. & syllabo scriptor. cap. V. §. XLIX. p. 270. seqq.*

p. 1181. *supra iam obseruauimus &c.)* ad eandem hancce §. p. 1146. Conferenda autem, quae in *supplementis* ad istum locum fufius de hocce opere diximus.

p. 1193. *Lutherum in doctrina de gratia & praedestinatione &c.)* Non tantum LVTHERVVM; sed & alios quosdam ecclesiae nostrae theologos, qui aut tempore LVTHERI vixerunt, aut non magno admodum ab illo remoti fuerunt interuallo, eadem de praedestinatione capitibusque connexis docuisse, quae reformatae ecclesiae doctores, qui IOAN. CALVINVM sequuntur, professi sunt, non tantum nonnulli, qui ex horum sunt numero, sed & qui in eorum castris militant, aut illorum cum nostra ecclesia vnionem optarunt, nobis persuadere voluerunt. Et saeculo quidem decimo sexto hoc iam egit IOANNES PANDOCHEVS, ex cuius *consensu orthodoxo ecclesiae Lutheranae in doctrina de praedestinatione, excerpta illustriora quaedam Lutheranae ecclesiae domestica testimonia*, dedit, atque *apologiae* suae pro *synodo Dordracena & reformata fide* subiunxit STEPHANVS VITVS. Idem etiam, quis IOANNES iste PANDOCHEVS fuerit, nos ignorare noluit. *Hunc, inquit, Ioan.*
P Pan-

Pandocheum Olearius rerum Thuringicar. syntagm. part. II. p. 194. & 196. refert Wibae comitatus Berchlingensis oppido (ubi se ipse Pandocheus in dedicatione septendecim annis euangelii doctrinam pure & sincere tradidisse docet) verbi diuini ministrum fuisse; Nordhusium vero anno MDXC. vocatum, tandem cum anno MDC. munere Nordhusano pelleretur, Sangerhusii Superintendententis partibus esse functum. In dedicatione, ita pergit, Pandocheus conqueritur, quod fuerint, qui ipsum a vere Lutherana doctrina ad noxiam & longe lateque se diffundentem Calvinistarum sectam defecisse calumniarentur. Hac calumnia adductum se dicit, ut multo labore hunc libellum colligeret. In praefatione docet, suo tempore doctrinam de praedestinatione in grauissimum certamen adductam fuisse. Laudat Urbani Regii libellum de formulis caute loquendi. Tantum vero adest, ut nobis faueat, ut potius Calvinistarum doctrinam cum magna multorum offensione coniunctam esse dicat. In noxiis vero Calvinistarum erroribus refutandis caeco quodam zelo Lutheranos ita infelicititer versari, ut etiam vere & γυνώσκω Lutherana de praedestinatione doctrina in odium adducatur. Multos ex Lutheranis a praedestinatione tamquam Gorgonis capite imperite abhorere; &c. in praefat. haece testimonii praemissa p. 550. Non tantum autem ipsius LUTHERI, sed & IO. BVGENHAGII, IO. BRENTII, NIC. AMSDORFII, VRBANI REGII, MARTINI CHEMNITII, NIC. SELNECCERI, TIM. KIRCHNERI, TILEMANNI HESHVSII, aliorumque effata exhibet, immo ex Augustana confessione, articulis Smalkaldicis, apologia formulae concordiae, & confessionibus quibusdam particularibus quaedam adfert, inde ut euincat, istius temporis theologos eadem, quae CALVINVS, eiusque sectatores, de praedestinatione docuisse. Ad hosce aliosque theologos cum pariter recentiori aetate

prouocassent, qui nostrae & reformatae ecclesiae vnionem in votis habebant, non defuerunt, qui illorum causam agerent, & a sententia CALVINI eiusque sectatorum prorsus alienos fuisse contenderent. Id namque sibi datum credidit GVSTAVVS LISSEVS, ut nonnemo vocari voluit, cuius quippe exstat defensio pro theologis euangelicis seculi reformationis, sigillatim Luthero, Melancthone, Bugenbagio, Sarcerio, Regio, Althammero, Corvino, Flacio, Heerbrando, Simone Pauli, Iacobo Andrea, Brennio, Heerbrando, Balchaf. Bideimbachio, Luca Osiandro, seniore, Chemnitio, Cornero, Musculo, Kirchnero; aduersus dicam particulari mi, ipsi ab auctore litterarum de statu negotii irenici apud Tubingenses inquisitissime impactam; anno 1724. 4. sine loci mentione. Eodem deinceps labore perfunctus est ERN. LEOP. FRIDER. BEHMIVS, cuius interpretatio locorum quorundam, quae in beato Luthero aliisque theologis saeculi reformationis nonnullis difficultatem in articulo de praedestinatione habere videntur, cum praefatione IOAN. LAVR. MOSHEMII, theologi Helmstädiensis celeberrimi, prodiit Helmstädi anno 1729. 4. In ea primum ipsius LVTHERI quaedam, praesertim ex libro eius de arbitrio seruo petita, tum & IO. BVGENHAGII, VRB. REGII, IO. BRENTII, ANDR. ALTHAMMERI, ANTON. CORVINI, IO. AGRICOLAE, quem tamen minime dignum censet, qui inter theologos Lutheranos referatur, IAC. HEERBRANDI, TILLEM. HESHVSII, SIM. PAYLI, CHRISTOPH. CORNERI, TIMOTH. KIRCHNERI, MART. CHEMNITII effata, in quibus graeae particularis defensores praesidium aliquod inuenire sibi videntur, vindicat, eaque in alienum sensum detorqui ostendere adnititur. Ad IO. PANDOCHVM nimirum, cuius antea facta est mentio, BEHMIVM respicere, IO. LAVRENT. MOSHEMIVS in praefatione nos conducet, idque adeo agere,

agere, vt veterum theologorum loca, quae in partes suas PANDCHEVS traxerat, per interpretationem legitimam illi iterum eripiat. Addit idem vir doctissimus: *Recte an scis ubique de mente & sententia veterum doctorum iudicauerit, non mihi licuit, cui parum suppetit otii, exquirere; institutum vero ipsum laudandum esse, illud vero etiam multo laudabilius, quod relictis omnibus ambagibus, rem ipsam placide tractauerit, & seruatoris nostri memor, modestiae & pacis amori omnia dederit, necum favebuntur omnes, qui sapiunt.* Mea quidem opinione id maxime considerandum, LVTHERO alisque eiusdem temporis theologis rem fuisse cum Romanae ecclesiae addictis, qui, naturae viribus plus, quam decet, in spiritualibus tribuentes, Pelagii premebant vestigia, quod & speciatim DESIDER. ERASMVVS, Roterodamensem, quocum speciatim LVTHERO pugnandum fuit, fecisse constat. Quid itaque mirum, si idem illis interdum contigerit, quod AVGVSTINO, cum Pelagianis disputanti, vt ad alterum paulisper extremum declinantes parum commode loquuti sint? Idem & de illis, qui cum MATTH. FLACIO, synergistis, naturae viribus itidem plus, quam decet, dantibus, se opponebant, censendum.

p. 1205. *Legendus quoque de eo &c.)* Iungenda, quae in addendis ad capitis huius §. X. dicta sunt.

p. 1231. *Eo nimirum Gerbardus disputandi usus est genere.)* De eo plura diximus ad §. X. huius capitis.

p. 1240. *contra Ioannem Vorstium.)* Vir hicce cetera doctissimus & ob varia ingenii monumenta in philologicis, criticis, historicis, edita, & nobis quoque subinde laudata celeberrimus, a nostratibus ad reformatorum castra transiit. Legenda, quae de eo observat IO. HENR. A SEELEN in *philocalia epistolica*, in *notis ad epist. XLI.* p. 174.

p. 1246. *aperte & cordate more suo* Bellarminum &c. *redarguit Ioan. Launo-*
ius.) IO. LAVNOIVS, Constantiensis, theologus Parisiensis, inter maximos, quos ecclesia Romana contra se ipsum habuit, veritatis testes referendus est. Dignaque prorsus eius tum ob eruditionem, antiquitatis cumprimis ecclesiasticae exquisitam notitiam, tum ob candorem, qui in illis elucet, & singulare veritatis studium, quae euoluantur, diligenterque legantur ab omnibus. Recte ANTON. REISERVS, in praefatione iam laudati operis eum *theologum Parisiensem & Sorbonisiam inter suos iure ac merito celeberrimum, curiae Romanensis & eorum, quae ibi aduersus scripturam & antiquitatem orthodoxam publice docentur, & abique illo rubore agantur, hostem curatum & irreconciliabilem*, adpellat. Exstat elogium eius, vna cum eiusdem notationibus in censuram duarum propositionum A. A. D. S. Londini anno 1685. 8. Encomia, quibus alii viri docti LAVNOIVM ornarunt, diligenter collegit GEORG. SERPILIVS, in commentatione, qua ad rarissimorum Ioannis Launoi, Parisiensis theologi, opusculorum editionem nitidissimam, subscriptionibus suis promouendam aequos historiae ecclesiasticae & testium veritatis aestimatores inuitat, Ratisbonae edita anno 1719. 4. Fieri autem aliter non potuit, quin isto candore suo multorum odium & inuidiam sibi conciliaret, vnde & variorum censuras atque sinistra expertus est iudicia. Et ANTONIVS quidem REISERVS, dum eum, ceu testem & confessorum veritatis euangelico-catholicae, sistit, simul contra CHRISTIAN. LVPVVS, Louaniensem, IMMAN. A SCHELSTRATE, Antwerpensem, NATALEM ALEXANDRVVS, Parisiensem, DOMINIC. GALESIVM & FRANCISC. MARCHESIUM, Romanos, vindicat. Quae NATALIS ALEXANDER reprehensione, immo seueriori castigatione digna in LAVNOIO censuit, col-

legit & exhibuit ELIAS VEIELIVS in *disser-
tatione isagogica in selecta historiae ecclesi-
ast. capita Natalis Alexandri &c. artic. III.*
§. XXX. p. 99. seqq. Addi his merentur,
quae ADRIAN. BAILLETVS, IO. MABIL-
LONIVS, IVSTVS FONTANIVS, IO.
CIAMPINVS, non aequae omnia illi hono-
rifica de eo pronunciarunt, quae GEORG.
SERPILIVS refert l. c. p. 9. Immo
THEOPH. RAYNAVDVS eo usque pro-
gressus est, ut eum impiis atheisque adiun-
gere non dubitauerit, in *antemurali aduer-
sus fortia ingenia tom. VIII. operum* p. 142.
Nec mitius haud dubie de eo censuerunt alii.
Eo certe respicere videtur auctor *elogii* eius,
quod Londini prodidisse, antea diximus,
quando scribit: *credi vix potest, quantam*
initio invidiam his scriptis, quibus fabu-
las quasdam, in ecclesia Romana receptas,
proscripserat) *in se constauerit. Licet enim*
antiquam atque adeo genuinam traditio-
nem propugnaret, eiusque fidem, ut ipse
saepe ad locum Tertulliani alludens dicere
solebat, ex temporibus adfereret; tamen
qui historias, quas expungebat, a teneris
annis imbibebant, quae illas credulae ple-
bi non sine aliquo commodo suo ingerebant,
eas sibi eripi aegre patiebantur, nec qui id
tentasset, mitius incusabant, quam firmis-
sima religionis fundamenta conuellere de-
creuisset. Addit autem: *Vicit autem inex-*
pugnabili constantia Launoius hominum
imperitorum & male feriorum importu-
nas inoffensasque querelas, & aniles co-
rum fabellas ita reuicit, ut nullum iam pa-
tronum inueniant inter eos, qui aliqua cu-
na veritatem indagant, multo pauciores,
quam antea apud vulgum, & apud eos, qui
ne litteras quidem norunt; p. 10. Scripto-
rum, a LAVNOIO editorum, indicem
exhibet IO. ALE. FABRICIVS, in praesa-
tionem, IO. MABILLONII itineri germani-
co, & IO. LAVNOII de scholis celebriori-
oribus a Carolo magno &c. instauratis, li-
bro, ipsius cura studioque recusis, prae-

missa, sed plenius GEORG. SERPILIVS
l. c. p. 12. seqq. Ea autem, quae LAVNOIO
opposita fuerunt, recenset IO. HENR. A
SELEN in *philocalia epistolica ad epist.*
LXXVI. p. 31. Quae eo magis obseruatu
digna sunt, quo luculentius inde patet,
quantopere candor eius nonnullis Roma-
nae ecclesiae addictis displicuerit. Dudum
viri docti optarunt, ut omnia LAVNOII
scripta iunctim ederentur; sed voto huius
hucusque euentus non respondit. GVIL.
ERNEST. TENTZELIVS equidem spem
obi litterato fecit, ea Francofurti excusum
iri, in *denen monat. Unterredungen* MDC
XCIV. *monse Ianuar. p. 86.* quod cum
factum non esset, curam eis rei GEORG.
SERPILIVS in se suscepit, eumque in fi-
nem commentationem istam non semel no-
bis laudatam euulgauit. Quemadmodum
autem & ista, quantum mihi constat, editio
lucem non adspexit, ita an adspectura sit,
postquam rebus mortalium auctor ereptus
est, dies docebit. Si enim eiusmodi quid
ei contingeret, a reuerendo ecclesiae euan-
gelicae Ratisponensis ministerio inchoata
perfici voluit. Interim ex epistola quadam
bibliothecae italicae (quae lingua Gallica
Geneuae haud ita pridem edi coepit) *tomo*
II. artic. VIII. p. 265. seqq. inserta didici,
opera LAVNOII Geneuae imprimi; cuius
editionis *prospectum*, priusquam prodeat,
se daturum, epistolae istius auctor promi-
sit. Ex isto autem *prospectu*, haec ibidem
de LAVNOIO recitat verba: *Non nescimus*
Launoium audire petulantem criticum san-
ctorum euerforem. Audaciori criticae quan-
doque indulgisse, nec semper iuisse medio tu-
tissimum, concedimus. Qui fieri poterat,
ut in ista fere argumenta pertractaturus
nusquam a veri tramite discederet? Illud eo
magis ignoscendum, quod rigido potius au-
steroque nimis veritatis amore, quam su-
perba carpenti quaecumque prurigine pec-
casse videatur. Quamobrem tantum abest,
ut hic Launoio succenseamus, non impro-
banda

banda aliorum exempla alibi acmulatur, ut potius gratulemur ei audaciam suam, dum scilicet natam hinc utilitatem attendimus. Si timidi critici partes egisset Launoius, torperet etiamnum eiusmodi quaestiones perscrutandi studium. Eminent autem inter scripta LAVNOII *epistolae* eius (quae rectius dissertationes dici poterant) ad amicos de variis capitibus, ad antiquitates praecipue ecclesiasticas spectantibus, primum Parisi anno 1664. octo voluminibus 8. editae; deinceps vnicui volumine reculae Cantabrigiae 1689. fol. Praeter indices quatuor in hac editione accessit praefatio apologetica pro reformatione ecclesiae anglicanae a viro admodum reuerendo (GVIL. SAYWELL) conscripta, in qua agitur de auctoritate & usu catholicae traditionis & oecumenicorum conciliorum, eorumque cum sacris scripturis consensu, prout in *epistolis* Launoius fusius explicatur. Ad ANTON. REISERI opus, quo IO. LAVNOIVM testem & confessorem veritatis euangelico-catholicae exhibet, id adhuc addendum, editionem istam, quam laudauimus, Amstelodamensem tot vitii typographici contaminatam esse, ut lectoribus etiam harum rerum non prorsus imperitis inde impedimentum aliquod adferri queat. Hoc iam obseruatum GVIL. ERN. TENTZELIO *l. c.* MDCXCIV. mens. Febr. p. 162. ex quo & hoc repetit GEORG. SERPILIVS *l. c.* p. 19. Auctores, qui vitam REISERI dederunt, indicat, & alia quaedam de eo obseruat IO. HENR. ASELEN in *philocalia* *epistol. in notis ad epist. LXIX.* p. 275. Conferenda & quae ad sequentes REISERI *epistolas* idem vir doctus subinde adnotauit.

p. 1246. *Magis adhuc irritauit Gallos &c.*) De controuerfia, quae BELLARMINO cum GVIL. BARCLAYO intercessit, scriptisque eo spectantibus conferenda, quae ex inliuto supra diximus ad *libri* hu-

ius *cap. I. §. X. p. 317.* & in addendis ad istum locum.

p. 1248. huiusce Rainoldi *librum inter scripta eruditissima refert &c.*) Consentiunt & alii. Hoc opus omnium recte sentientium adplausu exceptum fuisse, quibus singularis viri eruditio non probari non potuerit, recte pronuntiat IO. CHRISTOPH. WOLFIUS in *notis ad Casaubontana p. 214.* ubi plura de eodem, ut & certamine IO. RAINOLDI cum fratre WILHELMO lectu non indigna.

p. 1270. cum ille pacis & concordiae ecclesiasticae studium &c.) De hoc pacis & concordiae ecclesiasticae studio, quo HVG. GROTIUS flagrauit, copiose disserit, ita ut istud simul laudet, eiusque hac in re defensionem in se suscepit auctor *vin-dictiarum Grotianarum*, quae Lipsiae anno 1727. 8. prodierunt *part. II. p. 530. seqq.* Nimirum non posse istud pacis ac concordiae ecclesiasticae a quoquam vituperari studium existimat, eo, quod I) ipsum hoc suadeat naturale lumen, quod ad societatem colendam hominem natum esse doceat; II) theologia quoque naturalis hoc commendat; quod dum ex mente GROTIJ edisserit, iudicabat; inquit, *quamuis essent variantes de Deo sententiae, Deum tamen tam diuersa ac dispari opinionum ratione suam velle gloriam illustrare, quo singuli diuinam maiestatem magis reuerentur, &c.* III) Scriptura porro sacra veteris ac noui testamenti, ipsius Dei exemplo ad lenitatem erga dissentientes humanitatemque ac fraternum amorem homines adducere adnitatur; id quod & IV) ex veteribus ATHANASIVS, ARNOBIUS, AMBROSIVS, AVGVSTINVS, VINCENTIUS Lerinensis; ex recentioribus IO. CALVINVS, GVIL. PERKINSVS, IAC. AVGVSTHVS, HIERON. OSORIVS, PETR. DANIEL HVETIVS, aliique agnoscant. Haec auctor iste doctissimus tam eleganter proponit, ut lectu omnino digna sint. Facileque

cileque in eo omnium consensum impetrabit, pacis & concordiae studium satis commendari non posse; sed tum demum, quando nulla cum eo coniuncta est veritatis iactura. Ad HVG. GROTIUM equidem quod attinet, de eo auctor ita pronuntiat: *Laudabilem ergo sese operam suscipere, nosse etiam, pacis & concordiae christianae longe amantiſſimus, Grotius existimavit, ut ad vnienda consociendaque religionum dissidia cogitationes suas leniores, studiaque sua humanitatis plena conferret, prout ipse hoc innuit, ILLAESA TAMEN VERITATE addens; p. 545. 546.* At hoc ipsum forte vir ille doctissimus non omnibus persuadebit, consilia ista aut placita GROTII illaesa veritate locum inuenire potuisse. Ceterum scripta occasione *adnotatorum GROTII* in consultationem GEORGII CASSANDRI vtrunque in lucem emissa, eorumque editiones accurate recenset idem auctor p. 826. seqq.

p. 1273. *Refutarunt eum &c.)* Conferenda & quae hac de re dicta sunt lib. II. cap. II. ad §. XI. p. 522. & in addendis ad b. l.

ibid. Reliqua, quae de eiusmodi scriptoribus &c.) Prae reliquis adhuc commemorari potuisset ROCCVS DESPINO-LA, episcopus Tirenſis & primas Croatiae, qui haud leuem strepitum dedit, cum itinere, anno 1682. per aulas principum protestantium suscepto, noua concordiae ecclesiasticae inter protestantes ac pontificios faciendae consilia proposuit; quae ita comparata erant, ut nec protestantibus placerent, nec ipsi pontifici probari vquam posse prudentiores iudicaret; unde mirum non est, illos in fumum abiisse conatus. Data interim nonnullis occasio fuit illa consilia sub examen reuocandi, magno labore nihil eos agere, qui Romanenses cum protestantibus, hoc est, tenebras cum luce in concordiam redigere volunt; conf. ANDREAS CAROLI in *memorabilib. ecclesiast. saeculi XVII. lib. IX. cap. XVI. p. 297.*

seqq. 10. FRID. MAYERVS in *Syllabo scriptor. praecipuor. qui Romam reconciliabilem voluerunt* p. 59. PHILIPP. IAC. SPENERVS in *denen theologischen Bedencken part. III. cap. VI. artic. I. dist. IV. sect. XV. p. 570.* cum prae mis autem *part. IV. cap. VII. artic. I. sect. XXXI. p. 141. seqq.* 10. GEORG. WALCHIVS in *der historisch und theologischen Einleitung &c. cap. III. sect. I. ad §. XV. p. 216.* vbi & obseruat, respicere huc SAM. PVFENDORFIVM in *iure fecciali diuino §. XIII. p. 52. seqq.*

p. 1277. *Nec omittendus hic Valerianus Magnus &c.)* Addenda hic omnino, quae de hocce auctore obseruat IO. HENR. A SEELIN in *delictis epistolicis not. ad epist. LXIII. p. 286.*

p. 1281. *vir vtrique doctus & linguae latinae pariter ac graecae peritus &c.)* Laudat quoque hoc nomine OECOLAMPADIVM ISAAC. CASAVBONVS. Hodie, inquit, Oecolampadii dialogum de sacramento eucharistiae. & miratus sum hominis doctrinam ac peritiam patrum graecorum; in *Casaubonianis* p. 10. Alios adhuc, qui eruditionem in OECOLAMPADIO agnouerint, & promeritis ornauerint laudibus, interque eos GEORGIVM SPALATINVM, commemorat IO. CHRISTOPH. WOLFFVS, in *notis ad Casauboniana* p. 215. vbi & LVTHERVVM scripsisse obseruat, se ex corde dolere tantum virum captum frivolis & nihili argumentis.

p. 1286. *Sed & cum Hadriano Sarrauiam &c.)* HADRIANVM huncce SARRAVIAM, Caluini coetui primum addictum, muneribus publicis in variis Belgii ecclesiis defunctum fuisse, quarum doctrinam scriptis etiam propugnauerit; deinde facto in Angliam transitu, Caluino & Bezae non admodum fauiffe, obseruat IO. CHRIST. WOLFFVS in *notis ad Casauboniana* p. 251. Ipſemet CASAVBONO SARAVIAM non obscuri nominis vir in Anglia; porro homo admodum eruditus publicae pacis & concordiae

in

in ecclesia Dei cum primis studiosus, audit, in *Casaubonianis* p. 43. ubi & quaedam eius de THEOD. BEZA effata observatu, digna refert.

p. 1291. Et initio quidem cum ipso Roberto Bellarmino &c.) Historiam controversiae huius inter IACOBVM Angliae Regem & ROB. BELLARMINVM, cardinalem diligenter quoque enarrant IOAN. WOLFG. IAEGERVS, in *historia ecclesiast. & polit. saeculi decimi septimi, decennio I. lib. IX. cap. V. p. 126. seqq.* Iungenda & quae ipsimet supra diximus cap. V. huius libri ad §. X. p. 817. praesertim & in addendis ad h.l.

ibid. in tortura Torti &c.) De hocce LANCELOTTI ANDRAE libro ISAAC. CASAUBONVS ita pronuntiat: *Mira elegantia vir doctissimus quisquiliat, naenias & ineptias, immo aliquando impias blasphemias Bellarmini confutat, &c.* in *Casaubonianis* p. 6. MARTIN. BECANVM, quem contra LANCELOTTVM ANDREAM scripssisse diximus, iterum a RICHARDO THOMSONIO & ROBERTO BYRHILLO refutatum observat IO. CHRISTOPH. WOLFFVS in *notis ad Casauboniana* p. 208. De libro, quem NIC. COEFFETEV; siue COEFFETELVS Angliae regi IACOBO opposuit, vid. IO. WOLFG. IAEGERVS l.c. p. 130.

p. 131. Peculiare etiam Marefo certamen fuit cum Hugone Grotio &c.) Historiam literariam huius controversiae accurate exhibet PETR. ZORNIVS, in *opusculis sacris* tom. I. p. 619. Scripta quoque huc spectantia recenset auctor doctissimus *vindicatarum Grotianarum*, quae Lipsiae anno 1727. 8. prodierunt p. 324. seqq.

p. 1330. nemo tamen maiori id egit conatu, quam Ioannes Duraeus &c.) Varia ad historiam literariam conatum irenicorum IO. DVRAEI spectantia exhibet IO. HENR. A SEELEN in *philocalia epistolica in notis ad epist. XXXVIII.* p. 170. ubi & de IO. MELLETO, DVRAEI in negotio ireni-

co socio, quaedam observat. Addenda & quae iam supra diximus, cum de IO. HVLSEMANNO verba faceremus ad §. VIII. huius capituli p. 1223. seqq.

p. 1336. in Ioanne Launoio, teste & confessore veritatis &c.) Repetenda, quae supra ad §. IX. p. 1246. de IOANNE hocce LAVNOIO ex instituto diximus. Plures eiusmodi testes veritatis Gallia suppeditat. Omnes enim gallicanae libertatis defensores, de quibus cap. V. huius libri ad §. X. p. 818. diximus, huc quodammodo referri possunt. Pauci tamen, siue eruditionem, siue animi candorem spectes, cum LAVNOIO sunt comparandi. Locum etiam praeter alios hic sibi vindicat VALERIANVS MAGNVS, de quo equidem supra dictum ad §. IX. huius capituli p. 1277. Sed copiosius, quae huius loci sunt, edisserit IOAN. HENRICVS A SEELEN in *delic. epistolic. not. ad §. LXXIII.* p. 286. seqq.

ibid. cum de Ioanne Gerbaro verba faceremus ad §. VIII. p. 1231. Spectant huc etiam testimonia illa veritatis, quae ius canonicum suppeditat, de quibus dictum cap. V. libri huius ad §. III. p. 851.

p. 1337. Longe autem plura theologus bicce &c.) Huc & praeter alia ea adhuc pertinent, quae IO. SCHEFFLERO, qui sub nomine CHRISTIANI CONSCIENCIOSI emisit *Send-Schreiben an alle euangelische Vniuersitäten, in welchen er seine Gewissens-scrupel proponiret, vnd zu erörtern bittet* 1) ob er in der Lutherischen Religion könne selig werden, weil sie nicht die catholische ist, in der allein secundum omnes doctores die Seligkeit zu hoffen? 2) ob dieninge die catholische sey, die so genennet wird, oder so es die nicht ist, welche es dann sey? &c. opposuit, de quibus vid. IO. HENR. A SEELEN in *philocalia epistolica not. ad epist. LXXXII.* p. 348.

p. 1342. Auctores qui historiam istarum litium tradiderunt &c.) Spectant huc etiam illi, qui notitiam scriptorum, a

remou-

remonstrantibus editorum, suppeditant, quod non ita pridem ADRIAN. A CATTENBURGH praestitit, in *bibliotheca scriptorum remonstrantium*, Amstelodami anno 1728. 8. edita. Atque is quidem in *praefatione* instituti sui rationem, minime contemnendam, exponit. Cum enim quosdam, qui eiusdem generis bibliothecas condiderunt, & de quibus a nobis quoque supra suo loco dictum est, commemorasset, verum, inquit, cum remonstrantium libris hoc factum contingat, ut in exteris oris non exiguam benevolentiam experiantur, me non ingratam operam praestitutum confisus sum, si indicem scriptorum societatis nostrae, in studiosae nostrae iuventutis commoda concinnatum, in apertum producerem. Dum maiores nostri nihil antiquius duxerint, quam popularium suorum, inprimis gregis suae curae commissi aedificationem promovere, plurimas suas scriptiones lingua nostra vernacula promulgarunt, nec male librorum lectores suos obruere studuerunt, sed dilucide & breuiter sententias suas illis proponere. Hinc varia scripta, egregio licet acumine & solidissimo iudicio exarata, ad illorum notitiam, qui Batavorum linguam non callent, minus potuerunt peruenire, & deferuente disputandi studio, etiam in ipsa patria nostra obliuioni tradi coeperunt. Hinc cum indicasset, quam enixe scriptorum IO. VTENBOGARDI editionem & in vnum aliquod corpus collectionem HUGO GROTIUS efflagitasset, subiicit: verum cum optatus ille successus Grotianis illis posterioribus votis non responderit, vel sola scripta huius viri expostulant indicem, quo illorum recordatio excitata in posterorum grata memoria vigeat, atque extraneis etiam commendetur. Atque ita omnino se res habet, quod illorum, qui belgica lingua scripserunt, notitia ad paucos, qui extra Belgium viuunt, peruenit. Licet itaque auctor id tantum agat, ut indicem librorum a praestantibus

inter remonstrantes, viris conscriptorum, exhibeat; vsu tamen suo haecce eius bibliotheca non desistit.

ibid. Vitam & Scripta Arminii &c.) Scripta recenset quoque ADRIANVS A CATTENBURGH in *bibliotheca scriptorum remonstrant* p. 4.

p. 1342. Alter inter remonstrantes locus debetur Simoni Episcopo &c.) Scripta eius diligenter quoque recenset ADRIANVS A CATTENBURGH in *bibliotheca scriptorum remonstrant* p. 60. seqq. Non minoris tum auctoritatis tum celebritatis, quam EPISCOPIVS inter remonstrantes fuit IO. VTENBOGARDVS, et si libri eius, belgica quippe lingua scripti, non adeo noti sint. Conferendus autem de his omnino CATTENBURGHIVS l. c. p. 60. seqq.

1343. Nec tamen solus Bodecherus consensus cum Socinianis &c.) Hunc autem consensusm ut a se amoliantur remonstrantes, omnem mouent lapidem. Cumprimis hoc etiam non ita pridem egit ADRIAN. A CATTENBURGH, utpote qui bibliothecae suae scriptorum remonstrantium, antea memoratae, subiunxit specimen controuersiarum inter remonstrantes & Socinum eiusque adseclos, exhibitum ipsis scriptorum verbis. In praecipuis enim, quae hic in censum veniunt, controuersis, dissensus remonstrantium & Socinianorum, ipsis praecipuorum vtriusque partis prolatis verbis demonstrat. In praefatione quoque multa, quae huc spectant, disserit, & scripta remonstrantium, quibus hancce, quam vocat, calumniam a se depellere voluerunt, laudat. Illis quoque acriter se opponit, qui discrimen inter veteres & novos remonstrantes constituunt. Sed sic eadem, inquit, fabula luditur, quae fuit aetate paucis post synodum annis. Ante conuentum remonstrantibus crimen impingebatur, quod placita Socini de trinitate, diuinitate filii, satisfactione Christi, magistratus officio &c. utroque pollice probarent. *Quicquid illi*

illi in contrarium dicent, scriberent, orarent, furdis narrabatur. Cum se fiserent parati de hisce coram synodo se purgare, nemo de crimine illo vel hiscere est ausus. Patres iudicium tulerunt de solis quinque articulis controuersis. Sed vix triennium effluxerat, quin audita fuerit eadem cantilena, Socinum totum sub quinque articulis abscondi. Haec continue repetitur. Meram illam fuisse calumniam, qua obrectatores maiorum nostrorum fidem ac probitatem lacescebant, nemo non videt illos aperto ore confiteri, qui illud discrimen iactant inter veteres ac novos remonstrantes. Sed cum hoc ipsum nullo fundamento nitatur, idque discrimen plane sit fictitium, parem cum maioribus iniuriam nobis inferri merito conquerimur. At vero esse inter remonstrantes, qui paullo propius ad Socinianos accedant, quam alios, frustra negatur.

ibid. merito excipit Stephanus Curcellaeus &c.) Et huius scripta recenset ADRIAN. A CATTENBURGH in bibliotheca scriptor. remonstrant. p. 48. seqq.

p. 1344. Addendus denique hisce PHIL. A LIMBORCH &c.) Dum ADRIAN. A CATTENBURGH scripta LIMBORCHII recenset, inter alia obsevat, relationem istam historicam de origine & progressu controuersiarum in foederato Belgio, de praedestinatione, quae vltimae editioni theologiae eius christianae accessit, in linguam quoque belgicam translatam, atque Amstelodami anno 1715. 8. excusam esse eum amplissima praefatione in defensionem remonstrantium contra calumnias, ut loquitur, D. JACOBI FRUITIER in libro eius, cui titulus: *Sions Warfelingen*, hoc est, *luctae Sionis*. Celebriores adhuc, praeter eos, quos commemorauimus, inter remonstrantes, qui & scriptis huc spectantibus inclaruerunt, sunt GERARD. BRANDT, cum tribus filiis, CASP. GERARDO & IOANNE, NICOL. GREVINCHOVIUS, ARNOLD. POELENBURGI-

VS, DAN. TILLENVS, quorum scripta itidem commemorat, quem iam laudauimus, ADRIAN. CATTENBURGHVS, l. c. p. 19. seqq. p. 75. seqq. p. 130. seqq. Atque TILLENVS quidem initio haud vltimus inter eos fuit, qui se Arminio opposuerunt; quo tempore & syntagma suum disputationum theologicarum in academia Sedanensi habitatum euulgauit, cuius editio quarta, quae reliquis praestantior iudicatur, Harderuici anno 1656. prodit. Deinceps autem, in praefatione, quam controuersiarum in belgicis ecclesiis hodie feruentium hypotyposi dialogisticae praemissit, quicquid in illo syntagmate in gratiam contraremonstrantium dixerat, retractauit, immo ipsum illud syntagma totum ferre, hisce reiecit verbis: *Editum est a me ante annos viginti sex, & quod excurrit syntagma theologicum ab illo tempore diuersis in locis me infcio recusum; in cuius plerisque paginis non pauca occurrunt, quae Stoicorum & Manichaeorum potius, quam Christi & apostolorum disciplinam redolere certus sum. Erat animus, opus illud incudi reddere, auerruncatisque Geneuensis scholae placitis ad antiquae veritatis obrussam omnia exigere; quod consilium, quoniam adfecta iam aetate, & valetudine ex animi mei sententia exequi non licet, idcirco totum illud opus vna iam litura induco, ac tanquam infelicem foetum ab dico & abicio; haud ignarus inuentutem non tam erudiri iis, quae bene dicta, quam infici sequioribus. Haud ignotum ceteroquin in controuersis remonstrantium est CONR. VORSTII nomen, cuius tamen CATTENBURGHVS nullam in bibliotheca sua mentionem fecit, etsi duos eius filios GVERNERVM & GVILIELMVM commemorat p. 135. Haud dubie locum illi inter remonstrantes concedere noluit, quem inter antitrinitarios ei dedit CHRISTOPH. SANDVS in bibliotheca antrinitariorum p. 98.*

p. 1345. Ioan. Arnoldus Coruinus &c.) Lugdunenlis Batauis, in vrbe patria con-

eionator, ex illorum numero fuit, qui coram synodo Dordracena comparere iussi sunt; postea iurisprudentiae operam dedit, scriptisque quibusdam eo spectantibus itidem innotuit; conf. ADRIANVS ACAT-
TENBURGH l. c. p. 45.

p. 1348. *Ad vitam & fata Serueti quod attinet* &c.) Nemo in rebus & fatis MICH. SERVETI enarrandis maiori cura & diligentia versatus est, quam IO. LAVR. MOSHEMIVS, aut, si maius, HENR. AB ALLWOERDEN, quippe qui illo praefide *historiam Michaelis Serueti*, per modum disputationis academicae, Helmsstadii 1727. publicae luci exposuit. Ex ea si quaedam, quae mihi maxime obseruatu digna visa sunt, asferam; nonnulla etiam adiciam, non abs re id fore, nec ab instituto nostro alienum existimo. In *prooemio* eos commemorat, qui in historia SERVETI confribenda industriam suam collocarunt, aut ei aliquid lucis adfundere possunt. PETRI HYPERPHROGENI, Gandauensis, *historiam manuscriptam de Serueto & eius morte* CHRISTOPH. SANDIVS commemorat in *bibliotheca anti-trinitariorum* p. 7. in quam ANDREAM VOIDOVIVM notas scripsisse, idem SANDIVS auctor est p. 92. IO. CALVINVS in *fidei expositione errorum Serueti*, ita de dogmatibus SERVETI agit, ut multa etiam de vita, morte & moribus eius adspersat. Cuius tamen *narrationibus*, inquit auctor, *quum ab infensissimo Serueti aduersario profectae sint, fides fortassis non semper habenda erit.* Hinc cum & in *epistolis* CALVINI itenque *vita* eius, ATHEOD. BEZA scripta, nonnulla, quae huc faciant, inueniri, velut in transitu monuisset, CONR. SCHLVSSELBURGIUM toto libro XI. *catalogi haereticorum*, copiosissime de SERVETO eiusque doctrina exposuisse, obseruat, sed ita ut multa admisceat aliena, nec tam vitam describat hominis, quam dogmata, Caluino potissimum duce, exponat ac refellat. Iungendum hisce censet HIERON.

BOLSECVM, qui *in vita Caluini*, quam huic *parum honorificam* vocat, simulque adeo, quantum hac in re illi tribuendum sit, significat, singularia quaedam de SERVETO memoret; quam quidem CALVINI vitam a BOLSECO scriptam IOANNES ENGERDVVS, professor Ingolstadiensis, cum aliis eius generis libellis germanice verterit, & ineptis non paucis auxerit, quae de re plura in *notis* suppeditat. Ad saeculum XVII. dum progreditur, recte docet, eo inuente, cum in Belgio Arminianae lites feruere inciperent, multos in historiam eius accuratori, quam antea factum, studio inquisuisse. Iis enim, qui IO. CALVINI doctrinam de praedestinatione odio habebant, nihil fuisse antiquius, quam ut omnibus eum modis infamarent; quumque nihil famae eius magis nocere posse intelligerent, quam facinus illud, quod in SERVETO admisit, in eo exaggerando valde fuisse laboriosos; acuisse studium hominum IO. CVCHLINVM, qui Leydae doctrinam CALVINI de haereticis capitis supplicio adficiendis publice defenderit, IO. BOGERMANNVM, qui librum THEOD. BEZAE *de haereticis puniendis*, belgice verterit, & multos, qui tum publice contenderint, exturendos, & securi percutiendos esse haereticos, immo fuisse ex horum numero, qui anno 1607. effigiem SERVETI Amstelodami apud CHRISTOPH. ASICHEM aere exprimendam curauerint, adiecta eius historia aut potius pro IO. CALVINO apologia; rursus tamen ab altera parte ARMINII sectatores libellos quosdam in lucem reuocasse, qui saeculo iam decimo sexto contra CALVINVM occasione supplicii SERVETI editi erant, ut *dialogus inter Vaticanum & Caluinum*, aut ut vera libri huius inscriptio se habet: *contra libellum Caluini, in quo ostendere conatur, haereticos iure gladii coercendos esse* (de quo auctor copiosius in ipsa *dissertatione* p. 153. seqq. verba facit) aliosque; nec deposuisse Arminianos hoc erga CALVINVM odium & erga SERVE-

TVM

TVM studium, postquam iam ciech erant, liquidem REINIERIVS TELLIERIVS eo amenitiae processerit, vt SERVETI libros de trinitatis erroribus belgice verteret, quod tamen eius factum SIM. EPISCOPIO aliisque neutiquam probatum fuerit; quae de re plura in ipsa *dissertatione* traduntur p. 167. seqq.) HYGONEM porro GROTIUM variis in scriptis, inprimis *voto pro pace*, CALVINUM ob hanc SERVETI causam lacesse, cui ANDR. RIVETVS satisfacere studuerit; sed & IO. VYTENBORGARDVM historiam SERVETI, in *Historia sua ecclesiastica* non sine dedecore CALVINI conscripsisse, cui IAC. TRIGLANDIVS ex aduersa factione occurrerit. Anti-trinitarios SERVETVM non praetermisisse, ubi se occasio de eo loquendi illis obtulit, facile conicere licet; hinc & STANISLAVS LUBIENICIVS, in *historia reformationis polonicae* lib. II. cap. V. p. 96. & CHRISTOPHORVS SANDIVS in *bibliotheca anti-trinitar.* p. 6. varia de eo commemorant. Et hic etiam auctor est, IOANNEM PREVSIVM, Guba-Marchicum, *carmen polonicum* de morte SERVETI exarasse, quod tamen typis excusum non est, l. c. p. 163. IACOBVS SPONIVS atque GREGORIUS LETI, uterque Geneuensis historiae scriptor, facta SERVETI enarrant; sed neuter eorum, iudice auctore nostro, aut erroribus caret, aut officio, quod suscepit, satisfacit. Plura equidem & meliora IO. IACOBVM HOTTINGERVM, in *historia ecclesiast. Helvet.* tom. III. p. 545. & p. 509. seqq. attulisse adserit; simul tamen fatetur, sibi nondum licuisse librum istum inspicere. Palmam autem inter omnes MICHAELI DE LA ROCHE tribuit, quo nemo accuratius copiosiusque in hac historia versatus sit: cui, inquit, quum ipsa iudicii acta, & plerisque Serueti libros inspicere licitum fuerit, longam Serueti historiam exaravit, quam primo aliquot epistolis comprehensam in diario suo anglice scripto edidit, postea vero rejectis & deicis nonnullis, additis

autem aliis, gallice vertit, ac bibliothecae, quam vocat, anglicae inseruit. Hic vir doctus, ita pergit, et si multa omiserit, nonnullaque male narraverit; multa tamen antea nobis ignota; inprimis supplices Serueti libellos, sententias iudicum in eum latas, & alia in lucem princeps protulit. Non sine ratione auctor doctissimus quaedam in ista MICHAELIS DE LA ROCHE narratione desiderat, desiderarunt alii & alia. Speciatim hoc fecit auctor, adnotationum quarundam de Michaeli Serueto ad illustrationem eorum, quae in cl. viri de la Roche bibliotheca anglicana, tom. II. part. I. de eo nuper narrata sunt, quem SAMVELEM CRELLIVM, quia alias sub ARTEMONII nomine latere voluit, esse accepimus; exstant autem in bibliotheca historico-philologico-theologica Bremensi classe I. fascic. V. num. IV. p. 739. seqq. Non semel enim MICHAEM DE LA ROCHE, praesertim in dogmatibus SERVETI exponendis errasse, ostendit, simulque ex libro SERVETI rarissimo, quem christianismi resitutio inscripsit, multa singularia & obseruatu digna in medium adfert. Adnotationibus huius CRELLII iterum alias adnotationes addidit THEODORVS HASAEVS, in quibus inter alia, quaedam SERVETI adferta, a CRELLIO ex libro antea laudato adducta, eiusmodi esse pronuntiat, vt illa magistratus christianus in Turca, vel Iudaeo, vel ethnico sibi subiectis, necum in homine inter christianos nomen suum proficiente impune ferre non possit. Addit: Neque fortiozem apologiam quenuquam pro senatu Geneuensi scribere posse puto, quam haec ipsa c Serueti scriptis exhibendo; p. 761. Auctor porro diarii, quod inscribitur: *bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe*, non tantum adprobat, quod auctor dissertationis, de MICHAELE DE LA ROCHE dixerat, hic vir doctus multa amisit, nonnullaque male narravit; sed & haud obscure significat, eum talem non esse, quem quis tuto sequi queat; tom.

Q²

I. part.

I. part. II. artic. VIII. p. 369. hinc & in sequentibus eum subinde refellit. Ex nostratibus, qui res & fata SERVETI attigerunt, auctor *differtationis* adhuc laudat PETRUM ADOLPHUM BOYSEN, qui *historiam Serveti* dissertatione academica complexus est, Wittebergae anno 1712. 4. itemque IOANNEM HENRICUM A SEELEN, qui in *selectis litterariis num. II. p. 52. seqq.* recensionem librorum SERVETI exhibet, simulque de ipso SERVETO, & reliquis eius libris, varia observatu digna, in medium adfert. In eo autem fallitur vir doctissimus, quod per editionem librorum *de erroribus trinitatis*, anno 1553. publici iuris factam, forsan *restitutionem christianis*, intelligi debere censet; quamquam & alii in eadem versentur sententia. Librum enim istum, de *restitutione christianis*, omnino a priori diuersum esse, quod iidem refellit auctor *differtationis* p. 105. & 199. seqq. Idem vir clarissimus vna cum aliis haud paucis sibi persuasit, libros SERVETI de *trinitatis erroribus* combustos esse, quod iidem refellit auctor *differtationis* p. 164. CHRISTOPH. SANDIVS inter scripta SERVETI etiam refert librum, qui inscribitur: *thesaurus animae christianae; seu Desiderius Peregrinus*, in *bibliotheca anti-trinitar. p. II.* Addit eum hispanice primum excusum, deinde in latinam aliasque linguas versum & saepe impressum esse. SANDIVM sequitur GOTTFR. ARNOLDVS, qui & inde argumentum pro vero SERVETI christianismo petit; in *historia ecclesiast. & haeresiologica part. II. lib. XVI. cap. XXXIII. §. III. p. 406.* IO. HENR. A SEELEN, quem iam laudauimus, dubium aliquod, a viro quodam docto sibi motum, fatetur, SERVETVM libri huius; siue *thesauri animae christianae*, a Menno-nistis in magno semper pretio habiti, auctorem non esse medicum illum Hispanum, de quo nobis hic sermo est, sed alium hominem, Arminianis hypothesebus imbutum, qui eodem nomine sit gauisus; seque luben-

tem ad hanc sententiam accessurum, ait, dummodo firmis illa & idoneis documentis posset corroborari l. c. p. 70. Verum quisquis libri istius auctor sit, huncce, de quo hic verba facimus, SERVETVM eum esse nullo modo probari posse, auctor *differtationis* p. 235. adserit. Ad reliquos quod attinet, qui SERVETI historiam attingunt, laudat adhuc GOTTFR. ARNOLDVM in *hisor. eccles. & haeresiologica part. II. lib. XVI. cap. XXXIII. p. 402. seqq.* quem IOAN. VYTENBOGARDVM maxime sequuntum monet, & deinceps non vnum ab eo hic admissum errorem, docet p. 9. IO. FRID. MAYERVVM, in *praelectionibus de historia Socinianorum*, Gryphiswaldiae anno 1708. 4. editis p. 14. seqq. IO. CONR. ZELTNERVM in *centuria correctorum eruditorum* p. 496. seqq. CASP. CALVOERVM de *variis orbis religionib. lib. XVI. cap. III.* qui SCHLVSSSELBVRGI vestigia legat, & denique CAR. GOTTFRIED. ENGELSCHALL in *praetudiciis saeculi moderni nonnullis in capitib. fidei praeiud. X. p. 443. seqq.* Longe autem pluribus luculentioribusque cum auctor *differtationis*, quam reliqui omnes, quos commemorauimus, instructus fuerit subsidiis, maioremque ad hocce argumentum, quippe quod ex instituto sibi pertractandum sumsit, attulerit industriam, rectiora quoque accuratioraque tradere potuit. Multorum animis ea infudit opinio, SERVETVM, itinere in Africam suscepto, a Muhammedanis impios suos de trinitate errores accepisse, cui & ego olim ad stipulatus sum in *commentatione historico-theologica de origine Sociniani sui ab ecclesiae emendatione non repetenda* p. 8. vbi & ad STANISLAVM LVBIENICVM prouocaui, qui de SERVETO verba faciens, *is apud instar*, inquit, *cuncta sibi profutura ubique colligere ex ipsis alcorani &c. tribulis mellis materiam exsugebat*; in *hisor. reformat. polon. lib. II. cap. V. p. 96.* Alios, quibus idem persuasum fuerit, IACOB. scilicet WIERVM, Iesuitam, HENR. SPON-

DANVM

DANVM, IO. MICRAELIVM, LVC. OSIAN-
DRVM, NIC. SANDERVm, GEORG. HOR-
NIVM, CONR. SCHLVSSSELVVRGIVM,
reliques, laudat THEODORVS HASAEVS,
qui & antiquiorem illius narrationis testem,
GVL. LINDANO, episcopo Ruraemon-
dano & Gandauensi, qui SERVETI
εὐχρηστον fuerit, se inuenire non potuisse
testatur, *bibliothec. Bremensis classe 1. fascic.
V. p. 760.* Quemadmodum autem, qui de
itinere SERVETI Africano loquuntur,
non prorsus inter se consentiunt; ita exsti-
terunt deinceps, qui hocce omnino in du-
bium vocantur; aut inter commenta fabu-
lasque retulerunt. Exemplum his praeiuit
MICHAEL DE LA ROCHE *biblioth. angl.
tom. II. part. I. artic. VII. p. 195.* vel ideo,
quicquid de isto SERVETI itinere dicitur,
in dubium vocans, quod nulla eius in *actis
iudicii* iniciatur mentio. Confirmat hoc
auctor *adnotationum quarundam de Micha-
ele Serueto*, quem SAM. CRELLIVM cen-
seri antea diximus, eo; quod in *restitutio-
ne christianismi* nulla huius itineris adpa-
reant vestigia, cum Romae fuisse tantum
innuat *biblioth. Bremens. l. c. p. 759.* Atque
hanc sententiam sibi omnino veram videri
auctor *dissertationis p. 20.* proficitur, idque
ideo potissimum, quod SERVETVS in
Ptolomaeo suo itinera sua ex instituto enu-
merans, huius tamen itineris non memine-
rit, qui & deinceps, vnde rumor iste de iti-
nere SERVETI Africano enatus sit, inquir-
rit. Quodsi autem vel maxime falsa sint,
quae de isto SERVETI in Africam itinere
traduntur, inde tamen nondum conficitur,
SERVETVM ex Mohammedanorum fon-
tibus sua non irrigasse arua. STANISLAVS
sane LVBIENTICIVS, quem ante laudavi-
mus, SERVETVM ex *ipsis alcorani tribu-
lis mellis materiam exfluxisse* testatur; iti-
neris in Africam suscepti nulla facta men-
tione. Nec etiam video, cur SERVETVS
non arabiae linguae quamdam sibi com-
parare potuerit notitiam, etiam si eam ob-
easiam in Africam profectus non sit. Dum

porro de propagatione dogmatum SERVETI
sermone *dissertationis* auctor indicuit,
quaestionem obseruatu dignam, nobisque
adeo non praetermittendam, proponit:
*num Serveti dogmata, e iam tempore, quo
Augustana exhiberetur confessio, tam co-
gnita fuerint, ut publice in primo Augusta-
nae confessionis articulo, tamquam falsa &
periculosa reiecta atque damnata sint?*
Omnes fere enim, quotquot Augustanam
confessionem commentariis illustrarunt, in
ea esse obseruat sententia, verbis illis in pri-
mo articulo: *damnant Samosatenianos neo-
tericos*, SERVETVM eiusque discipulos in-
telligi. Fatetur etiam, horum opinio-
nem antiquis non destitui testimoniis & au-
thoritatibus; in Augustanae namque con-
fessionis editione, quae Rostochii anno 1562.
apud CHRIST. MYLIANDRVm prodit,
eam iam stabilitam videri, siquidem in ea
ad verba: *veteres & neotericos*, haec ad-
notata reperiantur: *nostra aetate Samosa-
teni haerelin, editi in Germania & Gallia
scriptis, renouauit Michael Seruetus, A-
rago Hispanus, qui anno MDLIII. die XVII.
(XXVII.) Octobris Geneuae in Sabaudia
combustus est; immo ipsum PHIL. ME-
LANCHTHONEM, in colloquio Wor-
matiensis ad ECCIVM ita loqui, ut mani-
festo doceat, haec verba de SERVETO
tunc iam explicata fuisse; ita enim cum
ECCIVM assatum esse: de primo articulo
(Augustanae confessionis) non est controuer-
sia, in quo constat, nostras ecclesias fide-
liter defendisse communem consensum aduer-
sus Seruetum & alios. Nihilominus tamen,
duabus se impediri rationibus, auctor ait,
quo minus hisce adfentiri queat; quarum
altera est, quod dogmata, quae in hoc Au-
gustanae confessionis articulo reiiciuntur
cum SERVETI scitis minime conueniant;
*verbum enim esse vocale, & spiritum esse
motum in rebus creatis*, duo esse dogmata,
quae tamquam falsa damnantur, nihil vero
vnquam SERVETVM statuisse; altera vero
haec est, quod placita SERVETI, cum an-*

no 1530. confessio haec conficeretur, nondum in Germania fuerint sparsa; siquidem anno demum insequuto 1531. libri eius VII. *de trinitatis erroribus* conscripti atque editi sint, post quorum editionem doctrina eius latius passim sit diffusa. Suspiciatur autem auctor, in primo hoc Augustanae confessionis articulo 10 ANNEM CAMPANVM condemnari, quippe qui anno 1530. & 1531. reuera sua Wittebergae sparserit, teste CHRISTOPHORO SANDIO in *bibliotheca anti-trinitarior.* p. 12. Ex illis vero rationibus, quibus inductus vir doctissimus negat, in primo Augustanae confessionis articulo ad SERVETVM respici, posterior rem conficere videtur, nisi dicere velis, iam per famam dogmata & errores SERVETI innotuisse, priusquam hicce eius liber ederetur. Ad priorem autem quod attinet, dogmata illa, quae in Augustanae confessionis articulo primo damnantur, non adeo a placitis SERVETI abludunt, ut ad illum plane referri nequeant, tametsi accuratius forte proponi potuissent. Eum enim τὸν λόγον, siue verbum, in ipso Deo spectatum, nequaquam pro hypostasi seu filio Dei habuisse, constat, sed Christum, prout per *externam verbi prolationem*, homo factus est; quod forte per *verbum vocale* indicare voluerunt. De spiritu sancto autem diserte docuit, *vocem spiritus esse de genere motus, quasi motionem, impetum & halitum* &c. Verba eius, ex quibus virumque patet, attuli in *institutionib. theologiae dogmat. lib. II. cap. I. ad §. LIV. p. 416.* Ceterum quod eruditos maxime in causa SERVETI sollicitos hucusque tenuit, ad 10. CALVINVM spectat, quem hic aliquid, quod reprehensionem promereatur, admisisse, contendunt alii, alii negant, eiusque in se defensionem suscipiunt. Auctor *dissertationis* illis haud obscure accedere videtur, certe vehementissimum eius acerrimumque adversus SERVETVM fuisse odium, passim significat. Sic cum obseruasset, SERVETVM circa annum 1546. librum quemdam ad 10.

CALVINVM misisse, in quo, teste HIERONYMO BOLSECO, libere eum perstrinxerit, & varios eius errores notauerit, deque isto libro alia quaedam monuisset, subicit: *Quicquid id est, hic liber prorsus animum Caluini exacerbauit, ita ut non modo in publicis scriptis vehementer in eum inueheretur, sed & perniciem eius ubicumque quæreretur, §. XLVIII. p. 42.* In notis ad b. l. addit: *Tam enim maleuolo Calvinus erat animo in Seruetum, ut ne temperare quidem sibi potuerit, quin in ipsi sacrorum librorum commentariis maxima iniuria, grauissimisque conuiciis eum afficeret.* CALVINVM porro effecisse, contendit, ut SERVETVS Viennae in carcerem coniceretur. *Haec ita sese habere, inquit, Caluinumque omnino auctorem fuisse carceris Serueti, praeterea, quae modo diximus de odio eius, multa alia extra omnem collocant controuersiam. Principio eum acta ipsa iudicii, & sententia iudicum Viennensium, in Seruetum lata, luculenter hoc docent. Deinde idem, quod in actis exstat, Seruetus narravit; Hieronymus quoque Bolsecus confirmat &c. §. XXI. p. 50.* Compertum per exploratores habuisse CALVINVM, Viennae discessisse SERVETVM & Geneuam venturum esse, neque latuisse eum, simulac aduenisset, adesse hominem, statimque idcirco ad supremum vrbis syndicum misisse, eumque in carcerem duci curasse, docet §. XXVII. p. 61. Cum porro obseruasset, maxima cum miseria in carcere conflictatum SERVETVM, nec habuisse, quo se contra vim aëris, nuditatem & pulces communiret, addit: *Duriter id factum esse atque iniuste, nemo dissimulabit, praesertim cum satis auri habuisset Seruetus, quo necessaria suppeditari & coëmi possent. Verum tum temporis Caluini nutu Geneuae gerebantur omnia, qui fortassis miseriarum & calamitatum numero hominem hunc ad frugem reuocari posse sperabat. §. XXXIII. p. 75. 76.* Neque tamen negandum, quod nec auctor negat,

negat, sed potius diligenter obseruat, SERVETVM, etsi iam in carcere constitutum, mirum in modum irritasse CALVINVM, & non tantum saepissime mendacii arguisse, sed & *Simonem magum, impostorem, lycophantam, nebulonem, perfidum, impudentem, murem ridiculum*, immo *cacodaemonem* adpellasse, aliisque adgressum esse conviciis §. XLIII. p. 95. Interim & CALVINVM omni conatu id egisse, adserit, ut capitis supplicium in SERVETVM constitueretur. Cumque aliarum quoque ecclesiarum Helveticarum hac super re a Geneuensibus exquireretur sententia, CALVINVM eiusque amicos persuasum voluisse aliis, has omnes ecclesias de morte SERVETI secum sensisse; *verum ocularis* inquit, *litterarum inspectio docet, nullam earum expresse dixisse, aut voluisse, ut capite damnaretur Seruetus*; §. XLIV. p. 99. Cum denique AMADAEVS GORRIVS id ageret, ut SERVETVM poena liberaret, causaeque cognitionem ad iudicium ducentorum virorum perducere vellet; *immoderatum* tamen CALVINI & multorum aliorum *viciisse feruorem*, ait, quamvis genus mortis terribile CALVINO visum fuerit, qui tamen, ut aliud decerneretur, obtinere non potuerit, eo quod leges ciuitatis obstarent, §. XLVIII. p. 106. Atque ista quidem, quae auctor dissertationis de IO. CALVINO tradidit, ita comparata sunt, ut illis, qui famam & existimationem viri huius integram conservare suarum ducunt esse partium, placere nequeant. Certe sibi non placuisse testati sunt auctores doctissimi diarii gallici, quod inferbitur, *bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe*. In eius enim *tomo I. part. II. artic. VIII. p. 366. seqq.* dissertatio haecce ita recensetur, ut simul nonnulla, praesertim ea, quae ad invidiam IO. CALVINO conflandam ei inserta videntur, refellantur, simul tamen varia lectu & observatu dignissima in medium adferantur. Voluisse IO.

CALVINVM, ut SERVETVS, postquam in potestatem Geneuensium venerat, capitali supplicio adficeretur, lubentes fatentur; ex singulari autem odio, quo CALVINVS SERVETVM prosequutus sit, hoc profectum esse, id quidem est, quod negant atque pernegant. Adseritur in dissertatione, cum SERVETVS Viennae degens anno 1546. librum quemdam ad CALVINVM misisset, in quo eum, teste HIERON. BOLSECO, libere persurinxerat, variosque eius errores notauerat, animum CALVINI prorsus erga illum exacerbatum, ita ut non modo in publicis scriptis vehementer in eum inueheretur, sed perniciem eius quaereret. Additur, BOLSECO itidem auctore, CALVINVM eodem anno 1546. ad PETR. VIRETVM scripsisse, se non passurum, ut, si veniret SERVETVS, vius Geneuae abiret; similisque argumenti epistolam ad FARELLVM misisse, nomenque eius ad TVRNONIVM, cardinalem, misisse; & licet BOLSECVS is non sit, cui fidem prorsus adiungere liceat; euentum tamen docuisse, nihil hac in re incredibile esse. Respondent ad hoc auctores *bibliothecae* antea laudatae, quod de epistolis CALVINI ad VIRETVM & FARELLVM dicitur, testibus admodum suspectis, BOLSECO & VYTEMBOGARDO, niti, meritoque adeo hoc in dubium vocari posse; interim fieri potuisse, ut eas istum in modum CALVINVS scripserit, quod adeo negare nolint; nec id a genio CALVINI abhorrire, qui bona fide crediderit, ius fasque esse, ut haeretici capitali supplicio adficiantur, quive adeo hoc suadeant, aut fieri velint, nihil aliud agere, quam quod conscientiae ratio postulet. Ad TVRNONIVM autem cardinalem scripsisse CALVINVM, quod BOLSECVS significet, ab omni prorsus veri, immo verisimilitudinis specie abhorrire contendunt, idque inter fabulas & commenta non tantum referunt, sed & referendum esse, variis rationibus probant.

probant. Addunt & alia eiusdem generis, quae ut hic repetamus, necesse non est. Continuatur autem hocce argumentum iisdem auctores *tom. II. part. I. partem epistolae*, a viro celeberrimo IO. LAVR. MOSHEMIO ad se scriptae, exhibent *artic. V. p. 28. seqq.* in qua de obiecto sibi partium studio, animoque maligno & a tolerandis dissentientibus alieno, similibusque conqueritur, simulque ad ea respondent. Tum vero *artic. VI. p. 93. seqq.* in recensione *dissertationis*, de qua nobis sermo est, pergunt. Et initio quidem facta iterum quaedam sub examinem reuocant, quae odium aliquod CALVINI erga SERVETVM arguere videntur; cum primis autem, quod in ipsa *dissertatione* dictum fuit: *Ex legibus civitatis condemnatum esse Servetum*, Ioan. Wiganus noster scribit. Nec id prorsus male. Nam quod ex tota carceris eius historia constat, nondum erat tum temporis lex *Genevae de haereticis puniendis & comburendis abrogata*; alioquin ne actio quidem in *Servetum institui* potuisset, calculo suo approbant, & copiosius edisserunt, cum hoc ad excusandum CALVINVM plurimum faciat. Atque hinc rationem etiam arcessunt, cur tam male in carcere habitus sit SERVETVS, ut adeo insigniter fallantur, qui id odio CALVINI erga SERVETVM tribuant, *p. 102. & 104.* Quantumvis autem SERVETVS in carcere iam constitutus, quicquid contumeliarum ac conviciorum inuenire potuit, in CALVINVM contulerit, inde tamen iudices ad duriores in illum sententiam pronuntiandam permosos nostri negant, eo quod illud eo tempore & deinceps etiam apud homines doctos recepti veluti fuerit moris, & *partem amoenitatum litterarum* constituerit; CALVINVS etiam eadem ratione erga SERVETVM se gesserit, *p. 112.* Interim non dissidentur, SERVETVM, etiamsi potterit sibi imminens facile perpicere poterit, ita se gessisse, ut non potuerit non eiusmodi sibi attrahere supplici-

um. Quod dum fuisse admodum demonstrant, simul ostendunt, dogmata, quorum convictus fuit, non potuisse non CALVINIO aliisque vehementer impia ac detestanda, immo etiam blasphemia quadam coniuncta videri. Inter alia observant, talia eum protulisse, quae cum Spinozismo congruant; quae de re deinceps plura dicemus. Hisce aliisque observationibus historicis haud paucis ad ea, quae CALVINIO obiici solent, diluenda comparatis, zeli, quo iudicatus CALVINVS se opposuerit SERVETO, accuratorem considerationem subiungunt. Celeberrimum huncce ecclesiae reformatae doctorem sincere & bona fide illorum subscripsisse sententiae docent, qui magistratum haereticis capitis poenam irrogare non tantum posse, sed & ad hoc lege divina obstrictum esse, existimant, qui hodie intolerantium nomine venire solent. Nec tamen auctoritatem tanti theologi obflare, aiunt, quo minus ista sententia longe falsissima sit, atque prorsus reiicienda, vix pote cum vera christianismi indole prorsus pugnans. Rationes, quibus eam CALVINVS probare voluerit, nihil aliud, quam puerilia esse sophismata; aut ut gallice loquuntur: *le dirai sentiment, qu' aiant pese, avec attention toutes les raisons, que Calvin allegue pour le soutenir, je n'y ai trouvé, que de pitoyables sophisme, & qu' un tissu des petits lieux communs dont se servent par tout les convertisseurs a la Dragonne*; *p. 149.* Neque mirandum esse, quod CALVINVS in eam ingressus sit sententiam, siquidem omnino fieri possit, ut quis cetera vir probus & integer, errore aut praepiudicata quadam opinione ductus, recte omnino se agere existimet, si haereses omnes & haereticos magno persequatur odio, eosque e medio tollendos censet. Causamque, cur in isto versatus fuerit errore, haud difficulter intelligi, si perpendamus, eum Romanae ecclesiae placitis ab ineunte aetate innutritum fuisse, quae haere-

haereticum, seu monstrum aliquod horrendum, diaboli filium, Deique & hominum hostem, aut si quid adhuc execrabilius cogitari potest, repraesentabant; quae utique tam cito exuere non potuerit. Neque solum inter eos, qui ab ecclesia Romana discesserant, ita sensitse CALVINUM. Commune omnium eo tempore istam fuisse sententiam, poenis capitalibus coercendos haereticos, eo quod nec ecclesiae, nec rei publicae aliter consuli saluti queat; solos excipiendos anabaptistas, qui, ut, auctoritatem magistratus civilis ferre non potuerint, ita & haereticorum poenas capitales improbauerint. Eos autem, qui ecclesiae emendationem susceperunt, neutquam censuisse, tolerandos esse haereticos, inde manifestum esse, quod receptae iuris civilis & canonici leges poenales, de haereticis capitali supplicio adficiendis, eo tempore neutquam fuerint abrogatae. Primos sane ecclesiae emendatae doctores tyrannidem pontificis strenue acriterque impugnasse; simul tamen id egisse, ut potestatem in haereticos, quam pontifices sibi vindicauerant, in summos imperantes rerumque dominos transferrent. Hinc apud omnes populos, ubi protestantes rerum potiebantur, haereticorum supplicia capitalia recepta fuisse, non tantum adserunt; sed & exemplis comprobant. Namque & apud Heluetios, & in Anglia & in Belgio foederato id factum esse docent. Eandem vero etiam veterum ecclesiae protestantium theologorum de haereticis puniendis sententiam, ex publicis eorum comprobari posse confessionibus, observant. In hisce enim eos equidem de tyrannide Romanorum pontificum subinde conqueri; immo ab ipsis summis imperantibus cogi quemque ad aliquid credendum posse, negare; sed eos semper fundamenti loco ponere, se ab omni haeresi quam longissime esse remotos; adeoque non alio, quam orthodoxi solent, loco habendos. Hanc solam ob

causam, quod orthodoxi essent, & nullus haereseos rei, eos iniunctum censuisse, si vis sibi inferretur, aut vlla crearetur molestia; de iis autem, quos haereticos esse crediderunt, longe aliter existimasse, nec repugnasse unquam, si poenam legis in eiusmodi homines statutam subire cogerentur. Atque hinc porro colligunt, ecclesias illas Helueticas, quas Geneuenfes in causa SERVETI consuluerant, in supplicium eius capitale consensisse, etsi genus mortis non definiuerint, aut circa illud Geneuenfibus quidquam praescribere minus consultum duxerint; simulque secus hic sentientes refellant. Eo minus autem hac de re dubitandum censent, quod ipse PHILMELANCHTHON, cuius nota satis omnibusque explorata est mansuetudo & lenitas, ab ista de haereticis capitali supplicio adficiendis sententia, non fuerit alienus, p. 171. seqq. Atque hinc quidem abunde, ut puto, patet, quae viri docti de SERVETO & CALVINO in utramque partem disputent. De dogmatibus eius atque placitis ut multa dicamus necesse non est, cum id instituti nostri non patiatur ratio. Genuinam eius de trinitate sententiam luculenter, ni fallor, exhibui in *institutionib. theolog. dogm. tom. I. lib. II. cap. I. ad §. LIV. p. 416.* Cum autem iam antea observatum sit, Spinozismum SERVETO obiectum fuisse, facere nequeo, quin nonnulla adhuc ea de re addam. Et auctores quidem *bibliothecae*, non semel iam laudatae, cum semel observassent, obiectum SERVETO fuisse, quod docuisset, *deitatem in omnibus creaturis esse, scilicet substantialem*; eumque ad hoc respondisse: *Deus est in omnibus rebus per essentiam, praesentiam & potentiam, & sustentat omnia*; ad omnium hominum talia intelligentium iudicium provocant, annon ipse in hisce verbis contineatur Spinozismus? Idem etiam in mentem venit viro doctissimo THEODORO HASAEO. Ad verba enim SERVETI, quae auctor

R

adnota.

adnotationum quorundam de Michael Serueto; siue SAM. GRELLIVS ex eius christianismo restituito recitavit; Constat itaque internus noster homo ex diuina Christi & humana spiritus nostri natura, ut ob id nos merito dicamur participes diuinæ naturæ &c. Internus noster homo est vere coelestis, de coelo descendit, de substantia Dei, de substantia Christi diuina; item: internus noster homo Deus est, sicut Christus est Deus, & Spiritus sanctus est Deus; sequentia adnotauit: Habent, quod sibi gratulentur homines fanatici, & Ψευδογλωσσοι, dum quoad ea, quæ de Christo in nobis, eiusque substantia in nostram veluti transmutanda crepant, se Seruetum prorsus οὐδὲν sibi habere vident. Sed & animaduertant simul, cum a deliriis Spinozæ non multum abluere; biblioth. Bremens. classe I. fascic. V. p. 749. Sed quod reliqui tandem innunt, id plenius & ex instituto sibi demonstrandum sumsit IO. HENR. SCHÜLERVS. Huius enim exstat: Michael Seruetus Spinozismi conuictus; siue theologiæ Seruetianæ tria principia prima Spinozismi veneno infecta, ex ipsius auctoris raris admodum & magni pretii voluminibus sine partium studio enucleata, & in hystoriæ ecclesiasticæ usum, programmati loco &c. conscripta; Idlenii anno 1727. 4. Cumque eiusmodi schediasmata, quæ paucis tantum plagulis constant, non in omnium conspectum veniant, sæpe etiam cito evanescant, & obliuione deleantur, lectoribus haud ingratum fore confido, si summam huius paucis exhibeam. Spinozismum itaque cum primum definiuisset, SERVETVM eo omnino infectum fuisse adserit, seque ex voluminibus eius probaturum pollicetur: mundum illi fuisse Deum personatum; siue nullam aliam naturam, quæ omnium rerum facta sit essentia, a Serueto creditam, quam Deum ipsum; idque ratione quadam, quam dispositionem Seruetus, modificationem vero Spinoza, prædicat, nomine ma-

gis, quam re, inter se discrepantes. Ex ipsius SERVETI voluminibus dum hoc se euicturum auctor adfirmat, intelligit libros eius septem de trinitatis erroribus, & dialogorum de trinitate libros duos; quibus simul de iustitia regni Christi quatuor capitula sint adnexa; eosdemque hosce libros, sex tantum capitibus auctos, atque restitutio christianismi, inscriptos in lucem denuo prodixisse, suo tempore se demonstraturum, ait. Qua de re quid sentiendum sit, ex iis, quæ antea diximus, perspicere licet. Tamen autem in eo, quod caput causæ est, cum SPINOZA consentiat SERVETVS; hoc tamen inter illos intercedere discrimen, auctor contendit, quod hic summam Deo mundi formandi, nec non eius existentiae finis imponendi tribuat libertatem; ille contra necessitate fatali atque immutabili Deum cogi, ut mundi sit essentia, doceat. Iam ad ipsum SERVETI systema quod attinet, cum tribus illud absoluat principijs, auctor singula exponit edisseritque. Primum principium est, de oeconomia Dei; siue eius dispositione prima, qua oraculum & spiritus factus est. Mentem sententiamque SERVETI hac de re hunc in modum proponit: Diuinum illud numen, quod ante huius sæculi tempora a nobis neque animo concipi, neque cogitatione potuit comprehendere, hoc vniuersum cum creare constitueret, in se ipso pro eius liberrima voluntate, duas sibi ipsius dispositiones, siue οἰκονομίας, vel personatas repræsentationes, verbum scilicet & spiritum (quem eundem scriptura sacra sæpe numero angelum vocare solet) produxit; quarum dispositionum ope, duorum ad instar principiorum in speciem & similitudinem huius vniuersi conformatorum, sua sponte omnino omnium rerum factum est essentia & unica, quod consequens est, atque indiuidua natura; idque cum in finem, ut se accommodans humani intellectus concipiendi rationi, sub cadentibus in nostros sensus, verbi specie &

spiritus statu, nobis se cognoscendum praebere & celebrandum. Secundum principium est de dispositione; seu oeconomia diuina secunda, qua oraculum & spiritus, in filii & spiritus sancti naturam sunt transformati. Hoc ex mente sententiae SERVETI auctor ita explicat: Illae diuinae naturae dispositiones, verbum & spiritus; non erant nisi exemplum, simulacrum & figura quaedam oeconomiae illius, qua suo tempore verbum in filii Dei carnem transiit, verbi vero spiritus in humani spiritus speciem transformandus, & Christo a mortuis suscitato, spiritus sancti nomine adpellandus, ne tandem vera efficerentur, quod prius quasi *τὸν* expresserant. Tertium tandem principium est, de Deo, qualis futurus sit sub finem oeconomiae filii & spiritus sancti. Hoc secundum auctorem nostrum SERVETVS ita intellexit: oeconomiae praesentis mysterium, quo tres diuinitatis personas, patrem, filium & spiritum sanctum veneramur, inueniet finem eo ipso tempore, quo Deus omnia erit in omnibus. Atque hancce, qua omnia tria principia, veram & genuinam SERVETI mentem esse, testimoniis & scriptis eius, magno numero prolatis, ipsisque eius verbis comprobatur. Concludit tandem: En! igitur Spinozismi ante Spinozam nouum specimen, monstrosamque Dei Seruetiani speciem, Proteo certe mutabiliorem, quod omnium rerum formas ipse induit; & Saturno crudeliorem, siquidem Serueti Deus, omnium rerum essentia factus, res huius mundi destruendo, hominibus quam saepissime poenas infligendo, barbara feritate facit in se ipsum. Nec minus ex haecenus dictis apparet, a Serueti principii de Christo, omni ex parte diuersa esse Laelii & Fausti Socinorum placita; quam quidem ob rem a scriptoribus sacris seu ecclesiasticis nullo merito in numerum eorum refertur Seruetus, qui Fausti Socini (quippe a quo demum secta ista Socinianismi titulum accepit) er-

roribus inprimis faciem praetulerant. De scriptis SERVETI nihil addimus; cum ea in dissertatione saepissime iam laudata, accurate summoque studio, recensentur; p. 162. seqq. Praecipua, in quibus theologica ex instituto tractat, sunt de trinitatis erroribus libri septem, anno 1531. 8. dialogorum de trinitate libri duo; de iustitia regni Christi capitula quatuor, anno 1532. 8. in quibus quidem dialogis SERVETVM veluti retractasse, quae in praecedentibus libris scripserat, verbaque non minus, quam sententias correxisse & emendasse, disert. cit. p. p. 176. obseruatur; biblia sacra ex Sancti Pagnini translatione, sed & ad ebraicae linguae amussim ita recognita & scholiis illustrata, ut plane noua videri possit, Lugduni anno 1542. fol. de qua bibliorum editione suo loco plura dicemus; christianismi restitutio, totius ecclesiae apostolicae ad sua limina vocatio, in integrum restituta cognitione Dei, fidei Christi, iustificationis nostrae, regenerationis baptismi, & coenae domini manducationis; restituto denique nobis regno coelesti, Babylonis impiae captiuitate soluta, & antichristo cum suis penitus destructo; anno 1553. 8. Cum opus hocce variorum librorum sit collectio, & in sex tomos seu partes dispescatur, singulas indicat CHRISTOPH. SANDIUS in bibliotheca anti-trinitar. p. 13.

p. 1351. auctorem autem libri de qualitate regni Christi &c. Danielem Brenium esse &c.) Exstat etiam in operibus eius, Amstelodami anno 1664. fol. editis. In his enim praeter breues in vetus & nouum testamentum adnotationes, de quibus in sequentibus dicetur, continentur tractatus de regno ecclesiae glorioso per Christum erigendo; item de qualitate regni Christi, quodque totum illud in spiritali dominio consistat, una cum responso ad viri cuiusdam docti in dictum libellum animaduersiones; nec non amica disputatio aduersus Indaeos;

dator; actandem: breuissimus dialogus de veritate religionis christianae; cui (ita inscriptio se porro habet) ob affinitatem materiae adnexa est brevis eiusdem veritatis demonstratio ab incerto auctore conscripta. Reliqua BRENII scripta recenset CHRISTOPHORVS SANDIVS in bibliotheca antitrinitar. p. 135. seqq. ex quo ea repetit auctor historiae Socinianiismi, gallice Parisiis anno 1723. edita p. 521.

p. 1373. Conferenda & Sc.) Addenda quoque, quae de ANTONIETTA hacce BOVRIGNONIA obseruat IO. HENR. A SEELEN in deliciis epistolicis, not. ad epist. LXXXVII. p. 395. ubi & indicem scriptorum eius, & confessionem, quam edidit, fidei exhibet.

p. 1385. Naturalistis porro illi omnes & Sc.) Non valde errauerit, qui & THOM. BURNETIVM, virum ceteroquin ob ingenii haud vulgaris monumenta celebrem, a naturalismo non prorsus alienum esse, existimauerit; idque praesertim ob librum de fide & officiis christianorum, qui Londini anno 1727.8. prodiit. Et si enim diuinam scripturae sacrae se agnoscere auctoritatem profiteatur; id etiam agat, vt christianae religionis veritatem euincat; dum tamen id sibi datum credidit, vt eam rationi convenientem esse ostendat, adeoque illos, qui huius scita sequuntur, ad eam amplectendam inducat, religioni naturali plus, & reuelatae, certe praecipuis eius capitibus minus, quam decet, tribuit. Hinc cum religionem naturalem descripsisset, eamque & vniuersalem & immutabilem esse ostendisset, de ea ita porro pronuntiat: *Non est adeo sterile naturae solum, vt neque verba neque fructus ferat. Et qui religionem naturalem instar corporis aridi, exanguis & exucci depingunt, nec Dei nec humani generis consulunt dignitati. Quae religione placuit Deo Enochus? Quae scala ascendit in coelum? Non est; crede mihi, languens & eneruis illa virtus, qua quis viuus*

in coelum euebitur. Qua lege praeter illam conscientiae naturalis vitam instituit, mores rexit? Noachus cum (forte legendum cur) habitus est iustus & perfectus in conspectu Dei? Quid dicam de Abele? Qui in mundo recens nato secundus tertiusue erat ab Adamo, multis ante Moysen saeculis. Ille tamen iustus dicitur a Christo & inter viros sanctos numeratur, Matth. XXIII. 35. Denique qua fide Abrahamus & reliqui patres ante latam legem Mosaicam Deo fuerant accepti? Lex nobiscum nata obtinuit usque a natalibus mundi; lex scripta non nisi duo post millena a mundo condito; nec dum generis humanae partem maximam attigit aut illuminauit. Horne omnes credemus aeternum perisse aut perituros esse? & Sc. Te praeterea testor, nobilem Arabem, Dei seruum lobum; Dei seruum appello; erat enim Deo teste integer & rectus, timens Dei, & recedens a malo. Quas virtutes heroicae exercuit referente historia sacra! Quam vim & constantiam animi! Quae praeclara documenta reliquit verbis factisque! cap. II. p. 13. Quod si hi omnes, Abel, Henochus, Noachus, Abrahamus, Iobus, sola lege; siue religione naturali (quippe quae lege tantum eaque naturali absoluitur) saluati sunt, adeoque & absque fide in Christum; hac utique ad salutem consequendam opus non esse, sponte sua inde fluit. Quo ipso, vt auctor mentem suam sententiamque: naturalem religionem ad salutem sufficere, stabilit, luculenter satis prodidit; ita longe falsissimum esse, quod de viris hisce sanctis adseruit, probari facili negotio posset, si id huius loci esset. Aeternae salutis viros hosce sanctitatis laude florentes compotes factos, nemo dubitauerit; per solam autem legem; siue religionem naturalem hancis obtigisse, BURNETIVS frustra nobis persuadere adnititur. Patriarchas enim hosce promissionem diuinam de semine mulieris, caput serpentis contrituro, aut ignorasse, aut eius immemores fuisse,

fuisse, quis credat? Quenam scala illa sit, qua in coelum ascenditur, ipsemet seruator nos condocet *Iohan. I. 51.* Quae licet euidentiori quadam ratione iu nouo testamento sit manifestata; patriarchis tamen, ipsique adeo Henoch ignota non fuit, nec esse potuit. Dum autem auctor Abrahamum quoque inter eos refert, qui sola lege; seu religione naturali, quam & fidei nomine designat, saluati sunt, oblitus plane videtur eorum, quae de hocce omnium credentium patre tam diserte scriptura sacra commemorat, praesertim eius, quod ipsemet seruator noster adserit, Abrahamum laetatum esse, quod *diem suum viderit Iohan. VIII. 56.* hoc est, quod ex reuelatione diuina eum, ceu hominum redemptorem, ex semine eius nasciturum, eaque, quae ad mortaliū expiandū peccata, viamque salutis illis iterum aperiendam necessaria, in se suscepturum, cognouerit. Qua quidem Messiae cognitione ei opus non fuisset, si per solam legem naturalem salutem consequi potuisset. Immo consequutum esse, aut consequi potuisse, diserte negat Paulus apostolus, dum per solam fidem, non autem per opera legis Abrahamum iustificatum contendit, suam etiam hac de re doctrinam ipsius vel maxime exemplo confirmat, *Rom. IV. 1. seqq.* Per fidem autem, quam Abrahamo tribuit, eam, quae Christum, mundi redemptorem, adprehendit, illum intelligere, dubitari nequit, cum & sermonis series & disputationis, quam ibi instituit, scopus hoc euidenter doceant. Si ergo Abrahamus per solam fidem in Christum iustificatus, aeternamque adeo salutem consequutus est; per legem seu religionem naturalem seruatus non est, quae Christum atque fidem in illum prorsus ignorat. Idem & de reliquis patriarchis speciatim & de Iob demonstrari posset, si hisce immorari diutius fas esset. A religione naturali BURNETIUS eam, quam institutam vocat, discernit, eoque nomi-

mine & iudaicam & christianam complectitur; de vtraque autem ita verba facit, vt haud obscure in naturalistarum semilitare castris significet. Nimirum religionem institutam duabus absolui partibus adserit, *communi & propria.* Id, in quo religio instituta cum naturali conuenit, *commune*: quod autem habet nouum & huic superadditum, institutione aliqua diuina aut humana, id *proprium & peculiare* adpellat, atque hoc cum corpore; illud autem cum anima religionis comparat. Vtramque itaque in religione instituta paginam facit religio naturalis, quod & adeo non dissimulat, vt aperte profiteatur, dum, *proinde*, inquit, *semper in religione diuinitus instituta, adeoque vera, pars naturalis est superior, & dominatur alteri quod se inferant, atque ita impediunt, vt alterutra sit intermittenda.* Hoc in oeconomia iudaica & christiana a Deo constitutis, manifestum patet; *cap. II. p. 14.* Si in religione instituta, qualis iudaica & christiana est, pars naturalis semper superior est & dominatur, sequitur, vt per hanc seu religionem naturalem etiam proprie salutem consequamur, quodue illud, quo ceu nouum aliquid superadditum est, vt pote tamen accessorium quid parum huc faciat. Atque ita sentire auctorem mirum non est, cum id, quod in religione reuelata praecipuum est, & quo vel maxime a naturalis discernitur, peccatorum nostrorum per sanguinem Christi expiatio, eiusdemque adeo satisfactio, & quae huic innititur iustificatio per fidem, a religione, quam institutam vocat, procul abesse iubet. De religione iudaica hinc speciatim agens, de Moise ceu legislatore eiusque auctoritate, itemque ipsa eius lege, multa quidem disputat; ad quaestionem vero tandem, quid humano generi lex Moisaica profuerit? delatus, respondet, eam *primum gradum fuisse ad reformandam gentem humanam; siue primam machinam ad amolendam idololatri-*

am; cap. III. p. 38. Dum dicit eam *primum gradum* fuisse, haud obscure significat, religionem christianam alterum gradum fuisse, adeoque utriusque & iudaicae & christianae praecipuum scopum fuisse, ab idololatria similibusque erroribus ac vitiis homines reuocare, reconciliationis cum Deo nulla habita ratione. Deinceps equidem docet, revelationem, ad Iudaeos factam, *maximi fuisse momenti, usque & ponderis in aperienda doctrina de Messia venturo, & ad eandem conservandam*; cap. III. p. 40. quemadmodum & antea dixerat: *sunt quidem* (in lege Moisaica) *nonnulla typica aut typice instituta, quae Messiam & res Messiae adumbrant*; sed vi Messiam seu Christum tantum pro nouo quodam legislatore, aut doctore, qui homines a variis erroribus liberauerit, habet; ita quae de isto legis Moisaicae usu doceet, eum aliquid, quod naturalistarum sententiae repugnet, adseruisse, adeo non euincunt, ut potius eum illis egregie consentire demonstrent. idque etiam vel inde patet, quod verba Christi, quibus se non ad dissoluendam legem Moisaicam, sed ad implendam venisse testatur Matth. V. 17. explicaturus: quomodo vero, inquit, impleuit? quam legem non dissoluit? Legem rituales penitus dissoluit & aboleuit, teste apostolo &c. Quin etiam res ipsa loquitur, exoleuit & euauit lex iudaica inter christianos, aliter non essent christiani, ut a Iudaeis distincti; sed euauit, ut fugiant umbrae ad lucem solis. Vicumque quaeres, quid enim non dissoluerit Christus? quam partem conseruauit? Dico partem ipsius moralem, naturalem, aeternam, adeoque praestantioris & principalem, quae ex mente legis & legislatoris erat instar totius. Caetera typica & adumbrata expleuit quidem & explendo deleuit, sed partem hanc diuinioris adeo non extinxit, ut eandem stabilitierit, promouerit perfecitque; cap. II. p. 18. Verum equidem est, quod leges caerimo-

niales abrogatae sint, postquam Christus eas impleuit, hoc est, ea omnia peregit, quae per eas significabantur. Ex his autem praecipuum erat redemptio generis humani per cruciatum illud sacrificium, quod pro omnium peccatis Christus patri suo obtulit. Idque praecipue commemorandum erat, cum de impletione legis Moisaicae sermo instituitur. At hoc naturalistis non placet; nec placet BURNETIO. Impleuit Christus etiam non tantum legem caerimoniam praestando ea, quae per illam significabantur, sed & legem moralem, ut nos ab eius maledictione liberaret. Praeterea si aut intellexisset, aut credidisset, ad ipsum Christum eiusque redemptionem, qua mortalium saluti consultum est, legem caerimoniam praecipua quadam ratione spectare, non dixisset, partem legis Moisaicae moralem praestantioris & principalem, immo diuinioris esse. Euangelii enim, quorum leges caerimoniales praecipua quadam ratione spectabant, non minorem, immo suo modo maiorem dignitatem esse, quam legis moralis, cum propitius Numinis fauor & misericordia luculentissime in eo fuerit manifestatus, & post hominum lapsum nobis tantum viam ad salutem aeternam consequendam monstret, nemo nisi, qui istarum rerum plane rudis fuerit, negabit. Sed ut omne dubium eximatur, considerandum solum, quid de religione christiana doceat. Originem eius atque indolem descripturus, excusis, inquit, gentium sordibus, erroribus & fabulis, atque illo onere & sarragine caerimoniarum, quibus luxuriabat institutio iudaica, visum est prouidentiae, progrediente mundi aetate, gentem humanam ad ulteriorem usque perfectionem promouere; tam per notitias rerum diuinarum vitaeque futurae clariores, quam per cultum magis intellectualem, morum & virtutis instituta nobiliora. Propterea lex christiana (hoc nomine totam religionem christianam, certe partem eius praec-

praecipuam intelligit) non tantum postulat honestatem & innocentiam foras, sed etiam probitatem integram, sanctimoniam interiori, cordis mundiciem, renovationem animi ad similitudinem & participationem naturae divinae; denique voluptatum & vanitatum huius mundi fugam, vitaeque bodiernae & bonorum prae futuris contemtionem, &c. cap. IV. p. 43. Nulla hic redemptionis, a Christo per sanguinem eius factae, nulla expiationis peccatorum, eorumque, quae huc spectant, mentio; perinde ac si ista nullo modo ad religionem christianam pertinerent; cuius tamen caput, praecipuamque partem constituunt. Vnde & porro consequitur, Christum non redemptoris, sed doctoris solum aut legislatoris officio functum, qui id tantum egerit, eumque in finem apparuerit, ut veram virtutis viam illis monstraret: Hinc & servatorem non aliter, quam doctorem quemdam; siue voluntatis divinae interpretem ac legislatorem describit. *Quidni*, inquit, *audiamur* igitur (id iubente Deo) hunc Dei interpretem? hunc cockstem legislatorem? cap. IV. p. 53. Quae porro cap. V. p. 65. seqq. de cultu Dei & ritibus sacris secundum legem christianam, & cap. VI. p. 85. seqq. de morum regula & vitae praeceptis secundum legem christianam, disserit, ita comparata sunt, ut illi etiam, qui solius rationis ductum sequuntur, ea haud difficulter admittere queant. Namque ad ritus sacros, quo nomine sacramenta etiam illi veniunt, quod attinet, in iis explicandis ita versatur, ut, quicquid in illis vim rationis superat, quam diligentissime remoueat. Hisce omnibus ita enarratis, tandem ad fidem & dogmata christianorum accedit cap. VII. p. 104. seqq. ultimo fere loco ponens, quod primum praecipuumque esse debebat. Quod cur fecerit, haud difficulter perspicere licet. Qui enim religionem christianam omnis mysterii experiri esse cupiunt, eam totam in doctrinam quamdam moralem conuer-

tunt. De Christi, servatoris nostri, deitate ibidem verba faciens, eam equidem agnoscit & argumentis quibusdam comprobat p. 115. seqq. Interim eam creditu non prorsus ad salutem necessariam esse, haud obscure significare videtur. Hinc Christum id primum a Iudaeis postulasse ait, ut ipsum agnoscerent promissum esse Messiam, (deitatis nulla facta mentione) & cum hoc agnouissent & declarassent, receptos fuisse in sensum (forte legendum: in censum) fidelium habitosque discipulos & proselytos Christi. Haec, inquit, erat fides Petri & fidei declaratio, cum Iesum recognovit pro Messia & Dei filio Matth. XVI. 16. Haec erat fides & professio Martiae Christo, Lazarum resuscitaturus Ioan. XI. 27. Haec fides Nathanaelis & apostolorum, Ioan. I. 45. 49. Verum ut in primo & secundo loco servator noster non tantum *Χεῖρος*, sed & *diserte filius Dei*; in ultimo autem, *filius Dei & rex Israelis* vocatur, ita hosce omnes eundem servatorem nostrum non tantum agnouisse, promissum esse Messiam; sed illum etiam pro filio Dei, hoc est, vero Deo habuisse, longe est manifestissimum. Mirum itaque est, qua ratione idem vir doctus quibusdam interiectis ita pergere queat. His praemis notandum, non patuisse, quantum constat, diuinitatem Christi, ne quidem apostolis ante resurrectionem (Marc. XVI. 11. 13. 14. Luc. XXIV. 21.) aut Christo iam resuscitato & in coelum euecto ante effusionem spiritus sancti; qui de eo testimonium adhibiturus erat, & plura dicturus, quam de se ipso dixerat Christus, Ioan. XIV. 26. & XV. 26. &c. Non memini Christum aperte dixisse in euangelio, se esse Deum, sed eo nomine vsus est Thomas apostolus audiente Christo, nec reprehensus Ioan. XX. 28. Atque eo modo intellexisse videntur Iudaei verba Christi Ioan. V. 18. & X. 30. seqq. Enimvero si Iudaei verba Christi ita intellexerunt, ut inde cognoscerent, quod se Deum vocauerit, quis credat, idem non cognouisse.

gnouisse apostolos? Dumque Thomas, Christum Deum esse, professus est, unde hoc didicit, nisi ab ipso Christo? Remota namque incredulitate quae mentem eius obscurauerat, eorum iterum memor erat, quae ab ipso Christo fuerat edoctus. Quis itaque credat, diuinitatem Christi ne apostolis quidem ante eius resurrectionem; immo nec visibilem spiritus sancti in illos effusionem cognitam fuisse? Idque ex iis, quae ipsemet auctor deinceps dissertit, ulterius comprobari poterat. Rectissime dicit: *Praeterea cum effectit miracula Christus, non loquutus est, ut apostoli, nomine alterius; sed imperatorie & insar Dei; p. 107.* Quod si ita se habet, uti omnino verissimum est, quis patet, apostolos inde non intellexisse, eum verum esse Deum? Nec tamen ideo eorum cognitionem ita perfectam fuisse censeo, ut non augeri potuerit. Hoc enim ut lubens fateor; ita nihil aliud quoque ex locis, ad quae auctor prouocat, *Marc. XVI. 11. 13. 14. Luc. XXIV. 21.* probari potest. Sed pergit ulterius, atque in *actis apostolorum*, inquit, *habemus historiam nascentis ecclesiae, prima ipsius lineamenta, ac veluti stamina fidei christianae.* Haec declarantes apostoli communi & praefato articulo de Iesu Messia, adiunxerunt alterum de ipsius resurrectione & remissione peccatorum credentibus & poenitentibus. Tertium denique de futuro iudicio, per eundem Christum instituendo. Nec plura mihi occurrunt in *actis apostolorum*. I. c. p. 108. Patet hinc luculenter, quod ex mente BURNETII doctrina de Christi deitate, ad stamina fidei christianae, hoc est, ad ipsa religionis christianae fundamenta referenda non sit. In *actis* enim apostolorum, in quibus stamina illa continentur, eam inuenire non potuit. Sed fallitur. Dum enim apostoli Iudaeis pariter ac gentilibus Iesum adnuntiarunt, qui Messias, hoc est, hominum redemptor esset, per cuius etiam nomen remissionem peccato-

rum consequuntur essent, qui in illum essent credituri, *act. X. 43.* qui & suamet virtute a mortuis resurrexisset, non poterant non simul profiteri, eum non audum esse hominem, sed filium simul Dei, verumque adeo Deum, quo nomine & diserte adpellatur *act. XX. 28.* Quam quidem sententiam nostram auctor ipsemet confirmat, dum eorum, quae apostoli docuerunt, summa capita in *symbolo*, quod vocant, *apostolico*, contineri obseruat, p. 112. In hoc autem symbolo cum non minus in Iesum Christum & spiritum sanctum, quam in Deum patrem nos credere profiteamur, Iesum quoque Christum & spiritum sanctum non minus ac patrem verum atque aeternum Deum esse, idque apostolos quoque docuisse necesse est. Cumque symbolum hocce ipsa stamina fidei christianae, ut auctor loquitur, seu fundamenta contineat, doctrinam quoque de Christi, seruatoris, & spiritus sancti vera & aeterna deitate inter ea referendam esse non dissebitur: quod tamen antea negauerat, certe inter illa, quae apostoli in *actis*, a Luca conscriptis, docuisse leguntur, illi locum non concesserat. Hoc equidem deinceps ita explicat, quod haec doctrina aperte ab apostolis proposita non sit: Proindeque ad dicta usque tempora, quibus finiuntur *acta apostolorum*, non constat, (quaecumque fuerit antiquitas & auctoritas illius symboli) ulla dogmata aut fidei christianae capita publice & aperte Iudaeis & gentilibus proposita fuisse, praeter illa praememorata. Dico aperte proposita ab apostolis. Adorabant autem interea Iesum Christum quotidiano cultu, & in ipsius nomine baptizabant & miracula patrabant. Denique Stephanus moribundus Iesum Christum inuocans animam in ipsius manus tradidit; *act. VII. 59.* Quibus quid sibi auctor velit verbis, me non satis capere, lubens profiteor. Si enim apostoli, ceterique, qui eo tempore vivebant, christiani Iesum Christi

stima

flum quotidiano cultu adorarunt, si in ipsius nomine baptizarent, notum quoque omnibus fuisse oportet, Christum esse verum Deum. Notum autem esse non potuit, nisi aperte hoc docuisset apostoli. Cuncta qui paullo accuratius considerauerit, perspiciet, auctorem id agere, ut lectoribus persuadeat, doctrinam de Christi deitate ab apostolis diserte non traditam fuisse, eamque inter *flamina fidei christianae* non esse referendam, unde sponte sua sequitur, eius cognitionem ad salutem non prorsus necessariam esse, simul tamen vi veritatis contactum talia adferre, quae huic eius instituto e diametro repugnant. Quam parum autem hac in re sibi constet, inde porro patet, quod, cum argumentis quibusdam deitatem Christi probasset, haec porro subiiciat: *Haec cum ita sint, secundum id luminis, quo nos dignatus est Deus in oeconomia euangelii, Iesum Nazarenum esse Messiam, eundemque Deum, credere & profiteri tenemur. Sin erramus in hac fide, adeo non est error voluntarius, ut sit inevitabilis. Sequimur enim, quoad possumus, duces nobis a Deo datos, sanctum Ioannem & apostolum Paulum &c.* Fieri ergo posse putat, ut in hac fide de Christi deitate erremus; est error non sit voluntarius, sed inevitabilis. Itane in tanta luce, inter tot tamque luculenta de Christi deitate testimonia fieri potest, ut erremus? Non ita existimabit, qui, quae scriptura de hocce servatore nostro, vero homine veroque Deo, tam diserte tradit, recte considerauerit, verbisque eius accessatis fidem, ut decet, adhibere didicerit. Tantum namque adest, ut se errare, aut errare posse sibi sit persuasurus, ut potius longe ea de re futurus sit certissimus. De peccato denique originali, satisfactione Christi, & iustificatione, quae omnia ad dogmata secundaria in doctrina christiana refert, *cap. VIII. pag. 124. seqq.* BURNETIUS eadem ratione verba facit, ut dili-

genter, quae rationi consentanea non videntur, remoueat, nihilque adeo, quod scopo, quem in hoc opere sibi constitutum habet, repugnet, admittat.

p. 1389. Nimirum belgico primum carmine &c.) Historiam libri huius, quem *de veritate christianae religionis* HUGO GROTIUS scripsit, etiam exhibet auctor *Vindiciarum Grotianarum*, quae Lipsiae 1727. 8. prodierunt, *part. I. p. 198. seqq.* qui & editiones eius versionesque summo studio refert *p. 800. seqq.*

p. 1392. quos inter haud ultimus est Hugo Grotius &c.) Repetenda hic omnino, quae de HUGONE GROTIO supra dicta sunt ad *§. IX. huius capituli p. 1270.* Addenda autem, quae auctor *Vindiciarum Grotianarum part. II. p. 496. seqq.* it. *p. 503. seqq.* alibique de religione HUGONIS GROTII disserit, qui & *p. 497. seqq.* remonstrantium de religionum diuersarum tolerantia, placita exhibet.

p. 1415. quorum auctor Ioannes Agricola &c.) Non tantum antinomorum auctor fuit Ioannes iste Agricola, sed & cum IULIO PFLVGIO & MICHAELE SIDONIO libellum *interim na's e' x' x' v* sic dictum, confecit; hinc notum satis in historia ecclesiastica eius nomen est. Vitam eius lectu dignam exhibet IO. ERDMANN. HIECKIUS in *dem dreyfachen interim &c. cap. II. §. II. p. 16. seqq.* qui & *p. 19.* scripta quaedam, ad historiam controueriarum cum antinomis spectantia, laudat; qualia etiam commemorat IO. HENR. A SEELEN in *delictis episcopalis &c. not. ad epist. I. p. 2. seqq.*

ibid. Osiandristis destinatus est &c.) De controuerisiis huic Osiandristicis praeter IO. SLEIDANVM, VITVM LVDOV. SECKENDORFIUM, aliosque eiusdem generis scriptores, cum primis conferendus CHRISTOPH. HARTKNOCHIVS, in
S
der

der Preussischen Kirchen-historie lib. II. cap. II. p. 309. seqq. Addendi, quos laudat IO. HENR. A SEELEN in *philocalia epistolica*, in *notis ad epist.* III. p. 8. seqq.

ibid. Ad controuersias interimisticas & ad iaphoristicas &c.) IO. ERDMANN. BIECKIUS l. c. generatim scripta, ad hasce controuersias spectantia, recenset; quae autem speciatim MATTH. FLACIVM auctorem agnoscunt IO. BALTHASAR RITTERVS l. c. p. 353. seqq. Praeter FLACIVM autem NICOLAUS AMSDORFIVS & NICOLAUS GALLVS cum primis in hoc certamine eminuerunt, vt supra quoque obseruatum ad cap. VII. §. VIII. p. 1201. Et illius quidem qui recensuerunt scripta, itidem iam indicauimus l. c. p. 1048. quibus tamen adhuc addendus CHRISTIAN. SCHOETTGENIVS in *der historie von Wurzen* p. 757. conf. & IO. MARTINVS SCHAMELIVS in *Numburgo litterato* §. XVIII. p. 41. Huius autem, siue NICOLAI GALLI quaedam,

quae huc faciunt, indicat IOANNES HENRICVS A SEELEN in *philocalia epistolica* in *notis ad epist.* VI. p. 31. Alia quoque ad historiam litterariam belli interimistici spectantia idem obseruat in *deliciis epistolcis not. ad epist.* III. p. 47. seqq. De IVLIOP FLVGIO, episcopo Numburgensi, quem cum MICH. SIDONIO & IO. AGRICOLA libellum *interim*, καὶ ἐξοχὴν sic dictum, concinnasse constat, praeter IO. ERDMANNVM BIECKIVM conferendus IO. MART. SCHAMELIVS in *Numburgo litterato* §. XIX. p. 44. seqq. vbi scripta eius diligenter recenset, & de antagonistis quoque eius quaedam obseruat. Addenda & quae idem vir doctus de NIC. MEDLERO, qui inter illos, qui se libello *interim* opposuerunt, haut vltimum locum tenuit, §. XVI. p. 17. seqq. copiose disserit, vbi & talia tradit, quae controuersiis hiscie interimisticis earumque historia lucem minime contemnendam adfundere possunt.

AD LIBRI II. CAP. VIII.

P. 1431. *Prodierunt cum praefatione mea* &c.) Tertia libri huius vtilissimi editio ab auctore recognita, & adnotationibus quibusdam aucta lucem adspexit Ienae 1729. 8. Addi his etiam posset IO. ALPHONSI TURRETINI *de sacrae scripturae interpretandae methodo tractatus bipartitus: in quo falsae multorum interpretum hypotheses refelluntur, veraque interpretandae sacrae scripturae methodus adstruitur*, Traiecti Thuniorum (id est Dordraci) anno 1728. Sed continentur tantum in eo quaedam ex TURRETINI recitationibus, in quibus hoc egit, vt IACOBI GUSSETII systema, quod in *commentariis linguae ebraeae* proposuit, sub examen reuocaret, inscio & inuito au-

ctore edita, qui tamen spem fecit, fore, vt ipsemet hocce opus in lucem emitteret; vid. *bibliothèque raisonnée des ouvrages des savans de l'Europe tom. I. part. I. artic. IX.* p. 121. seqq.

p. 1436. *Ad romanae ecclesiae additior* &c.) His, quos commemorauimus, adhuc addendus AVGVSTINVS CALMETVS; cuius quippe *ditionario historico, critico, chronologico, geographico & litterali sacrae scripturae*, praemissa est, *bibliotheca sacra; siue catalogus optimorum librorum studio sacrae scripturae inservientium*, in quo codicis sacri editiones, versiones, commentatores, auctores, qui singularia quaedam in singulis libris biblicis capita illustrarunt, & alia eiusdem generis scripta

scripta summam indicantur. In praefatione scriptores concordantiarum & lexicorum biblicorum praecipui indicantur; quamquam ad hos quod attinet, ex recentioribus, qui hic in censum veniunt, vni tantum non inetur SIMONIVS, cuius *dictionarium biblicum* Lugduni anno 1693. in fol. prodiit, de quo & in sequentibus plura dicemus. Lucem vero deinceps adspexit *dictionarii istius historici, critici &c. supplementum*, ab ipso CALMETO confectum, Parisiis anno 1728. duobus tomis in fol. quorum posteriori itidem *supplementum bibliothecae istius sacrae* subiunctum est; in quo plurima sunt addita, multa etiam emendata, idque praecipue opera & studio ILDEFONSI CATHELINOT, qui hac ratione, velut compendium aliquod magni operis, quod de textibus originalibus scripturae sacrae, deque commentariis, aliisque ad scripturae illustrationem quocumque modo spectantibus scriptis, composuit, dare voluit. Nec tamen adeo eximii quid hocce *supplementum*, ut nec ipsa hacce *bibliotheca sacra* continet, ut non pleraque iam alibi, praesertim in IACOBI LE LONG *bibliotheca sacra*, inueniantur, ex qua & errores quidam recenti fuisse videntur.

ibid. primum se nobis offert Franciscus Sixtus, Senensis &c.) Repetenda, quae de hocce auctore diximus in *addendis ad lib. I. cap. III. §. XXII.*

p. 1462. *chronologiam patriarchalem antediluvianam &c.*) Calculum tamen huic commento adiecit CONR. SAM. SCHVRZFLEISCHIVS, dum in *epist. arcan. tom. I. p. 494.* ad ISAACVM VOSSIVM hunc in modum scripsit: *chronologia tua septuaginta interpretum in compluribus iam diu confudit sciolos, ac de ignorantiae praesidiis omnibus deiecit.* Sed refutauit eum IO. HENR. ASSELEN in *praefatione*, quam *delictis suis epistolicis* praemisit.

p. 1532. *Iam quid Hieronymus &c.*) Dum, quid HIERONYMVS circa versionem scripturae sacrae latinam praestitit, hic exponimus, non abs re fuerit, observare, esse viros doctos, qui eidem etiam versionem quamdam dalmaticam seu slauonicam tribuunt. Sed magnopere eos falli, praeter alios copiose & ex instituto ostendit IOAN. PETRVS KOHLIVS in *introductione in historiam & rem litterariam Slauorum inprimis sacrae; siue historia critica versionum slauonicarum maxime insignium, nimirum codicis sacri & Epbremi Syri &c.* Altonaviae anno 1729. 8. edita, cap. II. p. 55. seqq. Speciatim, quae IOAN. GEORGIUS STREDOVSKIVS pro communi sententia in medium attulit, refellit, originem erroris detegit, & antiquae istius versionis slauonicae, quae hodie adhuc exstat, METHODIVM atque CYRILLVM auctores esse euincit, & alia quaedam lectu haud indigna adpergit, §. V. seqq. p. 94. seqq.

p. 1538. *primum se nobis offert Santes Pagninus &c.*) Copiosius de hacce versione disserit vir doctissimus IOAN. GOTTL. CARPZOVIVS in *critica sacra veteris testamenti part. II. cap. VII. §. IV. p. 712. seqq.* Praemissa namque paucis eius historia, aliorum de illa iudicia refert, indolem & rationem exemplis declarat, varias editiones recenset, recognitionem & emendationem ARIAE MONTANI enarrat, simulque, quod ea passim male audiat, indicat tandemque & naeuos, ab ARIA MONTANO in ista emendatione admissos, non dissimulat, quod scilicet in vocibus πολυσῆπος incongruam saepe & loco ac contextui minus conuenientem sequutus sit significationem; quod praeter necessitatem vocabula PAGNINI cum aliis aequipollentibus permutauerit; quod, quae PAGNINI

GNINVS cominodè transfulerat, in verbis pariter ac sensu corruperit, & quae reliqua sunt eiusdem generis, quae & exemplis illustrat. Editiones autem versionis huius dum commemorat, eam quoque non praetermittit, quae Lugduni anno 1542, in fol. cum praefatione & scholiis quibusdam MICHAELIS VILLANOVANI, hoc est, MICH. SERVETI prodit; de qua & porro pronuntiat: *Velut autem sub Villanovani nomine Michaellem Seruetum latere, Sandius in bibliotheca antitrinitariorum docuit, ita probe monuit Ioan. Calvinus p. 60. defensionis orthodoxae fidei adversus Serueti errores, edit. an. MDLIV. in 8. quicquid est istarum adnotationum non Pagnino; sed Serueto deberi, qui singulas paginas partim multis inutilibus nugis, partim impiis deliriis inquinaverit; l. c. §. III. p. 75.* Sed cum haecce versionis PAGNINI editio longe sit rarissima, nonnulla ad accuratorem eius notitiam spectantia suppeditat MICHAEL DE LA ROCHE, dum, quae alias quidem de ea communicauerat, *bibliothecae suae anglicanae inseruit tom. V. part. I. artic. II. p. 5. seqq.* Sed plenius diligentiusque idem praestitit IO. LAVRENT. MOSHEMIVS, aut si maius HENRICVS AB ALLWOERDEN, in *historia Michaelis Serueti*, per modum dissertationis academicae, Helmstadii annò 1727. edita, & supra iam nobis laudata integram ibi SERVETI exhibet praefationem, quod & MICHAEL DE LA ROCHE fecerat, atque ex ea constare, observat, SERVETVM existimasse, omnes veteris testamenti vaticinationes historicum & litteralem habere sensum, dudum veteris testamenti tempore impletum; mystice vero tantum ad Christum transferri posse. Ad *notas SERVETI* quod attinet, monet auctor eruditissimus, mediocrem esse earum numerum, in libris historicis perpau-ras conspici, longe vero plures ad psalmos &

libros propheticos adscriptas esse, in quibus omnibus id agatur, vt oracula, quae de Christo plerique omnes interpretantur, litteraliter de rebus veteris testamenti explicet. Praeter alia exempli loco adfert explicationem *capitis LIII. Esatae*, quam SERVETO vel maxime exprobrauerit CALVINVS, & quae ita se habet: *Quasi exigentibus populi peccatis interfectum Cyrum deslet propheta, eo quod postea sub Cambyse multo deterius habuerint, impedita tunc & diruta templi aedificatione iam inchoata, Dan. IX. Fuitque haec a Deo data occasio praedicandi passionem Christi, cui soli convenit horum verborum sublimitas & veritas.* Mirum autem, CALVINVM istam vaticinia veteris testamenti explicandi rationem tantopere in SERVETO improbasse, quam tamen ipsummet alias sequutum esse constat, adeo vt AEGIDIO HVNNIO nostro occasione praebuerit librum edendi, quem *Calvinus iudaizans* &c. inscripsit, vt alias iam nobis observatum est. Ceterum non soli CALVINO eiusque sociis has SERVETI adnotationes impias & periculosas visas, sed pontificios etiam mature animadvertisse, esse in illis, quae ferri nequeant, HENR. ALLWOERDEN ad ductum IO. LAVR. MOSHEMI porro nos condocet, eumque in finem, quae in ANTONIO A SOTOMAIOR, & CASPARIS QUIROGAE *indictibus librorum expurgandorum & prohibendorum* ex iis, ceu atro notanda lapillo, adlata sunt, recenset p. 192. seqq.

p. 1540. *versio Sebastiani Castalionis* &c.) Plura de hac versione dabit IO. GOTTL. CARPZOVIVS in *critica sacra veteris testam. part. II. cop. VII. §. VII. p. 737. seqq.* Postquam enim de auctore eiusque instituto quaedam monuit, censuras, quas haecce versio experta est, recenset, atque hinc suam de ea ita exponit sententiam, vt exemplis quibusdam comprobet, CASTALIONEM versuum interdum distinctionem sus-
que

que deque habere; nec ad accentus attendere; personas loquentes mutuo permutare; neglectu suffixorum alienum plane reddere sensum; emphasin textus ebraei non satis exprimere, & quae reliqua sunt eiusdem generis. IACOBVM autem AVGVSTVM THVANVM *historiar. lib. XXXVI. ad annum LXIII.* de CASTALIONE pronuntiantem, a rebus ad tantum opus necessariis hominem imparatissimum, novam bibliorum interpretationem insolenti temeritate molitum esse, haud dubie illi iniuriam fecisse, recte iudicat CARPZOVIVS, siquidem versionem eius cum fontibus comparanti ad oculum pateat, apprine peritum eum fuisse ebraismi, a quo non ignorantia, sed nimio latinae dictionis ac perspicuitatis studio discesserit *l. c. p. 744.* Generatim autem & ex instituto versionem hanc CASTALIONIS defendendam in se suscepit CHRISTOPHORVS WOLLE in *dissertatione critica de eo, quod pulchrum est in hac versione*, quam praefationis loco editioni Lipsiensi, quae sumptibus SAM. BENIAM. WALTHERI prodijt, praemisit. Nimirum varia primum de hacce versione iudicia recenset, horumque causas aperit, aberrationes quoque in ea desideratas indicat, notione hinc pulchri tum generatim, tum speciatim in versione quadam constituta, hanc CASTALIONIS tum ob claritatem, tum ob fidelitatem iure meritoque pulchram dici contendit, simulque tum a suspitione eneruatae emphaseos sacrae, stitque diuini maiestatis laesae, tum a lenitate animi auctorem liberat, immo ob stilum rei conuenientem vbiuis vsurpatum, maxime in cantico canticorum, contemnat. Atque ad editionem quidem istam, quam memorauimus, quaeue reliquis a CARPZOVIO *l. c. p. 738.* laudatis addi potest, quod attinet, primum novum testamentum prodijt Lipsiae 1724. 12. eique praemissa est paracensis MATTHIAE BELII, in qua,

quo pacto omnis litteratura etiam ethnica ad Christum referri & queat, & debeat, eleganter ostendit. Vetus deinde testamentum vna cum libris apocryphis Lipsiae lucem adspexit anno 1728. tribus tomis 12. Primo *dissertatio ista critica* CHRISTOPH. WOLLII, de eo, quod pulchrum est in hac versione, cuius iam mentionem fecimus, praefixa est; secundo autem praefatio MATTHIAE BELII, in qua de ethices ethicae naevis praecipuis erudite & eleganter disserit. Quod autem CASTALIO ob hancce versionem suam etiam inter reformatos censores quosdam, eosque satis acerbos nactus est, eius rei praecipua haecce ratio est, quod in doctrina de praedestinatione a IO. CALVINI placitis discessit. Eandemque ob causam aspera admodum illi subeunda fuisse fata notum est. Arminiani autem uti eum suis quodammodo adnumerant; ita & mitius de eius versione sentiunt. Conferendus de eo PETRVS BAEIVS in *dictionary. hist. & crit. voc. Castalio p. 837. seqq.* conf. & GERARDI BRANDT *hist. abrégé de la reformation des pais-bas tom. I. lib. XVIII. p. 375. tom. II. lib. XXXVI. p. 63. item lib. LVIII. p. 375.*

p. 1541. hic vel maxime commemorandus est Sebastianus Schmidius &c.) Censorem nactus est CONR. SAM. SCHVRZFLEISCHIVM, qui, noua, inquit, Sebastiani Schmidii bibliorum interpretatio aliquot dies sunt, cum in manus meas venit, quae ceteris quidem accuratior est, sed per omnia expectationi meae non respondet, & in plerisque sic obscura est, ut auctor diuini scriptoris sensum non adsequatur, praesertim in Leuitico & numeris, ubi explanatio eius dubia & anceps, vel difficultatibus implicata est, quas idoneus accuratusque interpres expedire potuisset; *epist. arcan. tom. II. p. 200. seqq.* Sed hancce bile & iniuria in Schmidium non carere censuram, adserit IO. GOTTLB. CARPZOVIVS

VIVS, qui tamen, quid ipsemet in hacce versione desideret, non dissimulat, in *critica sacra vet. testam. part. II. cap. VII. §. III. p. 709*. Ex instituto etiam SCHMIDII causam contra SCHVRZFLEISCHIVM egit IO. HENR. A SEELEN in praefatione, quam deliciis suis epistolice praemissit.

p. 1544. quod Theodoretus diserte Scytharum & Sauromatarum &c.) Legenda, quae de hocce THEODORETI loco disputat IO. PETRVS KOHLIVS in *introduc. in historiam & rem litterariam Sclavorum imprimis sacram &c. cap. II. §. I. p. 62. seqq.* ubi illos omnium accuratissime indicare proximeque ad veritatem accedere pronuntiat, qui Getarum quondam populum Sauromatas, geticamque linguam Sauromaticam quoque dictam existimant. De Scythica autem lingua, in quam suam tempore scripturam sacram conuersam fuisse THEODORETVS memorat, accurate diligenterque disserit MATTHIAS BELIVS in *exercitatione de veteri litteratura Hunno-Scythica*, Lipsiae anno 1718. 4. edita.

p. 1555. sed multis parafrasis superauit Io. Dieckmannus &c.) Iniquum CONRADI SAM. SCHVRZFLEISCHII, de viro hocce doctissimo ac de germanicae Lutheri versionis editionibus praeclare merito, ita pronuntiantis: Dieckmannum nescio, quid incitauit, ut germanicam, qua nulla terrores est, interpretationem resinxerit, eamque operam non minus difficilem, quam molestam sumserit, quippe Sauberto & Schmidio, qui ad hoc adgressi sunt, impar, atque ab omnibus interpretandi subsidiis imparatus; *epist. arc. tom. II. p. 201.* recte explodit IOAN. HENR. A SEELEN in praefatione, quam deliciis suis epistolice praemissit.

p. 1597. sed integros quoque libros biblicos &c.) Inter reliquos CHRYSOSTO-

MI commentarios, eum, quem in Esaiam scripsit, mirum in modum laudat ISAACVS CASAVBONVS. *Tomum primum*, inquit, *commentariorum Chrysostomi*, qui *desinit in Esaiam. absoluti*, opus vere aureum, & quod imperfectum esset maiori ex parte, sit dolendum. Vix puto ex omnibus scriptis veterum patrum viriusque linguae, opus simile exstare illi scripto, si modo exstaret integrum. Nam meo iudicio ipsum se Chrysostomus eo libro superauerat. Tanta pietas, tanta in sacra scriptura eruditio, quam in illo viro animaduerto & in nonnullis aliis veterum non sunt me iis adfertiri, qui neoterica atque adeo vnum e neotericis toti vetustati anteponunt, in *Casaubonianis* p. 7. Non contemnendi vique sunt veteres; nec tamen hoc negandum, neotericos pluribus melioribusque subsidiis, sacrae scripturae interpretationi interuenientibus, instructos fuisse, quam veteres. Sed hac de re iam alibi dictum De GREGORII (aut potius GEORGII) PACHYMERIS, ut hoc *ὅς ἐν παρόδῳ* ad laudamus, libro de vita Chrysostomi idem CASAVBONVS ita pronuntiat: liber est eximius & propter argumentum, & nonnihil etiam propter scriptorem ipsum; pura est huius oratio, neque omni artificio nudata, & cura dictionis: *ἐπίστροφος διατριβαί*, quales in historicis observabamus, frequentissimae. Alios quosdam, qui vitam CHRYSOSTOMI descripserunt, commemorat IO. CHRISTOPH. WOLFIUS in notis ad h. l. p. 230.

p. 1601. cuiusmodi sint eiusdem enarrationes quorundam psalmorum &c.) ISAACVS CASAVBONVS de iis ita pronuntiat: Ambrosii in psalmos interpretatio omnis vel vacua est, & quaerit sensum ac veram lectionem; vel sensus ac doctrinae, verbis comprehensae. Virumque genus interpretationis desiderat sacra scriptura, & utrum-

utrumque adhibuerunt patres. Idem subinde interpretationes expendit graecas & latinas. Denique familiare ipsi est, digrediad tractationem locorum sacrae scripturae satis remotorum, ut in psalm. CXIX. *passim*. Obserua etiam, multa πρὸς ὁμολογίας posse disci a magno illo viro; in Casaubonianis p. 7.

p. 1626. & hac occasione metaphrasen psalmodum poeticas &c.) Edidit deinceps idem vir doctissimus votum Dauidicum: cor nouum crea in me Deus, a centum quinquaginta amplius metaphrasis expressum carmine ebraico, graeco, latino, germanico &c. cui praemissus est elenchus subiunctaque brevis notitia alphabetica metaphrastarum, qui psalmos vel vniuersos vel nonnullos, per lingua; siue idioma a amplius viginti, versibus reddiderunt, Hamburgi 1729. 4.

p. 1704. vir summo ingenio & diligentia incredibili praeditus &c.) Alphonsus Tostatus, inquit ISAACVS CASAVBONVS, copia librorum scriptorum & quidem breuissimo tempore (nam fuit ὀλιγοχρόνιος) omnes, opinor, mortales superat. Maxima pars scriptorum illius sunt commentariis in libros sacros vel veteris, vel noui testamenti; nam ad singulos fere versus proponit ingentem quaestionum pelagum. Vir illa aetate, ante annos fere CL. summus & admirabilis, sed quem imperitia saeculi minorem facit, quam fuisse futurus, si in haec tempora peruenisset; in Casaubonianis p. 25. Quod de πολυγλωσσία TOSTATI dixit CASAVBONVS, id IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in notis ad b. l. p. 236. quoque innuit ANCILLONII quoque testimonio confirmat, qui in miscellaneis p. 498. negat, sibi quinquam notum, qui tam exiguo vitae spatio tam multa scripserit, quam CALVINVS quidem & TOSTATVS. Addit, eidem ANCILLONIO obseruatum, a protestantibus maiori in pre-

tio haberi TOSTATVM, quam a pontificiis, qui saepe in eum inuehantur, rarissime autem laudent; hinc & ROLANDVM MARESIVM lib. II. epist. XXVI. adfirmare, si duodecim eius tomis, quos de rebus theologicis scripserit, demas aliunde desumpta, nihil fere reliquum futurum esse. Quid tamen RICHARDVS SIMON de eo sentiat, iam diximus.

p. 1714. Eo itaque antiquior fuit Nicolaus Serarius &c.) Laudat quoque SERARIVM ISAACVS CASAVBONVS: Video, inquit, illum magnum usum habuisse rabbinorum & satis versatum fuisse in talmude & talmudicis scriptis, quod arguit multae disputationes in illis commentariis in Iosua, ut de vrim & tummin, de kabala, de paschate prolixissima digressio, & multae id genus disputationes. Miratus sum in Serario, saepe illum adferre nostrorum interpretationes, fere quidem ut reprehendat; aliquando tamen sine ulla reprehensione. Scaligeri saepiuscule. Idem lib. II. in Iosua p. 254. Andream Masium recensens inter libri Iosuae interpretes, accurate illum tuetur contra Leonem Castrium & Possuinum &c. Ceterum ipse Serarius Masium grauissime tractat p. 444. in Casaubonianis p. 25. 26. SCALIGERVM doctrinam quidem in SERARIO agnoscere, dum eum Iesuitam doctissimum vocet, in Scaligerianis p. 370. simul tamen eodem in loco nihil ipsi eruditionis, & multam quidem lectionem, sed iudicium exiguum tribuere, interque alia acerbe in eum dicta eum non tam doctum, quam sibi visus antea sit, reuera esse, pronuntiare, IO. CHRISTOPH. WOLFIVS obseruat in notis ad Casaubonianam p. 238. additque, ex ipso Scaligerianorum loco adparere, finistrum hoc & sine dubio iniquum de SERARIO meritis & doctrina iudicium, SCALIGER o post motam illi in trihaeresio controuersiam excidisse. Refert etiam ibidem SALOM.

GLAS-

GLASSII, nostri, & SIMEONIS DE MY-
IS elogia, quibus SERARIVM ornarunt,
& auctores; qui honorificam eius mentio-
nem fecerunt, indicat.

p. 1718. memorabiles tamen sunt ob
amplissimas digressiones &c.) ISAACVS
CASAVBONVS de commentario ESPEN-
CAEI in priorem ad Timotheum epistolam
ita pronuntiat: Multa ibi disputantur con-
tra abusus multos, & magna diligentia ad-
paret in citandis veteribus ac recentioribus
interpretibus. Vno verbo ἡμῶν ποὺν δι-
xeris non male. Erroribus enim pontificio-
rum parce faret; in Casauboniano p. 45.
IO. CHRISTOPH. WOLFIUS haec porro
addit: De Claudii Espencae candore com-
mentarii eius fere omnes, in primis autem,
qui in utramque ad Timotheum, & unam
ad Titum scripti sunt, testantur; hinc Thu-
anus eum a moderatione laudat, & de tol-
lenda ex ecclesiae fissura semper cogitasse, ait.
Quod studium in primis declarasse legitur in
colloquio Pasfiacensi, quam in rem legatur
Antonius de la Faye in vita Bezae. Con-
ferre porro de ESPENCAEI meritis iubet
SAMMARTHANI elogia, itemque TEIS-
SERII elogium Thuanea tom. I. p. 356. & tom.
III. p. 208. in notis in Casauboniana p. 254.

p. 1720. laudaturque eo nomine a Iose-
pho Iusto Scaligero &c.) Laudatur & ab
ISAACO CASAVBONO. Multi, inquit,
apocalypseos interpretes ὄντες τὰ ἐν ταύ-
τῃ ἀποκάλυψι, quibus non plus tribuo, quam
aretologis, sua pro diuinis ostentantibus.
Meliùs Calvinus & Beza egerunt, qui ne-
que adgressi sunt interpretationem apocaly-
pseos, neque passi sunt, ut Geneuae aliquis
ex umbone illius libri interpretationem pro-
fiteretur; &c. in Casauboniano p. 20. IO.
BODINI verba: Valde mihi probatur Cal-
uini non minus urbana, quam prudenti ora-
tio, qui de libro apocalypseos sententiam ro-
gatus, ingenue respondit, se penitus igno-
rare; quid velit tam obscurus scriptor, qui

qualisque fuerit, nondum constat inter cru-
ditos; supra iam recitauimus lib. I. cap. IV.
ad §. XV. p. 176. PETRVM BAEIVM, ali-
osque, institutum hocce CALVINI calcu-
lo suo alprobanes commemorat IO. CHRIS-
TOPH. WOLFIUS in notis ad Casaubo-
niana p. 227. qui & beatum PHILIPPVM
IAC. SPENERVM insuperabilem fere in hoc
libro explicando difficultatem inuenire sibi
visum, adserit, ideoque part. III. consilior.
theolog. p. 255. testari, se quinquaginta vel
sexaginta commentatoribus in apocalypsin
perfectis, quadraginta eorum in synopsis
contractis; deprehendisse tamen, quo
quis diligentius librum legat, eo maiores
in plerisque argumentis difficultates ei of-
ferri.

p. 1728. Andrae Masti adnotationes
& commentaria in Iosiam &c.) Roma-
nae licet ecclesiae addictus fuerit MASIVS;
non omnibus tamen, eiusdem ecclesiae sacra
sequeantibus, se probauit. Obserua-
tum quoque hoc ISAACO CASAVBONO.
De IAC. SERARIO enim verba faciens,
cum dixisset: accurate illum (MASIVM)
tuetur contra Leonem Castrium & Posseui-
num; ita pergit: ille in Iesaiam, hic in bi-
bliotheca accusauerant Masium tamquam
nouatorem & haeticum, credo, quia furo-
rem illorum per omnia non probabat, &
sunt quaedam in illius scriptis liberius di-
cta &c. Est vero locus illustrissimus apud
Masium p. 273. cap. XVII. ubi de malis ho-
diernis ecclesiae, ut sic loquitur, grauer
& sancte detestatur ambitionem, supersti-
tionem, rituum inimicorum usurpationem,
ut vix aliquis nostra aetate grauius illa
desseuerit. Et hic praecipue locus est, qui
male habuit furiosos illos Castrium & Pos-
seuinum; in Casauboniano p. 26. Copio-
sius, quae de MASIO dixit CASAVBO-
NVS, edisserit IO. CHRISTOPH. WOL-
FIUS in notis ad h. l. p. 237. Et sane lau-
dandus ob istum candorem est MASIVS,
tantum

tantum abest, ut illam ideo promereatur reprehensionem. Ceterum virum eum fuisse eruditissimum, qui inter praestantissimos scripturae interpretes referendus sit, omnes, qui non hospitem plane ex his literis retulerunt animum, fatentur.

p. 1746. ita nec illud negandum &c.) Praeter ea, quae commemoravimus, & illud a quibusdam observatur, quod in Rabbinarum locis citandis & explicandis haud raro fallatur. *Sequitur enim*, inquit, DANIEL GEORG. MORHOFIUS, *plerumque aliorum fidem est Grotius, linguarum orientalium non adeo gnarus. Plurima horum errorum specimina notavit harum litterarum peritissimus dominus Erasmus Ezzardi, quae, ipse mihi aliquando ostendit, polyhistor. tom. III. lib. V. §. XV. p. 54. Repetit hoc ex MORHOFIO auctor vindictiarum Grotianarum, quae Delphis Batavorum, aut potius Lipsiae anno 1727. 8. prodierunt, part. II. p. 463. ubi & alia quaedam de hisce GROTII in scripturam sacram adnotatis addit, quae hic legisse forte poenitebit neminem. Submittebat etiam, inquit, Dionysii Petavii iudicio suas observationes in vetus & novum testamentum, prout videre est ex eius ad Gallos epistolis, speciatim ex iis, quas ad hunc Petavium, insignem, ut eum ipse in litteris vocat, theologum, misit; cui cum, quae sua scripserat manu, ad percipiendam melius sententiam suam, traderet, his usus est verbis: liceat mihi, lumen de lumine accendere. Porro: Graui operae operis huius sacri continenter inuigilabat, omniumque sese consuetudini hominum subducebat, ac morosior suspicaciorque factus, optimis etiam fidelissimisque amicis nonnullis diffidere coepit &c.*

p. 1754. Exstant namque adnotationes eius &c.) Non inagni momenti sunt

istae adnotationes, quippe in quibus ea tantum attingit, quae aliquid difficultatis habere videntur; interim ad Socinianorum pallianda placita prorsus sunt comparatae. Principii loco cum BREVIUS ponat, in scripturae interpretatione aliorum non sequendam auctoritatem, nihilo secius eum subinde ad CALVINI, BUCERI, PAGNINI, aliorumque provocare testimonia observat RICHARDVS SIMON in *hist. crit. vet. testam. lib. III. cap. XVI. p. 451.* qui & de eo verba facit in *hist. crit. comment. novi testamenti cap. LVII. p. 362.* HYGONEM GROTIUM tum alias, tum in eo quoque sequitur, quod vaticinia veteris testamenti de hominibus aut rebus veteris testamenti, si sensum litteralem spectes, interpretatur; in sensu autem mystico ad Christum ea refert. Sic de psalmo XXII. verba faciens, ac primo quidem, inquit, *sensu hic calamitates suas describit David, sed ita ut sublimiore sensu ad Messiam filium sui passionis, quae gloriam eius antecedere debebant, respiciat; p. 51.* In adnotationibus in novum testamentum FAVSTI SOCINI fere vitulo arat, quod hisce hominibus solenne est. Sic initium evangelii Ioannis, aequae ac ille de rerum per Christum, tempore novi testamenti, restitutione explicat. Ioannes, inquit, *novae creationis ac restitutionis omnium opus, quod per Christum ultimis temporibus fieri debebat, descripturus, evangelii sui initio perpetua utitur allusione ad veteris creationis historiam, sicut ea a Moise describitur, Gen. I. p. 79.* In veteris testamenti explicatione eum ARIAE MONTANI versione usum, editor in praefatione monet, eo quod ea propriam ebraicarum vocum significationem plerumque accurate satis exprimat; quoniam tamen non semper & ubique genuinam illorum, aut non eam saltem, quam loci circum-

T

circum-

circumstantiae exigunt, translationem, visa sit adsequi, liberum sibi duxisse in verum earumdem sensum, ab aliis animaduversum, vel ex ebraica origine deductum, amplius inquirere. *Cantici* autem *canticorum* nullam explicationem dedit, quod editor itidem in *praefatione* non id eo factum, dicit, ac si de auctoritate divina eius libri dubitauerit, eumque pro apocrypho habuerit; sed cum ex eo, inquit, *nuspiam* videat, a diuinis viris verba aut sententias citari. ut in aliis prophetarum mysticis scriptis usu venit, ac proinde clauem, id est, rationem ipsam intelligendi, vel explicandi *nuspiam* subministrari, metuit, ne in scriptum illud commentando, & inde applicationes faciendo, suam potius mentem ei intulisse, quam verum sensum inde eruisse videri possit. Quare abstinere prorsus maluit, ac ad aliorum piorum & exercitatorum hominum lucubrationes lectorem remittere.

ibid. Summa eius eo redit &c.)

Saltem cum varia praecepta hermeneutica, eaque vulgaria & vbiuis fere obuia proposuisset, duas tandem regulas generales subiiit, quarum altera haec est: nullam interpretationem sacrae scripturae admittendam esse, quae vel cum sana ratione, vel sibi ipsi, vel evidenti sensuum externorum experientiae repugnat; altera autem: si propria verborum significatio in nullam dictarum conditionum impingat, ab ea minime esse desistendum.

p. 179. cum de propaedeumatibus verba faceremus &c.) De graecae scilicet linguae lexicis scriptoribusque, qui eorum notitiam dederunt, dictum lib. I. cap. IV. ad §. V. p. 121. de lexicis linguae ebraeae *ibid.* §. VI. p. 131. de lexicis polyglottis *ibid.* ad p. 141. Conferendus & IACOBVS LE LONG in *appendice biblio-*

thecae eius sacrae, & quidem tom. II. p. 1162. seqq. subiuncta, vbi grammaticos & lexicographos ad usum linguarum orientalium, & graecae noui testamenti recenset. Commemorandi autem adhuc illi sunt, qui *lexica biblica* concinnarunt; seu eiusmodi dictionaria, in quibus ex geographia, chronologia, antiquitatibus aliisque eruditionis partibus, quicquid vocibus quibusdam aut phrasibus scripturae sacrae lucem quamdam adfundere potest, ordine alphabetico exhibetur. Inter primos, qui eiusmodi quid susceperunt, SIMONIVS fuit, Lugduni theologiae doctor, & olim Vzetae in dioecesi Viennensi, qui est in Delphinatu, parochus, cuius *dictionarium biblicum* Lugduni anno 1693. & anno 1703. altero volumine auctius recusum est. In eo praecipue operam dedit, ut clarissimorum virisque testamenti virorum vias persequeretur. Quum vero viri eruditi menda quamplurima in eo deprehenderent, indeque adeo constaret, auctorem tum qua linguarum cognitionem, tum qua librorum lectionem, iis neutiquam instructum fuisse praesidiis, quae ad eiusmodi opus perficiendum requiruntur; AVGVSTINVS CALMETVS ad *dictionarium* istud *historicum, chronologicum, geographicum & litterale sacrae scripturae* concinnandum se accinxit, de quo, vii & duobus supplementorum tomis supra iam diximus libri huius cap. VI. ad §. III. p. 880. & in *addendis* ad istum locum. Imitatus hocce CALMETI institutum est DANIEL SCHNEIDERVS, ecclesiasticae comitatus Erbacenensis antistes, dum lingua germanica *dictionarium biblicum vniuersale* conscripsit, in quo, quae ad nomina & res, in scriptura sacra occurrentes, quae ad angelorum nomina & ordines, ad vitam patriarcharum, regum, prophetarum, apostolorum, aliorum

orumque tam bonorum, quam impiorum, quae ad genealogias, ritus, caerimoniae, antiquitates reliquas; quae ad sectas; itemque, quae ad geographiam, quae ad res naturales in coelo, sub coelo, in terra, sub terra; quae ad animalia, mineralia, arbores, plantas, ceteraque eiusdem generis longe plurima spectant, summo studio collecta, ordine alphabetico, sistuntur. Primus operis huius tomus prodiit Francofurti cum praefatione IO. GEORGII PRITII anno 1728. fol. Ceterum, quae ex geographia, chronologia, aliisque historicae eruditionis patribus, illi, qui scripturam sacram recte intelligere, aut omnino interpretari cupit, scitu necessaria sunt, summam exhibet, adeoque ab hoc loco alienus non est IO. IAC. SCHMIDIVS, in *historico biblico* (*biblischer historicus*) Lipsiae anno 1728. 8. edito. Constat liber hicce septem partibus, quarum prima *geographiam biblicam* lectorum oculis subiicit; secunda, *chronologiam biblicam*; tertia, *genealogiam biblicam*; quarta, *historiam biblicam vniuersalem*; quinta, *scriptores biblicos*; sexta, *biblicam idololatriae historiam*; septima denique siue vltima *antiquitates biblicas*.

p. 1767. Hugo Broughtonius, cuius concentus *scripturae sacrae* (Sc.) BROUGHTONVM sanae mentis esse, se magis optare, quam credere aut sperare, proficitur ISAACVS CASAVBONVS in *Casaubonianis* p. 4. Nimirum nimium sibi tribuebat BROUGHTONVS, vnde doctorum virorum indignationi se exposuit, vt IO. CHRISTOPHORVS WOLFIUS ad b. l. p. 204. obseruat, vbi & plura de eo suppeditat; cumprimis autem a THOMAGATAKERO in *cinno lib. II. cap. II. p. 276.* eum reprehendi docet, quod in suis dilatandis dilaudandisque tam importunus, tam immodicus

deprehendatur, vt *cerebri laesi etiam nonnullis de se opinionem mouerit*; quod tamen non prohibeat, quo minus peritiam eius in linguis orientalibus dilaudet. Praeter *concentum scripturae sacrae etiam commentarium in Danielelem*, & alia scripsit.

p. 1793. sed non expendunt voces quaedam (Sc.) Conferenda, quae de gentiliū scriptorum testimoniis caute & circumspecte adferendis differit IACOB. ERVCKERVS in *commentatione de comparatione philosophiae gentilis cum scriptura sacra & religionis christianae dogmatibus caute instituta*, quae in eiusdem otio *Vindelico*, siue *meletematum historico-philosophicorum triga*, Augustae Vindelicorum anno 1729. 8. edita, exstat §. IV. seqq. p. 16. seqq. & §. VI. p. 74. seqq.

AD ADDENDA.

p. 1799. dans le *journal des sçavans* anno MDCCXIX. mens. Iulio p. 90. seqq.) MABILLONII autem vitam dedit THEODORICVS RVINARTVS Parisiis 1709. 12. Conferendus & praeter BERNARDVM PEZIVM in *bibliotheca Benedictino-Mauriana*, & PHIL. LECERF in *bibliotheca scriptorum ex congregat. sancti Mauri*, NICERONIVS dans les *memoires pour servir a l'hist. des hommes illustres* &c. tom. VII. p. 336. seqq.

p. 1801. *liturgicorumque Hamburgi* 1726. 4.) tandemque & decimum quartum vltimumque, quo continentur *paralipomena quaedam & de scriptis pseudonymis atque supposititiis diatriba*; postremo ad vniuersa quatuordecim volumina *index generalis*; Hamburgi 1728. 4. Accedunt in hocce volumine praeter alia GEMESTI PLETHONI *compendium Zoroastrorum & Platonico-rum dogmatum*, graece & latine, & ge-

nuini BEROSI Chaldaei fragmenta, nec non epistolae, quae feruntur sub falso DIODORI SICVLII nomine.

p. 1802. *chronologiae sacrae scriptores recenset.*) Nonnulla tamen illi opposuit DES VIGNOLES, quippe quem KOHLREIFFIUS perstrinxerat dans la bibliotheque germanique tom. XIV. art. V. p. 122. seqq. Cum vero etiam GUSTAVVS CHRISTOPHORVS HOSMANNVS, vir doctissimus, in hypotypose *chronologiae sacrae historiam populi Israelitici a morte Isaaci usque ad captiuitatem Babylonicam illustrante*, elegantia & lectu digna, quae Hamburgi 1726. prodit, in nonnullis a KOHLREIFFIO dissensisset, hic iterum *defensionem resitutae antiquitatis temporum religiosam & euangelicam, quae plurimorum scripturae sacrae locorum peruersae interpretationes repelluntur, assensus codicis ebraei vindicantur, & chronologiam, quae temporum לפרט קטן notationibus innititur, supra omnem telum positam esse, aperitur; inperis ea occasione multis nouis in historia sacra obseruationibus, locorum scripturae sacrae in speciem difficillimorum explanationibus, aliisque rebus consideratione dignissimis; accedit vis ingens testimoniorum ex monumentis vetustissimis, ut & defenso contra dominum Des Vignoles; intercedit quoque dissertatio contra Theophibum Althaeum de nuptiis incestis; edidit Hamburgi 1728. 8.*

p. 1803. *Accessit deinceps tomus sextus & septimus*) imo & octauus.

p. 1804. *Franckofurti & Lipsiae quinq(ue) lege decem.*

ibid. quintus 1626.) Sextus & septimus 1727. octauus & nonus 1728. decimus denique 1729.

p. 1805. tom. XIV. part. II. p. 383. seqq.) Ceterum de vita reliquisque scri-

ptis PETRIBAEII praeter auctorem libri iam laudati, *Histoire de Mr. Bayle & de ses ouvrages &c.* qui Amstelodami anno 1716. 8. prodit; conferendus NICERONIVS dans les memoires pour servir a l'hist. des hommes illustres &c. tom. VI. p. 251. seqq.

p. 1806. *Non adeo solerter versatus videtur.)* Recensetur etiam opus hocce in *bibliotheca italica*, quae gallice Geneuae edi coepit, tom. II. art. I. p. 1. seqq. atque obseruatur, multa superflua & nihil prorsus ad rem facientia ab auctore inserta esse. *Ibidem quoque p. 14. seqq. exhibitur idee generale de l'etat des sciences en Italie depuis le XVme siecle, summam historiam litterariam Italiae ab isto tempore ad nostram usque aetatem exponens.*

ibidem. de artium & scientiarum academiis Mediolanensibus agit.) Conferenda etiam, quae de hisce Italiae academiiis in medium adferuntur in *idea ista generali iam laudata p. 29. seqq.* Sed haec dum scribo, offert se mihi viri summi IO. ALB. FABRICII conspectus thesauri litterarii Italiae, praemissam habens praeter alia notitiam diariorum Italiae litterariorum, thesaurorumque ac corporum historicorum & academicorum, subiuncto peplo Italiae IO. MATTHEI TOSCANI, Hamburgi anno 1730. 8. Continentur in hoc volumine notitia ephemeridum; suae diariorum eruditorum Italiae; de historicis rerum italicarum; LVDOVICI ANTONII MVRATORI ac Mediolanensium palatinorum sociorum corpus historicum Mediolanense &c. indiculus anecdotorum a FERDINANDO VGHELLO in Italia sacra editorum; Sicularum rerum scriptores in nouum corpus redacti, IO. BAPTISTAE CARYSII bibliotheca historica regni Siciliae, thesaurus antiquitatum & historiarum Italiae, mari Ligustico & Alpi-

Alpibus vicinae, collectus a IO. GEORGIO GRAEVIO; thesaurus scriptorum Italiae ex consilio PETRI BURMANNI continuatus; thesaurus scriptorum atque antiquitatum Siciliae, fragmentum de originibus Longobardicis illustratum a IO. FRID. CHRISTIO; thesaurus antiquitatum romanarum congestus a IO. GEORGIO GRAEVIO; nouus thesaurus antiquitatum romanarum congestus ab ALBERTO HENRICO SALLENGRE; thesaurus antiquitatum graecarum a IACOBO GRONOVIO; notitia academiarum Italiae geographica & alphabetica; conspectus thesauri literarii Italiae, scilicet de eruditis Italis vniuersis, eorumque scriptis; de argumentis quibusdam specialibus, ut de scriptis pontificum romanorum, de scriptis cardinalium; de episcopis Italiae; de Italis ebraicis & aliarum linguarum orientalium peritiacelebribus; de Italis, qui graece scripserunt; de poetis Italis; de academiis Italiae; de historicis Italis; de satyricis; de interpretibus Italis; de elogiorum scriptoribus, tum qui Italica, tum qui latina lingua vsi sunt; de eruditis certarum nationum vel ciuitatum Italiae vel Siciliae; de Aquaiuensibus & Aquileiensibus. Subiunctus est, ut iam significauimus, IO. MATTHAEI TOSCANI populus Italiae, opus, ut ipsa nos porro inscriptio docet, in quo illustres viri, grammatici, oratores, historici, poetae, mathematici, philosophi, medici, iuriconsulti (quotquot trecentis abhinc annis tota Italia floruerunt) eorumque patriae, professiones, & litterarum monumenta, tum carmine, tum soluta oratione recensentur &c.

p. 1807. omnis expert esse naui) Immo ex instituto hoc probare voluit PETRVS LE RICHOUX DE NORLAS, cuius quippe exstat *lettre à un de ses confreres*

sur la bibliothèque historique & critique des auteurs de la congrégation de saint Maur, composée par Dom Philippe le Cerf de la Vieville, Aureliae 1727. 12. conf. journal de sçavans MDCC XXVII. mensé Aug. p. 545. seqq. Fuit tamen etiam qui PHILIPPI LE CERF defensionem in se susciperet. Prodiit namque *defense duli-vre, qui a pour titre: bibliothèque historique & critique &c.* Parisiis 1727. 4. Licet autem forte quaedam in hacce bibliotheca desiderari queant; eam tamen plurima continere, quae non modo vtilia in re litteraria, sed omnino necessaria sunt, negari nequit.

p. 1808. partes viginti.) * *lege: partes quadraginta.*

Ibidem. iamque iidem partes duodecim.) seu tomus primus ad annum MDCC XXVI. spectans, item tomus secundus ad annum 1727. cumque anno 1728. labor iste interruptus fuisset, anno deinceps praesenti seu 1729. aliquot iterum menses lucem adspexerunt.

p. 1808. & octo voluminibus in 4.) conf. NIGERONIVS dans les *memoires pour servir à l'hist. des hommes illustres &c.* tom. III. p. 32. vbi & reliqua Bailleti scripta recenset.

p. 1809. quoties ad librum hunc prouocauimus, intelligendum est.) Tertia deinceps editio nouis iterum accessionibus locupletata anno 1727. & versio latina a CAROLO HEN. LANGIO adornata anno 1728. prodiit.

p. 1812. lucem adspexit Hagae Comitum anno MDCCXXI. in 4.) Recensetur hicce liber in *actis eruditor. Lips. MDCCXXVII. mensé Aug. p. 339. seqq.* simulque p. 348. nonnulla, quae ad historiam eius spectant, obseruantur. Refutauit autem eundem & satis quoque acriter perfrinxit IO. CLARCKIVS, in peculiari libro, cuius summa exhibetur in

historia litteraria Europae MDCCXXVII.
mense Iul. num. III. ex qua ea repetitur
in nouellis rei litterariae M DCC XXVII.
num. XCV. p. 946.

p. 182. in actis philosophorum part.
XVII. num. VII. p. 770. seqq.) Iungendus
hiscæ omnino auctor bibliothecae iuris
imperantium quadripartitae, qui iudem
de vita, fatis, scriptis, cumprimis au-
tem de aduersariis PVFENDORFII c. I.
post. V. §. I. seqq. p. 29. seqq. copiose dis-
serit. Scripta PVFENDORFII, eorum-
demque editiones & versiones accurate,
more suo, recenset auctor vindiciarum
Grotianarum part. II. p. 754.

p. 182. Ienae anno 1727. 4. prodit.)
Quod deinceps specimen secundum, exhibens
explicationes locorum mathematicorum,
qui in quatuor posterioribus pentateuchi
libris occurrunt, eodem anno excepit,
itemque specimen tertium, exhibens expli-
cationes locorum mathematicorum, quae
in libris Iosuae, Ruth, Samuelis & re-

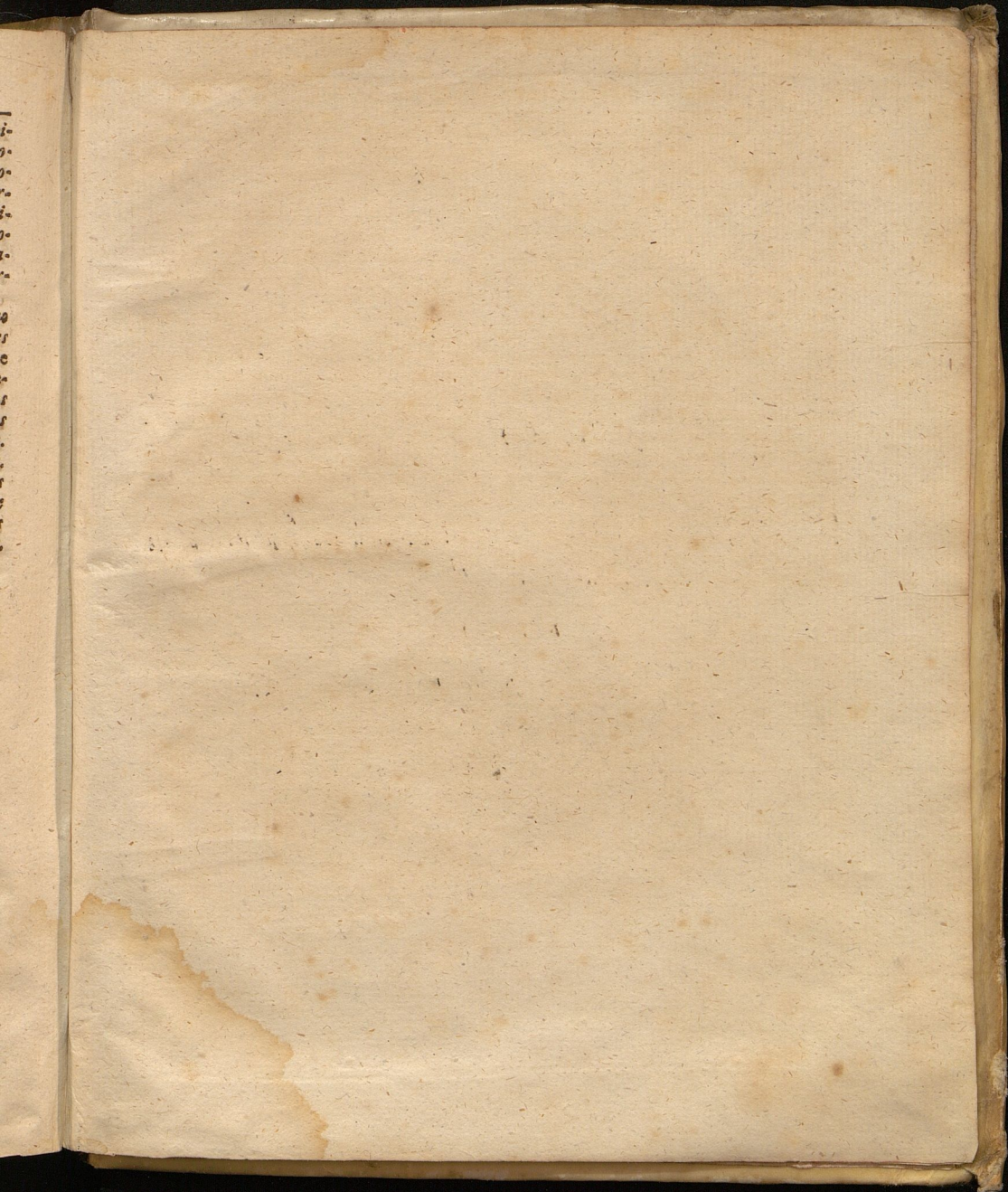
gum occurrunt, anno 1728. porro speci-
men quartum, exhibens explicationes loco-
rum mathematicorum, quae in libris chro-
nicorum, Esdrae, Nehemiae & Iobi occur-
runt; eodem anno; & denique speci-
men quintum, exhibens explicationes loco-
rum mathematicorum, quae in hagiogra-
phis & apocryphis scripturae libris occur-
runt; anno 1729.

p. 1832. Amstelodami prodit anno
1720. 8.) deinceps autem dissertationes
istae SAVRINI Hagae Comitum excusae
sunt anno 1728. duobus tomis in fol. Re-
censentur, sed non sine acri censura dans
la bibliotheque raisonnée des ouvrages des
savans de l'Europe tom. I. part. II. artic.
IX. p. 400. seqq. & tom. II. part. I. artic.
VII. p. 177. seqq. vindicantur autem dans
les lettres sérieuses & badines sur un livre
intitulé: Etat présent à la republique des
provinces unies &c. epist. VII. p. 133.
seqq.

F I N I S.

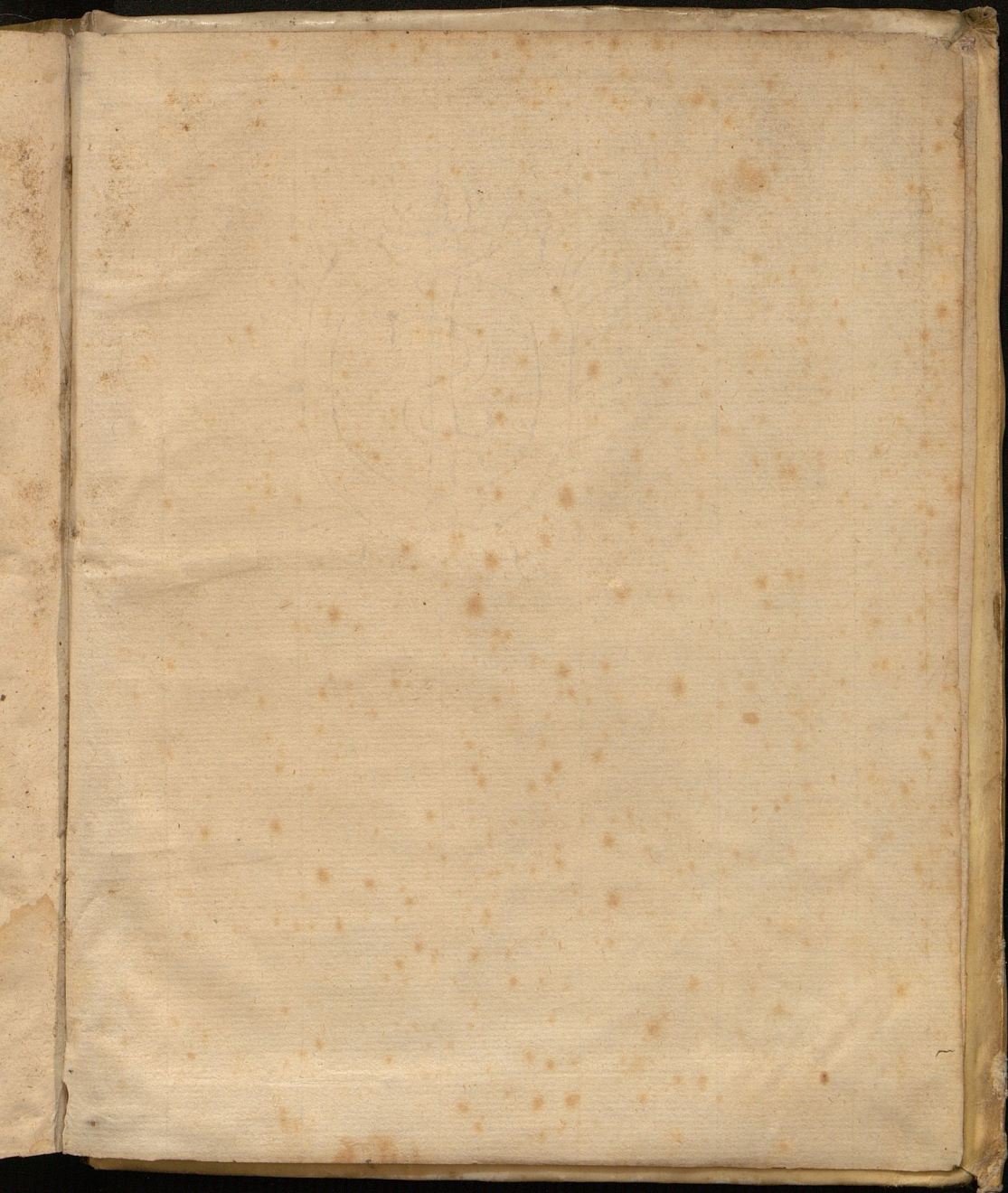

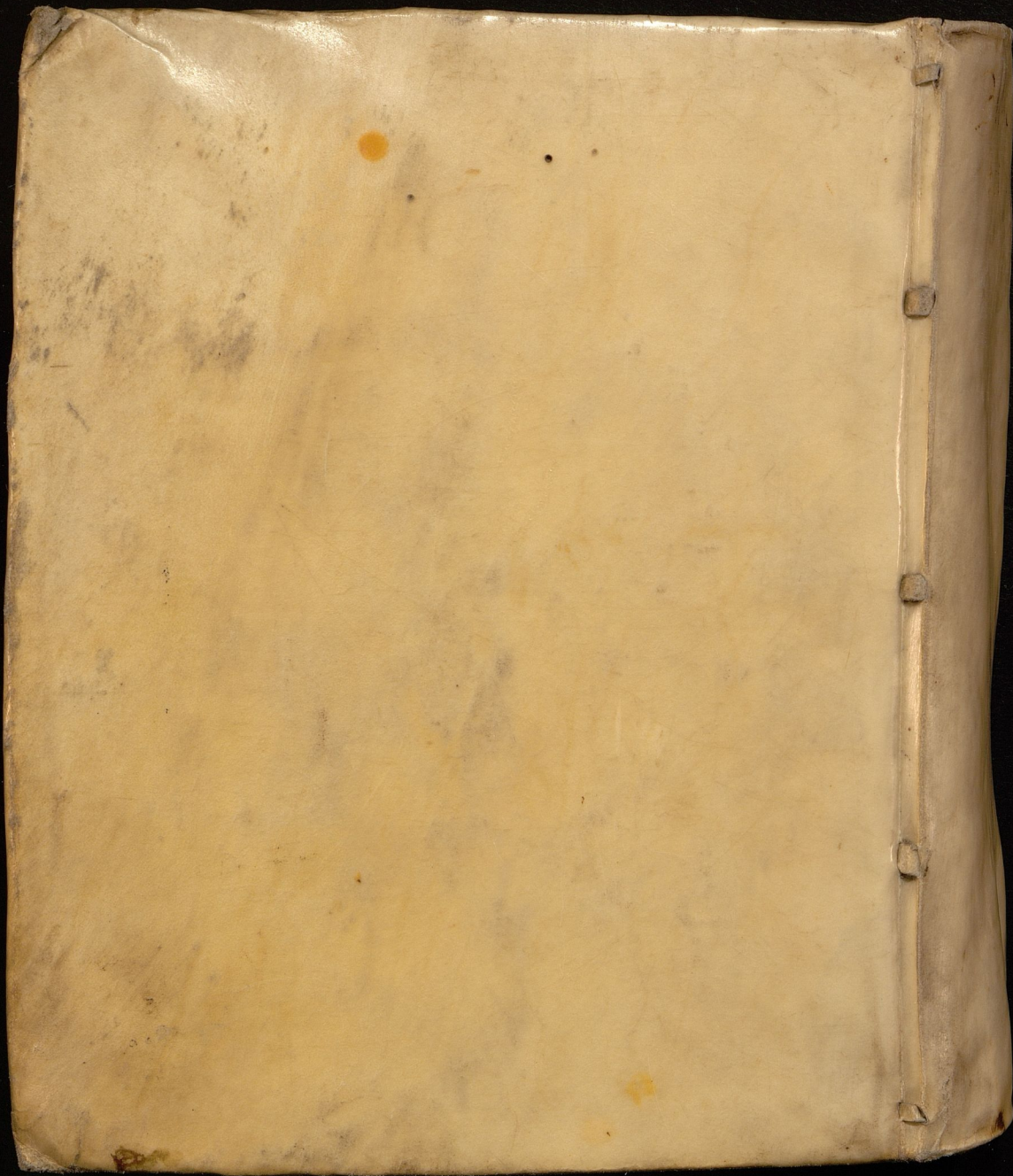

127.

W/18 = 3

IOAN. FRANCISCI BVDDEI
THEOL. D. ET P. P.
HISTORIA THEOLOGIAE
LITTERARIA CONTINVATA
ET
NOVIS ACCESSIONIBVS
ILLVSTRATA
SIVE
ISAGOGES HISTORICO-THEOLOGICAE
AD THEOLOGIAM VNIVERSAM
SINGVLASQVE EIVS PARTES
ADPENDIX
SVPPLEMENTA NOVA
CONTINENS.

